MALAPARTE • VOLGA AVRUPA'DA

CURZIO MALAPARTE

VOLGA AVRUPA'DAN DOĞAR

sosyal yayınlar

DÜNYA KLASİKLERİ

CURZIO MALAPARTE

VOLGA AVRUPADAN DOĞAR

ÇEVİREN
METE ERGİN

SOSYAL YAYINLAR
Babıali Cad. No: 14 İstanbul
Tel. 528 33 14 — 522 52 13

Dizgi/Baskı Haziran/1982 • Kardeşler Basımevi • İstanbul.

SOSYAL YAYINLAR • BİLGE PAZARLAMA

MALAPARTE ÜZERİNE

(9.6.1898'de İtalya'da, Prato'da doğdu;
19.7.1957'de Roma'da öldü.)

Tanınmış İtalyan romancısı ve deneme yazarı Curzio Malaparte, (Asıl adı: Sckert, Curzio'dur; Malaparte onun takma adıdır) ününü Alpinist subayı olarak, muhabir sıfatıyla katıldığı 1941 Rusya seferinde, özellikle Leningrad kuşatmasında edindiği deneyimlere ve gözlemlerine dayanarak yazdığı *Kaputt* (1944) [*Kan* adıyla bazı bölümlerini Çev. T. Yücel, 1955] ve kurtuluştan hemen sonraki dönemde Napoli hayatını anlatan *La peau* (1948; İtalyancası — *La Pelle* — 1949) [*Can Pazarı* adıyla bazı bölümlerini çev. Y. N. Nayır, 1950.] adlı romanlarına borçludur.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde Faşizme dayanan bir ulusal edebiyat kurmaya çalışan Malaparte bu girişiminde pek başarı kazanamamıştır. Düşünce özgürlüğünü hep koruyan Malaparte, 1933'de Lipari adasına sürgün edilmiş ve özellikle İkinci Dünya Savaşı içinde Faşizm'den ve Faşizm'in getirdiklerinden nefret eden Yazar, Avrupa burjuvazisi geleneklerine bağlı olmasına, bireyciliğinin kendini her zaman güçlü bir biçimde hissettirmesine rağmen, sosyalizmi savunan bir eğilim almış, hatta, Leningrad Kuşatması üzerine röportajları yayımlanınca 'Komünist sempatizan' olarak damgalanmıştır.

1943'de Finlandiya cephesinden dönerek İtalya'da Almanlara karşı direniş hareketine katılmış, Roma üzerine yürüyüşte, Cassino savunma hattını yaran General Cork'un ordusuyla birlikte İtalyan Başkentine girmiştir.

Parlak bir anlatım yeteneğine sahip olan Malaparte'nin asıl üstünlüğü, değişik ve zengin imgeleri yamsıra, öyle sanıyorum ki, onun bütün yazılarında kendini güçlü bir biçimde duyuran hümanizmasından gelmektedir. En dehşet verici, en korkunç — hatta iğrenç — olayları, o çarpıcı gerçekçiliğiyle verirken bile, Malaparte, bu olayların katı gerçek kabuğu altında yatan insancıl olgulara indirir bizi; Malaparte'de çirkinle güzel, korkunçla sevimli, katıyla duygulu — ve en önemlisi — insancıl olmayanla insancıl olan hep, birbirlerinin çizgilerini en çarpıcı bir biçimde belirgin kılacak kadar yan yanadır. O, bir Protestan olmasına (ölüm döşeğindeyken Katolikliği kabul etmiştir.) rağmen, dinsizleri anlayışla karşılar, hiç değilse anlamaya çalışır; o bir aristokrat olmasına rağmen sosyalizmi, aristokrasinin önyargılarından sıyrılmış olarak, derinliğine inceler, sempati duyar, sosyalizmin sorunlarını en aşağı bir sosyalist kadar anlar ve objektif karşılaştırmalar yaparak bundan insanlığın geleceği üzerine — büyük değer taşıdığına inandığım — sonuçlar çıkarır; o, 'La belle epoque' döneminin insam olmasına — değişen dünya, değişen insanlık önünde hep o çağın özlemini taşımasına — rağmen, çok yönlü bir sanatçının, ince bir estetik görüş, duyuş ve ele alışıyla zevk duyarak kavradığı, artık geri döneceğine asla inanmadığı sevgili dünyasını en korkunç olaylar ortasında bile, düş kadar tatlı, nostaljik bir hava içinde, değişen dünyanın katı, maddeci, belirgin çizgileri arkasına — silikliği içinde güçlü bir fon halinde — oturturken, yine de insanlığın geleceğinden umutludur. Malaparte'nin gücünü, korkunç olayları en çarpıcı bir etkileyicilikle anlatabilme yeteneğinden aldığını ileri sürenler bence bu yüce ruhlu yazara haksızlık ediyorlar; öyle sanıyorum ki, o gücünü, önce, anlatımında şiirsel bir düzeye ulaştığı insan sevgisinden, sonra objektifliğinden ve adalet duygusundan alıyor. Bunlara gerçek bir 'artist'in incelik ve duyarlığını da eklediğimiz zaman, Malaparte'nin güçlülüğü ortaya çıkıyor. O çok büyük bir yazar sayılmasa bile, hiç kuşkusuz saygıdeğer bir yazar, saygıdeğer bir insandır. Malaparte'nin engin ruhu, zaman zaman geçmişten hayaletlerin yokladığı tekinsiz bir ev gibidir; ama bütün möblelerin tozlu örtüler altında durduğu, bütün perdeleri inik loş bir ev değil; bir cephesindeki pencerelerden batan günün yumuşak ışıklarını, öbür cephesindeki pencerelerden de — tıpkı Leningrad'ın 'beyaz geceleriyle' ilgili amlarında olduğu gibi—

doğan, yeni bir günün henüz çiğ, ama yine de umut veren, insanın yüreğini ısıtan ışıklarını alan, geçmişle ilgili pırıl pırıl tablolar üzerinde her iki yanından giren ışınların birbirine kavuştuğu aydınlık, ılık bir evdir; Malaparte, her iki dünyayı işte bu evin pencerelerinden seyreder.

M. Ergin

Bib. *La revolta dei santi maledetti*, 1921; *Le nozze degli eunuchi*, 1921 (Denemeler); *L'Europa vivente*, 1923 (Deneme); *İtalia Barbara*, 1926 (Hikâye); *Avventure di un capitano di sventura*, 1927: *L'arcitaliano*, 1928 (Şiirler); *İntelligenza di Lenin*, 1930 (Deneme); *Technique du coup d'etat*, Paris, 1931; İtalyanca, 1948 "*1. Darbe-i Hükumet Sanatı* adıyle çev. C. Yamaç, 1963; 2. *Hükumet Devirme Tekniği* adıyle çev. N. Onal. 1966"; *Sodoma e Gomorra*, 1931 (Roman); *I custodi del disordine*, 1931 (Denemeler); *Fughe in prigione*, 1936 (Roman); *Sangue*, 1937 (Roman); *Viaggio in inferno*, 1938; *Donna come me*, 1940; *Il Volga nasche in Europa*, 1943 *(Volga Avrupadan Doğar)*; *Don Camaleo*, 1946 (Roman); *Il sole e cieco*, 1947 (Roman); *Il battibecco*, 1949 (Şiirler); *La storia di domani*, 1949; *Maledetti Toscani*, 1956 (Roman); *Io in Russia e in Cina*, 1958 (Denemeler. Derleyen: G. Vigorelli.); *Mamma Marcia*, 1959 (Denemeler); *Benedetti İtaliani*, 1961 (Yazılar).

ÖNSÖZ

1941 Haziranında, Almanların Sovyet Rusya'ya açtıkları savaşın başında, Ukrayna Cephesinden yolladığım mektuplar *Corriere della Sera*'da çıkmaya başlayınca, İtalyan kamu oyu bunları büyük bir şaşkınlık — hatta diyebilirim ki, öfkeyle karşıladı.

İngiliz, Amerikan, İsviçre ve İskandinav basınlarının uzun bölümler alarak aktardıkları haberlerimi, dünya kamu oyu savaşın başından beri Sovyet Rusya'dan gelen haberlerin en nesneli, en yansızı diye kabul etti. Bununla birlikte İtalya'da büyük bir halk yığını, bu mektuplarımda yer alan gözlem ve düşüncelerimin, gerçeği dürüst bir biçimde, cesaretle ortaya koyma isteğine değil de, Komünist Rusya'ya duyduğum sempatiye dayandığı, bundan ötürü olaylarla ilgili yorumlarımın hem yan tuttuğu, hem de kendince olduğu inancındaydı.

Yazılarım, o sıralardaki İtalyan basınının ileri sürdüğü görüşlere — yani Rusya'ya açılan savaşın hem kısa süreceği, hem de 'kolay' olacağı görüşüne — çok aykırı düştüğü, aynı zamanda kendi gazetemin bir çok başka özel muhabirinin ifade ettiği görüşlerle çeliştiği için, okurlarımın büyük bölümü benim partizanlık ruhuyla hareket ettiğim sonucuna varıyordu. Bu arada beni bozguncu ilan edenler, derhal Rus Cephesinden geri getirilerek tutuklanmamı isteyenler de az değildi. O günlerde bu görüşleri ileri sürenlerin hepsi, bugün, olayları doğru değerlendirmiş olduğumu ve o sıralarda bana karşı bir suçlama diye ileri sürdükleri, Komünist Rusya'ya duyduğum 'sempati'nin de, 1944 Paskalyasında adı geçen yazılarımdan ötürü beni tebrik etmeye evime gelen Togliatti'nin bile itiraf etmek zorunda kaldığı gibi, yansız haber verme isteğinden başka bir şey olmadığını kabul etmek durumundadırlar.

Ne var ki, o günlerde nesnel haber verme bile bir suç sayılıyordu. 1941 Eylülünde, Alman askeri makamları, Rusya'daki İtalyan Seferi Kuvvetleri Kumandam General Messe'nin itirazlarına rağmen, Göbbels'in emriyle beni Sovyet savaş bölgesinden sürdüler. Faşist sansürleri — askeri ve siyasal— her ne kadar, istemeye istemeye, mektuplarımın yayımlanmasına izin verdilerse de, Mussolini önce beni tekrar Lipari'ye göndermekle tehdit etti, sonra da dört ay süreyle evimde göz hapsine aldırdı. Fakat 1942 yılı Ocak ayma kadar, askeri olaylar benim yargılarımı doğru çıkardığı, görüşlerimin sağlamlığını ortaya koyduğu için, Mussolini bu tarihte tekrar Rus Cephesine gitmemi emretti. Ne var ki, Alman'ların hışmına uğramaktan korktuğum için, bu sefer de ben, Hitler'in gücünün ulaşamadığı Finlandiya'ya gönderilmemi istedim. İsteğim yerine getirildi; Mussolini'nin tutuklanmasına kadar, iki yıl Finlandiya'da kaldım. Sonra, 1943 yıh Temmuz ayının 27'sinde, Almanlara karşı mücadelede — Bunun er geç olacağım biliyor ve zorunlu sayıyordum bu mücadeleyi — bana düşen sorumluluğu yüklenmek üzere İtalya'ya döndüm.

1941 yaz döneminde bütün S.S.C.B.'nde biricik cephe muhabiri bendim. (Bu arada, bütün bu süre içinde Lino Pellegrini'nin yanımdan ayrılmadığını da belirtmek isterim; yazdıklarımın gerçeğe uygunluğuna tanıklık etmesi için seçmiştim onu.) O sıralarda ne Ukrayna'da, ne de Murmansk'tan Kara Deniz'e kadar bütün Rus Cephesinin herhangi başka bir yerinde benden başka İtalyan savaş muhabiri vardı. Sovyet makamlarının cepheye sokmadığı İngiliz ve Amerikan muhabirleri bile Moskova'da kalmışlardı; bundan ötürü onların yazılarında, kişisel gözlemlerine değil de, ağızdan duyduklarına dayanarak yazanlara özgü o zorlama üslup, o belirsiz ifade ve laf kalabalığı göze çarpıyordu.. Bunu anlamak için, Amerikan yazarı Erskine Caldwell'in sonradan *Moscow Under Fire* (Hutchinson, London New York - Melbourne, 1942) adı altında bir cilt içinde topladığı mektuplarını okumak yeter. Bütün bu olgulardan kendime övünme payı çıkarmak için değil, Anglo Amerikan basının hiç çekinmeden kabul ettiği bir şeyi — yani, Rusya'ya karşı Almanların açtığı savaşla ilgili biricik objektif yazıların bir İtalyandan geldiğini, ayrıca, özgür demokratik ülkelerin vatandaşları olan İngiliz ve Amerikan muhabirlerinin tersine, kendi gözlerimle tanıklık etmediğim olayları anlatmaya,

ya da şu veya bu tarafın propagandasını yapmaya kalkışmadığımı — ısrarla belirtmek için söz ediyorum.

S.S.C.B.'ndeki biricik cephe muhabiri, bundan ötürü de, olaylar ve sorunların altındaki gerçeğe inebilecek tek kişi oluşum bir yana, Sovyet Rusya'yı ve Sovyet Rusya'nın sorunlarını çok eskiden beri biliyor olmam, olayların önemlilik derecelerini değerlendirebilmemde ve bu olayların ister istemez izleyecekleri gelişmeleri önceden görebilmemde bana büyük çapta yardımcı oldu. Savaş alanında gördüklerim, yirmi yılı aşkın bir süreden beri Sovyet Rusya üzerine yazıp (1) söylediklerimin en feci bir şekilde doğrulanmasından başka bir şey değildi.

Rusya'nın sorunlarıyla ilgili kişisel denemelerimi içine alan uzun sürede, Sovyetler Birliği'ne, eğer deyim yerindeyse, bir 'burjuva görüş açısından' — başka bir deyimle, ister istemez nesnellikten uzak bir görüş açısından — bakmayı hep reddetmişimdir. Fülop - Miller'in *İl volto del bolscevismo*'suna (Bompiani, 1930) yazdığım önsözde, (Nesnellik burjuvaların en belirgin niteliği değildir,' demiş ve şunları eklemiştim: 'Burjuva yaşayış biçimini Bolşevikliğin tehlikelerine karşı savunabilmek için modern çağın devrim fenomenlerini iyice anlamak şarttır. Bu fenomenleri anlayamamak, burjuvazinin çöktüğünü gösteren en kesin bir belirtidir.' Benim bu görüşüm sadece İtalya — *burjuvazinin*, Rusya'yla ilgili olarak, o son derece safça önyargılara (ki bu önyargıları Francesco de Sanctis, 1964'de yazdığı, Napoli'deki Meşrutiyetçi Vahdet Cemiyeti'nin jurnali *L'Italia*'da yayımlanan kısa denemesi *İl testamento di Pietro il Grande*'de çok güzel belirtmiştir) bağlı kaldığı İtalya — için değil, bütün Avrupa ülkeleri ve özellikle İngiltere için geçerlidir. İngiliz *burjuvazisi* için, liberal İngiliz ekonomisti Keynes'in A *Short View of Russia* (Hogarth Press, London, 1929) adlı ünlü kitapçığında bir formüle bağladığı yargı, hâlâ büyük

---

(1) Bak. *La rivolte dei santi maledetti, 1921; İNtelligenze di Lenin, 1930; Sodoma e Gomorra, 1931; Technique du coup d'Etat, 1931; Le bonhomme Lenin, 1932; La Ronda*'da çıkmış çeşitli denemelerim, 1931; Fülop Miller'in *İl volto del bolscevismo*'suna yazdığım önsöz, 1930.

bir önem taşımakta ve bir anlamda, bu konuda son sözü söylemektedir. İddia ediyorum ki, burjuva önyargılarından sıyrılmadıkça, Sovyet Rusya'yı anlamaya olanak yoktur; Sovyet Rusya'yı anlamayanların ise onunla savaşamayacakları, hele ona üstün gelemeyecekleri ise apaçıktır.

Komünist Rusya'yla ilgili çeşitli burjuva önyargıları arasında, üzerinde en çok durulam, Bolşevikliğin tipik bir Asya fenomeni olduğu görüşüdür. Bolşevik devrimini ve sorunlarını bu biçimde ele almak, güvenilemeyecek kadar basit ve rahat bir açıklama yoludur. Bu kitabımın, yani *Volga Avrupa'dan Doğar*'ın adı da, (kitabın asıl adı başkaydı, ama Faşist sansürleri bu ada itiraz etmişlerdi; yeri gelince bunu da açıklayacağım) gerçekte, bu çocukça önyargıya dikkati çekmek amacıyla konulmuştur. Daha 1930'larda, Fülop-Miller'in yukarıda adı geçen denemesine yazdığım önsözde, 'Bolşevizmin yüzü, bir çoklarının sandığı gibi bir Asyalı yüzü değil, Avrupalı yüzüdür,' demiştim. Gerçekten de Bolşevizm tipik bir Avrupa fenomenidir.

Beş Yıllık Plânların Dorik sütunları ardında, *Gosplan*'ın safları ardında Asya değil, başka bir Avrupa bulunmaktadır: Amerika'nın da başka bir Avrupa sayıldığı anlamda bir başka Avrupa, Marksizm + Leninizm + Stalinizm'in meydana getirdiği çelik kubbe (Lenin'in, Sovyet + elektrikleşme = Bolşevizm biçimindeki formülüne göre S.S.C.B.'nin dev dinamosu) Cengiz Han'ın mozolesi değil — burjuvaların hiç de hoşlanmadığı bir anlamda — Avrupa'nın *öbür* Partenon'udur. Pilnyak, 'Volga Hazar Denizine dökülür,' diyor. Evet, doğurudur; ne var ki, Volga Avrupa'dan doğar. Thames, Seine ve Potomac da onun kollarıdır.

Bir çok kimselerin, Sovyet Rusya'ya karşı Alman savaşının, Avrupa ile Asya arasındaki bir savaştan ibaret olduğu biçimindeki hazırlop görüşe kendini kaptırdığı 1941 yılında, Volga'nın Avrupadan doğduğu gerçeğinin hatırlanması gerekirdi (tıpkı bugün de bu gerçeğin hatırlanması gerektiği gibi). 1941 yılında Almanya — İngiltere'ye, Amerika'ya ve Rusya'ya karşı savaşıyor idiyse bile — aslında Avrupa halklarına, Avrupa ideolojilerine karşı savaşıyordu.

O sıralarda şöyle yazıyordum ben: 'Bir gün, savaşın gürültüsü dindiği ve durumu sükunetle gözden geçirme olanağına kavuşulduğu zaman, Sovyet Rusya'ya karşı yürütülen bu savaşa, yeni bir

Cengiz Han'ın Moğol ordularına karşı açılmış bir savaş gözüyle değil, *her zaman yeni bir siyasal ve toplumsal dünya -düzeni'ne yol açan toplumsal savaşlardan biri* gözüyle bakılması gerektiği anlaşılacaktır.

Eğer 1941'de yazdığım o sözler o gün için doğru idiyse, bugün için daha da doğrudur; zira Alman savaşının (ki aslında bu bir burjuva savaşıydı) sloganı, *Asya'ya karşı Avrupa,* bugün de Atlantik Paktı'nın sloganı olmuştur. Bugün, 1941'deki gibi, çatışma halindeki güçler Avrupa'yla Asya değil, burjuva töresiyle, proleter töresidir.

Sovyet Rusya'ya karşı Alman savaşının ortaya koyduğu topyekûn Avrupa trajedisinin altında yatan derin anlamı şimdiye kadar açıklayan biricik eser bu kitaptır. Bu bakımdan bu kitap, sadece o savaşın ya da ilerde Sovyet Rusya'ya açılabilecek herhangi bir savaşın toplumsal karakteri üzerinde duruşuyla değil, aym zamanda çağdaş Avrupa'nın en temelli sorun'unu; burjava töresiyle, modern dünyanın töresi haline gelen proleter töresinin uzlaşmazhğını da ortaya koyuşuyla bugün de güncelliğini korumaktadır.

Bu sayfaları okuyanlar, 'proleter töresi' deyimini hiç unutmamalıdırlar. Tam sırası gelmişken, kitabıma daha önce *Savaş ve Grev Silahı* adını vermek istediğimi de söyleyeyim. Bu adı seçişimin nedeni, ne onun *Savaş ve Barış*'ın yankısını taşıdığını gözönünde bulundurusum, ne bu sayfalarda ve bu kitabın amacında Tolstoy'un romanının bir çeşit yansımasını bulmayı ummam, ne de Sovyet Rusya'ya karşı bu Alman savaşının, onunla aym derecede bahtsız ve anlamsız Napolyon seferini — uzaktan da olsa — andırdığını düşünmemdir. *Savaş ve Grev Silahı* adım seçişimin nedeni, bu adın, Alman-Rus savaşının toplumsal karakteriyle, 'proleter töresi'nin Sovyet askeri gücünün bir etkeni olarak taşıdığı büyük önemi en kalın çizgileriyle ortaya çıkarmasıdır. Gerçekten de, 'grev' kelimesi içinde toplanan, sınıf çatışmasının ve proleter devrim tekniğinin bütün toplumsal öğeleri, askerlik sanatının disiplin, teknik eğitim, taktik örgütlenme gibi çeşitli yönlerini kapsayan savaş silahları olarak Sovyet askeri gücüne önemli yardımları dokunmuştur, dokunmaya da devam edecektir.

Faşist sansürlerinin bu adı reddedişleri hiç kuşkusuz, okurların bu adda 'grev' ve 'savaş' kelimelerinin bilinçli ve tehlike yaratacak

bir biçimde çatıştırıldığını görmeleri, bunun sonucunda da şu veya bu savaşa karşı durmanın en etkili yolunun grev silahı olduğunu anlamaları korkusuna dayanıyordu. Nitekim böyle bir adı seçerken benim kafamda da bu vardı — ama *sadece bu değil.* Şurasını da kabul etmek zorundayım ki, Faşist sansürleri, kendi açılarından haklıydılar korkmakta.

Kitabımı Bompiani yayımlayacaktı; 1943 yılı 18 Şubatında da kitabım basılmış, yayımlanmaya hazır hale gelmişti, ama o tarihteki bir İngiliz hava akım sonunda basımevi yerle bir, *Volga Avrupa'dan Doğar'*ın basılı nüshaları da kül oldu. Yeniden başka bir firma tarafından basılan ve 1943 Ağustosu sonunda yayımlanan kitabım, o dönemde İtalya'nın efendisi kesilen Alman makamları tarafından 15 Eylülde toplattırıldı ve yakıldı. Bu bakımdan, *Volga Avrupa'dan Doğar*'ın gümşığına ilk kez bu basılışta kavuştuğu söylenebilir.

Bunun yeni bir eser olduğu izlenimini yaratarak okurları yamltmamak için, çok istediğim halde, kitaba asıl adını, Faşist sansürlerinin itiraz ettiği *Savaş ve Grev Silahı* adını koymaktan vazeçtim. Bunu istemeye istemeye yaptım; zira *Savaş ve Grev Silahı* adını koymuş olsaydım, dürüst ve zeki okurlarıma, bu savaşın gizli anlamı üzerinde ciddiyetle düşünmenin, bir toplumsal mücadele olarak bunun önemi üzerinde nesnel bir gözle durmanın, aym zamanda, Almanya'nın Sovyet Rusya'ya açtığı bu amansız savaşta yer alan ve Avrupa'daki sınıf çatışmasının bir episodunu — ama en müthiş episodunu — meydana getiren bütün toplumsal öğeleri gözönünde bulundurmalarının zorunlu olduğunu en kestirme yoldan anlatmış olacaktım.

CURZIO MALAPARTE
Forte dei Marmi
1951.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KİTAP
NAPOLYON'UN İZİNDE

1. Galatz'm Kargaları. 19
2. Kızıl Savaş. . 24
3. Üniformalı İşçiler 28
4. Prut'un Ötesinde. , . . . 33
5. Teknoloji ve Endüstri Töresi 40
6. Bu Ölülere Yakmdan Bakm. 48
7. Kızıl Çiftlik. 56
8. Çelik Atlar. 67
9. İşte Dinyester. . 74
10. Ekin Mezarlığı Ukrayna 80
11. Hayaletler . 85
12. Dinyester'in Su Aygırları. . 94
13. Sovyet Savaş Alam 103
14. Ölülerin Uçuşu . . 108
15. Kara Ordugâh. 116
16. Tanrı Evine Dönüyor 122
17. Toz ve Yağmur. 130

İKİNCİ KİTAP
İŞÇİLERİN KALESİ

PROLOG : LENİNGRAD KUŞATMASI

18. Uzakta, Leningrad Yamyor. 145
19. Ormanm Sesleri. 149
20. Üniformalı Çocuklar 156
21. Yasak Şehir 161
22. İşçilerin Akropolü. 168
23. Avrora'mn Kızıl Sancağı. 177
24. Gemiler Hapisanesi 183
25. İşçilerin Kanı. 192
26. Leningrad Dolaylarında Bir Mezar. 196
27. Ladoga Gölü Ormanlarında Melekler, İnsanlar ve Hayvanlar. . . 205
28. Büyük Ormandaki 'Ölü Adam' 216
29. Buzdan Masklar. 228
30. Boşa Gitmiş Bir Grevden Sonraki Fabrika Avlusu Gibi . 235
31. Allahaısmarladık Leningrad. 242

BİRİNCİ KİTAP

NAPOLYON'UN İZİNDE

I

GALATZ'IN KARGALARI

Galatz, 18 Haziran 1941

Prut ile Tuna ırmağı arasında, bir sürü ufak gölün ortasında kurulmuş olan Galatz'dan çevreye çamur, balık ve çürümüş kamış kokusu yayılıyor. (Böyle rutubetli Haziran akşamlarında, suların getirip yığdığı çamurların kokusu ağaç yapraklarına, kadınların saçlarına, atların yelelerine, *scopzi* * nin uzun, kadifeden entarilerine ve son sığınak, en son tapınak olarak Galatz'ı bulmuş, ünlü Rus tarikatine bağlı köse araba sürücülerinin üstüne siner.) Braila'dan Galatz'a, Sulina'dan Dobruca dağlarına kadar Tuna'mn o büyük deltası engin, kesiksiz ve parlak bir su görüntüsü vererek yayılıyor.. Bahar selleri bölgeyi uçsuz bucaksız bir bataklık haline getirmiş. Dümdüz Eflâk ovası burada rüzgârın kıpırdattığı dev bir perde gibi dalga dalgadır. Ova aralıklı aralıklı, sarı topraktan yumuşak dalgalar halinde, sınırsız sazlıklar içinden yükselir, sonra hafif kıvrımlarla tekrar alçalarak, üzerinden saydam, donuk mavi buğudan bir peçenin hiç eksilmediği Bratesc Gölü'nün cam gibi durgun sularım kucaklayan bir çukurluk meydana getirir.

Galatz, işte bu çukurluğun kenarında, kasabanın bir kaç kilometre berisinde birleşen Tuna ile Prut'un meydana getirdiği üçgenin tepesinde kurulmuştur. Çok uzaklarda, ufkun üzerinde görünen Dobruca dağları, alçak evleriyle, sazlıklarıyla, ince buğularıyla göze uçucu görünen bu manzaranın ardında bir fon gibi durmaktadır. Bu dağlar uzaktan, Capua'ya tepeden bakan Tifata Dağı'm hatırlatıyor; bu dağlar da tıpkı Tifata Dağı'nınkine benzer baygın mavi ve yeşil gölgeleri taşıyor, aym romantik ve ince duygulu suçsuzluk izlenimini uyandırıyor. Bu dağlar sık sık ufka gömülüp gözden kayboluyor, geride,

---

* *Rumence:* Arabacılar. (Tekil hali: Scopez.)

ışıltılı havada bulanık, kederli bir anı, adeta dişilik niteliğine sahip bir am bırakıyor kendilerinden.

(Oteldeki odamla Sovyet Rusya arasında sadece Prut suyu var; denize döküldüğü yere yakın olan bu noktada genişleyerek, çamurlu kıyılarından sık, yeşil kümeler halinde fışkıran saz ve kamışlarla yüzeyi yer yer kesilen büyük, bulanık Bratesc gölünü meydana getiren, ağır akışlı, sarı bir ırmak bu. Bu günlerde insana garip gelen ıssız bir görünüşü var Prut'un. Sularını ne bir romorkör, ne bir mavna, hattâ ne de bir kayık yarıyor. Kıyılarda meydana gelen çamurlu girdaplar arasında inip çıkan tek tük Rumen alamanaları görünüyor yalnızca; ama ırmağın ortasına kim açılacak olsa, korkudan ödü kopuyor — Ruslar mutlaka ateş açarlar diye. Karanlık çöktü mü, yaprak hışırdasa, bir dal çıtırtısı duyulsa Rus devriyeleri hemen ateş açıyorlar. Kıyıya vuran suların çıkardığı hafif şıpırtılar bile zaman zaman onları alarma geçirmeye yetiyor.)

Odamın penceresinden Rus yakasındaki evler, kereste depoları, ırmaktaki limana demirlemiş bir avuç romorkörden çıkan dumanlar dürbünsüz görülebiliyor. Irmak boyunca giden yol üstünde, dürbünle bakılınca, insan kümeleri — belki de askerler — sıra sıra dizilmiş araçlar, süvari devriyeleri seçiliyor. Sovyet yakası geceleri zifiri karanlık görünüyor. Gece sanki orada, karşı yakada başlıyor da, kara bir duvar gibi som ve pürüzsüz yükselerek, beriye, ışıkların göz kırptığı Romanya yakasına abamyormuş izlenimi uyanıyor insanda. Gün ağarırken Sovyet yakası ağır ağır açılan kapalı bir gözü andırıyor; bu göz ırmağı donuk, boş ve olağanüstü denecek kadar kederli, huzur kaçıran bakışlarla süzüyor sanki.

Parklarda çocuklar kovalamaca oynuyor... Bir demiryolu setinin kestiği, kırmızıya çalan geniş sazlığın epeyce üstüne kadar yükselen Belveder'deki sipere dayanmış küme küme insanlar, ellerini gözlerine siper ederek Rus yakasını gözlüyorlar. Öbür yanda, Prut'un karşı yakasında, Reni'deki evlerden ipek gibi, mavimtırak bir duman bulutu yükselerek, tozlu havanın içinde ağır ağır dağılıyor. (İki gün daha, belki sadece bir gün, belki de topu topu bir kaç saat.) Bir paytonun içinde, Galatz'ı Sovyet kasabası Reni'ye bağlayan köprüye inerken, Belediye Binası'nın saatine bakmakta olduğumu farkediyorum.

Bratesc Gölü'nden yükselen bir koku; keskin, yapış yapış bir koku karşılıyor beni. Çamura gömülü yatan bir takım hayvan leşlerinden çıkan kokudur bu. Yeşil ve maviye çalar yeşil renkli sinekler, kanatlarında altuni ışıltılarla, hiç durmadan vızıldayarak dolaşıyor

çevrede. Bir Rumen istihkâm birliği, köprüyü havaya uçurulmaya hazır bulundurmak için mayın döşüyor. Askerler aralarında yüksek sesle konuşup, gülüşüyorlar. Bratesc Gölü'nün çamurlu sularından, can çekişen kırları; uyuşuk, gevşek, çürüyüp çözülmekte olan kırları aydınlatan sarı bir ışık yayılıyor. Yaklaşmakta olan savaşı, patlayacak bir fırtına gibi, insan iradesinin dışında, adeta bir doğa olayı gibi karşılamaya hazırlanıyor insanlar. (Bu noktada Avrupa artık mantığın dışına taşıyor, hiç bir törel yasa tanımıyor. Avrupa bir yalan artık — çürümüş, kokmuş et yığınından ibaret bir kıta.) Köprünün öbür başında, Sovyetler Birliği'nin eşiğinde Sovyet zafer anıtı yükseliyor — tepesinde, savaş meydanlarındaki zaferlerden kalma, tapınılan ganimetler gibi orakla çekicin bulunduğu köylü işi bir yapı. Bu Avrupa'yı geçmek için sadece şu köprüyü aşsam, sadece bir kaç yüz metre yürüsem yetecek. Bir Avrupa'dan öteki Avrupa'yı ayıran uzaklık sadece bir adım — ama söylemek gerekir ki, ölümlü bacakların atamayacağı kadar da büyük bir adım.

Gerçekten de bu kır manzarası bir güvensizlik, bir geçicilik izlenimi taşıyor. Geçen kasımdaki deprem kasabayı bir yıkıntı, bir moloz yığını haline getirmiş, bunun sonucu olarak da burayı görenlerin gözlerinin önünde, göçmekte olan bir dünyanın, sarsılmakta olan bir uygarlığın görüntüleri canlanıyor. Evlerin çoğu yerle bir olmuş; hemen hemen hepsi de yıkıntıların derin izlerini taşıyor. Kiminin çatısı uçmuş, kiminin duvarı yok. Kiminin balkonu çökmüş, kiminin de ön yüzü olduğu gibi yıkılmış. Bazılarının duvarlarındaki koca koca çatlaklardan bakılınca, burjuva evlerinin içi görünüyor — Türk halılarıyla örtülü döşemeler, Viyana stili karyolalar ve doğu evlerinin duvarlarını süsleyen yağlı boya taklidi çirkin, zevksiz tablolar. Brasçioveni yakınlarındaki bir caddede bütün evlerin ön yüzleri çökmüş; kumaştan ya da kâğıttan perdeler arkasında, tıpkı, gürültücü ve oyuna ilgisiz bir seyirci kalabalığı önünde, Piscator'un yaptığı dekorlara benzeyen sahne dekorları arasındaymışlar gibi hareket eden insanlar görülüyor. Yapıların ön ve yan yüzlerini tutan kirişler, yaya kaldırımlarının bir ucundan öteki ucuna kadar giden çarpık çurpuk, upuzun bir kameriyeyi — altında her ırk ve her dilden insanların bağrışıp çağrıştığı, itişip kakıştığı, birbirini kovaladığı, bir an için toplanıp ayrıldığı, mücadeleci bir yığın halinde bir araya geldiği bir kameriyeyi andırıyor. Bir çok kesimlerde, özellikle Albay Boyle Caddesini çevreleyen keşimde, limana inen sokaklar hâlâ moloz yığınlarıyla dolu. Bu yıkıntıların arasında, çatı kirişlerinden meydana gelmiş bu

çarpık çurpuk kameriyenin altında, koca koca yaralar almış bu sallanan duvarlar arasında, bu ağızları açık evlerdeki sahnelerin önünde de, Yunanlılardan, Ermenilerden, Çingenelerden, Türklerden ve Yahudilerden meydana gelmiş bir kalabalık, kaba saba seslerin, bağrışmaların, kahkahaların, çığlıkların, gramofonlardan yükselen şarkıların yarattığı korkunç bir gürültü ve sarı toz bulutları içinde kaynaşıyor. Levant'ın kokusu, Kara Deniz'in kokusu olan gül yağı kokusuyla, at sidiği kokusu ise bunların hepsini bastırıyor.

Her caddenin yaya kaldırımında yüzlerce kahve, tuhafiye dükkânı, itriyat mağazası, berber dükkânı, vitrin, şekerci dükkânı, dişçi muayenehanesi sıralanmış. Gür kara kaşlı, kocaman bıyıkları briyantinden pırıl pırıl parlayan zeytin gibi esmer Yunanlı berberler; kömür gibi simsiyah gür saçlarını sıcak maşalarla kıvırıp, barok üslubunda yapmış kadın berberleri; parmaklarının ucundan bal ve tereyağı damlayan, kolları dirseklerine kadar badem tozuyla şam fıstığı tozuna bulanmış Türk pastacılar; koku satıcıları, kundura tamircileri, fotoğrafçılar, terziler, tütüncüler, dişçiler — bunların hepsi de sizi çıngırakh seslerle, ağırbaşlı el hareketleriyle, yerlere kadar eğilerek karşılamaktadır. Bunların hepsi de bir berberin tarağım, usturasını kullanışını, bir kostumü, bir çift ayakkabıyı, bir şapkayı, bir gözlüğü, bir takım takma dişi, bir şişe kokuyu denemeniz veya saçlarınızı kıvırtmanız için içeriye girip oturmaya çağırırlar sizi. Bu arada da, pırıl pırıl küçük bakır cezvelerde köpüklü Türk kahvesinin dumanı tütmekte, gazete satıcıları *Actinuea*'nın yazı başlıklarını bağıra bağıra söylemekte, cephedeki durum üzerine en son resmi bültenleri ezbere okumakta ve yaya kaldırımlarından, Braila'dan gelme Pashin'in tablolarındaki gibi bacaklarını alabildiğine açarak oturan şişman Levantenlerle dolu kahvelerin önünden, saçlarını kıvırtmış, boyalı bir kadınlar ordusu sonu gelmez bir akın halinde karşılıklı yönlerde geçmektedir.

Sure'ye gidip öğle yemeğimi yeme vakti gelmedi daha. Bunun için ben de Manzavinato'nun Yunan *cafeteria*'sından kalkıp, Galatz'ın bir kilometre uzunluğundaki kibar caddesi Domneasca'yı izleyerek yürüye yürüye nihtıma iniyorum. Brascioveni Caddesinde tramvayların tekerleklerinden çıkan iç gıcıklayıcı, tiz sesler pencerelerin camlarını titreştiriyor; parlak tüylü, hızlı hızlı soluyan ikişer atlı paytonlar, toz bulutları arasında hızla geçiyor (pörsük, gevşek bir incelik diye tanımlayabileceğim incecik, yumuşak köse yüzleriyle, uzun cüppelerine sarınmış *scopezler* sandıkları üzerinde oturmaktadır). Çocuk sürüleriyle köpek sürüleri, kaldırımdan kaldırıma birbirini kovalıyor.

Başımı kaldırıp bakıyor ve dükkânların tabelalarında değişik yazıların — İbranice, Ermenice, Türkçe, Yunanca ve Rumence — yer aldığını görüyorum. Sonunda, rıhtıma inen sokağa çıkıyorum.

Tuna yağmurlardan kabarmış. Mendireğe bağlı koca koca mavnalar suyun üzerinde ağır ağır kalkıp iniyor. Limam kuşatan cadde, depremin yarı yarıya yıktığı, şimdi direklerle askıya alınmış alçak evlerin sıralandığı bir çeşit terası andırıyor. Bu ahır gibi evlerin en gösterişlileri kâgir olanlar; geri kalanlar kireçle karıştırılmış çamurdan yapılmış; en sefilleri de, samanla çamurun karıştırılmasından meydana getirilen kerpiçle yapılıp, üstüne sıva çekilmiş olan evler. Yabancı, caddeyle aynı düzeye inince, kapıları ardına kadar açık anbarlarla karşılaşıyor; anbarların açık kapılarından, büyük yığınlar halinde duran ve içlerinde zift, katran, biber, bakır sülfat, kurutulmuş balık, kuru üzüm, daha cins cins bir sürü şey bulunan fıçılar görünüyor. İthal malları üzerine bu büyük ticaret Yunanlıların tekelinde. Kimi zayıf, esmer, kimi de şişman ve soluk benizli olan bu Yunanlılar, kollarını göğüsleri üzerinde kavuşturmuş, dükkânlarının kapı ağızlarında dikiliyorlar; alt dudaklarından sigaraları sarkıyor ve donuk gözlerinin üstünden fışkıran son derece gür, siyah kaşlarıyla, hırslı atmaca burunları bunların sepya renkli suratlarına bir parça canlılık, biraz incelik katabiliyor.

Limanı çevreleyen mahalleye Badalan diyorlar; her yerde olduğu gibi burada da bir gürültü, bir patırtıdır gidiyor. Irmağın kıyısında kum gibi asker kaynıyor. O bölgenin savunmasına ayrılmış bir bölük asker, mavnalardan karaya sığır sürüleri indiriyor, balya balya ot, çuval çuval tahıl, bağlam bağlam yakacak odun boşaltıyor. Askerler yaşlı, bazılarının saçları kır. Mavnalarla mendirek arasında acele acele gidip geliyor, iskelelerden sarı böcekler gibi inip çıkıyorlar. Yeşil, sarı kırmızı ipekten güneş şemsiyeleri olan bir kaç kadın,mavnalardan birinin güvertesinde oturmuşlar, şekerleme yiyorlar. Bunlar romorkör kaptanlarının, kılavuz kaptanların ve tekne sahiplerinin karıları.

Kıyıda, sığır ağılının yanında bir grup asker yemek hazırlıyorlar. Bu askerler genç; bir yandan iş görürken, bir yandan da şakalaşıp gülüşüyorlar. Kimi soğan, sarmısak soyuyor, kimi patates soyuyor, kimi koca koca tavaların içine domuz yağı sürüyor, kimi de pişirilecek eti ince ince doğruyor. Tencerelerde bol sulu kuru fasulye kaymıyor. Zaman zaman başını çevirerek duygusuz bir ifadeyle limanı, mavnaların güvertesinde oturan kadınları, sığırları, Bratesc Gölü'nün Rusya yakasındaki kıyısını ve bu kıyının ardındaki, süngülü nöbetçiler tara-

fmdan korunan Titan - Nadrag - Calan Dökümhanelerini seyreden bir yüzbaşı göz kulak oluyor bu işlere.

Dökümhanelerin kısa kalın bacalarından yükselen simsiyah bir duman bulutu limanı, evleri, askerleri, sığırları ve mavnaları örtüyor.. İnsan zaman zaman bütün nihtımların yanmakta olduğu, bütün Badalan semtini alevlerin sarılığı izleniminine kapılıyor. Bir yerden başka bir yere götürülen sığırlarm ardı sıra koşan, ellerindeki kamçılarla önlerine kattıkları atları süren askerler göze çarpıyor. Yine depremden zarar görmüş istasyonun yakınında manevra yapan bir marşandiz aralıksız düdük çalıyor. Badalan semtinde her şey mavi boyalı — pencereler, pancurlar, kapılar, balkonlar, korkuluklar, dükkân tabelaları, hattâ evlerin ön yüzleri bile. Burada, bu soluk - nerdeyse beyaza yakın renkli - ırmağın kıyısında ister istemez denizi hatırlıyor insan.

Dökümhanelerin ötesinde, siloların yakınında bir grup asker ve işçi hareketsiz durmuş, bir ilân yapıştırıcının duvara henüz yapıştırdığı bildiriye bakıyorlar. Bu, Horia Sima ve daha başka alay kumandanlarının küreğe mahkum edildiklerini haber veren bir hükümet bildirisidir. Adamlar bildirinin önünde resim seyreder gibi kıpırdamadan duruyorlar. Aklımdan belki de okuma bilmedikleri düşüncesi geçiyor. Gözleri ruhsuz, suratları ifadesiz; hayır, bunların okuması yok. Derken, birdenbire, askerlerden biri gülüyor, ötekiler de aralarında konuşmaya başlıyorlar. Bunlar, hükümetin el koyduğu sığırlara ödediği paradan, iyice yaklaşmış olan savaştan söz ediyorlar. Ben otelime dönerken, Bratesc Gölü'nden simsiyah bir bulut yükseliyor ırmağın üzerinde, limanın üzerinde, şehrin üzerinde göğü örten, kocaman, simsiyah bir örtü: bir karga sürüsü. Ölüm kuşları damların tepelerinde kasvetli sesleriyle gaklıyor. Yürüye yürüye Brascioveni Caddesini geçiyorum. Birdenbire gökten yaya kaldırımına, gelip geçenlerin tam ortasına bir şey düşüyor. Kimse durmuyor, kimse başını çevirip de bakmıyor bile... Düşen şeyin yanına yaklaşıp inceliyorum. Kargalardan birinin gagasından düşürdüğü çürümuş bir et parçası bu.

II

KIZIL SAVAŞ

İaşi, 22 Haziran

Sovyet Rusya'ya karşı savaş bugün, şafakla başladı. Aylardan beri ilk kez silahların konuştuğunu duydum. (Silah sesini son olarak Ni-

san ayında, Belgrad varoşlarında duymuştum.) Bu uçsuz bucaksız ekin başaklarının, sınırsız ayçiçeği ormanlarmm ortasından savaşı, bütün o madensel kesinliği, makinelerinin çelik pırıltısı, binlerce motorunun (Honegger, Hindemith) tekdüze uğultusu içinde bir kez daha görüyorum. Erkeklerin ve atların kokusu yerini bir kez daha, her türlü kokuyu bastıran o acı petrol kokusuna bırakıyor. (Dün, Sovyet sınırı boyunca Prut'a paralel olarak, Galatz'dan İaşi'ye, kuzey-batı'ya doğru bir motorlu araçla giderken, ellerinde kırmızılı - beyazlı göstergeler bulunan, üzerinde görevleri yazılı pirinç levhaları boyunlarından sallanan sert bakışlı, vurdumduymaz *Feldgendarme*'lere rasladım çeşitli yol kavşaklarında.)

Bir seferinde, bir yol kavşağında, Alman yürüyüş kolu geçene kadar iki saat beklettiler beni. Önünde bir ağır tank kafilesiyle geçen bu birlik, bir motorlu tümendi. Tümen Yunanistan'dan geliyordu. Attika'dan, Biotiya'dan, Teselya'dan, Makedonya'dan, Bulgaristan'dan geçip Romanya'ya gelmişlerdi. Partenon'un dorik sütunlarından gelip *Pyatlyetka* * ların ortaya çıkardığı çelik sütunlara gidiyorlardı. Askerler açık kamyonlarda, sırtları şoföre dönük olarak sıralarda oturuyordu ve hepsinin suratları tozdan bembeyaz kesilmişti. Her kamyonun şoför mahallinin tepesine beyaz kurşunla Partenon'un acemice bir resmi çizilmişti — kara kurşuni metal üzerine beyaz vernikle çizilmiş Dorik sütunların, çocuk elinden çıkma resimleri. Tozdan maskelerin altında askerlerin yüzlerinin güneşten esmerleşmiş, Yunanistan rüzgârlarıyla yanmış olduğunu insan içgüdüsüyle seziyordu. Askerler acaip denilecek kadar dik, kendilerini kasarak oturuyorlardı; heykeli andıran bir görünüşleri vardı. Tozdan öylesine beyazlaşmışlardı ki, mermerden yapılmış gibiydiler.

İçlerinden birinin bir baykuşu, yumruğunun üstünde tüneyen sahici, canlı bir baykuşu vardı. Kuşun da Akrapol'den geldiğine, geceleri Partenon'un mermer sütunları arasında öten baykuşlardan biri olduğuna da hiç kuşku yoktu. (Pallas Atena'nın, 'baykuş gözlü' Atena'nın baykuşları kutsal saydığı aklıma geldi.) Baykuş, üstünden tozları silkmek için sık sık kanatlarını çırpıyor, o belli belirsiz beyaz fon üzerinde de gözleri pırıl pırıl, ışıl ışıl parlıyordu. Alman askerinin de baykuşunkiler gibi duru, parlak gözleri vardı. Ayrıca bu gözlerde zaman sınırlarını aşan esrarlı bir ifade — amansız olanı, zaman dışında kalan esrarlı bir yoldan sezmeye gebe bir ifade görülüyordu.

---

* *Rusca:* Beş Yıllık Plân.

Kurşuni, çelikten araçlar, Prut kıyılarında büyüyen söğütlüklerin önünden kükreyerek geçip gidiyor. Panzerlerin eksozları mavimtırak dumanlar salıyor. Otların nemli yeşiliyle ekinlerden yansıyan altuni renklere karışan keskin kokulu, mavimtırak bir duman dolduruyor havayı. Islık çalan Ştukaların gökte meydana getirdiği kemerler altında hareket eden tank sıraları, Moldavya ovasının göz alabildiğine yayılan yeşil yüzü üzerine kurşun kalemle çizilmiş incecik çizgileri andırıyor.

Prut'un sağ yakası, 23 Haziran

Geceyi Prut'un sağ yakasında, bir köyde geçirdim. Zaman zaman şiddetini arttıran kamçılayıcı yağmurun sesini ve zincirinden boşanmış doğa güçlerinin gürültüsünü bastıracak şekilde gök gürlemesi gibi ufuktan gelen top seslerini dinledim. Sonra yoğun, donuk bir sessizlik çöktü ovanın üzerine. Düzenli aralıklarla çakan şimşeklerin yırttığı karanlıkta, köyü ortasından kesen yol boyunca araç konvoyları, piyade taburları, güçlü kamyonların çektiği toplar geçti durdu. Motorların kükremesi, atların nal sesleri, askerlerin gürültülü konuşmaları, cephe yakınlarındaki herhangi bir bekleyiş sürecinin belirgin özelliği olan heyecanlı bir huzursuzlukla doldurdu havayı.

Sonra, gökte, doğu yönünde şafağın ilk soluk ışıkları belirirken, uzaktan uzağa topların gümbürtüsü yeniden duyuldu. Atılmış yün gibi ağaç dallarına asılı duran kurşuni, sessiz buğular arasından, yumurta sarısını andıran sarı ve gevşek güneşin ağır ağır yükseldiğini gördüm.

Arabalarının içinde ayakta duran askerler, *'nainte, inainte, baetzi! Sa mergem, sa mergem!'* diye kırbaçlarını şaklatarak, atların buram buram tüten sağrılarını dövüyorlar. *'İnainte, inainte, baetzi!* haydi hop, evlatlar — haydi hop! Tekerlekler gıcırdıyor, dingillerine kadar çamura gömülüyor. Prut'a kavuşan bütün yollarda, çifter çifter sıska, bodur atların çektiği Rumen askeri arabalarının meydana getirdiği, ardı arkası kesilmeyen konvoylar uzayıp gidiyor. (Uzun tek oklu, yanları parmaklık biçimi, köylülerin kullandığı cinsten, *caruzze* denilen arabalar bunlar.) *'Sa mergem! Sa mergem!'* Alman motorlu birlikleri bu araba selinin yanından vızır vızır geçiyor, Alman şoförleri kamyonlarının penceresinden sarkıp, *'Weg ! Weg!'* Yol açın! Yol açın! diye bağırıyorlar. Arabalar hendeklere kayıyor, atlar diz boyu çamur içinde bocalıyor, Rumen askerleri bağırıyor, küfrediyor, gülüyor, kamçılarını sıska, kaburgaları çıkmış hayvanların tüten sağrılarında

şaklatıyorlar. Gökkubbe, sürekli ve hızlı akışlı bir ırmak gibi geçen, aynı zamanda cam duruluğundaki göğü elmas kesercesine ince bir kesinlikle biçen Alman uçaklarının kanatlarıyla dolu. Uçak motorlarının uğultusu, bozkırın üzerine yağmurun yumuşacık fısıltısı gibi iniyor.

Huşi yakınlarında, 25 Haziran.

Savaş üç günden beri sürmekte olduğu halde, Kızılordu henüz savaşa katılmadı. Kızılordu'nun yığm yığm tankı, motorlu birlikleri, vurucu tümenleri ve (smai üretim alanında olduğu gibi Ordu içinde de *Stakanov*'cular veya *Udarnik*'ler diye anılan) uzman mangaları daha savaşa tutuşmadı. Karşımıza çıkan birlikler, örtme birlikleri. Pek kalabalık değiller; ne var ki, sayıca az oluşlarının yarattığı eksikliği, çeviklikleri ve inatçılıklarıyla kapatıyorlar. Zira Rus askerleri dövüşçü askerler. Besarabya'dan çekilişleri hiç de bir bozgun sayılmamalı. Makineli tüfekçilerden, süvari bölüklerinden, istihkâm smıfmm uzmanlarından meydana gelen hafif artçı birliklerin yavaş yavaş geri çekilişi bu. Uzun uzun üstünde durularak, planlanarak hazırlanmış düzenli bir geri çekiliş. Mevzilerin telaş içinde bırakıldığını, düşmanın gafil avlandığını gösteren işaretlere sadece savaşm, yanıp kül olmuş köyler, hendekler içinde çürümekte olan at leşleri, yanmış araçlar, ötede beride bir kaç ceset (ne var ki, bu cesetlerle çok az karşılaşıldığı için insanın aklına, Sovyet birliklerinin geri çekilirken ölülerini de götürme emri almış oldukları düşüncesi geliyor neredeyse) halinde, gözü yanıltmayan izlerini bıraktığı bir kaç yerde rastlanıyor. Kısaca, savaşm, Rusları hiç değilse askerlik açısmdan gafil avlamadığı açıkça anlaşılıyor.

Bununla birlikte, savaşm bu ilk günlerinde yer alan çarpışmalardan bir sonuç çıkarmaya kalkışmak acelecilik olur. Şimdiye kadar Alman ve Rumen tümenleri Rusların sadece artçı birlikleriyle karşılaşmış bulunuyorlar. Rus ordusunun Ukrayna Cephesi'nde bulunan esas gücünün, savaşı, doğal bir savunma çizgisi meydana getiren Dinyeper'in batısmda kabul edeceğini sanmıyorum. Düşman, Almanlarm ilerleyişini, Dinyester'in sol yakasını elinde bulundurarak önlemeye çalışacaktır; ama asıl çatışmanın, asıl muharebenin Dinyeper boyunca verileceğine kuşku yok.

Stefanesti yakınlarında, 27 Haziran

Bugün bir grup Sovyet esiriyle karşılaştım. Esirler, Alman Taktik Komutanlığı önünde duran bir kamyondan indiler. Uzun boylu, genç-

ten adamlardı; başları usturayla traş edilmişti, uzun meşin paltolar vardı sırtlarında. Askerden çok makiniste benziyorladı. En gencinin yanına yaklaşıp Rusça bir kaç şey sordum. Cevap vermeksizin bana baktı. Ben konuşsun diye üstüne düşünce soğuk, donuk gözleriyle beni bir an süzdükten sonra, sesinde en ufak bir sinirlilik belirtisi olmaksızın, *'Nye mogu* - yapamam,' dedi. Bir sigara ikram ettim ona; kayıtsız bir tavırla aldı sigarayı. Biriki nefes çektikten sonra yere attı ve adeta bu hakaretinden ötürü özür dilemek ister gibi, kendini haklı göstermeye çalışırcasına bana öyle garip, öyle utangaç bir yüzle baktı ki, doğrusu, böyle bakacağına apaçık bir nefret ifadesiyle bakmış olmasını tercih ederdim.

III

ÜNİFORMALI İŞÇİLER

Prut'un Sol Yakası, 29 Haziran

Her yönde kilometrelerce uzanan bu engin yeşilliğin ortasında, insanlığın kokusunu duyabilmek çok zor artık. (Sadece, Sovyet askerlerinin son erlerine kadar dayandığı köylerin, hendeklerin, çukurların yakınlarında tek tük raslanan cesetlerden çıkan pis koku duyuluyor; bu adeta yaşayan bir koku, can taşıyan bir şeyin kokusu.)

Karanlık, bulutlu gök, dökme demirden bir gök, bütün gece boyunca ovayı yukardan bir dökümhane presi gibi bastırdı. Koruluğun içindeki gölcüğün kıyılarında kurulmuş olan Alman ordugâhı insanda bir atelyede bulunduğu izlenimi yaratan gürültülerle uyandı. Doğrusunu söylemek gerekirse bu bir ordugâh değil de, yolun kenarındaki bir alana kare biçiminde dizilerek çekilmiş araçlardan — yirmi tane kadar kamyonla dört tane de ağır *Panzerwagon* * — meydana gelen bir açık ordugâh. Almanlar uyanır uyanmaz, ellerinde pensler, kerpetenler, tornavidalar, somun anahtarları ve çekiçlerle hemen motorlar üzerinde çalışmaya koyuldular... Karbüratörlerin öksürmesi, geceyi Alman açık ordugâhı yakınlarında geçiren bir Rumen mızraklı süvari birliğinin atlarının kişnemelerini bastırıyor. Gölcükten neşeli sesler — yıkanan, birbirlerine su atan, kıyıda birbirlerini kovalayan Alman askerlerinin sesleri — geliyor. Daha ötede, suvatın yakınında toplanmış olan Rumen atları sabırsızlanarak yerleri eşiyor, toynaklarıyla çamur parçaları fırlatıyor. Rumen ordugâhında askerler ateş

---

* *Alm:* Zırhlı Araba.

yakmışlar, kahve pişiriyorlar. Dizlerine kadar inen kamuflaj ağı ile örtülmüş bir Alman onbaşısı, başını eğmiş, her halde bir şey arayarak otların arasından yola doğru yürüyor. *Panzerwagon*'lar ile kamyonlar da kamuflaj ağlarıyla örtülü. Ordugâhın yakınında yere indirilmiş sandık ve benzin bidonları yığınlarının üzerine üç tane dal atılmış.

Siyah elbiseli, berelerini (her berenin ön tarafında kuru kafa biçiminde çelikten bir kokart var) kulaklarına doğru yıkmış Alman tank mürettebatı, tanklarının çevresinde dolaşıyor, eğilip paletleri inceliyor, vagonların frenlerini kontrol eden demiryolcular gibi ellerindeki ağır çekiçlerle tankların palet makaralarına vuruyorlar. Zaman zaman askerlerden biri, tanklardan birine tırmanıyor, kule kapağını açıyor, devin karnına girip, çıkıyor. Büyük ağaçlardan birinin altına geçici bir demirhane kuruldu. Bir asker santrifüjlü körüğün kolunu çeviriyor, bir başkası çekiçle körse vuruyor. Bir üçüncüsü motor indiriyor, ötekiler ise kamyonların lâstiklerindeki hava basıncını ölçüyorlar. Yanık yağ kokusu, karbonik asit, petrol ve akkor haline gelmiş metal kokusu, koruluğun içinde bir demirhanenin kendine özgü havasını yaratıyor.. (Bu, modern savaşın, makineleştirilmiş savaşın gerçek kokusudur.) At sidiği ve insan terinin keskin kokusunu duyabilmek için, oradan iki yüz metre geriye çekilmek gerekiyor. Çadırlarından çıkmış, otlara oturmuş Rumen askerleri silâhlarını temizliyor, kendi aralarında yüksek sesle gülüşüp, söyleşiyorlar. Hepsi de genç, hepsi de köylü. Onların köylü olduğunu anlamak için sadece konuşmalarına bakmak, el, kol hareketlerine, yürüyüşlerine bakmak, tüfeklerini nasıl tuttuklarını, mekanizmaları nasıl çıkardıklarını, namluların ağızlarına nasıl gözlerini uydurduklarını görmek yeter.

Subayları — bir yüzbaşıyla iki assubay — ellerindeki kısa değnekleriyle çizmelerinin konçlarını döverek, gölcüğün kenarında bir aşağı, bir yukarı geziniyorlar. (Çizmelerinin konçlarının üstünde, tam diz kapağının altında, süvari arması olan sırma bir rozet var.) Kampın yakınlarında üç beş tane köylü kızı beliriyor. Kızların kiraz, çilek ve çanak çanak *yoğurt* dağıtmalarını seyrediyorum; *yoğurt*'a bu bölgelerde *lapte batut* diyorlar. Gökten keskin ve hiç kesilmeyen böcek vızıltısını andıran bir ses geliyor. Askerler başlarını kaldırarak bakıyorlar. Ses, üç Sovyet uçağından geliyor. Çok yüksekten uçuyor uçaklar. Huşi yönünde gidiyorlar. Sovyet uçakları geceleri yatıyor. Şafakla harekete geçip, bütün sabah tepede daireler çiziyor, sonra, öğleye doğru gözden kayboluyor ve güneş batarken dönüyorlar. İaşi'yi, Galatz'ı, Braila'yı, Tulcea'yı ve Bükreş'i bombalayacaklar.

Almanlar da bakıyor uçaklara. Düşman uçaklarını sessiz sedasız seyrediyorlar. Sonra yine işlerine koyuluyorlar.

Onların çalışmalarını seyrediyorum; ellerini nasıl kullandıklarına, el araçlarını nasıl tuttuklarına, başlarını araçlarının üzerine nasıl eğdiklerine bakıyorum. Belgrad dışında, Banato sokaklarında 'çalışmalarını' seyrettiğim aym askerler bunlar. Bunlarda da hep tetikte bulunduklarını anlatan aym kişiliksiz ifade, aym telaşsız, bilinçli, kesin hareketler, hiç gülmeyen yüzlerinde aym ciddilik var. Bunlar da yaptıkları işle ilgili olmayan her şeye aym umursamazlığı gösteriyorlar. Bana öyle geliyor ki, bu savaşın kendine özgü teknik niteliği, savaşçılar üzerinde izlerini bırakmaktadır. Savaşmaya istekli askerlerden çok, işleriyle uğraşan zanaatkârlara, kendilerini tamamıyle karmaşık ve ince yapılı bir makineye vermiş makinistlere benziyorlar. Bir makineli tüfeğin üzerine eğiliyor, tetiği çekiyor, bir sahra topunun ışıl ışıl yanan kamasını açıp kapıyor, bir uçaksavar silahının çifte kabzasını tutuyor ve bütün bunları, tıpkı bir somunu sıktıkları, sadece avuçlarını dayamak yada iki parmakla tutmak suretiyle bir silindirin titreşimlerini, bir vantilâtörün dönüşünü, bir valfın basıncını ölçtükleri zaman gösterdikleri aym titiz *çekingenlikle* veya daha doğrusu, aym kaba beceriklilikle yapıyorlar. Bir türbinin, bir dinamonun, bir kazanın demir merdivenine tırmanır gibi, tanklarının taretlerine tırmanıyorlar. Evet, bunların savaş içindeki askerlerden çok, işleriyle uğraşan zanaatkârlara benzedikleri bir gerçek.

Bunların yürüyüşleri bile, konuşma tarzları, el kol hareketleri bile askerlerinkine değil, işçilerinkine benziyor. Ağızlarını bıçak açmayan yaralıların, sanayide, iş kazasında yaralanmış işçiler gibi hafif öfkeli bir havası var. Bunların disiplininde de işçi vardiyalarının disiplininde görülen aym esneklik, aym teklifsizlik göze çarpıyor. Bunların *esprit de corps* * u bir *esprit d'equipe*, ** bir takım ruhu, aym zamanda da bir *esprit de metier*. *** Bunları birliklerine bağlayan bağlar, fabrika işçilerini makinelerine, elektrikçileri dinamolarına, zanaatkârları fireze tezgâhlarına, torna tezgâhlarına, kazanlarına bağlayan sadakat ve sevgi bağlarının tıpa tıp benzeri. Bugünün makineleşmiş ordularında subaylar birer teknisyen, assubaylar da birer ustabaşı. Bu ufak *Panzerwagen* birliğine bir subay değil, bir çavuş komuta

---

* Mesleki dayanışma ruhu.

** Ekip ruhu.

*** Belirli bir meslek üyeleri arasındaki, mesleğe bağlılık ruhu.

ediyor. Yirmi kamyonun sorumluluğu ise bir onbaşının omuzlarında. Askerlerin hepsi de birer uzman — yani, çeşitli meslek dallarında birer uzman. Hepsi de her türlü koşul altında ne yapacaklarını, nasıl yapacaklarını,nereye gideceklerini biliyorlar.

Yürüyüş kolu harekete hazır durumda şimdi. Makinistler benzin depolarını doldurdular.. *Panzerwagon*'lardan üç tanesi kolun önünde, biri de arkasında yer aldı. Motorlar ince bir duman çıkararak saat gibi, tıkır tıkır çalışıyor. Ne var ki, tam bu sırada başçavuş posta neferinin henüz dönmemiş olduğunu farkediyor. Motorları susturmalarını söylüyor. Ondan sonra hep birlikte otların üzerine oturup, kahvaltılarını yemeye koyuluyorlar.

Güneş daha yeni yeni yükselmeye başlıyor, koruluktan kuşların nefis cıvıltılarının yankıları geliyor, ağaç yapraklarının rengi pembeye, gölcükteki suyun rengi de yavaş yavaş yeşile dönüyor. Ağaçların gövdeleri, yeni cilâlanmış gibi pırıl pırıl parlıyor. Askerler beni kahvaltıya çağırıyorlar. Otların üzerine oturuyorum; onbaşı, diş macunu tüpünü andıran bir tüpün içinden, bir dilim kara ekmeğin üzerine bir parça peynir sıkıp bıçağıyla sürüyor. Yemeye başlıyorum. Arabamda bir şişe *zuica* var. Rumenlerin bir çeşit erik rakısı bu. 'bir yudum *zuica* ister miydiniz?' diye soruyorum. Askerler yiyip içerlerken konuşuyor, gülüşüyorlar. Tam o sırada, aralarında oturan bir yabancıyı farkediyorum. Kafası usturayla traş edilmiş, haki üniformalı sarışın bir genç bu. Bir esir.

Onun da işçi olduğuna hiç kuşku yok. Güçlü çene kemikleri, kalın dudakları, gür kaşları var. Yüzünde inatçı, aynı zamanda dalgın bir ifade göze çarpıyor. Ufak tefek bir iki belirtiden, Alman askerlerinin ona az çok saygılı davranmayı bir görev bildiklerini anlıyorum. Sebep: esir, bir subaydır. Kendisine Rusça, yiyecek bir şey isteyip istemediğini soruyorum. 'Hayır teşekkür ederim,' diyor. 'Acıkmadım.' Yalnız biraz *zuica* kabul ediyor. Çavuş 'Ah, demek Rusça biliyorsun sen?' diyor bana. 'Bu ahbap tek kelime Almanca bilmiyor. Bir türlü derdimizi anlatamıyoruz ona.' Çavuşa onu nerede esir aldıklarını soruyorum. 'Geçen gece yolda raslayıp yanımıza aldık,' diye cevap veriyor. Hiç güçlük çıkarmamış esir. Tankları görünce, 'Ne yapalım, elimizden bir şey gelmiyor,' der gibi ellerini iki yana açmış. Tabancası varmış ama cephanesi kalmamış. Ben çavuşla konuşurken esir de dikkatle beni süzüyor, sanki konuştuklarımızı anlamaya çalışıyor. Derken, birdenbire elini uzatıp kolumu çekiştiriyor. 'Biz elimizden geleni yaptık,' diyor. 'Askerlerim canla başla dövüştüler. Sonunda

topu topu iki kişi kaldık,' diye de ekliyor sigarasını fırlatarak. 'Öbürü yolda öldü.' Kendisine öbürünün asker mi olduğunu soruyorum. Bana hayretle bakarak, 'Askerdi tabii,' diyor. Sonra, sorumun anlamını yeni kavramış gibi, 'Askerdi,' diye tekrarlıyor.

Konuşmaya başlıyoruz. Ben Rusça kelimeleri araya araya, ağır ağır konuşuyorum. Esir, kendisi de kelimeleri arıyormuşçasına, ağır ağır cevap veriyor bana, ama onun ağır konuşmasının nedeni başka. Gözlerinde güvensizlik okunuyor: diyebilirim ki, sadece bana değil, kendine de güveni yok. Bir şey yemek ister mi diye tekrar soruyorum ona. Gülümsüyor. 'Evet,' diyor. 'İsterim doğrusu. Dün sabahtan beri ağzıma bir lokma yiyecek koymadım.' Onbaşı, iki kalın ekmek dilimi arasına bir sosis koyarak ona ikram ediyor. *'Ohen spasibo* - teşekkür ederim,' diyor esir. Gözleri bir tankın paletine takılı olduğu halde, aç kurt gibi yiyor sandviçini. Çavuş onun baktığı yere bakıyor, sonra gülümseyerek, *'Ach!'* diyor. Ayağa kalkıyor, bir somun anahtarı alarak paletin üzerine eğiliyor ve gevşemiş olan bir cıvatayı sıkıştırıyor. Bütün askerler gülüyorlar. Esir de gülüyor. Biraz sıkılmış hali var. Kendisini ilgilendirmeyen bir işe burnunu sokmuş ya da bir çeşit boşboğazlık yapmış gibi suçlu buluyor kendini; içinden, hay şu cıvatayı görmez olaydım, diye geçirdiği belli. Çavuş, 'Teşekkür ederim!' diye bağırıyor. Esir kıpkırmızı kesiliyor, atılan kahkahalara o da katılıyor. Kendisine muvazzaf olup olmadığını soruyorum. Muvazzaf olduğu cevabını veriyor. Sonra, Orduya daha iki yıl önce katıldığım ekliyor. 'Ya ondan önce?' diye soruyorum.. Ondan önce, Ukrayna'da, Harkov'da bir atelyede çalışıyormuş.

Bir stahanov'cu — bir *udarnik* — başka bir deyimle, 'sanayi komandosu' imiş. Çalışkanlığının karşılığı olarak, subay yapmak için akademiye yollamışlar onu. Kızılordu, makine endüstrisinden gelme eski stahanovcu'larla doluymuş. Esir başını üzüntülü bir tavırla iki yana sallayarak, 'Endüstrinin en değerli elemanlarını çekip almakla yazık ediliyor,' diyor. Çok zor farkedilir, belli belirsiz, öfkeli bir ses tonuyla ağır ağır konuşuyor. Artık hiç bir şeye ilgi duymayan bir insanın ses tonu var onda. Şu anda neler düşündüğünü, içinden neler geçirdiğini hiç bilmiyorum.

Biz konuşurken, posta neferi dönüyor. 'Haydi, gidiyoruz!' diyor çavuş. Esir ayağa kalkıyor, eliyle traşlı başını sıvazlıyor, derin bir ilgiyle *Panzerwagon*'ları ve kamyonları süzüyor. Evet, şimdi anlıyorum Artık onun için hiç bir şeyin önemi yok, onu sadece ve sadece maki-

neler ilgilendiriyor. Paletlere, taretlere, kamyonların kasalarına bindirilmiş uçaksavar makinelilerine, yine kamyonların arkalarına bağlanmış hafif tanksavar toplarına dikkatle bakıyor. O bir subay değil artık; bir işçi. Artık onu ilgilendiren biricik şey, makineler.

'Haydi, gidiyoruz!' diyor anbaşı. Ona, esiri ne yapacaklarını soruyorum. 'Önümüze çıkan ilk *Feldgendarme*'ye teslim edeceğiz,' diye cevap veriyor onbaşı. 'Güle güle,' diyorum esire, 'dasvidanya*, diye cevap veriyor. Elimi sıkıyor, sonra kamyonun arkasına atlıyor. Araçlar hareket ediyor, kol yola ulaşıyor, gürültüyle uzaklaşıp, en sonunda gözden kayboluyor.

Süvarilerin atları tiz sesleriyle kişniyor, sabırsız sabırsız yeri eşiyor, yeniden hayat bulmuş zümrüt yeşili otları toynaklarıyla kopanyor. Askerler, subayların verdiği bir komut üzerine, at biniyorlar. Bölük adeta ile yola koyuluyor. '*La revedere!*"* diye bağırıyorum. '*La revedere!*" diye cevap veriyor askerler. Atlılar ağır ağır uzaklaşırken, çok uzaklardan, ufukta bir yerden, hafif hafif top sesleri geliyor.

IV

PRUT'UN ÖTESİNDE

Şante-Bani (Besarabya), 2 Temmuz

Dün fırtına yatışmamıştı; orta yerinde, otlayan sürü sürü sığırlarla atların göze çarptığı, göz alabildiğine yayılan ıssız sazlıkların üzerinden soğuk, ısırıcı bir rüzgâr ıslık çalarak esiyordu. İaşi-Stefanesti yolu elli beş kilometre kadar Prut'un sağ yakasına paralel gider, bir kaç gün öncesine kadar Romanya ile Rusya arasındaki sınırı belirleyen geniş, sazlık bir vadinin üstünden geçer. Beş buçuk saatlik bir yolculuktan sonra, sabah saat onda, Stefanesti'ye topu topu üç beş kilometre bir yol kaldığım gördük. Bu büyük köyün — aslında buraya ufak bir kasaba demek daha doğru olur — damlarındaki ondüleli saçlar güneş ışın-

---

* *Rusça:* Allahaısmarladık.

** *Rumence:* Tekrar görüşmek üzere.

larının ok ok deldiği sabah pusu arasından görünmeye başladığı sırada motor uğultuları ve patlayan uçaksavar mermilerinin kendilerine özgü seslerini duyarak durduk, araçlarımızı bir ağaç kümesinin altına sakladık. Bir kaç dakika sonra da ilk Sovyet bombaları ilerimizde, Stefanesti'nin evleri arasında patlamaya başladı. Bu şiddetli, yoğun hava akım ancak kurşuni gökyüzü fonu üzerinde Messerschmit avcı uçakları görününce kesildi. Bizim göremediğimiz, yoğun bulut kümeleri ardında gelişmekte olan hava çatışması artık yavaş yavaş sınırın öte yanına, Besarabya göklerine kayıyordu. Ancak o zaman yolumuza devam edebildik, çok geçmeden de Stefanisti'ye girdik.

Sürekli Sovyet hava akınları yüzünden, Prut üzerindeki bu şirin küçük kasabanın yerinde, tüten moloz yığınlarından başka bir şey kalmamış. Biz kasabaya girdiğimizde evlerin çoğu alevler içindeydi. Kilisenin arkasındaki ufak bir alanda iki Alman kamyonu tam isabet almış, eğri büğrü birer metal yığını haline gelmişti. Son bir kaç gün içindeki hava akınlarında ölen Alman askerlerinin yattığı mezarlıktan bir kaç metre ötedeki kiliseyi çevreleyen avluya, giriş kapısının önüne büyük bir bomba düşmüştü. Yol kavşağının tam orta yerinde, yüzünden şırıl şırıl kanlar akan Feldgendarme, dimdik, kıpırdamadan duruyordu: yerini bırakmamıştı.

'Köprüye nereden gideceğiz?' diye sorduk ona. Kırmızılı beyazlı işaret sopasını kaldırıp, gideceğimiz yönü gösterdi. Başım çevirdiği zaman, sokağın köşesindeki bir kahvenin kapasında, dehşet içinde birbirine sokulmuş beş altı çocuk — çocukların en büyüğü on yaşında ancak vardı— gördü. (Kahvenin kapısının üstündeki tabelanın yazısına gitti gözüm: *Cafe Central de Iancu Liebermann.)* Kahvenin içinin tamiyle yıkılmış olduğu anlaşılıyordu, ben baktığım sırada içeriden hâlâ ağır ağır duman çıkıyordu dışarıya. *Feldgendarme* hem sert, hem yumuşak bir sesle çocuklara, *'Weg, Weg Kinder!'* * diye bağırdı ve kana bulanmış yüzünü elinin tersiyle silerken gülümsedi. Sesi duyan çocuklar bir şey söylemeden kaçıp, yakındaki bir yapının yıkıntısı ardına saklandılar. *Feldgendarme*, çocukların bütün gün orada durup, kendisini, kollarını sallaya sallaya işaret sopasıyla yol gösterişini, âni dönüşlerle birikmiş araçlara yol verişini seyrettiklerini anlattı

* *Alm:* 'Çekilin çekilin, çocuklar!'

gülerek. 'Bombalar düşerken bile kaçmıyorlar,' diye ekledi. 'Rus bombalarından çok benden korkuyorlar. Ama sırtımı onlara döndüğüm anda...' *Feldgendarme* konuşurken, çocukların yıkık bir duvarın ardından ihtiyatla çıkmakta olduklarını görüyorduk. *'Nichts zu machen,'* * dedi *Feldgendarme* gülerek.

Daha yakın zamanlara kadar Stefanesti'de, Prut üzerinde, kalın tomruklardan yapılma iki köprü bulunuyormuş. Ne var ki, arada düşmanlık başgösterince, Ruslar köprülerden birini havaya uçurmayı başarmışlar ve bu suretle Almanların ırmağı aşmasını bir süre için önlemişler. Gerçekten de savaşın ilk bir kaç günü süresince, bu kesimdeki Alman birlikleri tamamiyle hareketsiz kalmışlar. Rumen yakasından Sovyet yakasına ne bir top mermisi, ne de bir tüfek mermisi atılmış. Gerçekten de hayat sâkin, şiir gibi bir akış içinde sürüp gidiyormuş. Askeri harekât sadece, Stefanesti'yi bombalayan Sovyet uçaklarıyla, Alman avcı uçakları arasındaki çatışmalar çerçevesi içinde kalıyormuş. Ama iki gün önce, Rus topçularından yılmayan Alman istihkâmcıları birdenbire, tombazlar üzerinde bir köprü kurmaya koyulmuşlar; çarpışmanın başlamasından üç saat sonra ise bir *Panzerdivision*** un tankları Sovyet yakasına geçmekteymiş.

Bu sabah biz de tombazlar üzerinde kurulmuş köprüden geçtik; bunun hemen yanıbaşında, Todt Örgütü bir köprü daha kuruyor. Hava akınları yüzünden sık sık ara verilmesine rağmen, sanki yetmiş kilometre içinde hiç Sovyet birliği yokmuş gibi, iş hızla ve düzenli bir biçimde ilerliyor. Halbuki Ruslar, tepelerin öbür yanında, on beş kilometreden daha yakındalar.

Sovyetlerin bütün sınır karakollarına diktikleri, tepesinde orakçekiç arması bulunan o köylü işi zafer anıtlarından birinin altından geçiyoruz. Stefanesti'nin karşısına düşen Sovyet köyünde yıkılmış tek ev yok gibi. Almanlar, Besarabya'lı yoksul Rumen köylülerinin evlerine mahsus dokunmamışlar. Aşağılayıcı denecek kadar büyük bir umursamazlık içinde, bir kez bile top ateşi açmadan aşmışlar ırmağı Almanlar. Sovyet topraklarına ayak basar basmaz karşılaşılan ilk köyün yanından geçen yolun kenarında, akasya ağaçlarından yapıl-

---

* *Alm:* 'Yapılacak bir şey yok.'

** *Alm:* 'Zırhlı Tümen'

mış on iki tane beyaz haç dikili. Durup, orada ölenlerin adlarını okuyorum. Hepsi de yirmi ile yirmi beş yaş arasında gencecik çocuklar. Alman askerleri araçlarından inip çiçek toplayarak, yoldaşlarının mezarlarına koyuyorlar.

Çevreme göz gezdiriyorum. Saz damlı, badanalı evlerin derli toplu, tertemiz bir görünüşü var. Tahta pencere denizlikleri el işi oymalarla süslü. Bütün evlerin bahçelerini çevreleyen tahta çitlerin ardında, kadınlarla çocuklar öbek öbek durmuşlar, motorlu birliklerin geçişini seyrediyorlar. Yaşlı erkekler kapı eşiklerinde, başları göğüslerine düşmüş, kımıldamadan oturuyorlar. Ortalıkta gençten ya da otuzla kırk beş yaş arasında hiç bir erkek görünmüyor. Öbür yandan, hepsi de çok küçük, rengârenk elbiseleri, kırmızılı beyazlı başörtüleriyle oldukça çekici, sürü sürü kız ve erkek çocuk göze çarpıyor. Hepsinin de gözleri ışıl ışıl, ama yüzleri soluk ve mahzun; insanın yüreğini burkacak kadar mahzun. Yüzlerindeki solgunluk iyi beslenmemekten değil, neye yormak gerektiğini anlayamadığım bir heyecandan ileri gelme. Karmakarışık olmuş düşüncelerin fiziksel ifadesi bu; o solgun, mahzun yüzlerdeki o içi gülen gözlerin sırrına varabilirsem, ilerde, yeri geldiğinde belki yine bu konuya dönerim.

Çayırlarda sığırların otladığını, hafif rüzgâr altında altın renkli ekinlerin başlarını eğdiklerini, tozlu yolda tank paletlerinin izleri arasında tavukların eşindiğini görmek şaşırtıyor insanı. Daha bir kaç dakika önce Rumen yakasını çamur içinde bırakmış, burada ise toz la karşılaşmıştık. Bu da, sanırım, ormanlarla, olgunlaşan ekinlerle örtülü, gözalabildiğine uzanan ve ufka doğru amfiteatr halkaları gibi genişleye genişleye, derece derece yükselen Sovyet yakasının tersine, Rumen yakasının alçak, sazlık oluşundan ileri geliyor.

Köyden çıkar çıkmaz, bundan sonra cepheye kadarki bütün yolculuğumuz boyunca ardına takılacağımız Alman motorlu birliğini buluyoruz.

Öğleden az önce birlik yola koyuluyor. Besarabya kırlarının ortasından geçen birlik, tepelerin yeşilini büyük bir yangının dumanı gibi karartan muazzam bir toz bulutu bırakıyor ardında. Öncü birlikler bu yoldan geçeli en çok bir kaç saat olmuş; çevremiz çarpışma izleriyle dolu — söz gelimi çatışmaların kokusu hâlâ kaybolmamış. Bütün belirtiler, yer alan çarpışmaların büyük ölçüde bir savaşmadan

çok, kısa süreli çatışmalardan ibaret olduğunu gösteriyor. Birliklerin ön ve yanlarına tank desteğinde sık sık karşı saldırılarda bulunan Rus savunmasının manevra yeteneğini aralıksız kuşatma hareketleri ve şiddetli taarruzlarla kıran Alman kuvvetleri, bu kesimde ağır, ama amansızca ilerlemişler.

Ne var ki, Rusların karşı saldırıları çok küçük ölçüde olmuş: bu saldırıları, Alman kuvvetlerinin ilerleyişini durdurmaktan çok, geciktirmek için yaptıkları açıkça anlaşılıyor. Bununla birlikte, buradan altı kilometre ötedeki Zaicani'nin doğusuna ve kuzeyine düşen tepelerde Sovyet birliklerininin bu sabahtan beri daha bir şiddetle karşı koydukları da belli. Uçaksavar toplarının keskin çatırtılarının eşlik ettiği boğuk sesli sahra toplarının ateşi her geçen saat biraz daha uzaklaşıyor.

Gerek trafik yoğunluğu, gerek Rusların geri çekilirken öteye beriye serpiştirdikleri engelleri aşma zorunluğu yüzünden ilerleyişimiz ağır oluyor. Yolun üzerinde yer yer mayın çukurları açılmış. Kırlar, kilometreleri bulan bir çevre içinde çelik miğferle, eğrilip büğrülmüş motosikletlerle ve bombaların, şarapnellerin paramparça ettiği araç leşleriyle dolu. Stefancsti'ye yukardan bakan tepeye doğru yükseldikçe çevrede çatışmanın daha sık ve daha belirgin izleri gözler önüne seriliyor. Bütün arazi şarapnellerin açtığı çukurlarla dolu. Tam bir dönemeci kıvrıldığımız sırada, yolun kenarında yan yatmış bir Sovyet tankıyla karşılaşıyoruz; çifte topunun uzun namluları vadiye dönük. Burada savaşma uzun, şiddetli ve acı olmuş. Rus tankı, mısır tarlalarıyla ormanın içinde mevzilenen topu topu bir kaç ufak Türkistanlı piyade müfrezesinin desteğinde çarpışmış. Hava sanki hâlâ topçu ateşinin boğuk kükremesini izleyen ve uzayıp giden titreşimlerle, patlama sesleriyle dolu. Bulut kümelerini andıran mini mini kurşuni renkli kuş sürüleri mısır tarlalarının üzerinde, alçaktan, makineli tüfek kurşunları gibi pırr diye geçiyor.

Yoldaki sayısız çukurlardan biri bizi kısa bir mola vermek zorunda bırakıyor; araçlardan inip, savaş alanının manzarasına göz gezdiriyoruz. Sovyet tankında açılmış, bıçak yarasını andıran bir yanıktan eğrilmiş bükülmüş çelikten iç organları dökülmüş tankın. Çevremize o kadar göz gezdirmemize rağmen, Rus ölülerinin izine bile rastlayamıyoruz. Sovyet birlikleri, ellerinden geldi mi, ölülerini de

beraberlerinde götürüyorlar. Alay sancaklarını, evraklarını asla gc bırakmıyorlar. Bir grup Alman askeri tankı dikkatle inceliyor. Bir k: zanın nedenlerini yerinde görüp anlamak için keşifte bulunan uzmanlara benziyorlar. Onları en çok ilgilendiren de düşman gereçlerinin niteliği ve bu gereçlerin savaş alanında nasıl kullanıldığı: başka bir deyimle, Sovyet tekniğinin endüstri ve taktikle ilgili iki yönü. Rusların kazdığı hendekleri, cephane sandıklarını, bırakılmış tüfekleri, şarapnellerin açtığı çukurları, tankın çeliğini, çifte topun yapılışını teker teker inceliyorlar. Ondan sonra başlarını iki yana sallayıp mırıldanıyorlar: *'Ja, ja, aber...'* * Alman başarısının bütün sırrı işte bu 'aber...'de ('ama'da) gizli.

Kolumuz yeniden yola koyuluyor, piyade taburlarına, topçu kafilelerine, süvari birliklerine yetişip hepsini geride bırakıyor. Motor gürültüleri, tepeleri örten kırmızı toz bulutlarını biçiyor. Yoğun sisi delip geçen soğuk güneş ışınları tankların çelikleri, atların tüten sağrıları üzerinde ışıldıyor. Aralıklı aralıklı esen buz gibi rüzgâr koyu toz bulutlarını yer yer yırtıyor. Ağızlarımız toz doluyor, gözlerimiz yanıyor, göz kapaklarımız kanlanıyor. Haziran aymdayız, halbuki soğuk müthiş. Kaç saatten beri yoldayız? Kaç kilometre yol aldık? Güneş batmaya başladı bile; akşamın erken saatlerinin rutubetli toz bulutlarının içine işliyor, tankların çeliklerini donuklaştırıyor. Ufuktan, dev bir pistonun vuruşları gibi, eşit aralıklarla top sesleri geliyor. Sesler her dönemeçte, ya tannan, ya da boğuk yankılar halinde, bir alçalıp, bir yükseliyor.

Bir süvari posta eri kola durmak ve yolun kenarındaki çayırlıkta, ağaçlar altında konaklamak emrini iletiyor. Kol, bir kaç dakika içinde, gece molası için gerekli düzeni alıveriyor. Gökten, tepelerin ve daha şimdiden akşam gölgelerine, akşam ıslaklığına bürünmüş vadilerin üstünden doğru motor uğultuları duyuluyor. Kalın camlı gözlüklerinin ardında çocuksu gözleri ve bir atletinkiler kadar geniş omuzları bulunan Leipzig'li genç teğmen Lauser (yanılmıyorsam, Üniversitenin birinde bir *Dozent*' ** tir ,'Çarpışıyorlar orada,' diyor ve

---

* *Alm:* 'Evet, evet, ama...'

** *Alm:* Doçent.

ufukta, toz bulutlarının yangın dumanı gibi daha koyu olduğu, daha yükseklere çıktığı bir noktayı gösteriyor.

Yeşil renkli bir alacakaranlık, ağaçların, ekinlerin üzerine usulcacık iniyor. Yoldan tek sıra halinde, yaralılarla dolu bir cankurtaran konvoyu geçiyor. Bu savaşın yaralıları, yirmi beş yıl önceki savaşın yaralılarından ne kadar da başka! Daha önce de söylemiştim: bunlar savaş alanında yaralanan askerlerden çok, sanayide bir iş kazası geçirmiş işçilere benziyorlar. Yüzleri biraz soluk, biraz gerilmiş, sessiz sedasız sigaralarını içiyorlar. Savaştan önce Bükreş'teki bir şirketin malı olup da Ordu Sıhhiye Birliklerinin el koyduğu bir otobüs, bizim kolun yanında bir kaç dakika duruyor. Otobüs yaralılarla dolu, yaralıların çoğunun başları sargılı, bir Alman tank şoförünün her iki kolu da, omuzlarına kadar sargılar içinde. Yoldaşlarından biri sigara yakıp onun dudakları arasına koyuyor. Beresi bir gözünün üstüne doğru yıkılmış tank şoförü sessiz sedasız sigarasını tüttürüp, boş gözlerle çevresine bakıyor. İnsanın neredeyse bunların acı çekmediklerini sanacağı geliyor. Kafaları yaralılarının fiziksel olgusuyla bu kadar dolu, ilgileri bu derece kendilerine dönük insanların düşüncelerini etkileyecek gücü yok belki de acının. Otobüs hareket ediyor ve yeşil alacakaranlık o solgun yüzleri yutuyor.

Bizim kolun askerleri otların üzerine oturup ekmekle marmelat yiyor, termos-matralarmda taşıdıkları çaylarını içiyor, kendi aralarında bağıra çağıra şakalaşıyor, ya da alçak seslerle konuşuyorlar. Savaştan söz etmiyorlar. Hep dikkat ettim, şimdiye kadar savaş üzerine tek kelime etmediler. Şarkı söylüyorlar, ama koro halinde değil — kendi kendilerine. Kısa süren yemeklerini bitirir bitirmez hemen araçlarıyla uğraşmaya koyuluyor, somunları, cıvataları sıkıştırmak için tanklarının altına yatıyorlar. Sonra, gece bastırınca battaniyelerine sarınıp araçlarının oturacak yerlerinde uyumava çekiliyorlar.

Gökte yavaş yavaş soluk bir ışık beliriyor: ay çıkmaktadır. Sovyet birliklerinin geri çekilişini; yalnız başlarına, canlarını dişlerine takarak verdikleri trajik savaşı düşünüyorum. *Savaş ve Barış*'taki Rus ordularının klasik çekilişine hiç benzemiyor — kaçan halkla, yaralılarla, bırakılmış silahlarla tıkanmış yol boyunca, yangınların göz kamaştırıcı alevleri arasında bir çekiliş değil bu. Bu savaş alanında başa-

nsız bir greve sahne olan bir fabrika avlusunun havası var: soğuk, boş ve ıssız. Yerde bir iki silah, bir kaç asker kasketi, kaputu, ötede beride üç beş tane parçalanmış araç. Genel grev başarılamamış. Bu savaş alanında, Austerlitz gecesinde olduğu gibi ekinler arasında yatan bir Andrey Bolkonski yok belki; sadece bir kaç tane stahanovcu tank mürettabatı ve bir iki Türkistanlı piyade. Birdenbire, yoldan geçen adamların ayak patırtısı duyuluyor. Arkasından, boğuk, yaşlı bir ses duyuyorum. *'Nyet, nyet'* diyen bir Rusun sesi bu. Ses aniden itiraz yollu bir çığlık halini alıyor: *'nyet* - hayır'. Esirlerin yüzlerini göremiyorum. Ayak patırtıları gittikçe uzaklaşıyor, ben de top seslerinin uyuşukluk veren gümbürtüleri içinde yavaş yavaş uykuya dalıyorum.

V

TEKNOLOJİ VE 'ENDÜSTRİ TÖRESİ'

Zaicani (Besarabya), 6 Temmuz

Dün bizim kol Prut'un Rus yakasındaki o adını bilmediğim köyden hareketle, kızıl bulutların (bulutlar gerçekten de kızıldı: göğe yapıştırılmış Komünist propaganda afişlerini andırıyordu) çevrelediği yemyeşil kırlardan geçerek Şante-Bani yönünde ilerlediği sırada, çevremdeki, hayret edilecek kadar bol ve olgunlaşmış, hasata hazır ekinler arasında, sinema perdesine benzettiğim ekin tarlaların üstünde, bu savaşın, bomba ve şarapnel yaraları almış Sovyet tankları, parçalanmış tüfekler, cephane sandıkları, devrilmiş araçlarla dolu iğrenç filmi gözlerimin önünden geçti. Hele bir yerde, bunun hiç de sıradan bir savaş olmadığını; dikkatli bir gözlemcinin — '1941 modeli' bu Rus seferine tanıklık eden, gözünü hırs bürümemiş, yansız bir gözlemcinin — görevinin, herhangi başka bir savaşa tanıklık eden gözü kararmamış, yansız bir gözlemcinin görevinden daha başka olabileceğini düşünmeye başladım.

Önemli olan, bombalanmış tankları, at leşlerini — kısaca, şu anda gelişme yolunu tutmuş bulunan savaşın dış yüzündeki gözle görülür işaretleri — anlatmak değil, başka savaşların hiç birine benzemeyen bu savaşın içyüzündeki önemi kavramaya, onun gerçekten de eşsiz,

kendine özgü karakterini açıklamaya, bugüne dek Polonya'da, Fransa'da, Yunanistan'da, Afrika'da ve Yugoslavya'da yapılan savaşların hiç birinde bulunmayan bütün özel öğelerine boş ve anlamsız ön yargılardan uzak bir düşünüşle dikkati çekmeye çalışmaktır, dedim kendi kendime. Yine kendi kendime, devrilmiş tanklara ve at leşlerine her savaşta rastlanabileceğini düşündüm. Bunlar, her savaşın değişmez öğeleridir. Ama eğer amaç, okuyucuya, — strateji yönünden olduğu kadar, törel, tarihsel, toplumsal ve insanlık değeri yönünden — objektif yargıda bulunabilmesini mümkün kılacak gereçleri sağlamaksa, Sovyet Rusya'ya karşı açılan bu sefer üzerine söylenebilecek tamamiyle değişik nitelikte çok daha başka şeyler vardır.

Önce şu nokta üzerinde önemle durmak gerekir ki, Almanlar burada zayıf bir düşmana karşı 'kolay' bir savaşa tutuşmuş değiller. Sovyet Devletine karşı yöneltilebilecek olumsuz bir törel yargı, Alman Ordusunun bu savaşta altetmek zorunda bulunduğu muazzam güçlükleri kabul etmiş olmasıyla uyuşmamaktadır. Sovyet birlikleri gerçekten de yaman vuruşuyor, kendilerini yiğitçe, inatla savunuyorlar. (Bununla birlikte, şurasını da eklemek gerekir ki Rus tümenleri hiç karşı koymadan geri çekiliyor olsalardı bile, Almanların bu cephedeki ilerleyişlerinin hızı yine de değişmeyecekti. Gerçekten de, böylesine korkunç bir arazide günde bir kaç kilometre ilerleyişimiz bile bir mucizedir.)

Dün bir aralık, durmak zorunda kalacağımızdan, buradan öteye ilerlemek düşüncesinden bütün bütün vazgeçmek zorunda kalacağımızdan korktum. Binlerce ve binlerce ağır aracın — tankların, yüklü topçekerlerin, seyyar onarım atelyelerinin, cephane, uçaksavar silahları ve benzin yüklü kamyon konvoylarının, cankurtaranların, seyyar mutfakların, v.b. — ucu bucağı gözükmeyen bir alay halinde, Alman askerlerinin bir çeşit sentetik kauçuğun adını vererek *Buna* dedikleri, diz boyuna varan son derece yapışkan kara balçıkla kaplı daracık yolda sıralandıklarını gözlerinizin önüne getirin hele. Arazinin doğurduğu güçlüklere bir de son derece çevik, inatçı ve teknik yönden yeterli Sovyet savunmasını ekleyin, Alman ilerleyişinin neden ağır gittiğini açıklamak için bütün bunların yetip yetmeyeceğine ondan sonra karar verin.

Öbür yandan, Kızılordunun *Wehrmacht*'a* oranla zayıf kalışının gerçek nedenlerini değerlendirmek için tartışma konusu olabilecek savlara — insanın düşmamm korkaklık ve yeteneksizlikle damgalayarak hor görmesi gibi (benim hiç bir zaman, hiç bir şekilde benimsemeyeceğim) kolay çözüm hilelerine — başvurmak da tamamiyle gereksiz. Alman Ordusu denilen bu müthiş savaş makinesini yakından görmek yeter.

Bu sabah, eteklerinde Zaicani köyünün bulunduğu tepenin sırtında duruyordum. Savaş alamm örten kızıl toz bulutunun rüzgârın önüne katılmış, burula, burula, savrula savrula sürüklendiğini görüyordum. Toplar aralıksız gümbürdüyordu. Tepemde, çok yükseklerde, Alman ve Sovyet uçak filoları atılmış yün yığınlarını andıran bulutlar arasında mekik dokuyordu. Aşağıda ise, tepenin iki yanında, vadide ve karşı tepenin eteklerinde ağır ağır ilerleyen bir ordu değil, her iki doğrultuda gözalabildiğine uzanan, uçsuz bucaksız bir seyyar atelye, muazzam bir seyyar dökümhane görüyordum. Bütün Westfalya'mn, bütün Ruhr havzasının binlerce bacası, binlerce vinci, binlerce demir köprüsü, çelik kuleleri, milyonlarca dişlisi, çarkı, yüzlerce yüksek fırını, haddehanesi, Besarabya denilen, gözalabildiğine ekin tarlalarıyla örtülü bu uçsuz bucaksız arazi üzerinde sanki hep bir arada ilerliyordu. Sanki o muazzam Krupp, o dev gibi Essen bütün fabrikalarıyla Zaicani, Şofroncani, Bratoşeni tepelerine karşı taarruza hazırlanıyordu. Evet, gerçekten öyleydi: ben bir orduyu değil, içinde binlerce işçinin ilk bakışta çabalarının yoğunluğunu saklıyan bir yetenekle işlerini gördükleri son derece büyük bir çelik fabrikasını seyrediyordum. Beni en çok hayrette bırakan da hareket halindeki bu dev gibi çelik fabrikasının, ardısıra duman tüten yıkıntılar, moloz yığınları, kavrulup simsiyah kesilmiş tarlalar değil de, huzuru kaçmamış köyler, bozulmamış ekin tarlaları bırakarak ilerliyor oluşuyordu.

Tanksavar topçusu Karl'ın yamında ayakta duruyordum. Beş, altı kilometre ilerimizde, Bratoşeni'nin az doğusuna düşen Zaicani'nin ardındaki tepeden yükselen kızıl bulutu göstererek, 'Kızıllar çekiliyor,' dedi Karl. Önce bunun, Kızılların çekilirken ateşe verdikleri tarlalar ve köylerden yükselen duman bulutu olduğunu sandım. Karl başını

---

* Alman ordusu.

iki yana sallayarak, *Neĭn, neĭn!* 'Hayır, hayır' dedi. Gerçekten de Kızıllar tarlalarla köyleri yakmıyorlar. Bununla birlikte Kızıl birliklerin ekinleri ve köyleri esirgeyişleri iyiliklerinden ileri gelmiyor. Köylere ve tarlalara dokunmamak modern orduların stratejileri gereğidir. Modern orduların saldırılarına yalnızca şehirler uğruyor. Şehirler hem birer tahıl anbarı, hem de teknik gereçlerin, cephanenin, makinelerin v.b. üretim merkezleridir. Şehirler başlıbaşına birer savaş makinesidir. Bu — bir bakıma — makinenin makineyi ortadan kaldırdığı bir savaş oluyor. Savaş sesleri dindikten, hareket halindeki dev çelik fabrikası geçip gittiktn sonra, Leopardi'nin şiirindeki fırtınadan sonra olduğu gibi, yeniden hayvanların bağırışlarını, rüzgârın ekin tarlalarındaki fısıltısını duyuyoruz.

Dün sabah Prut'u geçtikten hemen sonra ve akşamleyin Şante-Bani'de, yine inekler boynuzlarını ağır araçların çelik yanlarına sürüyor, tavuklar zırhlı araçların palet izleri arasında eşiniyordu. Avlulardan domuz homurtuları geliyordu. Köylüler askerlere beyaz ekmeklerden kesilmiş koca koca dilimler ikram ettiler. Bir kaç saat önce, Zaicani yakınlarındaki bir köyde, domuzun biri kamyon altında kalıp öldü. Ölen hayvanın çevresine hemen bir grup asker toplandı; karavanada domuz kızartması yiyebilmek için hayvanı alıp götürme isteği hepsinin gözünden okunuyordu. Nitekim aldılar da hayvanı, ne var ki, almadan önce, hayvanın sahibi olan köylüye de zararını karşılamak üzere bir kaç yüz *ley* tutarında para vermekten geri kalmadılar. Bu dostça alışverişi, savaş alanının kıyısındaki bu barışçı anlaşmayı herkes olağan karşılamıştı; durumu en doğal karşılayan da köylünün kendiydi.

Domuzu sallasırt eden Alman askerleri, bu asker-işçilerin en göze çarpıcı niteliği olan basit bir neşe içinde güle oynaşa araçlarına döndüler. Gerek askerlerin kendiliklerinden ve içlerinden gelen bir dürtüye uyarak köylünün hakkına saygı gösterişleri, gerek köylünün onların gösterdiği bu titiz dürüstlüğü olağan ve doğal karşılayışı beni hayretler içinde bıraktı... Bu olayın altında belki de sadece bir törel ilke değil, modern teknolojinin, modern makinelerinin, modern endüstrinin işleyişindeki kılı kırk yaran duyarlılığın insan töresine zorla kabul ettirdiği o ince, o karmaşık etki de yatmaktaydı. Zira son çözümlemede, makinenin, bu asker-işçilerin töre anlayışlarını derinden etki-

lediği — başka bir deyimle— makinenin başlıbaşına bir törel etken haline geldiği su götürmez bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır.

Şante-Bani köyünü geride bıraktığımızdan bu yana topu topu bir iki saat geçti, buna rağmen istihkâm birliklerinin uzmanları, ilerliyeceğimiz bütün yol boyunca gidecek, hemen hemen cepheye kadar dayanacak olan telefon hattını döşemeye başladılar bile. Manga manga askerler benzinle çalışan portatif bıçkı makineleriyle akasya ağaçları biçiyor, başka bir grup sistirelerle ağaçların kabuklarını soyuyor, bir kısmı rende yaparken, bir kısmı da direk haline getirilmiş ağaçlara, porselen izolatörleri takmadan önce matkapla delik açıyor. Bu arada yerlere eşit aralıklarla çukurlar kazılıyor ve çok geçmeden, tepeden aşağı vadiye inip karşı yamacı tırmandıktan, ormanın içinden geçtikten sonra Stefanesti yönünde gözden kaybolan, bembeyaz direklerden bir sıra ufka kadar uzamveriyor. Muhabere birliklerinin uzmanları ise çoktan, ayaklarına taktıkları demirden tırmanma araçlarının yardımıyla direklere çıkarak ışıl ışıl yanan bakır telleri çekmeye başlamış bulunuyorlar. Harekâtın hangi yönünün — hızının mı, kesinliğinin mi, düzeninin mi— daha hayranlık uyandırıcı olduğuna karar vermek zor.

İstihkâmcıların en son direği diktikleri bize en yakın olan yerin yanıbaşında, bir manga asker hanl hanl ufak bir mezarlık kuruyor, mezarlar kazılıyor, beyaz akasya ağaçlarından haçlar yapılıyor, bu haçların üzerine kızgın demirle ölen askerlerin adları yazılıyor. Bu işleri gören askerlerin hareketlerinde, davranışlarında da, direkleri diken istihkâmcıların ya da şurada, ötede bir motoru onarmakta olduklarını gördüğüm makinistlerin veya yanıbaşındaki kamyona bindirilmiş uçaksavar silahının parçalarını yağlıyan makineli tüfekçilerin davranışlarındaki, hareketlerindeki aynı uyum, aynı sadelik— tek kelimeyle, aynı kesinlik — var. Bütün bu askerlerin hareketlerinde, davranışlarında bana, artık sadece duyguya dayanmakla kalmayıp, kökü teknolojide bulunan bir törel ilkeye de dayanan bir insanlığın ifadesi gibi gelen bir tetiklik, bir ağırbaşlılık var. Bu çok derin, aynı zamanda elle tutulup gözle görülemeyen bir şey; ancak insan ruhunun derinliklerinde ele geçirilebilecek, arı bir şey.

Akşamın erken saatlerinde Zaicani'ye varıyoruz. Sovyet birlikleri bu köyden ayrılalı topu topu bir kaç saat oluyor. Evler, arsalar arasın-

da dolaşmaya başlıyorum. Kubbeleri çinko kaplı beyaz güzel kilisenin ardındaki gölcükte, uzun kamışlar arasında yüzlerce ördek tembel tembel yüzüyor. Çayırlarda at sürüleri otluyor. Tavuklar kanat çırpa çırpa, toz bulutları kaldırarak kaçışıyor. İnekler yeşil bir tuvali andıran yamaçlara serpilmiş beyaz boyalar gibi duruyor. Gruplar halinde koşa koşa gelen çocuklar, Alman araçlarını hayran bakışlarla seyrediyor, kadınlar çitlerin üzerinden sarkıp gülüşüyor, yüzleri yünlü başlıklarıyla yarı yarıya gizlenmiş yaşlı erkekler evlerinin kapı önlerinde oturuyor. İnsanın bu köylerin hepsinde karşılaştığı aynı anlamsız manzara bu— savaş dalgası kendilerinin üzerinden aşıp gittikten sonra, köylülerin biraz sinirli olmakla birlikte yine de sakin, hayatlarından memnun halleri.

Herhangi bir dağ.. köyünde, hatta bizim Alto Adige'de bile rastlanabilecek köy tipi bir kilisenin önünde duruyorum. Ancak, bu kilisenin tepesinde ne bir haç var ne de İsa'nın tahtadan oyulmuş heykeli. Dini bütün köylülerin kiliseye yeni bir vernik çektikleri anlaşılıyor: ne var ki, İsa heykeli yokolmuş, haç kaybolmuş. Yaşlı bir köylü bana doğru yürüyor, yünlü başlığını — cacıula'sını — eline alıp, haç çıkarıyor. 'Bolşevikler Kilisede İsa'nın suretlerini, ikonlarını bırakmıyorlar,' diyor bana. 'Bu gibi şeylere izin vermiyorlar.' Arkasından, Komünistlerin dinsizliğine sadece gülünürmüş gibilerden, gülmeye başlıyor. Bir Alman subayı daha sonra bana köydeki delikanlıların dinle ilgili tutumlarının yaşlılarınkinden değişik olduğunu söylüyor. Delikanlılar dini hor görüyorlarmış.

Kiliseye giriyorum. Her şey düzen içinde, her şey pırıl pırıl, derli toplu, duvarlar yeni badana yapılmış gibi. Yalnız ortalıkta bir tane bile ikon ya da haç göze çarpmıyor; burada insana İsa dinini hatırlatacak hiç birşey yok. Kiliselerin kubbelerindeki haçlar bile kaldırılmış. Karşılaştığım bir kaç kadın bana, 'Haçları Bolşevikler indirtti,' diyorlar. 'Haçlardan hoşlanmıyorlar, ne yapalım!' Onlar da Komünistlerin dinsizliğini gülünç buluyorlarmışçasına gülüyorlar. Ama aynı zamanda, hepsi de üç parmakla haç çıkarıp, parmaklarının uçlarını öpüyorlar.

Bizim komutan karargâhını köy okulunda kurdu. Zaicani'de en çok bir kaç saat kalacağız; buna rağmen telefon konuşmaları gırla gidiyor, yazıcılar daktilo makinelerinin başında hanl hanl çalışıyor.

lar. Okulun ders salonu tertemiz, derli toplu, duvarları daha yeni badana edilmiş. Sıralar yepyeni, ama daha şimdiden mürekkep lekeleriyle, öğrencilerin çakılarıyla açtıkları çentiklerle dolu. Duvarda Rusça basılı bir ders programı asılı. Bir taşra ilkokulu için oldukça ağır bir program. Hayret edilecek kadar çok haftalık ders saati 'proleter törebilimi'ne ayrılmış. Okuldan ayrılıp yürüyüş kolundaki yerime dönmek üzere yol çıktığım sırada *flak** bataryaları şiddetli bir ateş açıyor.Binbeşyüz metre kadar yüksekten, tam tepemizin üstünden, yirmi üç uçaklık bir Sovyet bombardıman uçağı filosu geçiyor. Beyaza çalar mavi gökte 'Martin Bombardıman Uçakları'nın ana çizgileri açıkça seçiliyor. Uçaksavar mermileri uçakların çok yakınında patlıyor, artçı devriye uçakları dağılıyor, sonra yeniden düzene giriyor. Doğuya doğru gitmekte olan uçaklar ulaştırma hatlarımıza yöneltikleri bir hava akımından dönüyor.

Bir kaç saniye sonra, ufkun üstündeki bir bulut kümesinin ardında gözden kaybolan Sovyet filosunun ardına düşmüş iki tane Alman avcı uçağı ok gibi geçiyor gökten.

Birliğimize bağlı bir kurmay subay olan Yüzbaşı Zeller, 'Rus Hava Kuvvetleri bugünlerde pek faaliyette,' diyor. 'Prut üzerindeki köprüleri bombalıyorlar, ulaştırma hatlarımıza saldırıyorlar. Bizi biraz rahatsız ediyorlar, ama fazla zarar vermiyorlar.'

Yüzbaşı Zeller, Sovyet Birlikleri'nin karşı koyuşu üzerine yorumda bulunuyor ve tam bir asker gibi konuşuyor — abartmaya kaçmadan, herhangi siyasal bir görüş ileri sürmeden, teknik niteliği bulunmayan delillere başvurmadan ve körü körüne taraf tutmadan. 'Çok az esir alabiliyoruz,' diyor, 'zira son erlerine kadar dövüşüyorlar. Asla teslim olmuyorlar... Gereçleri bizimkilerle boy ölçüşemez, ama Ruslar bu gereçleri en iyi şekilde kullanmasını biliyorlar.

Bu cephedeki Sovyet tümenlerinin başlıca, Asyalı öğelerden kurulduğunu Yüzbaşı Zeller de doğruluyor. Yalnız uzman birlikler Ruslardan meydana gelmiş. Yüzbaşıyla birlikte iki esir subayı görmeye gidiyoruz — biri pilot, öteki de tankçı olan subayların ikisi de teğmen.

---

* Alman uçaksavar topu.

'Çok ilkel adamlar,' diye yorumda bulunuyor Yüzbaşı Zeller. Şimdiye kadar ağzından kaçırdığı, teknik olmayan nitelikteki ilk görüş bu. İnancıma göre de yanlış: bence bir 'burjuva' görüşünden ibaret bu.

Pilot subay bir yandan bizi dikkatle süzerken, ağır ağır sigarasını tüttürüyor. Sırtımdaki üniformaya — Alpinist subaylarının giydiği üniformadandır — gizlemediği bir merakla bakıyor. Ama hiç bir şey söylemiyor. Esir pilotun, esir tankçıya oranla konuşmaya daha az istekli olduğunu söylüyorlar bana. Şimdiye kadar ağzından tek kelime alamamışlar; ifade vermeyi hep reddetmiş. Halktan birine benziyor: bir köylü aileşinin oğlu da olabilir pekâlâ. Yüzü tertemiz traşlı, yüz çizgileri keskin, burnu irice. İsabet alan uçağı tutuştuktan sonra paraşütle atlamış. Alman hatları gerisine zorunlu iniş yapan Rus navacıları genellikle tabancalarını çekip kendilerini savunuyorlar. Bunun silahı yokmuş: paraşütle atladığı sırada tabancası kılıfından kayıp düşmüş. Umursamaz bir tavırla teslim olmuş. Tank subayı iri yarı, güçlü kuvvetli bir adam. Kaba saba, sert çizgileri olan bir yüzü var; o da bir işçi ailesinin oğlu olabilir. Sarı saçlı, açık renk gözlü, kepçe kulak bir adam. Yumuşak bir tavırla sigarasını tüttürüyor; hep gülümser gibi bir hali var yüzünün. Bana bakıyor. Onunla Rusça konuşuyorum. Yakalandığına üzüldüğünü söylüyor bana.

'Şu anda savaşıyor olmayı tercih eder miydin?' diye soruyorum.

Cevap vermiyor. Sonra, esir düşmesinde kabahati bulunmadığını söylüyor: elinden geleni, yapması gerekeni yapmış, bu bakımdan kendi kendini suçlu bulması için bir neden yokmuş ortada.

'Komünist misin?' diye soruyorum. Cevap vermiyor. Bir süre sonra, Gorki'deki — eski adıyla Nijni-Novgorod- bir bilyeli yatak fabrikasında bir kaç yıl çalıştığını anlatıyor bana. Bakışları, bir motoru onaran askerlere kayıyor. Sigarasını atıyor, kasketini çıkarıp başını kaşıyor. İşsiz kalmış bir işçinin hali var onda.

Akşama doğru kol tekrar yola çıkıyor. Allahısmarladık Zaicani. Araçlar dingillerine kadar çamura batıyor. Herkes araçlardan inip itmek zorunda kalıyor. Uzun bir topçu kafilesinin yanından geçiyoruz; her parça, her cephane arabası altı, ya da sekiz çift at tarafından çekiliyor. Karşı sırtta bir süvari bölüğü görünüyor. Batan güneşin eğik vuran kızıl ışınlarıyla aydınlanmış beyaz bulutlarla dolu mavi göğe

karşı keskin çizgili birer kabartma gibi duruyor atlılar. Üç beş kilometre gittikten sonra, yeşil bir çukurluğun içine kurulmuş olan Şofroncani köyünü görüyoruz. Çevredeki tepeler hâlâ güneş ışınları içinde yıkanıyor, ama köyün bulunduğu çukurluk koyu gölgelere gömülmüş, akşam çiyinin ıslaklığına bürünmüş bile. Birbirine dolanmış bulut kümeleri arasından birdenbire uçak motorlarının homurtusu duyuluyor... Şofroncani'ye bir bomba düşüyor. Onu bir başkası, onu da bir başkası izliyor, Kızıl şimşekler altımızdaki karanlığı yarıyor. Köyün ucundan aniden kıpkızıl bir alev sütunu yükseliyor, korkunç bir patlama sesi tepeden tepeye yankılanıyor. Diyebilirim ki, harekâta topu topu iki, ya da üç uçak katılmış bulunuyor — daha fazla değil. Ama tam bu sırada batan günün mor renklerine bürünmüş gökte beliren iki Alman avcı uçağı ok gibi Sovyet bomba uçaklarının üzerine atılıyor. Sovyet 'Martin'lerinden biri, Bratoşeni yönünde, alevler içinde ormanın ardına doğru dikiliyor tepe aşağı. Biraz sonra gelen bir posta süvarisi, Şofroncani köprüsünün yıkıldığını, ayrıca iki cephane kamyonuna da bomba düştüğünü bildiriyor. Çok ölü var. Köprü onarılıncaya kadar bizim kol tepenin üstünde beklemek zorunda kalacak. Burada saatlerce kalacağımız belli. Köyde bir kaç ev yanıyor. Sağ yanımızda biraz uzakta, bir havan bataryası durmadan ateş ediyor, patlamaların sesi tâ uzaklardan duyuluyor. Bulutsuz gecenin içinden aralıklı olarak, dağınık Rus askerlerinin attıkları silah sesleri geliyor. Ekinlerin arasından soluk, heybetli bir ay ağır ağır yükseliyor.

VI

BU ÖLÜLERE YAKINDAN BAKIN

Bratoşeni, 7 Temmuz

Kol ancak geceyarısı tekrar yola çıkabildi. Yanımızdan doğru soğuk bir rüzgâr esiyor. Hava cam gibi duru ve saydam; ay ışığındaki deniz gibi yakamozlanıyor. Şofroncani'ye doğru tepeden aşağı iniyoruz. Köyün kıyısında bir ev hâlâ yanıyor. Aslında Şofroncani köyden büyük; çiçek açmış ceviz, akasya ve ıhlamur koruları arasına serpiş-

tirilmiş beyaz evleriyle küçük bir kır kasabası. Bratoşeni yakmlarında çetin bir savaşa tutuşmuş,olan ağır gidişli kolun sol kanadını koruyabilmek için karşı tepede konma emri aldık. Hızlı hareket etmeniz gerekiyor. İstihkâmcıların köprüyü onarmalarını bekleyerek zaten epeyce vakit kaybetmiş bulunuyoruz. Araçlar çamura gömülüyor. Yol — sığırların açtığı bu patikalara eğer yol denebilirse — her rüzgâr esişinde yoğun kırmızı bulutlar halinde kalkan un gibi bir toz tabakasıyla örtülü. Buna karşılık, toprağın yağmur suyunu içemediği killi arazide ya da bir derenin yolu kestiği yerlerde yapışkan balçık kamyonların tekerleklerini, tankların paletlerini yakalıyor ve araçlar batakl̈ğa gömülür gibi ağır ağır *Buna*'nın içine gömülüyor.

Askerler yere inip araçlarını itmek zorunda kalıyor. Motorların çılgın uğultusu arasında soluk soluğa kalmış askerlerin homurtularının yabansı bir niteliği var sanki.

Bu arada ay batmaya başlamış, ortalık zifiri karanlığa bürünmüştür. Ormanlara, ekin tarlalarına dağılmış Rus askerleri karanlıkta üstümüze ateş açıyorlar. Kurşunları ıslık çalarak tepemizden geçiyor. Kimsenin bu kurşunlara aldırış ettiği yok. Bizim kolun asker-işçilerinin dikkatini şu anda kendilerini vermiş bulundukları işten ayırabilmek için, bu kurşunlardan daha önemli birşeyler gerek. Teğmen Weil'in posta süvarisi Zaicani'ye emir götürürken bir kaç kere makineli tüfek kurşunlarına hedef oluyor. Ateş açanlar kelimenin tam anlamıyla *francs - tireurs** değiller; birliklerinden ayrı kalmış Kızılordu erleri bunlar. Birbirlerinden ayrı olarak kolun yanlarına ve gerilerine ateş açıyorlar.

Böylece Şofroncani'ye varıyoruz. İstihkâmcıların bir iki saat içinde kuruverdikleri ahşap köprüden geçiyoruz. Ağaç gövdelerinden ayaklar üzerine oturtulmuş kaba saba kirişler araçların ağırlığı altında bel veriyor, sallanıyor, gacurgucur ötüyor. Köylüler Sovyet bombardımanından kurtulmak için ormana kaçmışlar. Yalnız köpekler kalmış köyde; hayvanlar boş evlerin bahçelerinde, avlularında çılgınca havlayarak koşuşuyor. Köyün bir ucundan girip öbür ucundan çıkmamız bir saatten fazla vakit alıyor. Araçlarımızı ellerimizle itmek,

---

* Milis.

çekmek zorunda kalıyoruz. Dizlerimden aşağı sızan çamurlar çizmelerimin içine doluyor. Karnım aç... Çantamda bir iki dilim ekmekle bir parça peynir kalmış.

İlerimizde patlayan bombaların parlak şimşekleri geceyi aydınlatıyor. Ağır top mermilerinin gümbürtüleri araçlarımızın motor gürültüsünü bastırıyor. Bir subay, çın çın öten tiz, sert sesiyle sağa sola bağırıyor. Bir noktada bizim araç çamur dolu bir hendeğe gömülüyor. Aracı geri geri itip doğrultmaya çalışıyoruz; yirmi kadar er bize yardıma koşuyorlar. Bütün çabalarımız boşuna. Vinçli bir kamyon gelip de aracımızı yedeğine alarak *Buna'nın* yapışkan pençesinden zorla kurtarana kadar beklemek zorundayız. Fotoğraf makinem hendeğin dibinde kaldı. Sinirlerim fena halde bozuldu, zira makinenin içinde bir makara çekilmiş film var. Durum bundan da kötü olabilirdi diye düşünerek kendimi avutuyorum. Şofroncani'nin son evlerini geride bırakarak tepeyi tırmanmaya başlıyoruz. Yol aşılmaz bir hal alıyor. Bayır tırmanmaya çabalayan araçlar patinaj yapıyor, geri geri kayıyor. Bir soya fasulyesi tarlasına vurarak bayır çaprazlama çıkmanın daha kolay olacağını görüyoruz. Fasulye sapları üzerindeki geniş, bol yapraklar araçların tekerleklerinin kaymasını önlüyor.

Makineli tüfeklerimizden biri, ekinler arasında pusuya yatmış, birbirinden ayrı Rus gruplarını dağıtmak amacıyla, solumuza düşen tarlaların bulunduğu dalgalı araziyi yoğun küme atışlarla tarıyor. Kol sırta vardığında şafak sökmek üzeredir. İlerimizde, altın renkli başaklarla örtülü ağaçsız, yumuşak bir tepenin üstünde, bir Sovyet tankının ana çizgileri duru göğe karşı açık seçik görülüyor. Çifte namlusu ışıl ışıl parlayan tank tepeden aşağı bize doğru, burnunu kaldıra indire geliyor. Duruyor ve ön topuyla bize ateş ediyor. Sonra yine yoluna devam ediyor; paletlerinin şakırtısını rahatça duyabiliyorum bulunduğum yerden. Tank, ekinler arasından geçebileceği, görünmeyen bir yolun bulunduğu yeri kestirmek için havayı kokluyor sanki.

Birdenbire makineli tüfeğiyle ateş açıyor, ama pek istekli değil; sanki makineli tüfeğini deniyormuş gibi. Bayırdan aşağı, bize doğru hızla geliyor, sonra birdenbire bir yarım daire çizerek son hızla gerisin geriye dönerken ard toplarıyla ateş püskürüyor. İnsanın, bu tankın

birini aradığına, birilerini çağırdığına inanacağı geliyor. Tam bu sırada ekinler arasından bir kaç asker çıkıyor ve gizlenme gereğini duymaksızın tepenin yamacında dolaşmaya başlıyorlar. Başka başka noktalardan, başka başka askerler çıkıyor; hepsini toplasanız yüz kişi ancak var. Besbelli bunlar bir artçı müfreze ya da esas birliklerinden kopmuş bir grup. Ne yapacaklarına karar veremiyorlar gibi bir halleri var. Bir kaçış yolu arıyorlar. Teğmen Weil, *'Arme Leute-* zavallı askerler,' diye fısıldıyor.

Şimdi Rus askerleri tepeden aşağı, makineli tüfekleriyle ateş ede ede bize doğru iniyorlar. Sonra, birdenbire gözden kayboluyorlar. Yamacın o noktasında bir çöküntü, bir hendek filân olmalı. Tankın çevresinde bizim havan mermilerinin yerden kaldırdığı keseklerin havalamşı görülüyor. Makineli tüfeklerin takırtıları yürüyüş kolunun yarn boyunca, bir telgraf haberi gibi, maniple sesiyle yayılıyor. Derken sağ yanımızda, başlarını eğmiş, Ruslara ateş ederek ilerleyen Alman askerleri beliriyor. Hafif makineli tüfekleriyle tarıya tarıya ilerliyorlar. Bir tanksavar topu, Rus tankına bir kaç el ateş ediyor. Bu sırada tepenin sırtında, tam Rus tankının arkasında iki panzerin keskin çizgileri görünüyor. Yürüyüş kolu, öncü birliklerin desteğinde ilerleme emri alıyor. Kızıllar durmadan ateş ederek ağır ağır geri çekiliyorlar.

Tepenin üstüne varıyor, oradan aşağıya, vadiye iniyor ve öbür yamacı tırmanıyoruz. Bir Alman askeri yere oturmuş; bacağından yaralı. Elinin tersiyle yüzündeki çamurları silerken gülüyor. Onun gibi gülmekte olan bir sıhhiye eri yaralının yamna gidiyor ve erin yarasını temizlemeye başlıyor. Ruslar ağır ağır çekiliyorlar; ekinler arasından hiç eğilmeden, ateş ede ede yürüyorlar. Yara alan Sovyet tankı yan yatmış.

Birdenbire hoparlörden madensel bir ses duyuluyor: *'Achtung! Achtung!'** (Hemen ardında da, P.K.'ya (yani *Propaganda Kompanie'*ye) bağlı, bir kamyonetin tepesine yerleştirilmiş bir hoparlörden, çıtırtılar, madensel ıslıklar eşliğinde, bir tangonun ezgileri geliyor. Askerler sevinç çığlıkları atıyorlar. Kulak tırmalayıcı müzik, motor gürültülerine, makineli tüfek takırtılarına, tank paletlerinin şakırtıları-

** Alm:* Dikkat! Dikkat!

na eşlik ediyor. Hoparlörden gelen yabancı ses, *'Ich habe dich lieb, braune Madonna...'** diye şarkı söylüyor. Yürüyüş kolu duraklıyor; tepemizden dehşet verici ıslıklarla dolu sağanağı gibi makineli tüfek kurşunları geçiyor. Birliğimize bağlı P.K. mangasına kumanda eden teğmenin yanına gidiyorum. Kendisine sigara ikram ettiğim zaman, teğmenin elini bir kör gibi yoklaya yoklaya uzattığını görüyorum. Meğer gözlüğünü kaybetmiş. Gülüyor; göz kapaklarını iki parmağıyla ovuşturuyor ve, 'Bu savaş başlayalı beri ikidir gözlüğümü kaybediyorum. Paris'e de el yordamıyla girmek zorunda kalmıştım,' diyor.

Yürüyüş kolu tekrar hareket ediyor. Bir iki dakika sonra, saf dışı edilen Sovyet tankının yakınından geçiyoruz. Tankın çevresinde, ekinler arasında bir kaç tane Sovyet ölüsü yatıyor. İkisi sırtüstü uzanmış, bacakları iki yana açılmış. Ötekiler, korkunç bir pozda, yan yatıyorlar. Tankın dolaylarında yirmi kadar ölü olmalı. Hemen hemen hepsi de Moğol bunların. İçlerinden yalnız iki tanesi bana Rus gibi görünüyor. Bir sıhhiye eri yürüyüş kolundan ayrılıyor, ölülerin yanına gidip hepsini teker teker elleyerek muayene ediyor. Yürüyüş kolu durakl-yor. Askerler araçlarından sarkarak ölülere bakıyorlar.

'Nichts zu machen- yapılacak bir şey yok,' diyor sıhhiye eri.

Ölülerin bir kısmının sırtındaki üniformalar mavi ve kırmızı puanlı koyu kurşuni kumaştan, ötekilerinki hâki. Hepsinin de ayaklarında çizme var. Hepsi de miğfer yerine kasket giymişler. İçlerinden ikisinin —biri Moğol— havacıların giydikleri cinsten deri başlıkları var. Bunların da tank mürettebatından olduklarına kuşku yok. Bu savaşın ölüleri bir garip... Ekinlerin arasında, yerden bitmiş hayaletler gibi yatıyorlar. Tepelerin doruklarına hafifçe abanan bu sınırsız gökle bile en ufak ortaklaşa bir yanları yok bunların. Ekinlerden, yeşille sarı karışımı, uçucu, soğuk bir ışık yayılıyor. Rüzgâr tarlaların üzerinden bir dalga gibi, ufukta kırılan bir dalga gibi geçiyor. Kısa süreli sessizlik anlarında, olgunlaşmakta olan ekinlerin gizemli hışırtıları duyuluyor. Bu ölüler, bir deniz kazası sonunda fırtınanın kıyıya attığı, bu ekin denizinin hafif dalgalarının kıyıya sürüklediği denizcileri andırıyor.

Sabahın erken saatlerinin buz gibi havasında, pırıl pırıl, kesme

* *Alm:* 'Seni sevdim esmer güzeli.'

billurdan bir güneş doğuyor. İki üç kilometre kadar arkamızda kalan Bratoşeni'den kargaların gaklamaları, öküz böğürmeleri duyuluyor belli belirsiz. Korkudan ödleri patlamış küme küme köylüler, evlerinin önündeki çitler boyunca diziliyor, daha başkaları koca koca tınazların altından emekliyerek çıkıyorlar. Kadınlarla çocuklar bütün gece saman yığınlarının altında saklanmışlar.Garip bir savaş bu. Zırhlı birliklerin çelik kolları köyü kuşatıyor, tatlı tatlı dalgalanan ekinleri kuşatıyor, kerpiçten yapılmış, üflense yıkılacak evleri kuşatıyor —zırhlı birliklerin çelik kolları bunların hepsini kuşatıyor, ama hiç birine dokunmadan. Bu bir mucize gibi geliyor insana, ama aslında mükemmelleştirilmiş bir tekniğin, savaşın bilimsel yönteminin meyvasından başka bir şey değil.

Bir zırhlı birlik kolu demek, her şeyden önce, duyarlı bir aygıt demektir. Görünüşe göre, bu olağanüstü savaşta sadece makineler tehlikede; ne bahasına olursa olsun insan hayatına saygı gösteriliyor sanki. İşte bundan ötürüdür ki, bu savaş alanlarında ölüm bir kaza niteliği, olayların kendi mantığı dışında bir şey niteliği alıyor. Bu savaşta ölüm saçma gibi görünüyor insana. Ölüm, askerler arasında bile bir anlık bir şaşkınlık, hayret ve dehşet duygusu uyandırıyor. Ölüm, hiç bir kural, hiç bir yasa tanımayan bir gerçek. Ölümün görünüşü bir sarsıntı yaratıyor: savaş makinesinin denenmesinde ortaya çıkan bir başarısızlık, doğrudan doğruya savaş makinesine ait bir kusur gibi sanki ölüm. Ölülere gerçeklik havasını katan, ölüleri yeniden gerçeklerin mantığı çerçevesi içine sokan şey de, ölenlerin ölümlerindeki mantıksızlık, saçmalık.

Toplumsal açıdan bakıldığında da bu olgu hiç kuşkusuz yine çok ilgi çekicidir. Rusya'ya karşı olanların savaşın başında, ilk sıkışma anında Moskova'da ayaklanma çıkacağını—başka bir deyimle, ordunun çöküşünü sistemin çöküşünün izleyeceğini— umanların düştükleri yanılgıyı düşünüyorum kendi kendime. Böyle düşünenler, Sovyet toplumunun ruhunu hiç mi hiç anlamadıklarını ortaya koymuşlardır. Sovyet Rusya'nın Ordusu, onun *kolhozlarından* çok dev fabrikalarından çok, ağır endüstrisinden çok, onun endüstri alanındaki üstün yaratma gücüdür.

O toplumun içindeki her şey, silahlarından ruhuna kadar, yirmi yıllık endüstriyel örgütlenmenin, usta zanaatkârların eğitimine ayrılan

yirmi yılın sonucudur. Sovyet toplumunun gerçek ruhu Ordudur ben böyle derken, rejimin aslında askeri karakterde olduğunu söylemek değil, Komünist Devlet vatandaşlarının endüstri alanında gösterdikleri ilerlemelerle, toplumsal gelişmenin derecesini anlayabilmek için başvurulması gereken biricik ölçütün Ordu olduğunu belirtmek istiyorum. (Tıpkı, öbür yandan, Alman Ordusunun da modern Alman endüstrisinin başardığı teknik ilerlemenin bir ölçütü ve bu ilerlemelerin elde edilen tüm sonucu oluşu gibi.)Ruslar kendileri bu görüş üzerinde öteden beri direnmişlerdir. Bu görüşün gerçeğe uygunluğunun, Sovyet Ordusunun, Alman Ordusu karşısındaki tepkisi ve dayanışıyla; Sovyet Devriminin büyük Stahanov'cu yığınlarının, endüstrileşmiş köylülerin savaş alanında gösterdikleri davranışların objektif, apaçık tanıklığıyla beklenmedik bir biçimde doğrulanışı da bir gerçektir.

Bu Sovyet ölüleri arasında iki tane Rus'un bulunduğunu daha önce de söyledim. Her ikisi de uzun boylu, güçlü kuvvetli adamlar. Açık duran gözleri parlaklığını yitirmemiş daha. İki Stahanov'cu, iki uzman bunlar. Üç beş Alman askeri sessiz sedasız seyrediyor onları. Alman askerlerinden biri çiçek aramak için çevresine bakınıyor; ekinler arasında sadece kırmızı çiçekler, gelincikler var. Asker bu çiçeklerin önünde bir an duraksıyor; sonra bir kucak ekin koparıp ölü Rusların yüzlerini bu ekinlerle örtüyor. Öteki askerler,ellerindeki tayınları kemirerek, sessizce bakıyorlar. (Bu ölülere, bu Tatar ölülerine, Rus ölülerine yakından bakın. Yeni, yepyeni cesetler bunlar, *Pyatlyetka*'nın dev fabrikasından taze gelmiş, çarktan çıkma cesetler bunlar. Bakın ne kadar parlak gözleri. Basık alınlarını, kalın dudaklarını görün. Köylü değil mi bunlar? İşçi değil mi? Evet, işçi bu ölüler; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin binlerce *kolhoz*'unun, binlerce fabrikasının herhangi birinden gelme uzmanlar, *udarnik*ler. Yüzlerine, dar, sert, inatçı alınlarına yakından bakın. Hepsi de birbirinin aynı. Toplu üretimin ortaya çıkardığı insanlar. Bir endüstri kazasında ölen işçilerin bu cesetleri yepyeni bir ırkın, güçlü bir ırkın örnekleridir.)

Sovyet artçılarıyla kısa süren bu çatışma sırasında bir an, makinelerin canlı varlıklar gibi, adeta insanlar gibi davrandıklarına, iradeleri, zekâları bulunduğuna inanacak gibi oldum. Ekinler arasında yürüyen, panzerlerin çelik gövdelerine ateş eden o adamlar ise bana,

makineyle makinenin o yabanice çatışması içinde yersizmiş gibi geldi.

Sovyet ölülerinin yanına gidiyorum; hepsini birer birer elliyorum. Hemen hemen hepsi de Moğol. Eskiden, sadece tüfek ya da kargıyla silahlanmış olarak, at sırtında savaşırlardı bunlar bozkırda; şimdi öyle savaşmıyorlar artık. Motorlarının iyi çalışıp çalışmadığına dikkatle kulak verdikleri, parçalarını titizlikle yağladıkları makinelerle savaşıyorlar. Artık hasta atların yeleleri üzerine eğilmiyorlar, çamurlukları üzerine çeşitli el aletleri sıralanmış bozuk araçların motorları üzerine eğiliyorlar. Stalin Ordularının Stahanov'cular, *udarnik*'leri, *Pyatlyetka*'ların ortaya çıkardığı yaratıklar, Lenin'in 'Sovyet + elektrik gücü = Bolşeviklik' şeklindeki ünlü formülünün ürünleri, Alman Ordusunun asker-işçilerine karşı bu müthiş, bu kanlı savaşın yükünü omuzlarında taşımakla yeteneklerini kanıtlıyorlar. (Orduların makineleştirilmesi sadece emekte 'uzmanlaşma'yı değil, tarımın endüstrileştirilmesi yoluyla halk yığınlarının teknik eğitimini de içine alıyor. Bu savaşın, Almanya ile Rusya arasındaki bu çatışmanın; sadece insanlar arasındaki değil, makineler, teknikler, endüstrileşme sistemleri arasındaki çatışmanın; sadece Göring'in mühendisleriyle Stahanov'un mühendisleri arasındaki değil, bir yanda akıllara durgunluk veren kalkınma hamleleriyle, örgütlenmeleriyle, Nasyonal Sosyalizm öbür yanda da *Pyatlyetka*'larıyle, Beş Yıllık Plânlarıyla Sovyet Komünizmi arasındaki çatışmanın; kısaca, endüstrileşme, daha doğrusu 'tarımın makineleştirilmesi' yoluyla sadece teknik yeterlilik değil, bu savaşa katılmaya çağrılanlar için vazgeçilmez olan bir endüstri 'töresi' kazanmış iki halk arasındaki çatışmanın esas anlamı, temelde yatan önemi de işte burada. Rusya üzerine açılan bu seferde baş rolü oynayanlar, esas itibariyle uzman işçilerden, 'endüstrileştirilmiş' köylülerden meydana gelen iki ordudur.) Sovyet askerlerinin çarpışma üsluplarından, modern *mujik*'lerin bile usta zanaatkârlar, makine çağının tipik ürünleri haline geldikleri açıkça anlaşılıyor. Bu, öyle bir çatışmadır ki, —tarihte ilk kez böyle birşey görülüyor— çatışan her iki ordu içinde de askeri ruh, endüstri grubuyla, 'endüstri töresi'yle kaynaşmış, askeri disiplin teknik disiplinle, örgütlenmiş emeğin disipliniyle, uzmanlar arasındaki takım disipliniyle karışmıştır.

Propaganda Birliğine bağlı kamyonetin üstündeki hoparlör yeniden başlıyor şarkıya: *'Ich liebe dich so tief...'** Askerler gülüyor. Askerler kamyonlarının çamurlukları üstünde oturuyorlar, askerler bacaklarını tank kulesinin deliğinden aşağı sallandırmışlar, tanklarının üzerinde oturuyorlar. Ve yemek yiyorlar. Böyle sürekli olarak bir yerden bir yere hareket edilen savaşlarda belirli yemek saati yok. Fırsatını bulan yemeğini yiyor. Her asker kara tayın ve marmelattan ibaret kumanyasıyla çay termosunu yanında taşıyor. Ara sıra, savaşın en kızışmış olduğu bir sırada bile, kumanya çantasından bir dilim ekmek çıkarıp üstüne marmeladı sürüyor, sonra bu marmelatlı ekmeği bir eliyle ağzına götürürken, öteki eliyle de ya kamyonun direksiyonunu kullanıyor, ya da makineli tüfeğinin kabzasını tutuyor asker. Subaylar da erlerle birlikte, erlerin yediğini yiyorlar. Hoparlörden şarkı sesi geliyor: *'Ich liebe dich so tief...'*

Hava ılık. Rüzgârın altında başlarını eğiyor ekinler. Soya fasulyesi tarlalarından bir ipek hışırtısı geliyor. Ormanı andıran ayçiçeği tarlalarında, ayçiçekleri uzun sapları üstünde güneşi selamlamak için ağır ağır başlarını çeviriyor, iri, sarı gözlerini yavaş yavaş açıyor. Gökten kocaman kocaman, bembeyaz bulut kümeleri geçiyor. Yüzleri ekin saplarıyla örtülü Rus askerleri, saban izleri arasında uyuyorlar.

Karşımızdaki tepeyi Sovyet şarapnelleri hallaç pamuğu gibi atıyor. Birliğinden ayrı düşüp, ekinler arasına saklanmış Rus askerleri zaman zaman piyade tüfekleriyle ateş açıyorlar bize. Kurşunlar hafif bir ıslık çalarak tepemizden geçiyor. Askerler gülüyor, yiyor, gülüyorlar. Motorlar homurdanıyor. Askerlerin yüzleri, elleri, araçların çelik zırhlarının zıt rengiyle karşılaştırılınca daha bir pembe, daha bir canlı, daha bir ince görünüyor.

VII

KIZIL ÇİFTLİK

Skuratovoy, 8 Temmuz

Bu çiftlikte bütün gün kalacağız. En sonunda bir kaç saatlik dinlenmeye kavuşabileceğiz! Bratoşeni'nin sekiz kilometre kadar kuzey-

---

Alm: 'Seni o kadar içten seviyorum ki...'

doğusunda, Ketruşika Nova* ve Ketruşika Stara** köyleri arasında bulunuyoruz. Çiftliğin kurulduğu bölgeye Skuratovoy deniliyor; bölge adını çiftlikten de almış olabilir. Skuratovoy uzaktan bir koruyu, hatta diyebilirim ki, daha da çok bir Veneto villâsının parkını andırıyor. Ancak bu koru, Veneto'da olduğu gibi bir duvarla değil de, çitle çevrili. Kulübeler, ahırlar ve öbür çiftlik yapıları o kadar alçak, o kadar basık ki, gözalabildiğine yayılan ağaçların yemyeşil yaprakları, dalları arasında gizleniyor, uzaktan seçilemiyor. Ancak iyice yaklaşılınca — Ketruşika Nova'yı solunda bırakan yürüyüş kolumuz Skuratovoy dolaylarına bu sabah saat üç buçukta varabildi — kulübelerin, ahırların ve samanlıkların çatılarıyla beyaz duvarları yavaş yavaş ağaçların arasından beliriyor. Yemyeşil, geniş kırlar kıvrım kıvrım bir ekin denizi halinde dört bir yana kilometrelerce uzanıyor. Son derece güzel bir manzara meydana getiren bu tarlalar, kırlar, simetrisiyle, bereketiyle olağanüstü bir dişilik ve bu dişilik içinde analık niteliği izlenimi taşıyor; hasat yakın olduğu zaman ekin tarlalarının taşıdığı cinsten, doğuma hazırlanan ana niteliği bu.

Çiftlik avlusuna girdik. Görünürde kimseler yok. Sanki terkedilmiş burası. Yaklaştığımızı gören rengârenk tavuklar, ördekler, kediler sağa sola kaçıştı. Alının duvarı dibindeki saman yığınının üstünde bir dişi köpek üç eniğini emziriyordu. İstifini bozmadan bize baktı. Güneş yükseldikçe, ışığı yavaş yavaş ahırın duvarı üzerinde ılık bir yağ lekesi gibi yayıldı. Ama hava soğuktu: gece kalan rüzgâr, ard arda gelen buz gibi akımlarla, yavaş yavaş yeniden çıkıyordu. Avluyu geçtiğimiz sırada alının kapısında bir ihtiyar adam belirdi. Ufak bir arabaya koşulu bir atı yularından yedeğine almış elli yaşlarında bir erkeğin ardı sıra, bir samanlığın arkasından, kadınlar ve çocuklardan oluşan on kişilik bir grup çıktı. Yorgunluktan bitkin bir görünüşleri, sabahtan akşama kadar ağır bir işte çalışmışlar da, işten yeni dönüyorlarmış gibi bir halleri vardı hepsinin. Gözleri donuk, yüzleri çamura bulanmıştı; elbiselerine, saçlarına başlarına sap saman yapışmıştı. Şofroncani'den kuzeydoğu'ya, Bratoşeni'ye geçen ve oradan Skuratovoy'a doğru karşı konulmaz bir biçimde ilerlemekte olan

---

* Yeni Ketruşika.

** Eski Ketruşika.

savaş dalgasına kapılıp sürüklenmek korkusuyla tarlalara kaçtıkları ve ekinler arasında iki üç gündür saklandıkları anlaşılıyordu. Şimdi geri dönmüşler, çiftliği de, kulubeleri, ahırları da samanlıkları da sapasağlam bulmuşlardı.

Bu insanların hiç bir şeyi umursamayan halleri beni şaşırttı, adeta hakarete uğramış hissettim kendimi. Asla şaşırmış görünmüyorlardı, bizi görmeyi merak etmedikleri de her hallerinden belliydi. Bize günaydın bile demediler. İhtiyar, başından yünlü başlığını çıkardı; ötekiler ise buz gibi bakışlarla süzüyorlardı bizi. Sonra hep birlikte yürüdüler. Çocuklar avlunun öbür başına doğru kaçtı, kızlar bir kulübenin ardında gözden kayboldu, adam da atı arabadan çözüp ahıra doğru yürüdü. Onlar gittikten sonra, ihtiyar köylü yanıma geldi, haç çıkardı, bana Rusça günaydın dedi ve hemen ardından Rumence ekledi: '*Sanotate*- nasılsınız?'

Kendi kendime, bu bir Sovyet çiftliği diye düşündüm. Bolşevikler buralardan ayrılalı topu topu bir kaç saat oluyor, bu çiftlik bir kaç saatten beri artık Sovyet yasaları altında değil: sadece bir kaç saatten beri. Bu köyler, bu çiftlik artık S.S.C.B.'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal sisteminin bir parçası değil. Burada Komünist rejimin yapısı ve örgütü hâlâ sapasağlam duruyor: Sovyet damgasını silecek, Komünist yapısının çizgilerini bozacak vakit bulunamadı henüz. Heinrich Schliemann, Miken mezarlarının eşiğini aştığı sırada Atreus'un oğulları nasıl ona bir an için görünüp sonra toz olmuşlarsa bu çiftliğin de şu sırada öyle, bana kısa bir an için göründüğünü düşündüm kendi kendime. Çiftliği yakından, elimden geldiği kadar yakından incelemek istedim. Zira bu çiftlik, S.S.C.B.'nin ekonomik ve toplumsal organizmasının bir hücresiydi. Bu çiftlik Komünist toplumunun, Sovyet tarımsal ekonomisinin sapasağlam kalmış en küçük bir parçasıydı. Bu parçanın, bu hücrenin bir bedenden — S.S.C.B.'nin toplumsal, siyasal ve ekonomik bedeninden — başka bir bedene geçişine tamklık etmek gibi, görebileceğimi hiç ummadığım bir olguyla karşı karşıya bulunuyordum. Bu değişimin en önemli aşamasına yetişmiş olmam bir şans eseriydi. İçinde yaşadığım an, eşsiz bir andı: tarihsel yönden eşine rastlanmayacak bir görgüydü bu. Bu 'hücre'de Komünist toplumuna ait bir sürü ayrıntıdan başka bir şey bulamadım. Ama böylesine bir değişimin önemini hakkıyla değerlendirebilmek de, geri çekilip

resme bir bütün olarak bakmaktan çok, inceden inceye, teker teker bu ayrmtılarm üzerinde durmakla (bu konuda polemik yaratacak bir tutum tamamıyle yersiz kaçacağından, bu ayrmtıları polemik dışı, obiektif bir gözle anlatacağım) mümkündür.

Yürüyüş kolu 'konak düzeni' içinde ('konak düzeni' bile bir savaş düzenidir) yayılır, askerlek araçlarını avuç avuç kopardıkları buğday ve çavdar başaklarıyle, kucak kucak kopardıkları ayçiçeği ve soya fasülyesi saplarıyla örterler, ufak tanksavar toplarıyle uçaksavar makinelilerini tarlalara yerleştirirlerken (araçlar, hemen çiftliğin ardındaki, ağaçların gözden gizlediği büyük bir alana çekilmişti), ben de çevremde bütün olup bitenleri gözden kaçırmadan çiftlikte dolaşmaya başladım.

Ön avluya girdiğim sırada, sol yanda büyük bir yapı gördüm; bu yapı ineklere ayrılmış bir ahırdı. İçeriye göz attım. Saman dolu yemliğin önünde bir inek duruyor. Tatlı tatlı geviş getirerek bana bakıyor inek. Ahırda bir karışıklık göze çarpıyor: saman dökülmüş yerlerde, öteye beriye atılmış yabalar, devrilmiş kovalar duruyor. Dışarı çıkıyor ve ilk karşılaştığım ihtiyarla burun buruna geliyorum. Avlunun öbür yanında bir erkekle bir kız, iki sıska, çelimsiz atı küçük bir arabaya koşuyorlar. Erkek kırk yaşlarında görünüyor, hareketleri ağır. Kızın sert, güçlü, zeki bir yüzü var; hareketlerinde öfkeye varan bir sertlik göze çarpıyor. Başım çevirip de bana bakmıyor bile. Kulübenin kapısında bir kadın beliriyor. Kadının saçları dağınık, yüzü çamur içinde, gözleri şişmiş, kızarmış. Bir kaç saniye kadar bana bakıyor, sonra içeri girip kapıyı kapatıyor.

İhtiyara samanları nerede tuttuklarını soruyorum

'Burada,' diyor, 'ama şimdi kalmadı.'

'Samanınız kalmadı mı? Hiç mi kalmadı?'

'Hayır, efendim.'

Aslında ihtiyar, 'Hayır, efendim' demiyor; *'Nyet, tavaris,** diyor Ama hemen arkasında da Rumence, *'Nu, domnule,*** diye ekliyor. Sonra bir kaç kelime Almanca mırıldanıyor, ama dediklerini anlayamıyorum.

---

* *Rusca:* 'Hayır, yoldaş.'

** *Rumence:* 'Hayır, efendim.'

'Rus askerleri bütün samanları aldılar,' diyor.

'Burada Bolşevik süvarileri mi vardı?' diye soruyorum.

'Burada yoktu. Ketruşika Nova'da konaklamışlardı süvariler. Yem vermeleri gereken sürüyle atları vardı. Kilometrelerce dört bir yanı, bütün çiftlikleri dolaşarak ne kadar saman buldularsa hepsini aldılar; benim samanımı da.'

'Peki samanına karşılık bir şey verdiler mi sana?'

'Tabii.'

'Para mı verdiler, yoksa makbuz mu?'

'Makbuz.'

'Nasıl paraya çevireceksin bu makbuzu?'

'Şofroncani'deki Tarım Merkezi'ne götüreceğim.'

'Şofroncani'de Almanlar var şimdi. Komünistler gitti. Bilmiyor muydun?'

'Evet, biliyordum. Peki, ama sizce Merkez kapandı mı yani?'

'Eskisi kapandı. Almanlar yakında onun yerine bir başkasını açaçaklar.'

'Aynı Merkezi mi?'

'Hayır, aynısını değil. Bir başkasını.'

İhtiyar yüzüme bakarak, Rusça, *'Da, da, ponimayu* - evet, evet, anladım' diyor. Sonra Rumence ekliyor: *'Es, inteleg* anladım.' Düşündüğü, anlamak için kafa patlattığı belli. Ne var ki, paraya çeviremeyeceği makbuzu düşünür gibi bir hali yok. Bana öyle geliyor ki, o başka bir şey düşünüyor; daha belirsiz, ama daha önemli, daha gerekli bir şeyi. Ahırın bitişiğinde bir anbar var; bir çeşit tahıl deposu. Anbarın hemen hemen bütününü; dağ gibi yığılmış, mini mini, yuvarlak, koyu kurşuni renkli tohumlar kaplamış. İhtiyara bunların ne olduğunu, ne işe yaradığını soruyorum. 'Yağ tohumu,' diye cevap veriyor bana. Soya fasulyesi tohumları olacak her halde. Duvarlardan birine dayalı, tepe gibi boş çuval istifi duruyor. Onun karşısındaki duvarın dibine de tohum dolu çuvallar dizilmiş. 'Tohumları çuvallara dolduruyorduk, ama işi yarıda bırakıp, canımızı kurtarmak için kaçmak zorunda kaldık,' diyor ihtiyar.

Ufak bir kapıdan bitişikteki başka bir anbara geçiyoruz. Bu anbarın büyük bir kısmını da tepe gibi yığılı ayçiçeği tohumları kaplamış.

'Bu tohumların hepsini her yıl Devlete vermek zorunda mı idiniz?' diye soruyorum.

'Devlete mi? Hayır. Tohumları Merkeze götürürdük.

'İkisi de aym şey ya işte.'

'Hayır, Devlete değil. Tohumları Merkeze götürürdük,' diye tekrarlıyor ihtiyar.

'Tohumlarımzm bedelini öderler miydi?'

'Tabii.'

İhtiyar, bu yıl çok iyi yağ tohumu hasadı kaldırdıklarım ekliyor. Buğday hasadı da iyi olaçağı benziyormuş. 'Ama şimdi her şey altüst oldu,' diyor, 'bu *savas* çıkalı beri' burada ilk defa olarak Rusça *'voina'* kelimesini kullanıyor, sonra Rumence, *'rasboiu'* diye ekliyor — 'ne olacağından haberimiz yok. Tahılları satamazsak bizim için felaket olur. Komünistler her şeyi satmahrlardı,' diye bitiriyor cümlesini.

'Göreceksiniz, şimdi de mallarınızı satabileceksiniz,' diye güven veriyorum ona.

'Öyle mi dersiniz? Kime satacağız peki?'

'Tohumlarımzı, buğdayınızı Merkeze götürürsünüz, oradakiler ürününüzün bedelini öderler size.'

'Sovyet Merkezi'ne mi?'

'Hayır, Alman Merkezine.'

'Ah, demek sizde de tarım takas merkezleri var ha?'

'Tabii.'

İhtiyar başlığını elinde evirip çevirerek yüzüme bakıyor. Bana bir şey sormak istediğini, ama bir türlü cesaret edemediğini anlıyorum.

'Kaç atınız var sizin?' diye soruyorum.

Son zamanlara kadar çiftlikte elli tane at bulunduğunu söylüyor. 'Bolşevikler atların en iyilerini aldılar,' diyor. 'Elimizde dokuz tane kaldı.' İhtiyarla birlikte avluyu geçip at ahırına giriyoruz. Ahırda, yemliklerinden saman yiyen yedi tane at var. Ahırın bir köşesine yem yığılmış — tepe gibi ot, yeşil yulaf ve yonca. Atlar sıska, çelimsiz, bodur hayvanlar; böğürleri çökük. Bu kadar bol yem olduğu halde bütün atların böylesine zayıf kalışına şaşıyorum. 'Cins meselesi,' diyor ihtiyar; 'cinsleri iyi değil.' Avluyu tekrar geçip, tarım araçlarının durduğu sundurmaya giriyoruz. İki tane harman makinesi, dört beş tane

biçer-döver, bir tane de traktör var. Duvarlardan birinin dibine motorin, gazyağı ve parafin dolu tenekeler sıralanmış. Biçerdöverler bana çok bakımsız görünüyor. 'Öyle,' diyor ihtiyar, 'bunları onartmak, hatta motor için ufacık bir parça bulmak bile çok zor iş. Kolhozlardan bir makinist gelene kadar beklemek zorunda kalırdık. Şofroncani'deki kolhozdan bize bir türlü makinist vermediler. Hişinau'dan hatta bazen ta Balta'dan makinist getirtmek zorunda kalırdık. Şofroncani'ye gittiğim zaman bana, "Yarın - yarın gel," derlerdi. O yüzden de makineler hep bakımsız kaldı, bozuldu gitti.'

Başım iki yana sallayarak, çenesinin ucundaki beyaz sakalı kaşıyor.

'Bu makineler sizin mi?' diye soruyorum.

'Harman makineleri kolhozun. Ödünç aldık kolhozdan. Hasat zamanı gelince öteki çiftliklere de vermek zorundayız makineleri. Öteki bütün makineler çiftliğin kendi malı.'

Başka ahırları, başka anbarları, başka yağ tohumu stoklarını ve iki tahıl deposunu daha geziyoruz. Çiftlik oldukça büyük ve bana göre oldukça da iyi donatılmış. Yalnız topu topu üç inek sayabildim bütün çiftlikte. Bu kadar büyük ve zengin bir çiftlik için çok az gibi göründü bu bana.

Çiftlik yapıları arasında, eskiden çiftlik sahibinin olan bir de 'villa' var. Duvarlarının içi ve dışı kalın bir sıva ile kaplı, kerpiçten yapılmış alçak, basık bir ev. Ön tarafında, korkuluğu bulunan bir verandası var. Ev, bir çeşit bahçeyle çevrili; bahçeye çöp, kokmuş paçavralar, çürümüş otlar atılmış. Bir kaç tavuk bu çöplükte eşiniyor.

İhtiyar, çiftliğin eski beyinin bir Rumen Yahudisi olduğunu söylüyor. Kapının eşiğinde durup, kahkahayla gülmeye başlıyorum. Bu koşullar altında, böyle bir yerde, böyle bir zamanda sarfedilen 'bey' sözü bana saçma, gülünç geliyor: ölü bir dilden çıkarılmış yersiz, kaba ve gülünç bir kelime bu. Gülmekten katılacağım nerdeyse. Kelime her ikimiz üzerinde de garip bir etki (bununla birlikte, değişik nedenlerden, hiç kuşkusuz tamamiyle değişik nedenlerden ötürü) yaratıyor gerçekten de bu kelimenin artık ikimiz için de bir anlam taşımadığını seziyorum adeta. Ne var ki, ihtiyarın, çiftliğin eski sahibinin geri döneceğinden tasa eder bir görünüşü yok. (Bununla birlikte,

ihtiyarın 'Yahudi' kelimesini söyleyişinde bir acılık var gibi geldi.) 'Tarım Merkezindeki memurlar hep Yahudiydi,' diye devam ediyor konuşmasına ihtiyar. Başlığını elinde evirip çevirerek yüzüme bakıyor. Onun aklından geçeni çok iyi anlıyorum; ama anlamamış görünüyorum. İhtiyarın benim ağzımdan öğrenmek istediği şey, mülklerin eski sahiplerine geri verilip verilmeyeceği. Bu çiftlik de, topraklarının bir bölümünü Şofroncani'deki kolhoza bırakmak zorunda kalan bir çok çiftlikten bir tanesidir. İhtiyarın aklından geçen sorunun cevabını bilemiyorum. Her şey savaşın nasıl sonuçlanacağına bağlı.

'Bey'in çalışma odası olduğunu sandığım bir odada, iskemlede oturuyorum. Odada bir de divan* var. Bir köşede, raflarında çeşitli konularda yüz kadar kitap bulunan büyük bir kitaplık duruyor. Kitapların çoğunun Fransız baskısı oluşu beni hayrete düşürmüyor. Pol de Kock'tan, Max Nordau'dan bir sürü kitap var bunlar arasında. Anladığıma göre 'villa'da bir süre önce iki Sovyet memuru — Tarım Merkezinden gelen iki denetçi oturmuş.

'Yorgun musunuz?' diye soruyor bana ihtiyar. Divana uzanmamı salık veriyor. İhtiyara teşekkür ediyorum, ama tehlikeyi göze alamıyorum. 'Bilirsin,' diyorum, 'tahtakurularının en çok yuvalandıkları yerler böyle divanlardır, o bakımdan bütün tahtakurularını toplamaya niyetim yok.' İhtiyar gülerek sakalını kaşıyor.

'Biraz ekmek peyniriniz var mı?' diye soruyorum.

'Evet, olacak,' diyor ihtiyar.

Villa'dan çıkıyoruz. Avlunun bir köşesinde, başına kırmızı eşarp bağlamış bir kız, çuvallara yağ tohumu dolduran üç köylüyü denetliyor. Daha önce, atları arabaya koşan adama yardım ettiğini gördüğüm kız bu. İkide birde sesini yükseltiyor. Köylüler ona cevap vermeden işlerini görüyorlar. İhtiyar, kızın yanına gidiyor.

'Ekmek var, ama peynir yok,' diyor kız sertçe. Ihtiyar mahcup oluyor.

'Biraz süt verebilir misiniz bana?' diye soruyorum.

'Süt mü? İnek işte şuradaki ahırda.'

Bunun üzerine elimi kızın kolu üzerine koyarak, *'Domnisciaara bolşevika*, ** ben süt sağmasını bilmem ki,' diyorum.

---

* Kitabın aslında da kelime aynen *'divan'* olarak geçmektedir.

** Bolşevik küçük hanım.

Kız gülüyor, 'Affedersiniz, *domnule*,' diyor, ama biliyorsunuz ya. 'Sütün parasını veririm.'

'Onu demek istemedim... Süt için para vermeniz gerekmez.

Ahırdan tarafa yürüyor, içeri giriyor, duvara asılı duran bir kovayı alarak, temiz olup olmadığını anlamak için içen şöyle bir göz atıyor, kuyuda yıkamak üzere dışarı çıkıyor, sonra geri dönüp ineğin yanıbaşına çömeliyor. Bir süre sonra ayağa kalkarak, içinde beş santim kadar süt toplanan kovayı bana veriyor. İhtiyar da bana büyükçe bir dilim beyaz ekmek getiriyor. Ekmek biraz kuru, ama lezzetli.

Ekmeği kovanın dibinde kalan beş santim derinliğindeki süte batırıyorum. Kız, yiyişimi seyrediyor. Sonra bana başıyla şöyle bir selam bile vermeden çekilip gidiyor. Kendi kendime, 'Kızı kötü yetiştirmişler,' diye düşünüyorum... Sonra gülümsüyorum. İyi bir kız olması gerek. Bütün işleri gören, çarkı çeviren o. Gerçekten de kanım kaynadı bu kıza benim. Kendi kendime, sütü bal gibi kendim de sağabilirdim, diyorum.

'Güzel bir hayvan,' diyorum.

'Üç yüz ruble saydık ona,' diyor ihtiyar.

'Nerden aldınız?'

'Kolhozdan.'

'Üç yüz ruble saydınız demek? Topu topu üç yüz ruble, öyle mi?' (Üç yüz ruble bin liret karşılığı oluyor.)

'Çok para, biliyorum, Ama inek de güzel hani.'

Ahırın kapısında bir Alman askeri beliriyor. İhtiyara bir kaz satınalmak istediğini, satıp satamayacaklarını soruyor. İhtiyar, 'Satarız her halde,' diye cevap veriyor. İkisi birlikte dışarı çıkıyorlar. Arkalarından bakıyorum; avluyu geçip, öbür baştaki kulübenin ardında kayboluyorlar.

Anbarın içine girip, çuval yığının üstüne bırakıyorum kendimi. Bir kaç saat sonra uyandığımda, ihtiyarı kızla birlikte karşımda dikilmiş buluyorum. İhtiyar başlığını çıkarıp bana bir kâğıt parçası uzatıyor.

'Kaz için Alman askerinden kaç para aldınız?' diye soruyorum.

'Elli *ley*,' diyor ihtiyar. 'Elli ley çok para, ama bugünlerde her şey pahalı.'

Elli ley, ha? Elli ley, beş liret eder. İhtiyarın elime tutuşturduğu

kâğıda bakıyorum. İki ata karşılık kesilmiş bir makbuz bu. Almanca yazılmış, bir Alman subayının imzasını taşıyor.

Kız soruyor bana: 'Biraz önce el koydular atlara. Bedelini öderler mi dersiniz?'

'Tabii, diye cevap veriyorum. Bu makbuz geçerlidir. Alman Komutanlığı tarafından hazırlanmış.'

'Peki atlarımıza iyi bir fiat verirler mi dersiniz?'

Ben gülerek, 'Hiç değilse kazınıza verdiklerinden biraz daha iyi bir fiat biçerler her halde,' diyorum.

Kız biraz sıkılgan tavırla yüzüme bakıyor... Hafifçe kızarıyor. 'Biliyorum, belki de ihtiyar o kaz için çok para istedi. Elli ley çok para, bunu kabul ediyorum. Ama bizi hoş görmelisiniz.. Bizim fiatlardan ne haberimiz olacak? Bolşevikler bize hep, "Bunun fiatı şu kadar, bunun fiatı bu kadar" derlerdi. Aynı şeyi siz de yapın. Önce bize ley'in rubleye oranla değerinin ne olduğunu söyleyin.'

Kaşlarını çatarak, ciddi bir tavırla konuşuyor kız. Kendi kendime, 'Zeki bir kız,' diye düşünüyorum; 'iyi bir kız.' Ona gülerek, 'Size ancak şu öğütte bulunabilirim,' diyorum. 'Doğru Kumandanın Karargâhına gidip, Albay'dan kazların fiatını belirlemesini isteyin — yoksa tanesini elli ley'den verdiğinizi duyarlarsa, biraz sonra bütün birlik tümünü satınalmak için buraya dolacaktır.'

Kız, ellerini butlarına vura vura gülüyor... Sonra kaşları çatılıyor, yanakları yavaş yavaş kızarıyor: bana öyle geliyor ki, söylemeye çekindiği bir şeyler var kafasında. En sonunda cesaretini toplayıp soruyor: 'Eski çiftlik sahibi döner mi dersiniz acaba?'

'Eskisi dönemez — bir Yahudiydi çünkü o. Onun yerine bir başkası gelir.'

'Toprağımızı bize bırakmazlar mı?'

Ona ne cevap vereceğimi bilemiyorum. Ona 'bırakırlar' diyebilmeyi isterdim. Romanya'daki Bratianu tarım reformlarının (Avrupa memleketleri içinde küçük toprak sahiplerinin çıkarı düşünülerek yapılmış en eski tarım reformlarıdır bunlar) genel olarak hedefine ulaştığı söylenebilir. Kendi kendime, S.S.C.B. tarafından daha bir yıl önce ilhak edilen Besarabya'da, tekrar burjuva ekonomisi sistemine dönülürken karşılaşılacak güçlüklerin, Sovyet Rusya'da karşılaşılacak güçlükler kadar büyük olmayacağını söylüyorum. Zira Ukrayna'da,

aslında bütün Rusya'da, hiç kuşkusuz çok daha büyük ve karmaşık sorunlarla karşılaşacak, bu sorunların büyük bir sakınmayla ele alınması gerekecek.

'Her şey yoluna girecek, her şey düzelecek — göreceksiniz,' diyorum kıza. 'Tabii, başlangıçta bazı kararsızlıklar olacak. Herşeyi bir gece içinde değiştirmeye olanak yok.'

Bu arada avluda, kapmm dışmda ufak bir kalabalık toplanıyor. Kalabalık daha çok yaşlı erkeklerden (bütün gençler askere alınmış), kadınlardan, kızlardan, çocuklardan veya askere alınamayacak kadar genç, ya da çürüğe çıkarılmış olan bir iki delikanlıdan oluşmuş. Hepsi de dikkatle beni süzüyorlar. Yaşlı erkeklerin başları açık; delikanlıların daha bir kendilerine güvenir halleri var, görünüşlerine, tavırlarına bakılırsa hiç birinde en ufak bir tasa belirtisi yok.

'Ne istiyorlarmış?' diye soruyorum kıza.

'Birinin çıkıp da ne yapacaklarını onlara söylemesini bekliyorlar.'

'Önceden ne yapıyor idiyseler, aynı şeyi yapmakta devam etsinler; bugüne kadar ne yapmışlarsa onu yapsmlar yine,' diye biraz sıkılarak cevap veriyorum. 'Hiç değilse şimdilik, yapılacak en doğru iş bu gibi geliyor bana.'

Kız, kaşlarını çatıyor ve cevap vermeksizin yüzüme bakıyor. Kendi kendime, 'Mükemmel bir kız. Bugüne kadar, Tarım Merkezinden gelen denetçilerin, kolhozdan gelen memurların karşısma çıkan hep bu kız olmuş. Mükemmel bir kız.' Emirleri veren o, köylülere yapacakları işi gösteren o, çiftliği savunan hep o olmuş şimdiye kadar. Şimdi ise hiç bir değeri kalmamış, emir veremiyor artık.

'Size ne gibi bir değişiklik olduğunu, neler düşünüldüğünü onlar söyleyene kadar, eskisi gibi devam edin siz en iyisi,' diye öğüt veriyorum ona.

Kız gülümsüyor, hafifçe kızararak, 'Topraklarımızı savunduk biz,' diyor; 'Yanlış bir iş yapmadık ki.'

Sanki Skuratovoy'daki çiftlik, Ketruşika Nova, Ketruşika Stara köyleri, sanki Şofroncani ve Zaicani, sanki bütün bu köylüler, bütün bu köyler, bütün bu tarlalar, göz alabildiğine ekinle kaplı bütün bu topraklar bir el tarafmdan usulcacık kaldırılıp birbirine taban tabana zıt iki toplumsal, siyasal ve ekonomik sistem arasına bırakılmış gibi;

bütün bunların endişelerle, tehlikelerle dolu değişim anları, bir sistemden öbür sisteme geçişlerinin kritik anı işte bu an sanki.

'Hayır, hiç de yanlış bir şey yapmış değilsiniz,' diye cevap veriyorum.

(Aşağıdaki satırlar sansür tarafından çıkarılmıştır.)

Bir iki saat sonra anbardan çıkıp avluyu geçiyorum. Anbarda uyuyakalmış, ağzım paslı olarak uyandığım zaman büyük bir susuzluk duymuştum. Çiftliğin üzerine garip bir sessizlik çökmüştü. İhtiyar, anbarın kapısı önünde oturuyordu. Bir bardak su istedim ondan. Bana boş gözlerle baktı ve cevap vermedi. Kuyuya doğru yürüdüm. Birden, ahırın duvar dibinde, yerde kırmızı bir eşarpla, iki tane çıplak bacak gördüm. Kızdı. Yüzü kan içindeydi. Yüzünü mendilimle örttüm. 'Hayır, yanlış bir iş yapmış değilsiniz.' dedim kendi kendime.

VIII

ÇELİK ATLAR

Cornolenca, 14 Temmuz

Skurotovoy Çiftliğinden şafak sökmeden ayrılıyoruz. Makineler öksürüp, kekeliyor. Xenophon'daki Yunan piyadesinin ünlü aksırığını hatırlatıyor bu bana.

Gök, doğuya doğru gümüşi bir renkte. Yumuşak topraklı kıyılar arasında akan bir suyun çıkardığı sese benzer, belli belirsiz bir mırıltı geliyor ekinlerden. Yavaş yavaş tepelerin diklikleri azalıyor; her biri yamndakinden, hafif bir toprak kıvrımıyla — birer vadi değil de, uyku içindeki, sükun dolu gölgelik birer çukurlukla — ayrılan bu yüksek tepeler şimdi birer göğüsü andırıyor. Bayırlarda piyade devriyeleri birbirinden ayrı, küçük küçük benekler gibi görünüyor. Piyadeler bölgeyi tarıyorlar. Donuk göğe karşı keskin çizgilerle izdüşüm vererek, tarlalar arasından ağır ağır ilerliyorlar.

İlerimizde savaş bütün şiddetiyle sürüp gidiyor. Ruslar karşı saldırıya geçmiş bulunuyor... Rusların karşı saldırısı sadece burada değil, güneye, Beltsy yönüne düşen, Rumen tümenlerinin tuttuğu kesimde de gelişiyor. Sağ yanımızda beliren Rumen hafif süvari keşif kolları uçarcasına uzaklaşıyor. Bunlar, bizim yürüyüş kolu ile, bizim yolumuza doğru çaprazlama ilerlemekte olan Alman - Rumen karışımı yürüyüş kolu arasında bir bağlantı meydana getiriyorlar.

Topların aralıksız gürlemelerini bastıran tanksavar mermilerinin keskin patlamalarıyla panzer toplarının daha boğukça gürültüleri işitiliyor ara sıra. Yürüyüş kolumuz ıslak, pırıl pırıl parlayan otlar arasından ağır ağır ilerliyor. Doğu yönünde gök, buruşuk bir parşömeni andırıyor. Ekinler arasından saksağan sürüleri havalanıyor. Her araç, eksoz dumanları yüzünden hafif maviye çalar bir renge bürünmüş olarak ilerliyor. Hafif bir bayırdan aşağı inmekte olduğumuz sırada birdenbire kırmızı bir toz bulutu içinde kalıyoruz; hava tekerlek gürültüleri, tank paletlerinin şakırtıları, motor uğultularıyla doluyor.

Bir zırhlı kol, tıpkı zırhlı bir trene benzer. Ben, Oberleutant Schultz'un kamyonuna binmiş, onun yambaşına, bir cephane sandığının üzerine elden geldiğince rahat yerleşmişim. Komünist yazar Leonov'un eseri, *1496 No. lu Zırhlı Tren* adlı kitabı okuyup okumadığım soruyorum ona.

'Evet,' diyor üsteğmen, 'haklısınız — bir zırhlı kol tıpkı zırhlı trene benzer.' Trenden inenin, koldan ayrılamn vay haline! Dört bir yanımız gizli tehlikelerle dolu. Bizim zırhlı tren görünmeyen raylar üzerinde ilerliyor. Ekinler (az daha 'demiryolu boyunca' diyecektim) arasında pusuya yatmış Sovyet erlerinin kurşunları araçlarımızın çelik zırhlarına çarparak yassılıyor. '1496 No. lu Tren'e yapılan saldırıyı hatırlıyor musunuz?' diye soruyorum. Ne var ki, bizim kolun yürüyüşünü durdurmak, bizim zırhlı trenimizin üzerinde gittiği görülmez rayları uçurmak olanaksız.

Üsteğmenle Komünist edebiyatını tartışıyoruz.

Oberleutnant Schultz bir üniversitede *Dozent*'tir. Savaştan önce toplumsal sorunlarla ilgilenmiş ve Sovyet Rusya üzerine bir kaç deneme yayımlamış. Şimdi ise moturlu yürüyüş kolumuzun uçaksavar bölüklerinden birine komuta ediyor. Üsteğmen bana, Rusya'nın savaştan sonra büyük bir olasılıkla, Pilnyak'ın *Çıplak Yıl* adlı eserinde

anlatılana benzer bir dönemden geçeceğini söylüyor. 'Şu farkla ki, diye ekliyor: 'Pilynyak'ın tasvir ettiği diram bir deneme laboratuvarında gözler önüne serilir. Rusya aym dramı bir kere daha yaşayacaktır, ama bu sefer dram, daha başlangıçta bastırılmış bir işçi ayaklanması fonu üzerinde, bir demir-çelik fabrikasının avlusunda oynanacaktır.' Üsteğmen böyle dedikten sonra yüzüme bakıyor, mahçup bir tavırla gülümsüyor ve şöyle diyor: 'Toplumsal görüş açısından makineler çok ilgi çekici, aym zamanda çok tehlikeli şeylerdir.' Bu sorunu büyüleyici denecek kadar ilgi çekici bulduğunu itiraf ediyor bana.

Kamyonlarının kasalarında ayakta duran askerler gülüyor, el kol hareketleri yapıyor, tarak, fırça, sigara kutusu, sabun parçası, havlu, kısaca ellerine ne geçerse birbirlerine atıyorlar. Hareket emri ansızın geldiği için, çoğu elini yüzünü yıkayıp, traş olmaya bile vakit bulamamış. Şimdi ellerinden geldiği kadar temizlenmeye çalışıyorlar. Kimi uçaksavar kamyonlarınınplatformunda bacaklarımyana açmış, yarı beline kadar soyunmuş, bez kovalar içindeki suyla yıkamyor. Kimi uçaksavar kamyonlarınm platformunda bacaklarım yana açmış, karşısında traş olmaya çalışıyor. Başkaları sabun ve suyla çizmelerini yıkıyor.

Güneş ufukta kabuğunu parçalayıp çıkıyor, gökte yeşil çizgilerle yol yol kesilmiş olarak yükseliyor ve araçların zırhlarım çekine çekine aydınlatıyor... Kurşuni çelik zırhların yüzeyinde açık pembe bir şafak söküyor. Yürüyüş kolunun başında pembe renge bürünmüş ağır tanklardan çevreye tatlı ve canlı bir aydınlık yayılıyor. Derken birdenbire, uzakta ufukta altından bir ırmağın akışım andıran dalga dalga ekinler arasında uzakta, bir tepenin yamacında ansızın bir çelik ışıltısı, bir zırh pırıltısı görünüyor.

Bir haykırış, yürüyüş kolunu bir uçtan bir uca dolaşıyor' 'Moğollar! Moğollar!' Alman askerleri Moğol birliklerini, çarpışma usulleri, hattâ taktikleri bakımından bile öteki Sovyet birliklerinden ayıracak hale gelmişler. Genel bir kural olarak, Asyalı mürettebatın idare ettiği tanklar birlik halinde değil, ayrı ayrı, ya da en çok ikişerli, üçerli gruplar halinde savaşıyor. (Bir bakıma bu insana, süvari keşif birliklerinin taktiğini hatırlatıyor.) Alman askerleri bunlara, kabaca çevrilirse, 'zırhlı atlar' anlamına gelen *Panzerpferde* adını veriyorlar.Sovyet sanayileşmesinin ve askeri Stahanovizmin usta işçiler, usta teknisyen-

ler, ya da usta tank şoförleri haline getirdiği bu Tatar atlılarında hâlâ biraz o eski ruh var.

Dün gece yakalanıp Skuratovoy'daki çiftliğe getirilen bir takım Tatar esirleri de, Ukrayna'nın (dolayısıyle Dinyeper ve Don Irmaklarının sanayi ve maden havzalarıyle, Kafkasya'ya, Bakü petrollerine giden yolların) savunulması kendilerine verilmiş bulunan Sovyet birliklerinin çoğunlukla Asyalılardan meydana geldiğini gösteriyordu. Bu Asyalıların içine Altın Ordu'nun kalıntıları olan Kırım Tatarları, Türkistanlı Kürtler, Don ve Volga kıyılarından, aym zamanda Azak denizi kıyılarından, Kırgızistan bozkırlarından, Taşkent ve Semerkant ovalarından gelme Moğollar giriyor. Moğol Cumhuriyeti'nin Beş Yıllık Plânının başarısını temsil eden bu adamlar sanayileşmiş Asya Rusyasmm en seçme ürünleri, askerî Stahanovizmin genç kura neferleridir.

On beş kişi kadar olan esirler çiftliğin avlusunda toplanmışlardı. Ortadan az daha uzun, ince, ama sağlam yapılı, kolları ve bacakları orantılı adamlardı. İlk bakışta çok genç görünüyorlardı, ama yüzleri insanı çok aldatıyor bunların. Öyle sanıyorum ki, yaşları yirmi beşle otuz arasında değişiyordu esirlerin. Ceketlerinin yakasında numara bile bulunmayan, herhangi bir rütbe işaretinden yoksun, son derece sade haki üniformalar giymişlerdi. Parlak siyah saçlarını kısmen örten piyade başlıkları da aynı haki kumaştandı. Hem at binmeye hem de tankların daracık içine büzülmeye elverişli, Tatar iş yumuşacık sahtiyan çizmeler vardı ayaklarında. Çekik gözleri daracık, ağızları ufaktı.. Gözlerinin çevresinden incecik bir ağ gibi şakaklarına kadar uzanan duyarlı, canlı kırışıklıklar hiç durmadan kıpırdayışlarıyla bir yusufçuğun kanatlarındaki sinirleri andırıyordu.

Esirler, sırtlarını ahır duvarının batan güneşin ışığıyla aydınlanan kısmına dayamış, yere çömelmişlerdi. Ayçiçeği çekirdeği yiyorlardı. Vurdumduymaz, ama aynı zamanda son derece dikkatli bir görünüşleri vardı. Soğuk soğuk, bomboş bakan gözlerindeki kayıtsızlığın ardında bir kuşku pusuda yatıyordu. Ahırın duvarına vuran güneş ışığının meydana getirdiği leke gittikçe küçülmüş küçülmüş, en sonunda, esirlerden birinin yüzünde mini mini bir benek kadar kalmıştı.

Batan güneşin son ateşleriyle pırıl pırıl aydınlanmış o sarı maske sabitti, hiç kıpırdamıyordu: dar ağız, dümdüz alın, parlak gözler mermerden yontulmuş gibiydi. Yalnız iki şakağa doğru uzanan o incecik kırışıklar ağrı durmadan titreşiyordu. Nedendir bilmiyorum, esirin yüzü bana ölen bir kuşu hatırlattı. En sonunda güneş kaybolunca, kuş kanatlarını kapayıp hareketsiz kaldı.

Bu askerler, iki zırhlı araç içinde gerideki birliklerine kavuşmak için Alman hatları arasından bir geçit ararlarken yakalanmışlar. Beraberlerindeki tank Skuratovoy'un üç beş kolometre doğusundaki bir tarlada top ateşiyle saf dışı edilmiş. Moğollar arkalarını kesen bir ağır panzere karşı kendilerini şiddetle savunmuşlar. Ne var ki, bütün karşı koymaları boşuna olmuş: bir panzere karşı makineli tüfek ateşinin hiç bir etkisi yoktur çünkü. Moğollardan bazıları vurulmuş, ölmüş, sağ kalanlar da işte avluda, ahırın duvarı dibinde oturanlardı. Ufak, çekik gözlerini kısarak habire ayçiçeği çekirdeği yiyorlardı.

Ancak, paletlerle donanmış o küçük, traktöre benzeyen araçlardan biri aniden avluda gözükünce mü Moğollar canlanır gibi oluyorlardı. Bu araçlar, yine paletle donanmış bir çeşit motosiklet tarafından çekiliyordu. Bu araçlar Alman ordusunda yeni yeni kullanılmaya başladı — gerçekten de bunlar ilk kez Rus seferinde ortaya çıktı. Aslına bakılırsa bu araçlar, önüne motosiklet takılmış bir traktör değil de, aracın ön tarafından ileriye doğru uzanmış tek kişilik bir çeşit motosiklet tarafından yürütülen bir traktör. Şoför ön tarafta, ata biner gibi motosiklet kısmının üstüne oturur, sırtını da arkaya, esas gövdeye dayar. Görünüşte bunlar hiç de güçlü bir araca benzemez. Ne var ki, Almanlar bu araçların olağanüstü çekme ve tırmanma yeteneğinden büyük bir beğenme ile söz ediyorlar. Aracın yaratıcısı bunu dağlık bölgelerdeki savaşlar için düşünmüş. Bu araç, önüne ne gelirse tırmanabilir. İlk kez Rus ovalarında kullanılan bu araç gerek teknik, gerek pratik nitelikleriyle uzmanları hayretler içinde bırakmış. Aracın bellibaşlı işlevi, cephane ve petrol ikmalini sağlamak. Fiili çarpışma sıralarındu bu acaip araçlar tankların hemen gerisinden gider, panzerler arasında hızla hareket ederek mekik dokur. Bunlardan bazıları, hafif tanksavar toplarını çekmekte de kullanılıyor. Çok hızlı gidebildikleri gibi, ekinler arasında hareket ettikleri zaman da hemen hemen görünmüyorlar.

Tatar esirleri bu acaip makinelere büyük bir ilgiyle bakıyorlardı. Esirlerin elleri dikkatimi çekmişti. Ufak, küt parmaklı ellerdi bunlar; tırnakları boynuzlaşmış, derilerinin kıvrımlarına makine yağı dolmuştu. Başparmakla işaret parmağı arasındaki deri ise şahrem şahremdi; makineler üzerinde sürekli olarak elleriyle çalışan bütün işçilerde olduğu gibi. Makinist elleriydi bunlar. Moğolların da mükemmel birer makinist olduklarını anlaşılıyordu — makinist kelimesiyle, gerçek anlamda usta zanaatkâr demek istiyorum. Bugün, Rus maden sanayiinde, özellikle Harkov bölgesinde pek çok genç Moğol çalışmaktadır. Moğolların makineye oloğanüstü bir tutkuları var. Sovyet Moğolistan'nın gençleri arasında geleneksel at sevgisi, yerini, motorların, dişlilerin, manometrelerin v.b. saat gibi işleyişine duyulan ilgiye bırakmış. Moğollar'ın, bu tip son derece hareketli savaşa, eski zamanların atlı saldırı tekniğini andıran bu tip tank saldırı tekniğine yaratılış bakımından çok iyi uyduklarını anlaşılıyor. Gerçekten de, diyebilirim ki, bunlar tankları, bir zamanlar atlarını kullandıkları gibi kullanıyorlar. Başına buyruk, bağımsız hareket etmeye dayanan bir taktiğe başvuruyor bunlar. Moğolların Ukrayna ovalarında sürdükleri tanklarının katıldığı bu savaşın öteki savaşlara benzemeyen yanı da burası işte. Bu tanklar birer birlik halinde değil de, tek başlarına savaş alanına giriyorlar. Dev bir sirkte gösteri yapan atlılar gibi, ekinler arasında geniş daireler çizerek ilerliyorlar. Gözüpeklikleri ise, cesaretleriyle elde kazanmış eski zaman atlılarını hiç aratmıyor.

'Moğollar! Moğollar!' diye bağırıyor Alman askerleri. Üç kilometre kadar ilerimizdeki bir tepenin tatlı eğimli yamacını hızla tırmanmakta olan üç tane tank gördü askerler. Yürüyüş kolumuzun başından iki tane ağır panzer ayrılıyor. Panzerlerin ekinler arasından çaprazlama, birinin sağa, ötekinin sola doğru, aralarındaki mesafeyi gittikçe açarak, adeta düşmanı kıskaç içine almak istercesine ilerleyişlerini seyrediyoruz. Üç küçük Moğol tankı hemen dağılıveriyor. Tankların her biri geniş düzlük üzerinde yılankavi hareketlerle ilerleyerek acaip bir manevraya girişiyor; bu yılankavi hareket sırasında tanklar ara sıra gözden kayboluyor. Moğol tanklarının, esas birlikleri yardımlarına gelinceye, ya da kendileri geri çekilinceye kadar panzerleri oyalamak istedikleri izlenimi doğuyor insanda. İki panzer aniden ateş açıyor.

Patlayan şarapneller ufak Sovyet tanklarının çevresinde yerden toprak sütunları kaldırıyor. Çatışma topu topu on dakika sürüyor... Üç Rus tankı, panzerlerden çok daha hareketli olduğu için, ağır Alman tanklarının ateşinden kaçıp, çarçabuk tepenin ardında gözden kayboluveriyor. Oberlentant Schultz, 'Buna ayartma tekniği derler,' diyor. 'Bu, hareket halindeki yürüyüş kolları arasındaki savaşta Moğol *panzerpferde*'leri, işin en çok hayal gücü isteyen, en tehlikeli kısmını görüyor. Moğol tanklarının ardına takılmak suretle mayınlanmış araziye düşmekten kaçınmak, yani oltayı yutmamak için çok dikkatli davranmak gerek — aldanıp da bir ilerlediniz mi, ya mayınlarla, ya da bir köşede pusu kurmuş ağır tanklarla karşılaşırsınız.

Bir iki saat sonra Cornolenca köyüne varıyoruz. Köy sapasağlam duruyor, ne var ki, tamamiyle bırakılmış. Köyün bir kaç yüz metre kadar dışında yanmakta olan evlerle karşılaşıyoruz. Yürüyüş kolumuz, Cornolenca'nın bir kilometre kadar dışındaki bir tepenin ardında mevzilenme emri almış bulunuyor. Bütün öğleden sonrayı, ne gibi gelişmeler olacak diye, sinir bozucu bir bekleyiş içinde geçiriyoruz. Bir köyün evleri arasında mevzilenmiş orta çaplı toplarımızdan biri üçer dakikalık aralarla ateş ediyor. Sağımıza düşen ormanda gizlenmiş sayısız batarya aralıksız ateş etmekte.

Akşam yaklaşırken, bir panzerin eşliğinde on araçtan meydana gelmiş bir Alman kolunun bize doğru geldiğini görüyoruz. Kamyonlardan birinden altı esir iniyor — dört Moğol ile iki Rus.

Sorgular bittikten, esirler köydeki evlerden birinin bir odasına kilitlendikten sonra Oberlcutant Schultz yanıma geliyor. 'Şu esirlerden birinin siyasal komiser olduğu kuşkusu var içimde,' diyor. 'Üniformasına dikkat ettiniz mi?'

Karanlık bastırdığı sırada, esirlerin kapatıldıkları evin dışında bir takım garip gidip gelmeler dikkatimi çekiyor. Eve doğru yürüdüğüm sırada Schultz'la karşılaşıyorum. Bana, 'siyasal komiser'in ölü- boğulmuş olarak bulunduğunu söylüyor. Sonra da kurşun kalemle Rusça yazılmış bir not gösteriyor bana. Yazıda şöyle deniliyor: 'Adamlarıma beni öldürmeleri emrini kendim verdim. İmza okunaklı: '15. Zırhlı Tümene bağlı siyasal komiser, Basil Volinski.'

IX

İŞTE DİNYESTER!

Soroki (Dinyester üzerinde), 4 Ağustos

İşte Dinyester! Katılaşmış kilden yamaçları ile beyaz yarlar ve kızıl boğazlarla kesilmiş dar, derin vadisi içinde akan koca ırmak işte! İşte Ukrayna yakası; yemyeşil mısır tarlaları, altın renkli buğday tarlalarının ortasında, sık ayçiçeği tarlalarının, akasya ormanlarının, soya fasulyesi tarlalarının ve Stalin Hattı denilen demir ve betondan bir labirentin içinde gözalabildiğine uzanan Ukrayna yakası!

Stalin Hattı, beton koruganlardan, dolambaçlı hendeklerden, çelik damlı koruganlardan meydana gelmiş karmaşık bir sistem. Buradan, Soroki'ye yukardan bakan uçurumun tepesinden Stalin Hattı, ırmağın bir yakasının meydana getirdiği kilden yazı tahtası üzerinde yazılmış beyaz harfleri andırıyor. Bir soya fasulyesi tarlası içinde görülen şu T, bir tanksavar topu yuvasıdır. Şu A, şu C, şu D, şu I hep birer minik kale, birer korugan, birer irtibat hendeği, makineli tüfek yuvasıdır. Stalin Hattı. devim verindevse, bir şifre: sonuç alıcı taarruza hazırlanmakta olan Alman topçularnm uzaklık belirleme cetvelleri yardımıyla sabırla çözmeye çalıştıkları yabancı bir dil, sır dolu bir yazı. Taarruza katılacak birlikler savaş alanına gelmeye başladılar bile. Toz dolu hava tank paletlerinin sürekli gümbürtüsüyle titreşiyor. Bu büyülü yaz gününde kocaman çelikten dişler bu araziyi aldıkları emir üzerine öğütüyor sanki. Top sesleri Ağustos göğünün parlak çeliğine birer çekiç gibi vuruyor. Yemyeşil Ukrayna bozkırının kenarında, ufkun üzerinde bembeyaz bulutlardan koca koca kaleler yükseliyor.

İşte Dinyester! İki gün önce bağlı bulunduğumuz motorlu tümenden ayrılıp, taarruz birliklerinin bir koluna katılmak üzere güneye doğru hareket etmiştik. Geçen haftalar içinde tanıklık ettiğim savaştan bütün bütün başka bir savaş bu. Bu artık makinelerin çatışması, ağır zırhlı tankların çarpışması değil, piyade taburları arasındaki, atlar tarafından çekilen bataryalar arasındaki eski usul bir savaş. Uzun bir süredir kokladığım yağ ve petrol kokusundan sonra beni o güzelim

at fışkısı kokusu karşılıyor. Askerlerin sesi kulaklarına, neden sonra kendini bulabilen insanlığın sesi gibi geliyor.

Mogilev Cephesinden, şimdi bulunduğumuz Soroki'ye kadarki yolculuk uzun ve oldukça çetin geçti. Yük arabalarıyla, top bataryaları kafileleriyle, piyade yürüyüş kollarıyla, upuzun araç konvoylarıyla tıkanmış yollarda, gözleri kör eden kırmızı toz bulutları arasında yol almak zorunda kaldık hep. Yol boyunca zaman zaman, bir kenarda kalmış paramparça araçlara, yanmış kamyonlara, yan yatmış Sovyet tanklarına rastladık. Beltsiy'e yaklaştığımızda çarpışma belirtilerine daha sık rastlar olduk. Yolların onarımında esirler çalıştırılıyordu. Ben geçerken, gizlemedikleri bir merakla Alpinist subayı üniformama bakıyorlardı. Bir an duruyor, kazmalarının, küreklerinin saplarına dayanıyorlardı, ama Alman muhafızları hemen bağırarak onlara işlerini hatırlatıyordu. Esir grupları arasında, beyaz fona karşı sarı bir daire biçiminde görünen yüzü, daracık çekik gözleri, küçük ağzı, usturayla traş edilmiş kafasıyla Moğollar gözüme çarpıyordu.

Flahesty'den bir kaç kilometre ötede, iki tane tahrip edilmiş Sovyet tankı yakınında ilk Sovyet mezarlarıyla karşılaştık. Deri kokartlı bir Sovyet miğferi, ya da yeni altüst edilmiş toprağın üzerine atılmış bir haki ceket dışında, mezarların üzerinde ne bir haç, ne bir ad, ne de yatanın kimliğini belli edecek herhangi başka bir işaret bulunuyor — birer tümsekten ibarettir bütün mezarlar. Yolun öbür yanında sıra sıra görünen haçlar, savaş sırasında ölen Alman askerlerinin mezarlarını belirliyor. Mezarların üzerleri çiçeklerle örtülü ve çelik miğfer takılı her haçın üstünde, mezarda yatan savaşçının adı, rütbesi ve yaşı yazılı. Bir havacının mezarını belirleyen haça, pilotun uçağının makineli tüfek şeridi sarılmış (ölen pilotun Messerschmit'i, kanatları yanmış, iskeleti çarpılmış olarak bir mısır tarlasının ortasında duruyor). Haça sarılmış makineli tüfek şeridi, eski çağlarda yaşayan insanların evlerinin duvarlarına, türbelerin yanlarına çizdikleri, ölümsüzlüğü temsil eden yılanı andırıyor. Bu kır manzarasının zenginliğinde, olgun tahılların bolluğunda, tepelerin kabarık göğüsleri üzerine yatan beyaz bulutların çokluğunda ölümün haberi, çürüyüp dağılmanın işareti var. Bu, yazın gizli ruhudur. İnsanlar mevsimler gibi ölüyor.

Bu, mevsimlerin en zenginin de, zengin bir ölümdür. Arkadan, erguvan renkli meyvalarıyla güz gelir.

Uzaktan Beltsiy, çevresinde günlerce süren şiddetli çarpışmaların acısını çekiyormuş gibi görünüyor. (Beltsiy Almanların eline geçtiği sırada ben daha Kuzey'de, Skuratovoy'da bulunuyordum. Skuratovoy çiftliğinden, biraz gerimizde, sağa doğru göğü kaplayan erguvanı alevler görülebiliyordu. Savaşın son gecesi ise top sesleri o kadar yakından geliyordu ki, sabaha kadar gözüme uyku girmedi).

Beltsiy varoşlarına dayandığımızda Sovyet uçakları hava alanını bombalamaktadır. Bir Alman avcı filosu hızla göğe tırmanıp Sovyet Rata'larına meydan okuyor. Messerschmit'lerle Rata'lar arasındaki çarpışma kısa ve çetin oluyor. Hava savaşı büyük bir gül tarlasının ortasında yer alıyor sanki; şarapneller, Sovyet uçaklarının dört bir yanında taç yapraklarını açan kırmızılı beyazlı çiçekler gibi patlıyor. Bombardıman uçakları Doğu yönünde hızla gözden kayboluyor. Savaşın gelişmesine kendimi o kadar kaptırmışım ki, kasabanın korkunç durumunu önce farkedemiyorum. Bir yük peronunun ucunda, demiryolu geçidi yanındayız. Eğilmiş bükülmüş raylar üzerinde patlamaların dumanlarından simsiyah kesilmiş korkunç bir demir yığını, bir sürü devrilmiş vagon ve bir Ştuka'nın attığı ağır bombayla paramparça olmuş bir lokomotifin kalıntıları duruyor. Lokomotif şaha kalkmış; Pluton'un savaş arabası gibi yerin altından çıkıyormuş izlenimi uyandırıyor insanda. Lokomotifin eğri büğrü metal parçaları tütüyor, delinen kazanından da durmadan bir ıslık sesi çıkıyor. Bacasının üstünde mavi bir kumaş parçası sallanıyor; makinistin tulumundan arta kalan bir parça olacak her halde.

İçinde bulunduğum araçla, kasabanın bombalar, patlayan mayınlar ve Alman topçusunun sürekli ateşi altında mahvolmuş sokaklarında dolaşıyorum. Evlerin iskeletleri heyulâ gibi göğe doğru yükseliyor. Küme küme sefil insanlar yıkıntılar arasında dolaşarak, değerli mallardan arta kalanları, yanmış yatakları, boş şişeleri topluyorlar. (Zira son bir ay içinde Beltsiy halkı hep ormanda ya da bodrumlarda saklanarak yaşamıştı; ama içlerinde en gözüpekleri yavaş yavaş saklandıkları yerlerden çıkmaya başlamışlardı ve bu çıkanların arasında, yüzlerine korku, açlık ve uykusuzluğun derin çizgileri oyulmuş kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar da bulunuyordu.) S.S. askerlerinin

gözetimi altında gruplar halinde çalıştırılan sakallı Yahudiler, teller, ipler, varyozlar yardımıyla, yıkılmaya yüz tutmuş duvarları indiriyorlar. Ölü şehrin şurasında burasında yıkılan tuğla ve taş duvarların gürültüsü duyuluyor. Aç kedi, köpek sürüleri yıkıntılar arasında dolaşıyor. Altın ekin başaklarıyla örtülü son derece verimli bir vadiye sokulmuş, bir zamanların bolluk şehri, Beltsiy burası demek! Hava alanına doğru, Soroki'ye giden yol üzerinde bir kaç ev hâlâ yanıyor. Uzakta bir uçaksavar makineli tüfeği tek başına ateş ediyor. Un bulutunu andıran bembeyaz bulutlara doğru çıkıyor izli mermiler. Bir manav dükkânının kapısı eşiğinde oturmuş ihtiyar bir Yahudi bana Almanca sesleniyor: '*Alles gut, alles gut!*—Herşey iyi, her şey iyi!'

Şehrin merkezindeki Sovyet Evinin ön tarafına elli santim boyunda harflerle, Komünistlerin sloganı, 'Dünya işçileri, birleşiniz!' yazılı. Burası sıradan bir yapıdan çok, içinde oturulan bir eve benziyor. Güzel bir bahçenin içindeki yapı, ondokuzuncu yüzyıldan kalma bir villâyı andırıyor. Tam o koca yazının altında, giriş kısmında bir Alman nöbetçi rahat duruyor. Yapının birinci katında, bir yüzü boyunca beyaz boyalı parmaklığı olan uzun bir balkon var. Bahçede Stalin'in heykeli duruyor. Kızıl diktatör bilinen pozunda temsil edilmiş: pos bıyığı ile, başındaki deri viziyerli kasketi ile, sağ eli Napolyonvari bir tavırla askeri kaputunun iki düğmesi arasında, ayakta duruyor. Heykel, kaidesinden devrilmiş, otların üstünde yüzükoyun yatıyor; toprağı dişliyor gibi bir görünüşü var. Yemyeşil fon üzerinde heykel, gözleri kamaştıracak kadar beyaz duruyor.

Şehrin hemen dışında, ırmağın üzerindeki köprüde araçlar bir trafik sıkışıklığı yaratmış. Bir esir kafilesi köprüyü geçebilmek için bekliyor. Esirler sırtlarını yıkık bir yapının duvarına vererek yere oturmuşlar, başları yorgunluk ve sıcaktan önlerine düşüyor.

Onlara bazı şeyler sormak için duruyorum. Çoğunlukla Ukraynalı ve Besarabya'lı esirler... Sorularıma hep aynı cevabı veriyorlar: '*Da*— evet.' İçinde korkunun bir anlık kasvetli bir alev tutuşturduğu gözlerini testekerlek açarak bakıyorlar bana. Onlara muhafızlık eden Alman askeri esirlerin korktuklarını — her an kurşuna dizilmekten korktuklarını söylüyor bana. Gülüyor Alman askeri. Esirlerin hâlâ hayatta oluşlarına bir türlü akıl erdiremediklerini söylüyor. Esirler yüzüme bakıyor, Alman askeriyle ne konuştuğumuzu yüzümdeki

ifadeden sezmeye çalışıyorlar. Bir sigara yakıp, kibriti atıyorum. Esirlerden biri sormuş kibriti alarak dikkatle inceliyor.

Şehrin dış mahallelerine varıyor ve Soroki'ye giden yol boyunca ilerlemeye başlıyoruz. Beltsiy'in birkaç kilometre dışındaki hava alanını geçtikten biraz sonra, bir şeyler atıştırmak için mola veriyoruz. Kumanyamız son derece azaldı. Bütün kumanyamız, yirmi kutu kadar konserve domates, birkaç şişe maden suyu, bir kutu çay ile azıcık şekerden ibaret. Gerçekten de pek kıt bir kumanya.

Bir kutu domates konservesi açıp, domatesleri ince ekmek dilimlerine sürerek yemeğe başlıyoruz. Son üç gündür konserve domatesten başka şey koymadık ağzımıza, doğrusu gına geldi bana domatesten. Bir kaç lokmalık yemeğimizi yedikten sonra, bir parça kestirmek için ekinlerin arasına atıyoruz kendimizi. Aradan bir saat geçmeden yeniden yollara düşüyoruz.

Yolda on beş kilometre boyunca, Alman *Pak*'ları tarafından tahrip edilmiş Sovyet tanklarına rastlıyoruz. Parçalanmış çelik yığınları arasında bir tank özellikle dikkatimizi çekiyor. Bu saldırı birliklerini taşımakta kullanılan özel tanklardan biridir. Tankın ön tarafından büyük çaplı bir makineli tüfeğin namlusu çıkıyor. Tankın tepesi, tersine çevrilmiş bir T harfine benziyor. Öte yanda, tankın demir kaplamaları bir sıra şeklinde kıvrık dökülmüş. Bu iki çelik sıra askerlerin oturmasına yarıyor. Savaş başlayınca askerler yere atlayıp, tankın ateş desteği altında yaya dövüşüyorlar. Çifte görevli bu tanklardan birinin içinde tank şoförünün yanmış cesedi duruyor. Cesedin omurgası dimdik, oturulacak yerin arkalığına dayanmış durumda. Kol ve bacak kemikleri ise bir yığın halinde, oturulacak yerle, kumanda tablosu arasında duruyor.

Dinyester'e yaklaştıkça çarpışma belirtileri daha sık ve daha gözle görülür hale geliyor. Bu belirtiler, Rus tankları mürettebatının, üzerlerine saldıran kendilerinden çok üstün bir düşmana karşı canlarını dişlerine takarak çarpıştıklarına tanıklık ediyor.

Soroki'ye üç beş kilometre kala, aşağımızda, uzakta, bir araç konvoyunun kaldırdığı kızıl toz bulutları arasından, Cainari'yi aşan köprünün yıkıntısını seçebiliyoruz. Köprünün hemen hemen bir V meydana getirecek biçimde çökmüş bulunan iki merkez kirişinin birleştiği yerde, yani tam köprünün ortasında kırk beş tonluk bir rus

tankı yatıyor. Zırhlı canavar görünüşte sapasağlam. Üstünde bir çizik bile yok. Çelik kaplamalarından bir teki bile yerinden oynamamış. Tank, geri çekilmeye çalıştığı sırada köprü havaya uçurulmuş. Yarım dakika daha önce davransaymış, kurtulacakmış tank. Köprünün altında, Cainari'nin çakıllı yatağında bir toprak yığını, yığının üstünde kaba saba bir haç var. Haçta şu kelimeler yazılı: *'Ein russiche Panzer-schutzer.'* Bir Rus tank topçusu.

Şimdiye kadar karşılaştığımız Rus mezarları içinde haç taşıyan ilki bu.

Vantsina'ya vardığımızda güneş batmak üzeredir. Yüzeyi, arasından ince bir çayın kıvrıla kıvrıla aktığı derin bir yarla bölünmüş, kararmakta olan düzlüğün üzerinde kıpkızıl, kocaman bir bulut asılı gibi duruyor. İnsan ne yana baksa, ekinlerin parıltısıyla gözleri kamaşıyor — batan gün altındaki ekinlerin pırıltısıyla nerdeyse gözleri görmez oluyor diyebilirim. İnsan gözlerini uzaklara çevirince, engin buğday başaklarının pırıltısı gitgide donuklaşıyor ve en sonunda, güneşin ışığını yansıtan akşam göğü gibi, ekinlerin yansıttığı ışık da kayboluyor.

Vantsina'nın ötesinde yol bir tepeyi tırmanıyor; Soroki işte bu tepenin ardında. Küçük kasabanın ilk evleri tepeüstünde, son yangınlardan kararmış büyük bir yapının yanında duruyoruz. Çar Nikola tarafından kurulmuş eski bir ilâhiyat okulu bu. Yapı son derece basit neo-klasik üslupta (gerçekten de, Ampir üslubunun gecikmiş bir taklidi olan Rus neo-klâsizminin bir örneği bu yapı). Geleneksel süslemelere sahip İon tarzı başlıklı beyaz, alçıdan gömme sütunu yapının ön cephesinde fazla çıkıntılı olmayan bir kabartma halinde, Yakından bakılınca tamamiyle yıkıldığı anlaşılıyor yapının. Çatı çökmüş, iç duvarlar birer yıkıntı halinde. Dış duvarlar hâlâ ayakta durmakla birlikte alevlerin sıcaklığından çatlamış. Yapının ön tarafındaki avluya kömür haline gelmiş kiriş parçaları serpili. Bolşevikler, bir tarım sendikasının merkezi ve tarım araçları deposu olarak kullanmak üzere bu ilâhiyat okuluna el koymuşlar. Buradaki tarım araçlarından, Soroki bölgesindeki çeşitli kolhozlar (Vantsina'da bir kolhoz, Zipilova'da bir kolhoz, Kogniski'de ve Valonokulo'da birer kolhoz olmak üzere bölgede dört kolhoz vardı) yararlanıyormuş; yapının dört bir yanım çevreleyen geniş arazide sürüyle traktör, kocaman kocaman

biçer-döverler, harman makineleri, delme makineleri, tohum serpme makineleri ve pulluklar var. Burası bir tarım makineleri mezarlığını andırıyor.

Vantsina'dan, Soroki'nin yaslandığı tepeye çıkan yolun iki yanına çoğu zarar görmüş, ama bazıları iyi durumda olan makineler bırakılmış. Hâlâ sapasağlam duran üç büyük harman makinesini incelemek için yanlarına gidiyorum. Bunlar, Budapeşte'deki Hofherr-Schrantz Clayton Sttleworth fabrikasından gelme Macar yapısı makineler.

Bu arada karanlık bastırıyor ve bir *Feldgendarme* bize karanlıkta Soroki'ye inmenin tehlikeli olacağım söylüyor. Dinyester'in sol yakasında mevzilenmiş Rus bataryaları kasabayı uzaktan döverek beyaz toz bulutları kaldırıyor. Bulunduğumuz noktadan, her patlamadan sonra çöken duvarların, düşen molozların karakteristik gürültüsünü duyuyoruz. Olşanka yönünde, Yampol'un ötesinde büyük bir yangının alevleri ufku kaplıyor. Gecevi geçirmek için başımızı sokacak bir yer arıyor ve ilâhiyat okulunun bir kaç yüz metre ilerisindeki bir kulübeciğin kapısını çalıyoruz. Kulübede ihtiyar bir karı koca ile küçük bir oğlan çocuğundan oluşan yoksul bir köylü ailesi oturuyor. Bizi nazik karşılıyorlar; ancak bize sunabilecekleri biricik şey de sadece, üzerinde yatmak için gösterdikleri geniş bir masa, hepsi o kadar. Zararı yok. Pellegrini masada yatar, ben de arabada uyurum. Ekmekle biraz konserve domates yiyor, kendimize bir çay yapıyoruz. Sonra ben gidip arabanın içinde yatıyorum; ikide birde dirseklerimini üzerinde doğrularak, ufku çepeçevre saran alevlere bakıyorum.

Ekinlerden, kara alev dilleri gibi koyu gölgeler yükseliyor. Sovyet uçak filolarının motor sesleri yıldızların aydınlattığı gökte uzaktan uzağa duyuluyor. Irmağın öbür yakasından ateş açan bir Rus makineli tüfeği, dikiş makinesi gibi takırdıyor. Bu tak-tak-taklar uykusuzluktan şişmiş olan gözkapaklarımı dikiyor.

X

EKİN MEZARLIĞI UKRAYNA

Mogilev önlerinde (Dinyester) 18 Temmuz

Bütün Dinyester kesiminde Stalin Hattı önünde günlerdir şiddetle sürüp gitmekte olan Ukrayna savaşı belki de 'Asya Kapıları'nın yazgı-

sını belli edecek. Geniş savaş alanının kuzey ve merkez kesimlerindeki Alman ilerleyişinin hedefi olan ünlü adlarla — Moskova, Leningrad ve Smolensk — büyülenmiş halk belki de, durumun sonucunun burada belirlenmekte olduğunun, savaş tiyatrosunun en kesininin burada güney cephesinde, iki ordunun sadece Sovyet tahıl anbarına sahip çıkmak için değil, aym zamanda Dinyeper ve Don'un endüstri, havzalarına, maden havzalarına, Bakü petrollerine, Asya'ya giden yolları da ellerinde bulundurmak için çarpışmakta olduğu güney cephesinde oynandığı gerçeğinin belki de henüz farkında bile değildir.

Bununla birlikte, hiçbir şeyi saklamaksızın bu dev savaşın olaylarını tasvir edebildiğim sürece mektuplarımı, ta başından beri onlara vermeye çalıştığım karakterle — buna 'sosyolojik' karakter diyelim— renklendirmeye devam edeceğim. Zira bana göre bu Rus seferinin ilgi çekici yanı — aslında en önemli yanı — strateji sorunlarından çok, bu savaşın ortaya çıkardığı eşsiz demeyelim, ama önceden asla tahmin edilememiş olan, toplumsal, ekonomik, törel ve siyasal karakterdeki sorunlardadır.

Rusya ve Rusya'nın sorunları üzerine oldukça eskiye dayanan kişisel deneyimlerim vardır. Bütün mektuplarımda da izlemeye çalıştığım yöntem, olayları gözlerimin gördüğü biçimde anlatmakla kalmayıp, onları yorumlamak, bu korkunç çatışmanın doğurduğu esaslı sorunları tam bir nesnellikle belirtmek olmuştur.

Dikkatli okurlar, daha ilk mektuplarımdan itibaren, okurların kafasında Sovyet Ordusu'nun çarpışma ruhunun zayıf olduğu yanlış izlenimini yaratmamak tasasıyla kıvrandığımı hatırlayacaklardır. Sovyet birliklerinin kendilerini inatla savunduklarını, canla başla karşı koyduklarını, yiğitçe çarpıştıklarını hemen her fırsatta tekrarladım. Kızıl askerin teknik yeterliliğini ve çarpışma tarzını kendi gözlerimle görmek, Sovyetlerin toplumsal ve siyasal örgütleriyle, 'endüstri töresi' nin Komünist birliklerinin savaşma ruhları, taktiklerinin yeterliliği üzerinde ne gibi etkileri olmuş bulunabileceğini bu gözlemlerime dayanarak kestirmeye çalıştım. Ayrıca, daha ilk çatışmada, Moskova'da ayaklanma çıkacağının — başka bir deyimle, Ordunun topyekûn yenilgisini Sovyet rejiminin topyekûn çöküşünün izleyeceğinin — beklenmemesi gerektiği konusunda okurları uyarmaktan da geri kalmadım. Zira, önce de söylediğim gibi, Sovyet Rusya'nın gerçek 'toplumsal

cevheri', Komünizmin en büyük sınaî başarısı — büyük kollektif çiftliklerden, yani kolhozlardan, ağır sanayinin dev fabrikalarından da büyük bir başarı — ve yirmi beş yıllık sınai örgütlenmenin, usta işçilerin Stahanov ilkelerine uygun bir biçimde yirmi beş yıl eğitilmelerinin sonucu olan, Ordudur.

Artık Sovyet topraklarının ta içlerine girmiş bulunduğuma, Ukrayna'nın büyük kolhozlarını yakından görmek fırsatım elde ettiğime ve Dinyeper'in sanayi bölgelerine yaklaşmakta olduğuma göre, okura sadece bir tablo çizmekle kalmayıp, onlara Sovyetler Birliği'nin başındaki büyük sorunların bütün yönlerini — ekonomik, toplumsal, siyasal, dinsel ve törel— yansıtan olayların, kendi gözlerimle gördüğüm olayların objektif yorumunu da verebilmek bakımından, mektuplarımın sosyolojik karakteri üzerinde daha önemle (bununla birlikte, ilerleyişimizin ve kendi gözlerimle gördüğüm savaşmaların öyküsünü de aksatmaksızın) durmanın zamanı geldiğine inanıyorum.

Her şeyden önce Alman yetkililerinin, Sovyet Rusya'nın ekonomik örgütüyle ve özellikle tarım örgütüyle ilgili olarak, gerektiği kadar değilse de, belirli bir ihtiyatla davrandıklarını söyleyeceğim. Alman yetkililerinin gösterdikleri ihtiyatı anlamak için okurlar, Komünist propaganda gücünün gerek afişler, gerek sözlü yayın yoluyla Ukrayna köylü yığınlarına tahıllarını 'gömme' fikrini aşılamaya çalıştığını hatırlamalıdırlar. Komünistlerin astıkları afişlerde şöyle deniliyor: 'Köylüler! Faşist işgali sizin mahvınız demektir. Toprağın ürünlerini kime satacaksınız? Kolhozlara mı? Faşistler kolhozları yıkacaklar. Sendikalara,kooperatiflere, Devlet takas merkezlerine mi? Faşistler bunların hepsini ortadan kaldıracaklardır. Karşılığını ödemeksizin tahılımıza el koyacak Faşistler. Tahılımızı kurtarmak için gömün!'

Ukrayna köylüleri arasında tahıl 'gömme' yeni uygulanan bir şey değil. İsveç Kralı XII. Şarl da Ukrayna'yı fethetmeye kalkıştığı zaman aynı sorunla karşılaşmış ve bu yüzden çok güç durumlarda kalmıştı. Gerçekten de, XII. Şarl'ın mahvının nedenlerinden biri — Poltova yenilgisinin başlangıcı —bu tahıl 'gömme' olgusundan doğmuştu.

1918'de Almanlar Ukrayna'yı işgal ettikleri zaman tahılları ele geçiremediler. Köylüler tahıllarını bir kere daha 'gömmüşlerdi.' O zamanlar, köylülerin tahıllarını nasıl gömdükleri konusunda pek bir şey bilinmiyordu. 1920 baharında Dışişleri Bakanlığımız memurların-

dan Virgili Amadori, bölgedeki koşullar hakkında bir fikir edinsin diye Ukrayna'ya gönderilmiş, Dışişleri memuru döndüğünde, köylülerin tarım ürünlerini 'gömmek' için başvurdukları çeşitli yöntemler üzerine geniş bir rapor vermişti. Bugün bu rapor büyük bir önem taşımakta olup, Bakanlığın arşivinden çıkarılmasında yarar vardır.

O yıl — 1920— Varşova'daki İtalyan Elçiliğinde diplomatik ataşe olarak bulunduğum sırada, adı geçen raporu okumak, bunun üzerinde Virgili -Amadori ile tartışmak fırsatım elde etmiştim. O sıralarda tarım ürünlerinin 'gömülmesi' sorunu, Doğu Kiliselerinin çıkarlarını genişletmek amacıyla Papa tarafından Ukrayna'ya gönderilmiş olan Monsenyör Genocchi'nin de ilgisini çekmekteydi. Monsenyör Genocchi ile Papanın o zamanki Varşova Elçisi Monsenyör Achille Ratti'nin evinde tanışmış ve kendisinden kısa bir süre sonra — Haziranda — Ukrayna seferinde Mareşal Pilsudski'nin komuta ettiği Polonya birlikleriyle Kiev'e kadar gittiğim sırada çok yararlandığım bilgiler almıştım. Ekinlerin 'gömülmesi' Polonya Ordusunun karşısına da, iki yıl önceki Alman işgal ordusunun karşılaştığı sorunlar kadar ciddi sorunlar çıkarmıştı; ben de bu sırada, sözü geçen münasebetle, bu sorunu ve sorunun ekonomik, toplumsal sonuçlarını yakından inceleyebilmiştim. Böylece elde ettiğim bu bilginin, sonradan, Sovyetlerin Ukrayna'da tarım sabotajlarına karşı giriştikleri şiddet kampanyasının altındaki gizli nedenleri anlayabilmemde büyük yardımı olmuştu bana. Tahılın 'gömülmesi' konusunda, Moskova'daki Lenin Kitaplığında tarım bölümünde, çeşitli dillerde yazılmış son derece ilgi çekici bazı belgeler ve raporlar bulunmaktadır; Sovyetler Birliği'ne son gittiğimde bunları okumak fırsatını elde etmiştim.

1918 yılında geçirdikleri uğursuz denemenin ardından, Almanlar da bu konuda oldukça önemli araştırmalara giriştiler; son zamanlarda da, bu sorunu takas merkezleri açmak suretiyle ortadan kaldırmak niyetinde olduklarını açıkladılar.

Zira, Ukraynalı köylüler tahıllarını 'gömmemeye' kandırılabildikleri takdirde, 'Sovyet Takas Merkezleri'nin yerini tutabilecek ve aşağı yukarı onlara benzer usullerle işleyecek yeni bir sisteminin ilk ağızda kurulması gerektiği olgusu ortaya çıkmaktadır. 'Liberal' sisteme dönülmesi olanağından vazgeçilebilir şimdilik. Rus köylüsü Sovyetlerin takas sistemine alışmış — hatta tahılını bu merkezlere

kendi eliyle götürüp verebilecek kadar alışmış — bulunuyor. Kolhozları, takas merkezlerini ortadan kaldırdınız mı, köylü elindeki tahılını ne yapacağını bilemez — ama yine de, tahılına el konulacağına dair içine en ufak bir kuşku bile girecek olursa, hemen 'gömer' tahılını.

Bolşevikler köprüleri, demiryollarını uçurmak, kara yollarını geçilmez hale getirmek, sınai kuruluşlarını, makinelerini sabote etmek için nasıl çeşitli güçlüklere rağmen canla başla çalışıyorlarsa, aynı biçimde, Ukrayna'nın Almanlar tarafından tarımsal yönden sömürülmesini de güçleştirmek için, ekonomik örgütlerinin bütün bu öğelerini bozmak derdindeler. Rus birliklerinde bir sürü siyasal ajanın bulunması, Sovyet Hükümetinin savaşın yönetilişi üzerinde siyasal bir kontrol bulundurma ve köylüleri, istilâcılara karşı bir silâh olarak 'tarımsal sabotaja' başvurmaya kışkırtarak propagandayı yayma zorunluğunu duyduklarını gösteriyor.

Podolya'nın bazı köylerinde Almanlar, tarım ürünlerinin saklanması için açıldıkları besbelli bir çok çukurlar buldular. Kolhozların yazıhanelerinde, tahılların sistemli bir biçimde 'gömülmesi' konusunda bilgi veren yığınla kitapçıklar var. Bolşevikler bunları köylülere dağıtacak zamanı bulamamışlar henüz. Şimdiye kadar bu propaganda pek başarılı bir sonuç vermiş sayılmaz; zira Alman makamları işgal edilen her böigede derhal bir bildiri yayımlayarak, halka, kolhozların yerine yeni takas merkezlerinin kurulacağını ve köylüler tahıllarını buraya getirdikleri takdirde kendilerine eskiden ruble olarak ödenen fiattan çok daha yükseğinin yeni bir para ile ödeneceğini ilan etmektedir. Bir çok köylerde, köylülerin, bulunan bu çareyi, ürünlerinin az çok kararlı bir fiat üzerinden hızla satılabilmesini sağlayan biricik çare olarak yürek ferahlığıyla karşıladıklarına tanık oldum.

Öte yandan, son zamanlarda kendi kendime hep, Bolşeviklerin geri çekilirken neden ekinleri ateşe vermediklerini sormaktayım. Böylesine bir tarımsal sabotaj hem çok daha basit, hem de çok daha çabuk olurdu. Ekinler olgun, hasat yakın; bütün Ukraynayı kaplayacak bir yangın çıkarmak için bir kibrit yeter. Ne var ki, ekinleri yoketmek için girişilecek böyle bir sabotaja köylüler hiç kuşkusuz bir ayaklanma çıkararak cevap verirlerdi. Ukrayna'da çıkacak bir isyan ise Almanların son derece işine yarayacağı için Bolşevikler böyle bir girişimin doğuracağı tehlikeyi göze alamamaktadır. (Bu arada

sırası gelmişken şu noktaya da işaret etmek isterim ki, Bolşevikler'in Ukrayna'da ekinleri sistemli bir biçimde mahvetmekte olduklarına dair çıkarılan dedikoduların hepsi yalandır.)

Yarın belki de bir kaç saat içinde Dinyester savaşması sona ermiş olacak. (Uçaksavar makineli tüfekleri bindirilmiş bir kamyonun kasasına oturarak bu notları yazdığım sırada güneş yavaş yavaş batıyor ve uzakta, verimli Ukrayna bozkırlarının üzerinde kızıl bulutlar. patlayan şarapneller tarafından yırtılıyor. Gözlerinde gençliğin kıvılcımlar saçan neşesi parlayan, yüzlerinden şıpır şıpır ter damlayan küme küme Alman ve Rumen varalıları yaya geçiyorlar. Karnından ağır yara almış bir Rus subayı, sahra cankurtarınının yanında, bir sedyede sırtüstü yatıyor. Bir ağır panzer yaklaşıyor, duruyor, çelik kule kapağı açılıyor, mürettebat gülüşerek dışarı çıkıyor. Ekinlerin kokusuyla yüklü, rutubetli akşam karanlığı çöküyor. Savaşmanın geleceği üzerine şimdiden bir şey söyleyemem. Okuyucunun, bu savaşa önem kazandıran büyük sorunları anlamasında yardımcı olmakla yetinmek zorundayım. Bir iki güne kadar, büyük kolhozların bulunduğu bölgeye girdiğimiz vakit bu sorunlar büyük bir önem kazanacak; ve bu olgu, her şey bir yana, Ukrayna yolları boyunca Alman motorlu birlik kollarıyla birlikte gidenlerin — ben de dahil olmak üzere — sürdükleri pitoresk göçebe yaşantısının ayrılmaz parçası olan rahatsızlık ve tehlikeleri haklı göstermeye yarayacaktır.)

XI

HAYALETLER

Soroki (Dinyester üzerinde), 6 Ağustos

Tombazlar üzerine köpru kurmak için Alman istihkâmcıların Dinyester kıyısında (Yampol'un karşı yakasında) yığmakta oldukları gereçleri tahrip etmek amacıyla Sovyet uçakları bütün gece uçup durdu. Patlamaların yankıları aşağıda, vadide gece boyunca dinmedi. Şafak sökerken hava bombardımanı ve uçaksavar ateşi öylesine yoğun bir hal aldı ki, uyumaktan bütün bütün vazgeçmek zorunda kaldım.

Dışarda, alurın kapısındaki çiviye asılı bir aynamn önünde traş olurken, bir yandan da yaşlı bir köylüyle çene çalıyorum. İhtiyar kolhozlardan söz ederken başım iki yana sallıyor, bir yandan da gözünün kuyruğuyla beni süzüyor. Hasattan yana tasalı. Ne yapacağını bilmiyor. Bütün işe yarar erkekler Kızılordu saflarında çarpıştıkları için işçi kıtlığı var. Tarım makinelerinin çoğu bozuk. Makinelerin onarılması uzun zaman alacağından, bu arada ekinin ziyan olma tehlikesi var. İhtiyar başını kaldırıp gökyüzüne bakıyor: ufka kara kara bulutlar yığılmakta. Bu yaz yağışlı geçmiş. Ekinlerin daha fazla gecikmeden kaldırılması şart. Ama kadınlar yardımcısız beceremezler bu işi. İhtiyar başım sallıyor iki yana. 'Ne yapacağız?' diyor.

Yeniden yollara düştüğümüzde güneş ancak çıkmıştır.Tepeden aşağı, Soroki'ye doğru iniyor araçlarımız. Bu Soroki, Irmağın geniş bir kavis meydana getirdiği güzel bir yerde, vadiye egemen yüksek bir yarın dibinde kurulmuş ufak bir kasaba. Yolda bir dönemeci kıvrılır kıvrılmaz (kamyonlardan, topçu birliklerinden ve araç konvoylarından geçilmez hal almış, dik bayırlı bir yolda) kasaba birdenbire çıkıyor karşımıza. Gözlerimizin önüne son derece güzel, aym zamanda dehşet verici bir manzara seriliyor. Irmağm kıyısında, bombardımanlardan ve yangınlardan simsiyah bir moloz yığım haline gelmiş kulübeciklere, silindirik, mazgallı kuleleriyle tepeden bakan bir kale yükseliyor. Cenevizlilerden kalma bu kale önce Moldavyalıların, sonra Türklerin eline geçmiş, en sonunda da Ruslara kalmış. Topa tutulmuş kasabaya giriyoruz. Yıkıntılar arasında uzun uzun dolaşıyor, sırtlarında yataklar, sandalyeler ve daha başka yanmış ev eşyası taşıyan perişan kılıklı, yalınayak, yüzleri isten kararmış küme küme insanların yanından geçiyoruz... Bir yol kavşağında nöbet tutan *Feldgendarme*, kasabanın merkezine gitmememizi salık veriyor, zira kasabamn o kesimi, ırmağın karşı yakasında mevzilenmiş Rus bataryaları tarafından hâlâ bombardıman edilmekte. *Feldgendarme*, 'Kasabanın dışına yaklaştıkça, ayakta kalmış bir kaç ev bulacaksınız' diyor bize. Geniş bir caddeye giriyoruz. Arabamız, yollara yuvarlanmış duvar taşları, moloz yığınları, yanmış çatı kirişi parçaları üzerinden hoplaya zıplaya geçiyor. Birdenbire kendimizi, parkla çevrili bir meydanda buluyoruz.

Uzun kavakları, bol yapraklı ıhlamurları, akasyalarıyla, yabani asmaya benzeyen tırmanıcı bitkilerin sarıldığı şimşir çitleri ve kameri-

yeleriyle park, topa tutulmuş kasabanın kömürleşmiş yıkıntıları arasında yemyeşil bir vahayı andırıyor. Yeşil çimen tarhlarına öbek öbek sandalyeler, masalar, yatak yorgan yığılı. Tahta parçalarının, çürümüş yaprakların, kâğıt parçalarının yüzdüğü sarı renkli bir suyla dolu havuzun yüzeyine, yanık mavi bir fon üzerine oturtulmuş Arabesk süslemeleri andıran yaprakların, dalların görüntüleri vuruyor.

Parkta bir kaç kadınla, üç beş çocuk dolaşıyor. Burası, Rus yazarlarının, özellikle Dostoyevski'nin romanlarında tasvir edilen taşra şehri parklarından biri işte. Çarlık Rusya'sının âdi mimarisinin tipik örnekleri olan alçacık evlerden meydana gelmiş tek düze, sıkıcı dekoru içinde, mütevazı, ama vakur bir görünüşü olan bu park nemli yeşilliğiyle, yumuşacık, süngerimsi çimlerin halı gibi örttüğü kuytu gölgelikleriyle romantik bir yer. Ağaçlara konmuş yüzlerce kuşun cıvıltısı dolduruyor gökyüzünü.

Parktaki sıralardan birinde Puşkin'in bir eseri duruyor. Şairin yüzüncü ölüm yıldönümünde, 1937'de Moskova'da basılmış *Yevgenia Onyegin* bu kitap. Kitabı açıyor ve ilk ikiliyi okuyorum:

Moy dyadya samih cestnih pravil
kogda nye v, sutku sanyemog.

Kelimelerin son derece tatlı akıcılığı beni derinden duygulandırıyor. (Bir kaç yıl önce, Puşkin'in kısa ömrünün son aylarını geçirdiği; Moskova yakınlarındaki villayı ziyaret etmiştim. Puşkin'in kişisel eşyasına - yatağına, yastığına, mürekkepli kalemine, mürekkep hokkasına, içinde bir tutam saçının saklandığı mahfazaya dokundum, hep okşadım onları.) *Yevgenia Onyegin*'in sayfalarını çevirirken parmaklarım titriyor. Horace'tan alman *'O rus!'* sözüyle başlayan ikinci kanto'nun sayfaları arasında, okurken kalınan yeri belirlemek için kullanıldığı anlaşılan kirli, yırtık pırtık bir eldivene rastlıyorum. Şu dizeleri

Ah, on lyubil, kak v nasi lyeta
Uze nye lyubyat; kak odna

— okurken, o eldiveni sanki bir elmiş gibi sıkıyorum avucumda.

Üç yaşlarında, sarı saçlı, son derece solgun yüzlü bir kız çocuğunu elinden tutmuş, yoksul giyimli, sarışın, gençten bir kadın cad-

deden geçiyor. İkisinin de yüzleri kir içinde, saçları karmakarışık perçemler halinde yanaklarına dökülmüş, elbiselerin üstünde kalın bir toz tabakası var. Kadın geçerken bana tuhaf tuhaf, adeta utanarak bakıyor. Gözlerinin acı bir anıya dalmış gibi bana dikildiğini hissediyorum.

Parkın girişinin karşısında, *sovyetkina*'dan — Sovyet sinemasından — bir kaç metre ötede asık suratlı taş bir yapı var. Son zamanlara kadar Soroki Sovyeti'nin karargâhıymış burası. Kapısını itip içeri giriyorum. Odalar tarifsiz bir karışıklık içinde. Devrilmiş masalar, parçalanmış dolaplar, kırık dökük mobilyalar, yığın yığın kâğıtlar yerlerde sürünüyor. Duvarlarda bir sürü ilan, propaganda afişleri, haritalar yanısıra, Lenin'in, Stalin'in ve Molotov'un portreleri hâlâ asılı duruyor.

Bunların içinden bir tanesi özellikle dikkatimi çekiyor. Bu, Petrograd şehri plânıdır; plânda, 1917 Ekim ayaklanması sırasında Sovyet birliklerinin mevzileri kırmızıyla gösterilmiş. Clausewitz'in, Lenin'in dikkatle incelediği, savaş üzerine ünlü risalesinde ana çizgilerini verdiği devrim stratejisi, John Reed'in *Dünyayı Sarsan On Gün* adı altında yayımlanan güncesinde anlatıldığı biçimde gösterilmiş haritada. Bolşevik devrim karargâhı Smolniy Enstitüsü ufak bir kırmızı bayrakla gösterilmiş .

Duvarlarda, halkı, paralarını Sovyet Tutum Bankasına yatırmaya çağıran propaganda afişleri, bir harman makinesinin çalışmasını gösteren şemalar, yüksek rütbeli halk komiserlerinin portreleri, Sovyetler Birliği'nin çeşitli Cumhuriyetlerindeki ilk öğretimle ilgili istatistikler ve genç Komünistleri gönüllü olarak Kızılordu'ya katılmaya çağıran ilanlar ve afişler yer alıyor. Rusya'dan kalkıp, yere hiç inmeden Kuzey Kutbu'nu aşarak Amerika'ya varan ünlü Rus havacısı Çakalok'un da portresi var.

Yazı masalarından birinin gözünde, yığınla Komünist Partisi üye kartları duruyor. Kartların bazıları postalanmaya hazır; her kartın üzerinde de yeni üyenin fotoğrafı ve alt tarafta, Soroki Sovyeti Başkanıyla, Kolhoz Direktörü'nün imzaları var. Masalardan birinin üstünde iki tane boş, *Sovyetskoye Şampanskoye* — Sovyet köpüklü şarabı— şişesiyle bir parça ekmek, bir pipo, etiketinde orak-çekiç arması bulunan bir kutu kibrit ve bir kaç dişi kırılmış bir tarak duruyor.

Patlayan bir bombanın gümbürtüsüyle birlikte (bomba yapının çok yakınına düştü) kendimi kapıda buluyorum. Alman uçaksavar mermilerinin meydana getirdiği kırmızılı beyazlı izler tarafından kovalanan iki Sovyet uçağı Doğu yönünde uzaklaşıyor. Caddeden, bir kaç Rumen askerinin inzibat karakoluna götürmekte olduğu bir alay sivil geçiyor. Bunlar yağma yaparken yakalanmış yerli halktan. Bazıları Yahudi, geri kalanlar da esmer yüzlü, siyah uzun saçlı, parlak gözlü çingeneler. Bunların tümünün canı iki metelik etmez benim paramla. Motosikletli Alman askerleri toz bulutları arasında yıldırım gibi geçiyorlar. Bunların birinden, bana katılacağım birlik karargâhının yerini tarif etmesini rica ediyorum. Bana karagâhın daha kuzeyde, Soroki'den on kilometre uzakta, Yampol'un karşısında kurulduğunu, ama yol Ruslar tarafından bombalanmakta olduğu için şu sırada oraya gitme olanağı bulunmadığını söylüyor. Akşama kadar Soroki'de kalmamı öğütlüyor bana motosikletli.

'*Danke schon*,' diye cevap veriyorum.

Parkı geçip, öbür yandaki mahallelerin sokaklarında dolaşmaya başlıyorum. Bu yanda evler sağlam kalmış: Soroki'de ayakta kalmış evler yalnız burada var. Sokakların adlarını okuyorum: Karl Marx Sokağı, Engels Sokağı, Lasalle Sokağı, Bakunin Sokağı, Karl Marx Sokağında bir kız orta okulu var. Eskiden Soroki'li zengin aile kızlarının okuduğu bir çeşit yatılı okulmuş, sonradan Komünistler burasını işçi kızlarının okuyacağı bir okul haline getirmişler. Prens Nikola Sokağında, okulun arkasında, bir kenara sıkışmış, mütevazı görünüşlü bir ev — No. 25— var. Evin pancurları kapalı, bazı pencereleri demir parmaklıklı. Kapıyı çalıyoruz. Yaşlı bir kadın açıyor... Bize Rusça, '*Podojditye, pojaluista*- lütfen bekleyiniz, diyor kadın ve içeri girip kapıyı kapatıyor. Bir iki dakika sonra, son derece açık sarı saçlı —hatta saçlarının sarı mı, yoksa beyaz mı olduğunu iyice kestiremediğim— bir kadın beliriyor pencerede ve mükemmel bir Fransızcayla bana birisini mi aradığımı soruyor. Kimseyi aramadığımı, sadece bir iki saat dinlenmek istediğimi söylüyorum. 'Arka tarafa geçin' diyor. 'verandadan gelin.' Verandada, tertemiz hasır bir masa ile masanın çevresinde yine hasır koltuklar var; sayfiye evlerinde ya da gemilerde rastlanan cinsten bunlar.

Açık renk saçlı hanım beni verandada karşılayarak yer gösteriyor. Yaşını elli dolaylarında tahmin ettiğim bu kadının tombulca bir bedeni var. Hareketleri ağır ve biraz azametli... Adeta sahnede rol yapıyormuş gibi. Hafif yapmacıklı bir ses tonuyla, mükemmel Fransızca konuşuyor. İyi aileden yetişme dadıların konuştuğu, *Bibliotheque Rose*'da ve Madame de Segur'ün hikâyelerinde rastlanılan bir Fransızca bu. Evet bir iki odaları varmış: odalar temiz ve düzenliymiş, ama karyolalarının şilteleri, çarşafları, battaniyeleri yokmuş. Kendisine teşekkür ediyorum: bana bir divanın yeteceğini söylüyorum. Hanımefendi hoşnutsuzluğunu gösteren bir hareket yapıyor, gülümsüyor ve parmaklarının ucuna basa basa dışarı çıkıyor. Tam bir domates konservesini açmaya hazırlandığım sırada, bana kapıyı ilk açan yaşlı hamm içeri giriyor.

Yetmiş yaşlarında var bu hamm. Yüz çizgileri sert olmakla birlikte sesinden, ifadesinden, hareketlerinden iyilik akıyor. Evin büyük hammı olduğu anlaşılıyor. Kendisi Rus; adı Anna Gyorgyevna Brasul. Kocası, oğlu ve damadı Sibirya'ya sürülmüşler. Dünyada yapayalnız kalmış. Tek başına yaşıyormuş.

'Elden ne gelir? *Ya podojdu* bekliyorum,' diyor. Dudaklarında hafif bir gülümseme, alçak sesle konuşuyor. Yirmi yıldan fazladır bekliyormuş. Yoksul giyimli; ama eski ve solmuş elbiseleri yine de güzelce yamanmış ve özenle ütülenmiş.

Pencereden parktaki sıra sıra ağaçları, Karl Marx Sokağıyla Engels Sokağı kavşağında duran yanmış bir aracı, yaya kaldırımında yuvarlanan iki çocuğu ve kız yatılı okulunun damını görebiliyorum. Sovyet uçaklarından atılan bombaların patlamaları duvarları sarsıyor. Bitişik odadaki gardrobun aynasının sarsıntıdan kırılmasıyla bir şangırtı kopuyor. Vakit şimdi öğleyi geçmiş bulunuyor, odayı solgun bir ışık dolduruyor ve karşımda oturan ihtiyar kadının dizlerine bir güneş ışını vuruyor.

Anna Gyorgyevna Brasul, kalın mor damarlarla üstü bir ağ gibi örtülü eliyle dizine vuran güneş ışınını okşuyor. Buğulu gözlerle, benim kumanya çantamdan çıkardığım limona bakıyor. 'Limon yüzü görmeyeli o kadar uzun zaman oldu ki,' diyor Sonra bana Kırım'dan, Yalta'nın portakal bahçelerinden, çok eskide kalan mutlu günlerinden söz ediyor. Bolşeviklerden söz ettiği zaman sesi, analık niteliğine

sahip diyebileceğim dehşet dolu bir ton alıyor — sanki onun bunca yıl ıstırap çekmesine neden olan Bolşevikler değil de yaramaz çocuklarmış gibi.

Bana nezaketini, iyi aileden gelme olduğunu gösterebilme fırsatını elde ettiği için sevindiği besbelli. Hep dudaklarında hafif bir gülümsemeyle, alçak sesle konuşuyor. Zaman zaman, saçlarını örten siyah başörtüsünü düzeltiyor. Akıl almayacak kadar yaşlı bir görünüşü var bu kadının, bu kadar ihtiyar bir kadın hiç görmemiştim ömrümde; insan çekinmeden üç yüz yaşında diyebilir onun için. Sanki eski bir yüklükten, eski bir resim çerçevesinin içinden çıkmış sanırsınız. Biz konuşurken, bir çeşit sofracıbaşıya benzer bir uşak, *borsç** dolu bir kâse getiriyor. Uşak, hanımefendisiyle, hanımefendisinin konuklarını yerlere kadar eğilerek selamlıyor. Bu, yıpranmış, yoksul işi pamuklu kumaştan ve beli kemer yerine bir iple tutturulmuş bir *tolstovka*, bir çeşit uzun pantolon giymiş, Ukraynalı, ihtiyar, yalınayak bir uşak. *Borsç*'tan sonra uşak, arkadaşımla bana birer fincan kakao ile biraz ekmek ve marmelat getiriyor. Bu arada ihtiyar hanımefendi hiç durmadan konuşuyor, gülümsüyor, ara sıra kırışık alnının üzerinde siyah başörtüsünü düzeltiyor. Konuşurken de hep yüzüme bakıyor; son derece güzel gözleri, çok tatlı bir gülümsemesi ve bizlerle karşılaşmasının yarattığı hayretle memnunluğu yansıtan dürüst, iyilikçi bir yüzü var.

Bu ihtiyar, Fransızların deyimiyle tam bir *aux anges*** halindeydi Evinde bulunan, bir kenara saklayabildiği her şeyden bir parça ikram ediyor bana.

Bir iki dakika sonra verandada ayak sesleri duyuluyor. İhtiyar kadın, 'Dışarıya, verandaya çıkalım,' diyor. Böylece verandaya çıkıyoruz; açık sarı saçlı hanım, kocası (gömleği tertemiz olmakla birlikte, yüzünde on günlük bir sakal bulunan, kadından çok daha genç bir adam), başka bir yaşlı hanımefendi ve en son olarak, kolalı, yüksek yaka takmış, ince uzun boylu bir ihtiyar, bir kabul törenindeymişiz gibi teker teker ilerleyerek bizimle tanışıyorlar. En sonuncusu diye sözünü ettiğim ihtiyarın bir ayağı çarpık, ceketinin dirsekleri yamalı.

---

* Rusların bir çeşit sebze çorbası.

** *Fr:* 'Melekler katında.' Burada, sevinçten uçmak anlamındadır.

Devrim öncesi dönemin Devlet memurlarındanmış bu adam. Son zamanlara kadar, bir çeşit Sovyet kooperatif deposu olan bir *Univermag*'da kâtiplik etmiş. Sohbetimiz hemen koyulaşıyor; Fransızca ve Rusça konuşuyoruz. Açık sarı saçlı hanım soylu bir Rus ailesinin yanında dadı olarak İsviçre'de, Fransa'da ve İtalya'da bulunmuş. Bana en sevdiği şairleri sayıyor: Coppee, Lermontov, Lamartine, Puşkin. Bolşevik yazarlardan hiç birini tanımıyor. Ama eski Devlet memurunun karısı Madam Brasul, Bolşeviklerden söz ederken kullandığı aşağılayıcı deyimlerle, o alçakların, o 'hooliganların'* — bu İngilizce sözcük Rus argosuna da girmiş — yazılarını okuduğunu söylüyor: ne var ki, kadının aşağılayıcı konuşması bolşevik edebiyatını değil, Bolşevik siyasasını hedef tutuyor. Zaman hoşça akıp geçiyor. Akşam olmadan karargâha varabilmek için vakitlice kalkmak istiyorum; ama beni konuk edenlerin içinde bulundukları büyülü havayı bozmaya gönlüm elvermediğinden ben de bu uyuşuk hayal dünyasının, bu ince traji-komedinin ruhuna giriyorum.

Bu, *in extremis*** bir kabul töreni. İhtiyar hanımfendi birden ayağa kalkıyor, ayaklarını sürüye sürüye bir yüklüğe gidip açıyor, askılardan birinden, korsajı balenalı, yakası dantelalı bir gece giysisi çıkarıyor. Bu giysi en aşağı otuz, kırk yıl öncesinin modasına uygun. İhtiyar hanımefendi bana bu gece giysisini, Odesa'da, İmparatorluk Donanmasının savaş gemilerinden birinde verilen baloda giydiğini anlatıyor. Sonra giysiyi, yerlere sürünmesin diye yukarı kaldırarak dışarı çıkıyor. Onun bir iki dakika sonra, Gide'in *Isabelle*'inde son derece canlı tasvir edilen unutulmaz Quartfouche Şatosu sahnesindeki, Barones Saint- Auriol gibi gala giysisini giymiş olarak dönmesini bekliyorum. Ama ihtiyar hanımefendi ellerinde bir tepsiyle dönüyor. Tepside haşlanmış bir piliç var; hanımefendi yememiz için üsteliyor. Bunun üzerine arkadaşımla ben birer parça yiyoruz. Ama saat üç olmuş: bir an önce buradan ayrılmak istiyorum, zira vakit geç, ayrıca bu nazik hayaletler arasında rahatsız da oldum. Ne var ki, onların bu acıklı hayal dünyalarını, kapıldıkları bu nostaljik büyüyü bozmaya kıyamıyorum. Madam Anna Brasul'un elini öpmek isterdim, ama o

---

* 'Hayta.'

** *Lat:* Ölüm anındaki.

şiş şiş, o mavi mavi damarlar beni iğrendiriyor. En sonunda bütün cesaretimi toplayıp, gözlerimi kapayarak öpüyorum elini. İhtiyar kadın duyduğu sevinçle nerdeyse kendinden geçecek; çevresine, dostlarına tam bir soylu hanım edasıyla bakıyor... Öylesine bir gurur, öylesine bir mutluluk duyuyor ki, yanağından aşağı pırıl pırıl bir damla gözyaşı yuvarlanıyor. Ama ben verandanın basamaklarından inerken ihtiyar hanımefendinin duyduğu toplumsal doyum kayboluyor. Sanki bir traji komedinin son sahnesi üzerine kara bir perde iniyor.

Tam arabama bineceğim sırada kırk yaşlarında bir kadın, soluk soluğa ağlayarak, koşa koşa geliyor. Bir İtalyan olan bu kadının adı Alice Orlandelli'dir, kendisi Parma'lı; Parma'dan on dört yaşında kalkmış, üstencilik yapan ağabeyinin yanına, Soroki'ye gelmiş 1927'de; bu sabah, tamamiyle bir raslantı eseri olarak, Soroki'de bir İtalyan subayının bulunduğunu öğrenmiş. Bu İtalyan subayım sabahtanberi bütün şehirde aramış ve işte en sonunda bulmuş. Hem ağlayıp, hem gülerek, 'Evet,' diyor, 'İtalyanım ben. Parma'lıyım, İtalyanım!' Bunun üzerine onunla birlikte tekrar eve dönüyorum, koluna girip, hasır koltuklardan birine oturmasına yardım ediyorum. Signora Orlandelli hepimize birden hitap ederek ne kadar mutlu olduğunu anlatıyor ve hem ağlıyor, hem gülüyor. Öteki hanımlar da mutlu; İtalyan kadınına, 'Madam Orlandelle,' diyorlar. Hiç durmadan konuşuyorlar, konuşuyorlar; dediklerini hiç anlamıyorum. Signora Orlandelli tek tük İtalyanca kelimeler de katarak, Rusça Rumence karışımı bir dille konuşuyor. Tam o sırada Ukraynalı uşak, ayağı takılıp kapaklanıyor, elindeki şekerleme tepsisi ters yüz olunca bütün şekerlemeler halının üzerine saçılıyor.. İhtiyar hanımefendi azarlayan bir ses tonuyla, 'Grigori!' diyor ve hep birlikte acele acele yerden erik şekerlemelerini topladığımız sırada, hanımefendi adeta 'Ne günlere kaldık, ne biçim insanlar!' demek istercesine başını iki yana sallıyor.

Signora Orlandelli Soroki Hastanesinin çamaşır deposunda çalıştığını söylüyor bize. Bolşevikler kendisine hep iyi davranırlarmış, ama maaşı çok azmış; yığınla işin altından kalkabilmek için sabahtan akşama kadar durup dinlenmeden çalışırmış. Komünistler giderken onu da götürmek istemişler, ama kendisi reddetmiş. 'Hastalarımın yanında kalmak istedim,' diyor; hastane yakında yine çalışmaya baş-

layacakmış. Ne var ki Komünistler bütün yatak çarşaflarım, bütün sargı bezlerini, bütün ilaçları, hatta ameliyat araçlarını alıp götürmüşler. Signora Orlandelli son derece mutlu, mutlu olduğu kadar da heyecanlı; konuşurken ne söylediğini şaşırıyor ikide birde ve sanki ben anlamıyormuşum gibi aynı cümleyi iki üç kez yineliyor. Parma'yı bilip bilmediğini soruyor bana. 'Evet,' diyorum ona, 'Tabii bilirim Parma'yı.' Bana falan aileden, fişmekân aileden haber soruyor. Ben de bilmeden kafadan atıyorum: 'Hepsi iyiler. Falanın kızı evlendi, filanın babası öldü, filancanın üç çocuğu var.' Sözünü ettiğim insanların birini bile tanımıyorum, ama benim zararsız uydurmalarım Signora Orlandelli'yi avutuyor. Gülüyor, çığlıklar atıyor, derken birdenbire yerinden fırlayıp evden çıkıyor, yarım saat kadar sonra bir kavanoz bal ve koca bir parça nefis *brinza* — koyun sütünden yapılan bir çeşit peynirdir bu — ile dönüyor. İlle de bir parça yiyeyim diye tutturuyor, ben de onu kırmıyorum; hepimiz baldan ve *brinza*'dan birer lokma tadıyoruz.

Bu arada da saat dördü buluyor, veda etmek zorunda kalıyoruz. 'Olur, bu gece yine döneriz; yatıya kalmak için döneriz,' diyoruz onlara. Nazikçe bu yalam kıvırdıktan sonra, yanlarından ayrılabiliyoruz. Hep birden verandada ayakta el sallayarak uğurluyorlar bizi. Madam Anna Gyorgyevna Brasul beyaz bir peçe — evet, ister inanın, ister inanmayın, beyaz bir peçe — sallıyor; melânkolik bir incelikle, yorgun bir tavırla sallıyor peçeyi. Köşeyi döndüğümüz anda ise yıkılmış şehrin manzarasıyla, moloz dolu sokaklarla karşılaşıyorum, yeniden, gerçek dünyaya dönmüşüm gibi geliyor bana. Çökmüş, yıkılmış bir dünyanın eşiğinde dikilen, o geçmiş dönemlerden gelme hayaletleri düşünürken yüreğimin burkulduğunu hissediyorum. Kendi kendime artık onlar için bütün umutların yokolduğunu, onlara, bu ölü şehirdeki biricik canlı, biricik sağlam şey olarak duran eski amlardan başka birşey kalmadığını düşünüyorum.

XII

DİNYESTER'İN SU AYGIRLARI

Yampol Önünde, 6 Ağustos

Dinyester'in sağ yakasındaki en yüksek noktadan bakıldığı zaman, Dinyester boyunca Stalin Hattı önünde ve Podolya ovalarında

son bir kaç gündür bütün şiddetiyle süren savaşın geçtiği alan olduğu gibi gözler önüne seriliyor. (Yampol'un üstünde, Mogilev'in hemen altında Stalin Hattı ırmaktan ayrılıyor ve kuzey - kuzey-batı doğrultusunda uzanarak Ukrayna'yı geçip Kiev dolaylarına yaklaşıyor.)

Bütün çevreyi ve çoşkun ırmakların kara toprakları oyarak açtığı derin yarların kenarlarını boydan boya örten altın renkli ekinlerin haşmetli görünüşü yüzünden, hafif engebeli bozkır insanın gözleri önünde seyrine doyum olmaz bir manzara meydana getiriyor. Ara sıra bir ormanın canlı yeşilliği, bu pırıltılı manzara yüzünden yorulan gözleri dinlendiriyor... Üzerinden parlak güneş ışığının hiç eksilmediği bu huzur ve sükûn dolu kırlar bir kaç günden beri, bu seferin en kanlı savaşmalarına sahne olmaktadır. Bizim yürüyüş kolu vuruşa vuruşa Dinyester'i bir mızrak gibi yararak Ukrayna kıyısında bir köprü başı kurmuş bulunuyor; Sovyet birlikleri hiç ara vermeden art arda giriştikleri korkunç karşı saldırılarla bu köprübaşını çember içine alıp, bütün bağlantılarını kesmeye çalışıyorlar.

Dün bir ara, düşman yakasında tehlikeli bir noktada köprübaşı tutan küçük Rumen kuvveti, Sovyetlerin müthiş karşı saldırısına dayanamayıp ezilme tehlikesi atlattı. Ama geceleyin Almanlardan takviye gelince durum yeniden düzeldi. Almanlar karşı kıyıya geçmek için *Sturmboote* — yani saldırı tekneleri — kullanıyorlar (bunlar ufak olmakla birlikte, son derece hızlı giden, dıştan takma motorlu çıkarma tekneleridir). Dinyester kıyısıyla Stalin Hattı'nın ileri karakolları arasında, Yampol dolaylarını kaplayan sazlık arazide bu sabah savaş yeniden alevlendi. Savaşma son derece şiddetli oldu ve her iki taraf da ağır kayıplar verdi. Savaşmanın sonucunu belli edecek en önemli anları yaşıyoruz.

Yürüyüş kolumuza komuta eden General R—, 'Kesin saldırı yarın sabah şafakla başlayacak,' diye bildiriyor bize. General, yıkılmış bir evin yanında, açıkta bir masa başında oturuyor. Masanın üzerine yayılmış büyük ölçekli (1: 25.000) harita, Stalin Hattı'nın Yampol'u içine alan kesimini gösteriyor. General harita üzerinde Stalin Hattı'nın uzantısını göstererek, 'Durumumuz biraz zor, ama,' diyor, 'işin en berbat kısmını atlattık.'

Sol yanımızda, uzakta, kuzey yürüyüş kolu Mogilev'de kurulmuş olan köprübaşını genişletmeyi başarmış bulunuyor. Sağ yanımızda,

Soroki'nin altmda bazı Rumen birlikleri ırmağı aşmışlar, Ukrayna kıyısmda hendek kazıyorlar hanl hanl. Şu ana kadar bütün Sóvyet karşı saldırılarını püskürttüler. Çok çetin bir savaş bu. Bununla birlikte, yarın sabah harekât en kritik aşamayı atlatmış olacak. General gülümseyerek, 'Savaş alanına bir göz atmak ister misiniz?' diye soruyor bize.

*Sonderfuhrer** Heitel'in ardma takılıp, yaya olarak, ırmağa yukardan bakan yarm kenarına doğru gidiyoruz. Saat beşe geliyor. Yaz öğleden sonrasının nemli sıcaklığı olanca ağırlığıyla buğday tarlalarının üzerine çökmüş; içimizi gıcıklayan, ciğerlerimizi yakan kumlu bir tozla dolu hava. Karşımızda Sovyet yakası birdenbire, bütün sertliğiyle yükselerek, beyaz evlerin, saç damlı uzun sundurmaların benek benek serpiştirilmiş gibi durduğu dik, killi yamaçlarının keskin çizgilerini gözlerimizin önüne seriyor. Çevremizideki tarlalarda, geçici cephanelikleri, sahra telefonlarını ve telsiz araçlarını gizleyen sık öbekler halinde akasya ağaçları görünüyor. Beyaz bulutlardan, altın başaklı tarlalardan meydana gelen bu huzur verici manzaranın ön plânında birdenbire gözüme üçü beşi bir arada Rus ölüleri ilişiyor. Bir tanesi yere oturmuş, sırtını yoldaşlarından birinin iki büklüm cesedine dayamış, başı göğsüne düşmüş, testekerlek açık gözleri yukarı dönük öyle duruyor. Uyuşuk yaz akşamının eşiğinde klâsik bir savaş görüntüsü, savaş kitabının baş sayfasını bezeyen bir süsleme bu.

Tarlalara orta çaplı sayısız top yerleştirilmiş ve her topun çevresinde otlar yangına karşı bir önlem olmak üzere, yara çevresindeki kılların traş edilmesi gibi daire biçiminde dikkatle biçilmiş. Şarapnel patlamaları arasında askerlerin sesleri, subayların bağırarak verdiği komutlar duyuluyor. (Top ateşi ritmik ve şiddetli; zaman zaman top ateşi duruyor, o vakit de patlamaların karşı kıyıda yankılanan gümbürtüleri duyuluyor.) Yarı bellerine kadar soyunmuş bir grup topçu eri, yedek cephaneleri için ufak ufak hendekler kazıyor. Askerlerin bazıları da yere yatıp yüzlerini havluyla örtmüşler, uyuyorlar.

Büyük bir çukurlukta yan yana dizilmiş beş tanka rastlıyoruz. Çelik zırhlar akasya dallarıyla nasır yapraklarından kamuflajlar altında donuk donuk parlıyor. Mürettebat, tanklarının yanında yemek

---

* Keşif Kolu Komutanı

yiyor, okuyor, sigara içiyor. Askerlerden biri, siyah üniformasının ceketindeki bir yırtığı dikiyor. Terzi gibi bütün dikkatini bir noktaya vererek değil, kunduracı gibi cehennemi bir aceleyle çalışıyor; saya dikiyor sanırsınız onu. Benzin varili üzerine oturmuş bir teğmen — bir *Panzerschutzer*'in komutam — kitap okuyor. Beni selâmlıyor ve bir sigara ikram ediyor teğmen. Sağ yanağında yukarıdan aşağı doğru uzun bir yara izi bulunan, sarı saçlı, genç bir adam.

Şarapnel patlamaları arasında sesini duyurmaya çalışarak, bağıra bağıra 'Bir yudum Sovyet vodkası ister miydin?' diye soruyor. Tankın üstüne çıkıyor, kule kapağından aşağı eğilip elini sokuyor, bir şeyler karıştırıyor ve bir şişe içki çıkarıyor. *'Prosit, prosit.'* Tankın yan tarafına yeşil yağlı boyayla bir kadın adı yazılmış: 'Hilda.' Subay elini adın bulunduğu yere dayıyor, adın ilk hecesi elinin altında kalıyor.

Teğmenin okuduğu kitaba göz atıyorum.. Bu, Stalin'in *Leninizmin Sorunları* adlı eserinin Sovyetler Birliğinde yayımlanmış Almanca baskısı. Troçki'nin bu eser üzerine yazdığı, çeşitli bakımlardan pek eğlenceli olan bir eleştirme vardır.

Panzerschutzer'ın subayı, 'Kitabı Vantsina'daki kolhozlardan birinin kitaplığında buldum,' diyor.

Bildiğim bu kitap üzerinde tartışmaya başlıyoruz onunla.

'Tamamiyle Bizans üslubunda bu kitap,' diyor subay, 'Bir yudum vodka daha?'

Panzerschutzer komutanının yanından ayrılıp, yakında bulunan bir topçu gözetleme noktasına doğru ilerliyorum. Gözetleme subayı, Dinyester'in üç kilometre kadar ötesindeki dumandan perdeyi gösteriyor.

'Bizim arslanlar oradalar işte,' diyor. Bana gösterdiği yer Yampol. Önümüzde uzanıyor Yampol; az sağımıza düşüyor. Bu küçük kasaba artık biçimsiz bir kömür yığınından ibaret... Kıyısındaki bir kaç ev hâlâ yanıyor. (Yampol, aslına bakılırsa, bir kaç değirmenin, bir iki tabakhanenin ve iki üç tuğla harmanının bulunduğu büyük bir köy.) Yampol'un varoşlarında bahçeler, bağlar, akasya ağaçları arasında görünen evlerle ırmağın kıyılarına yakın yerlerde kurulmuş ambarların, tahıl depolarının, ahırların ve kolhozun uzun damları uzaktan sağlam gibi duruyor.

Şu alçak yapı, hani şu kocaman avlusu olan nedir?' diye soruyorum gözetleme subayına. 'Kolhoz mu?'

'Süvari kışlası orası,' diye cevap veriyor.

Irmak kıyısının öte yanında, aşağımızda kalan ovada, Olşanka yolu (bu yol aynı zamanda Balta, Kiev ve Odesa'ya da gider) boyunca şarapnel patlamalarından çıkan kırmızı ve beyaz duman bulutlarıyla dolu hava. Alman topçusu, Rus yük arabalarıyla tıkanan Olşanka yolunu amansızca dövüyor. Yol kıyısındaki tarlalar yer yer yanıyor. Daha uzakta bir orman alevler içinde. Ukrayna yakasından Sovyet bankırlarını döven Alman bataryalarının direk direk çıkan gümbürtüleri, pes perdeden, sürekli, tekdüze bir ses içinde Rus toplarının gümbürtüsüne karışıyor.

Savaş alanının genişliği, savaşın şiddeti gözönüne alındığında, gerek Almanların, gerek Rusların ikinci ve üçüncü hattaki topları sayı bakımından önemsiz kalıyor. Modern savaşlar genellikle kısa menziller içinde yönetiliyor. Her iki ordunun da bütün çabası, motorlu araçlarla, hatta insan gücüyle çekilen orta çaplı, bazen de ağır bataryaların desteğinde, istihkâm birliklerinin düşman bankırlarının çelik kaplamalarını kesmek için kesme aygıtlarıyla harekâta katıldıkları ön hat üzerinde yoğunlaşıyor. Ön hattaki patlamaların meydana getirdiği gürültü korkunç. Ama biraz geride, ikinci hatta savaş alanı suskun: ikinci hat, uyuşuk yaz öğleden sonrasının uçucu ışıklarıyla yıkanan bir barış cenneti.

Gözetleme subayı, 'Stalin Hattı'nın yarılması için üç beş tane kesme aygıtı yetecek,' diyor. 'Yarın sabah Ştukalar çalışmaya başlayacak.:

Sovyet topçularının Alman ulaştırma hatlarını kesmek için neden çaba harcamadıklarını soruyorum subaya.

'Sovyet topçularının bizim ön hattımızı bombardıman etmekten başlarını kaşıyacak vakitleri yok da ondan,' diyor gözetleme subayı. 'Bununla birlikte, yine de ara sıra bir ağır top, nişangâhını uzun menzile göre ayarlayıp ırmağın beri yanındaki mevzilerimize ateş açmaktan geri kalmıyor. Şu L.K.W.'yi* görüyor musun?'

---

* *Last-Kraft-Wagen*'in (ağır kamyon) kısaltılmışı.

Subayın gösterdiği araç, tam isabet kaydeden bir Rus şarapneli tarafından havaya uçurulmuş. Çapı yüzlerce metreyi bulan bir daire içinde toprak simsiyah olmuş ve dört bir yana el bombası, mermi sandıklarının parçaları, kararmış, bükülmüş tamponlar saçılmış. Ekinler arasına, her birinin tepesinde birer *Stahlhelm*** bulunan yirmi tane haç sıralanmış. Mezarların üzerindeki toprak henüz taze.

Gözetleme noktasından ayrılıp, kendi başlarına bırakılmış bir kaç ineğin başlarını çayırdan kaldırarak bize kuşkusuz, ama meraklı gözlerle baktığı ufak açmalarla yer yer kesilen akasya korularından geçerek aşağıya, ırmağa doğru iniyoruz. Bir ağacın dibindeki çamurlu su birikintisinde ayaklarını yıkamakta olan iki Alman askerine rastlıyoruz. Uzun yürüyüşlerden ve sıcaktan askerlerin ayak parmakları şişmiş, biçimleri bozulmuş. Yeşil pantolonlarının paçalarından çıkan bembeyaz, iri ayakları, kabuğu soyulmuş ağaç dallarını andırıyor. *Daphne* ağaç haline dönüştüğü sırada onun ayakları da her halde böyle bir görünüş almıştı diye aklımdan geçiriyorum. Önümüzde bir ağır obüs bataryası var. Topçular sadece birer şort giymişler, o kadar. Beyaz bedenler güneşte nasıl yanar, kızarırsa, bunlar da öyle, istakoz gibi kızarmışlar. Tıpkı Etrüsk mezarlarındaki çinilerde görülen insan resimlerinin rengine benziyor bunların rengi de.

Herkül vücutlu bir topçu omuzlarında ağır bir top mermisi taşıyarak bize doğru geliyor.. Şortu kalçalarından aşağı kayıyor, ama onun aldırış ettiği yok. Otların meydana getirdiği yemyeşil fon üzerinde pespembe duran vücuduyla, çırılçıplak, arkadaşlarının gülüşmeleri, takılmaları arasında yoluna devam ediyor o. Topların çevresinde toplanmış bu çıplak adamlar bana Aligi Sassu'nun bazı heykellerini hatırlatıyor.

Ansızın, Alman bataryalarından birinin yakınında bir Rus mermisi patlıyor. Patlama yerine vardığımızda, yaralılar sedyelere yatırılmış bulunuyor. Bir subay, elindeki sahra telefonu aracılığıyla bağıra bağıra bir emir veriyor. Patlamadan ötürü hâlâ titreşmekte olan havayı madensel bir insan sesi dolduruyor. Yüz metre kadar ilerde, derin bir kuru dere yatağının kenarında duruyoruz. Savaş alanı buradan olduğu gibi görünüyor; vadi ve ova üzerinde rahatça dolaşabiliyor göz.

** Çelik miğfer.

Patlamalardan meydana gelen duman bulutları, iplerine asılan kocaman kocaman balonlar gibi yığılıp, kabarıyor ufkun üzerinde. İlerlemekte olan bütün yürüyüş kolları boyunca kırmızı toz ve kahverengine çalar kurşuni bir pus perdesi uzanıyor; sonsuzluğa uzanan bir sinema perdesini andıran bu tozdah perde üzerinde alçalmakta olan güneşin ışınları sarı ve erguvani desenler çiziyor.

Tam tepemizde bir Messerschmit filosu, Almanların *Spitzmaus*, ya da 'fare surat' dedikleri Rus bombardıman uçaklarının çevresinde dolanıyor. Rus yapısı olmakla birlikte planları Amerikalılar tarafından çizilmiş bu çift kanatlı uçaklar son günlerin en ilgi çekici yeniliğidir. (Bunlar savaş alanları üzerinde ancak bir hafta kadar önce göründüler ilk kez) Messerschmitleri cesaretle karşılıyor bu uçaklar. Makineli tüfeklerinin derinden derine duyulan ağır tok-tok-tok'ları Alman avcı uçaklarının trampet sesini andıran hafif toplarının gürültüsünü noktalıyor sanki. Derken, Rus bombardıman uçakları hızla yükseklere tırmanıp, Doğu yönüne doğru uzaklaşıyor. Uzakta, Stalin Hattı'nın arkasında mantar biçimi dev bir duman bulutu göklere yükseliyor.

Bizden yüz metre kadar ötede, kuru dere yatağının dibinde bir Alman piyade müfrezesi birerle kolda ilerliyor. Askerler sırt çantalarının ağırlığı altında ikibüklüm; ceketlerinin yakaları açık, miğferleri palaskalarından sallanıyor. Ağır ağır ırmağa doğru ilerliyor, soğukkanlılıkla savaş alanına giriyorlar. Beni görüyor, üniformamı tanıyarak, *'Italiener! Italiener!'* diye bağırıyorlar. Güneş artık ufkun altına inmiştir. Yeşil alacakaranlık içinde, şuradan buradan, kahkahalara ve at kişnemelerine karışan yüksek sesle konuşmalar duyuluyor.

Uzun bir dolaşmadan sonra Komutanın karargâhına döndüğümüzde gece bastırmış bulunuyor. Karanlık, çiyden ıslanmış ağır bir battaniye gibi savaş alanının üzerine iniyor. Karargâh çevresinde subaylar, posta erleri sürekli olarak gidip, geliyorlar.

Karanlıkta Binbaşı Werner yanımdan geçerken, 'Demek sağ salim döndünüz!' diyor. Yürüyüş kolumuz bir kaç saate kadar, istihkâmcıların kuracağı köprüden ırmağı geçerek, Sovyet yakasında köprübaşı tutmuş olan birliklerin yardımına koşacak. Büyük bir ihtimalle bu Ukrayna savaşmasının sonucunu belli edecek olan çatışma için her şey hazır. Toplar amansızca gürlüyor ve bu gürlemeler zaman zaman

kaba bir ton alıp, mezardan gelen sesler — boğuk yeraltı sesleri (toprağın sesi, gecenin sesi), oluyor. Cepheye giden piyadelerin yük arabaları, topçu kafileleri, cankurtaranlar ve cephane kamyonları geçerken, karanlıkta tekerlek gıcırtıları duyuluyor. Bir ağacın dibine uzanıp battaniyeme sarınıyor, uyumaya çalışıyorum.

Bir kaç saat sonra sabah olacak. Yorgunluktan bitiyorum, ama ona rağmen uykum gelmiyor. Şafakla yüz bin asker Stalin Hattı'na doğru ileri atılacak; çelik ve betondan yapılmış kuşakta bir gedik açıp Ukrayna bozkırına, Kiev ve Odesa'ya giden yola dökülecekler. Dinyester'in karşı yakasında, gökte donuk bir pırıltı beliriyor. Ay ışığı değil bu. Patlayan şarapnellerin gökte yansıyan ışıkları. Stalin Hattı bir neon lambası gibi uzaklara doğru uzayıp gidiyor. Tastamam öyle, benzetmem yerinde: sonsuza doğru uzayan mor renkli bir neon lambası. Engin ovanın üzerindeki gökyüzünü ara sıra bir ışıldak deliyor. Tam tepemizde uçak motorlarının derinden derine gelen uğultuları duyuluyor. Soroki'yi bombalıyorlar. Alman toplarının kükreyişi arasında sık sık bu sesleri bastıran bir Rus ağır topunun kulak parçalayıcı gümbürtüsü duyuluyor. Çok yakından bir top ateş açıyor. Bir asker, *Schnell! Schnell!* - Çabuk! Çabuk!' diye bağırarak koşuyor. Gözlerimi kapıyorum; tekerlek gıcırtıları, tank paletlerinin şakırtısı, Hindemith'in senforinleri gibi pes perdeden karmakarışık sesler halinde nemli havayı dolduruyor.

Cehennem! bir gürültü, kulakları sağır eden bir kükreyişle aniden uyandığımda hava hâlâ karanlıktır. Sağ yanımızda, uzakta, Soroki alevler içinde. Yampol da yanıyor. Bütün Sovyet yakası alevler içinde. Yer yer büyük toprak sütunlarının, muazzam duman sütunlarının havaya yükseldiği görülüyor. Mala Yaruka yanıyor. Daha ötede, Çihivka da alevler içinde. Stuka filoları müthiş ıslıklar çalarak, Sovyet bankırları üzerine hemen hemen dimdik dalışa geçiyor. Orta çaplı toplar Stalin Hattı'nın dış tabyaları arasında kalan boş alanı dövüyor. Alev makineleri taşıyan müfrezeler, koruganların çelik kaplamalarını eritmeye başladılar bile. Patlamalardan meydana gelen koyu dumanlar arasında, kaynak makinelerinin alevden upuzun dilleri açık seçik görülebiliyor.

Dört bir yanımda Alman askerleri bağırıyor: *'Schnell! Schnell!'* Bu onların bütün savaşmalarında kullandıkları paroladır; bütün seferle-

rinin sırrı bu paroladadır onların. *'Schnell! Schnell!* - Çabuk! Çabuk!' Yürüyüş kolumuzun mızrak başı ırmağı aşmış bulunuyor, şimdi de piyade taburları birbiri ardınca ilerliyorlar — *schnell, schnell.* Biraz sonra sıra benim bağlı olduğum birliğe gelecek.

Şafağın belli belirsiz aydınlığında akasyalar ve kavakların perdelediği, çukurda kalan bir yoldan geçiyoruz. Şu sırada ırmağa yüzmetre uzaklıktayız. İlerimizden, istihkâmcılar daha bitirmeden piyadelerin geçmeye başladığı köprünün tahta döşemelerine inen çekiçlerin gürültüsü geliyor. Bu noktada ırmak geniş ve derin. Sabahın erken saatlerinde, bu ipek gibi ışık altında öylesine yeşil, öylesine pürüzsüz uzanan Dinyester ne güzel bir ırmak!

Tam bu sırada makineli tüfeklerin takırtılarını, bir tanksavar topun tat-tat-tat'larını duyuyoruz. Yampol üzerinde, biraz solumuzda, iki tane geniş gövdeli Rus tankı ırmağın sularını yarıyor. Kızılordu'nun, hem karada, hem suda giden ünlü tanklarından ikisi bunlar — Almanların 'su aygırları' adını verdiği kocaman yüzer canavarlar. Tanklarının kulelerinden uzanan oldukça büyük çaplı toplar köprüye hiç durmadan ateş ediyor. Almanların bulunduğu yakadaki bütün Pak topları, şarapnellerin havaya kaldırdığı su sütunları arasında akıntıya karşı ilerleyen bu iki 'su aygırına' çılgınca ateş etmektedir. Bir süre sonra canavarlardan biri isabet alıyor; burnu hemen hemen suya gömülü olarak güçlükle ilerlemeyi sürdürüyor. Bir dakika sonra her ikisi de ırmağın bir dirseği ardında gözden kayboluyor. Kıyıda, akasyalar, kamışlar arasında kümelenen Alman askerleri sevinç haykırışları koparıyorlar. Bu arada Sovyet *pulyemot*'larının *tok-tok-tok*'ları gitgide zayıflıyor, patlama gürültüleri gittikçe uzaklaşıyor.

Bu arada, ufku bürüyen kalın sis perdesinin altından güneş ağır ağır, adeta acı çekerek yükselmektedir. Yaralı Alman askerleri köprüden beriye geçiyorlar. İçlerinden bazıları selam ve başarı anlamında ellerini sallıyorlar. Yoksa bu el sallayışları yanlış mı yorumluyorum ben? Acaba başka bir anlamı olamaz mı? Bir zaferden sonra duyulan yenme sevincinde her zaman için, bir veda edişteki gibi üzüntülü, nostaljik bir şey, eksik kalmış bir taraf vardır.

XIII

SOVYET SAVAŞ ALANI

Kaçikovska, 7 Ağustos

Stukaların koruyucu şemsiyesi altında istihkâmcıların bir kaç saat içinde kurdukları köprüden biraz önce karşı kıyıya geçmiş bulunuyor ve Yampol'un güney-batı kıyısındaki evler arasından sakınarak ilerliyoruz; bu sırada korkunç bir yanık et kokusu genzimizi tıkıyor. Kısa süre önce bir sürü Kızıl süvari bölüğünün konaklamakta olduğu kolhozun büyük avlusunda yüzlerce yanmış at kalıntısıyla karşılaşıyoruz. Yakındaki kolhozda, ahırlarda ve uzun sundurmaların damları altında sığır leşleri yığılı. Stalin Hattı'nın bir kolunun köyle ırmak arasına girecek biçimde uzandığı yerde, Yampol'un savunulması için yapılmış bankırların çelik mazgallarından Rus askerlerinin cesetleri — bazen yalnız ayakları — çıkmış dışarıya.

Bir *Univermag*'ın dışında, yolun kenarında bir Rus tankı devrilmiş yatıyor. Tankın yanına gidiyorum. Tankın şoförü — bir kadın bu — hâlâ içerde. Kurşuni bir üniforma var sırtında. Kısa kesilmiş saçları ensesinde yanmış, kavrulmuş. Ceketinin göğsünde, tam göğsünün altındaki bir yırtıktan beyaz derisi görünüyor. Yüzünde, bütün dikkatini bir noktaya toplamış insanların ifadesi var; gözleri yarı kapalı; ağzının çizgileri sert. Otuz yaşlarında bir kadın. Sovyet Ordusunda çok kadın var; bunlar havacı ve tankçı olarak savaşıyorlar. 'Kahraman kız,' diyorum kendi kendime. Elimi uzatıyor ve ölünün alnını hafifçe, saygıyla okşuyorum. 'Zavallıcık,' diye mırıldanıyorum.

İlerleyip köye giriyoruz. Zaman zaman bu köye müthiş ıslıklar çalarak bir ağır Rus mermisinin düştüğü oluyor hâlâ. Ruslar, takviye ve ikmal gelmesini önlemek için köprüyü uçurmaya çalışıyorlar. Gözlerimizin önüne korkunç bir yıkım manzarası serilmektedir. Yampol artık tüten bir moloz yığınından ibaret. Bir evin yıkık duvarı yanında, yerde bir gemici feneri duruyor. Fenerin camı kırılmış. İçinde ise, yükselmeye başlayan güneşin ışığı yüzünden belli belirsiz görünen zayıf bir alevle hâlâ yanmakta fitil. Sovyetler sanki geri çekilirken bütün cephane stoklarını da harcamak istiyorlar; her an, her da

kika biraz daha yoğunlaşan bombardıman altında kendimizi koruya koruya, köyün öbür ucuna olan son bir kaç yüz metrelik uzaklığı koşarak alıyoruz.

Yol şimdi ırmağın kıyısının bir yar halini aldığı yere, tepeye doğru tırmanıyor. Köyün son evlerine yaklaştığımız sırada da engin Ukrayna ovası bir yelpaze gibi açılıyor gözlerimizin önünde. Gözalabildiğine yayılan altın renkli ekin tarlaları arasından aralıklı aralıklı yükselen beyaz duman bulutları sanki gökkubbeyi tutan birer burma sütun. Esen rüzgârın büyüttü bir nitelik kattığı, Dorik sütunlarla bezenmiş, kurşuni, ağır başlı bir mimari bu. Başımı çevirip geriye bakıyorum. Yampol, demir çelik fabrikalarının avlularına atılan, yüksek fırından yeni çıkarılmış, dumanı üstünde cüruf yığınlarını andırıyor. Ekin tarlalarının altın rengi, yeşil rengi arasında bu kömür yığını, seyri korkunç bir manzara olarak duruyor.

Yampol'de tek canlı yok. Savaş dalgası yaklaştığı zaman, çoğunluğu — hemen hemen yüzde yetmişi — Yahudi olan halk bombardımandan ve yangınlardan kurtulmak için ormanlara kaçmış. Yampol' dan çıkar çıkmaz, *Hlyeb! Hlyeb! Hlyeb!*- Ekmek! Ekmek!' diye bağırışlar duyuyoruz. Kadınlar, çocuklar ve sakallı erkeklerden meydana gelmiş kırk kişilik bir kalabalık, gübre saklamakta kullanılan geniş hendeklerden birine sığınmışlar. Hepsi de Yahudi bunların.· Çocuklar hendeğin kenarına tırmanıyor, yaşlı erkekler kasketlerini çıkarıp sallıyor, kadınlar, *'Hlyeb! Hlyeb!'* diye bağırışıyorlar.

Bir Alman subayı bu zavallılara biraz ekmek dağıtmalarını emrediyor birkaç askere. Kadınlar ufak tayınları kapışarak parçalıyor, küçükparçalar halinde çocuklara ve yaşlı erkeklere dağıtıyorlar. Kadınlardan — aslında her halde bir kız bu— biri bana, artık evlerine dönüp dönemeyeceklerini soruyor. 'Daha dönemezsiniz,' diyorum ona. 'Ruslar Yampol'u bombardıman ediyor. Belki yarın dönebilirsiniz.' O gübre çukurunda daha iki gün kalacaklar. Sonra da, yerinde yeller esen evlerine dönecekler. Bir hafta içinde yıkılan köyde yeniden hayat başlayacak. İnsan hayatı inatçı, hiç bir şeyin mahvedemediği bir bitki gibi. Dünyanın en güzel, en müthiş gücü.

Olşanka'ya giden paket taşı döşeli geniş yol boyunca ağır ağır ilerliyoruz. Bu, Balta'ya, Odesa'ya, Kiev'e giden yoldur aynı zamanda. Stalin Hattı sağ yanımızda, ırmağa paralel gidiyor. Stalin Hattı hiç de

uzaktan göründüğü gibi, yani aralıksız sıralanmış minik kaleler, siperler, koruganlar, bankırlardan ibaret değil.. Birbirinden geniş arazi bölümleriyle ayrılmış tabyalar halinde. Ayrıca, uzunluğu yönünden de, teknik bakımdan da ne Maginot Hattına, ne de *Batı Duvarı*'na benziyor. Derinliği topu topu iki, iki buçuk mil kadar olan dar bir müstahkem şeritten ibaret. Stalin Hattı, sert bir savunmadan çok, akıcı, esnek bir karşı koyma hareketi için mükemmel bir savunma sistemi diye düşünülmüş olsa gerektir. Bu sistemin işlevini, yani 'örtme' işlevini son derece mükemmel yerine getirdiğini de kimse inkâr edemez. Bu bakımdan, şurasını belirtmek gerekir ki, Stalin Hattı'nın çöküşü, Ukrayna'daki Rus Ordusu'nun çöküşü anlamına gelmez. Rusya'ya açılan bu savaşın son derece çetin geçeceği ve çok uzayacağı yolundaki görüşümü hiç bıkmadan yineleyeceğim. Hiç değilse şurası kesinlikle bilinmelidir ki, Stalin Hattı,nın çöküşü bu savaşın sonunun geldiğini göstermez.

Yol boyunca devrilmiş tanklara, at leşlerine, yanmış kamyonlara rastlıyoruz. Sovyet cesetleri yine tek tük görünüyor ancak. (Rusların çekilirken, arkada ne kadar az ceset bıraktıklarını düşününce hayretler içinde kalıyor insan. Savaşın başlarında Alman askerlerini son derece etkileyen ve başlangıçta çelişik açıklamalarla aydınlatılmaya çalışılan bu olgunun nedenini ilerde anlatmaya çalışacağım.) Arada sırada karşılaştığımız Alman cesetleri derhal saygıyla kaldırılıp bir sedyeye yatırılıyor.

Şarapnel çukurları, mayınların açtığı kraterler, Ştuka bombalarının meydana getirdiği huni biçimi çukurlar bizi sık sık durmak, çok kere de yoldan ayrılmak zorunda bırakıyor. Dağ tepelerindeki sisler gibi koyu toz bulutları içinde ağır ağır ilerliyoruz. Gerçi dağ tepelerindeki sise benziyor, ama ondan farklı olarak, insanın gözlerini yakıp kavuran, insanı boğan, metal üzerine dökülmüş asit buharı gibi insanın başını döndüren bir sis bu: içinde insanların, atların ve araçların acaip görüntüler, akıl almaz boyutlar kazandığı boğucu, zehirli bir sis. Güneş ışınlarının bu koyu kırmızı toz bulutuna çarparak yansımasıyla insanların ve eşyanın görüntüleri, çöldeki serap gibi, olduğundan büyük biçim alıyor: dev gölgeler, ellerini kollarını sallayan dev hayaletler arasında yürüyormuşum gibi bir sanrıya kapılıyorum. Bu yakıcı sis arasında insan sesleri, bağırmalar, tekerleklerin gümbürtü-

sü, tank paletlerinin şakırtısı adeta bir duvara çarpıp geri dönüyormuşçasına, daha yüksek perdeden titreşerek yankılanıyor. İnsan sanki bir ses çığı altında kalmış gibi oluyor.

Bu uğursuz biçimler ve sesler serabından kurtulmak için yoldan yüz metre kadar ayrılıyorum. Çevremde, hafif hafif esen rüzgârın dalgalandırdığı, gözalabildiğine bir ekin denizi uzanıyor. Çok uzakta, ovanın öbür ucunda, sağ kanadımızı korumakta olan kolun kaldırdığı toz bulutlarını seçebiliyor gözlerim. Üç kilometre kadar ilerimizde, bizim kola bağlı hafif müfrezeler, panik halinde değil de, gerileyişini güçlü ardçı birliklerin sık sık kalktıkları saldırılarla geciktirerek ve toprağını adım adım savunarak düzenle çekilmekte olan Sovyet birlikleriyle çatışmaktalar. Makineli tüfeklerin takırtılarını, obüslerin kulak paralayıcı gümleyişlerini, ağır şarapnellerin boğuk gümbürtülerini rahatça duyabiliyorum. Rusların güttükleri taktik bazı bakımlardan hiç kuşkusuz çok etkili oluyor. Rusların akıncı birliklerinin, hafif tanklarının, piyada müfrezelerinin direnişini orta çaplı motorlu toplardan meydana gelmiş bataryalar destekliyor. Ruslar işte topçularının bu koruyucu ateş perdesi sayesinde neleri var neleri yoksa alıp götürebiliyor, savaş alanında bir tüfek, bir makineli üçayağı bile bırakmıyorlar. Bu savaş alanlarının en çarpıcı niteliklerinden biri de, savaşılan yerlerin Ruslar çekildikten sonraki durumudur; bu durum, gerek Alman subaylarını, gerek Alman askerlerini, hayretten ağzı bir karış açık bırakan bir düzenlilikle nitelenebilir ancak. Ruslar cephane sandıklarını bile beraberlerinde götürüyorlar. Savaş alanını temizlemekte gösterdikleri titizlik inanılacak gibi değil. Sanki geri çekilirlerken, orada bulunduklarına dair en ufak bir iz — düşmana savaşma usulleri, taktikleri, birliklerinin düzeni, silahlarının niteliği konusunda ipucu verebilecek en ufak bir şey bile bırakmamaya yeminli olduklarına inanacağı geliyor insanın.

Saatlerce süren çetin, korkunç savaşmalardan sonra çatışma alanına varıp da ortalığın tertemiz olduğunu, en ufak bir iz — herhangi bir savaş alanında bulunması normal sayılageldiği halde ne bir miğfer, ne bir sırt çantası, ne bir gaz makinesi, ne bir makineli tüfek şeridi, ne bir cephane sandığı, ne bir el bombası, ne bir kâğıt parçası, ne bir sargı bezi, gazlı bez, ne de kanlı bir üniforma parçası —bile bulunmadığını görmek insanı etkiliyor. Ruslar geride sadece, ötede beri-

de tek tük kalmış, bir avuç ölü bırakıyorlar: bunlar da en son ölenler; yoldaşlarının çekilişini kolaylaştırmak için geride kalarak ölenler. Ama bunların da sayıları çok az: beş, on tane, daha fazla değil. Bu zavallı ölülerin de tertemiz edilmiş savaş alanında çürümeye bırakıldığını görmek ise insanı olağanüstü bir duyguyla sarsıyor. Bunlar, yemyeşil otlar arasında, gökten düşmüş gibi yatıyorlar.

İşte bundan ötürüdür ki, hemen Kaçikovska köyünün dışında bir sürü Rus cesedi ve yakınlarda geçmiş bir savaşmanın sıradan kalıntıları olan çeşitli şeylerle karşılaşınca müthiş şaşırdık. Kaçikovska'ya üç, dört kilometre kalana kadar yolumuz geniş, dümdüz, bozkırı andıran bir ovadan geçiyor: gerçekten de bu ova daha doğuda, Bug'un ötesinde, Dinyeper'in ötesinde kalan bozkırın habercisidir. Ama Yampol'dan yirmi kilometre kadar uzaklaşınca, Koçikovska'ya iyice yaklaştığımız sırada ova azar azar yükselmeye başlıyor ve ta dibinde, incecik bir çayın kıyısında Kaçikovska'nın bulunduğu yemyeşil, derin, ağaçlık bir vadiye bakan yarın kenarında son buluyor.

Saat ona doğru, ovanın kenarından bir buçuk kilometre kadar berideki bir noktaya varıyoruz. Vadinin batı yamacının tepesinde mevzilenmiş olan Ruslar inatla karşı koyuyorlar. Yürüyüş kolumuzun mızrak başı bu camın dişine takmış Rus savunmasını yarıncaya kadar Kaçikovska'nın dışında beklemek zorundayız. Bu da oldukça uzun bir gecikme demektir. Öğle üzeri savaşma hâlâ bütün şiddetiyle sürmektedir. Bu arada Almanlar orta çaplı pek çok top getirip bunları ekin tarlaları arasına yerleştirdiler. Alman bataryalarının ağır ateşi karşısında bile Ruslar inatla dayamyorlar.Zaman zaman karşı saldırılara da kalkarak Almanları gerilemek zorunda bırakıyorlar. Bütün mevcutları bir taburu geçmeyen Sovyet artçılarının cansiperane çabalarını, Alman toplarını sık sık yer değiştirmek zorunda bırakan ve Alman piyadelerine ağır kayıplar verdiren Rus bataryalarının karşı baraj ateşi destekliyor. Almanlar, bu savaşta şimdiye kadar karşılaştıkları en mükemmel askerlerin Rus askerleri olduğunu itiraf ediyorlar. Sovyet askerlerinin Polonyalılardan, hattâ İngilizlerden bile üstün olduklarını söylüyorlar. Sovyet askerleri asla teslim olmuyor. Soğukkanlılıkla, kafalarında bir tek düşünceyle, son nefere kadar vuruşuyorlar.

Öğleden sonra saat dört sularında ilk esir gruplarının geçtiğini görüyoruz. Esirlerin çoğu yaralı. Yaraları sarılmamış, yüzlerinde katı-

laşan kan, tozla karışıp kesekler haline gelmiş, üniformaları parça parça, elleri dumandan simsiyah kesilmiş bunların. Birbirlerine destek olarak ağır ağır yürüyorlar. Bunların ifadeleri, Alman yetkililerinin kuşkularını doğruluyor: yani, Ukrayna Cephesindeki Budyenni ordusu henüz tam anlamıyle tutuşmuş değil savaşa. Alman saldırısına göğüs geren birlikler genellikle, Temmuz başlarında askere alınan genç kura neferleriyle, kıdemli yedeklerden meydana gelmiş: aslına bakılırsa bunlar kelimenin gerçek anlamında asker değil, üniforma giymiş köylüler. Uzman birlikler — hava kuvvetleri, topçular ve tankçılar — dışında muvazzaf Kızılordu, yani Sovyet Askeri örgütünün meslekten yetişme çekirdeği kesin çatışma için daha doğuda, belki Dinyeper kıyılarında, belki de Don'un ötesinde bekliyor.

Bu arada, biz konuşurken, Rus *pulyemot*'larının tok-tok-tok'ları (Sovyet makineli tüfeklerinin atış hızı az; bunlar derinden gelen, boğuk bir gürültü çıkarıyor) gittikçe uzaklaşıyor, topçu ateşleri gittikçe zayıflıyor. Başından yaralı bir Alman assubayı, 'Gidiyorlar,' diyor ve yağ lekeleriyle dolu, çamurdan simsiyah kesilmiş iri, yamru yumru ellerine bakıyor.

Ovanın kenarına, yolun aniden vadiye doğru indiği noktaya geldiğimiz zaman hepimiz birden hayret çığlıkları atıyoruz. Bu savaşta ilk ama ilk kez gözlerimizin önünde Sovyet ölüleriyle dolu, Sovyetlerin çekilmeden önce 'temizlemeye' vakit bulamadıkları bir savaş alanı uzanıyor. Yasak topraklara ayak basıyormuşum gibi korku duyarak, çekine çekine sokuluyorum bu savaş alanına ve açık gözleriyle beni adım adım izliyorlarmışçasına bakan Sovyete ölüleri arasına giriyorum. Sanki onların en kutsal yerlerine ayak basıyormuşum, sanki savaş ve ölümün o müthiş, o bozulmaz kaosunu âdileştiriyormuşum gibi, şaşkınlık ve dehşet dolu gözleriyle gücenik bakıyorlar bana.

XIV

ÖLÜLERİN UÇUŞU

Kaçikovska, 8 Ağustos

Geri çekilen Sovyet birlikleri ölülerini ne geride bırakıyorlar, ne de bulundukları yerde yakıyorlar. Ölülerini beraberlerinde götürüyor-

lar. Otuz, kırk kilometre doğuda, bir ormanın ortasında ya da bir vadinin derinliklerinde gözden ırak bir yere gömüyorlar. Ölülerini büyük toplu mezarlara gömüyorlar: mezarların üzerine de ne bir haç dikiyor, ne de ölenlerin kimliğini belli edecek bir başka işaret koyuyorlar. Taze toprağı iyice çiğneyip bastırıyor, sonra da bu gizli türbeleri kimse bozamasın diye, mezarların üstünü yapraklarla, ağaç dallarıyla, bazen de gübreyle örtüyorlar.

Ölülerin böyle gizlice gömülmesinde, kimse görmeden ortadan kaldırılmasında insanı etkileyen müthiş bir taraf, esrarlı bir şey var. Bunu bana bu sabah bir Alman askeri, '*Eine Totenflucht*' diye tarif etti. Gerçekte de öyle: 'ölülerin uçuşu'dur bu. Kelimenin tam anlamıyle, sanki ölüler ayaklanıp, her biri yanındakine yardım ederek, ekin tarlaları, ormanlar arasından, bilinmeyen yollarda sırra kadem basıyorlardı; sanki ölüler bu dünya ile ilgili bir korkudan ötürü değil de, doğaüstü bir serüvenden, bilinmeyen, insan yüreğinin derinliklerine işleyen bir almyazısı korkusundan kaçıyor gibiydiler. Sanki ölüler o müthiş mücadelenin bütün izlerini; silâhların o kanlı çatışmasını hatırlatacak ya da varlığıyla ormanların, bir altın seli gibi gözalabildiğine uzanan ayçiçeği tarlalarının huzurunu kaçırabilecek her şeyi temizleyip ortadan kaldırdıktan sonra savaş alanından kaçıyorlar. Evet, gerçekten de insana, savaş alanlarını 'temizleyenler' ölülerin kendileriymiş gibi geliyor. Savaş alanlarını 'temizledikten' sonra, ardlarında kendilerinden en ufak bir fiziksel iz, hatta çamurda postallarının izlerini, hatta Alman şarapnellerinin çarpmasıyla ellerinde parçalanan tüfeklerini bile bırakmaksızın ağır ağır, adeta havada süzülürcesine uzaklaşıyor ve sonsuzluğun içinde gözden kayboluyorlar.

Savaşma sona erer ermez bu savaş alanlarından herhangi birinde dolaşanları derinden etkileyen bir olay bu. Kuzey kesiminde de, cephenin bütün kesimlerinde de Ruslar ölülerini beraberlerinde götürüyorlar. Günlerce, haftalarca süren müthiş çatışmalardan, sıra sıra tankların katıldığı korkunç kapışmalardan sonra Alman askerleri savaş alanlarında, çarpışmanın şiddetinden ötürü umdukları gibi binlerce Sovyet ölüsü değil — terkedilmekten çok unutulmuş — bir kaç ceset bulabiliyorlar. Savaşma alanlarında böyle ceset bulunmayışı sadece insanoğlunun sihirbazlığıyla ilgili bir iş değil, aynı zamanda doğanın bir mucizesiymiş izlenimi bırakıyor insanda. Savaşma alanına uğursuz

bir görünüş veriyor bu durum. Zira dünyada, cesetten yoksun bir savaş alanı kadar uğursuz görünüşlü hiç bir yer bulunamaz. Sanki cesedi kaldırılmış bir ölü yatağı gibi oluyor böyle savaş alanları. Ilani, şu bozulmuş, buz gibi yatak çarşaflarının, üzerine yatan başın meydana getirdiği çukurlukla birlikte soğuyan şu yastığın doğal olmayan bir beyazlığı, doğal olmayan bir çıplak görünüşü vardır; ölülerinden yoksun bırakılan savaş alanlarındaki taşların, keseklerin, otların da öylesine soğuk, öylesine çıplak bir görünüşü var işte.

Alman birlikleriyle daha savaşın başından beri Rus Cephesinde bulunuyorum. Motorlu kolun ilerleyişini ta Stefanesti'den Mogilev'e kadar adım adım izledim. En son olarak da, bir piyade koluyla birlikte yürüyüşe katılarak Beltsi'den Soroki'ye, Soroki'den de Yampol yoluyla Ukrayna'nın tâ göbeğindeki bu Kaçikovska köyüne geldim. Geniş bir alanı kaplayan Alman savaş hattının en doğudaki ucunda bulunuyorum şimdi. Bu sabaha kadar da, Sovyet ölüleriyle dolu bir savaş alanı görmüş değildim. Skurutovoy yakınlarındaki tepelerde, ya da Beltsi yolundaki tankların içindekiler gibi tek tük bir kaç cesede raslamıştım şimdiye kadar. Ama bu sabah, dibinde Kaçikovska köyünün bulunduğu vadinin yamaçlarından birinin tepesine, kenara geldiğimiz zaman ilk kez Rusların hiçbir şey götüremedikleri, ölülerini bile toplayamadıkları, — kelimenin tam anlamıyla, Sovyet ölüleriyle örtülü — temizlenmemiş, olduğu gibi kalmış bir savaş alanı gördüm.

Bu sabahın onundan güneş batana kadar süren çetin savaşmaya sahne olan topraklar düzlüğün ta öbür ucuna, hemen hemen, Kaçikovska'ya yukardan bakan dik yamaçlı tepenin sırtına kadar uzanmaktadır. Burası tamamiyle mısır ve ayçiçeği tarlalarıyla örtülü dümdüz bir arazi. Vadinin yukarı yamaçları akasya ve kavak ağaçlarıyla örtülü. Aşağıda ise güzel bir ceviz ormanı köyün dış evlerine kadar uzanıyor. Ruslar tepenin sırtında canlarını dişlerine takarak mevzilerini korumaya çalıştılar. Arkalarını vadinin engebeli yamacına verdikleri için her ne kadar manevra yapamıyorduysalar da, Alman topçusunun menzili dışında bulunuşları bakımından mevzileri savunma için elverişliydi. İnsan bu savaş alanına çok yakından bakmadan, burada geçen savaşmanın şiddetini, ne kadar çok insan kırıldığını ve savaşın vahşetini anlayamıyor iyice. Ölülerin bir bölümü vadinin yamacında, bir bölümü mısır ya da ayçiçeği tarlaları içinde, bir bölü-

mü de Rusların düzlüğün en öte ucunda kazdıkları savunma hendekleri içinde yatıyor. Sovyet direnişinin en çetin olduğu yerlerde ölüler gruplar halinde, ve hatta bazen üstüste. Başka yerlerde, çalı kümeleri ardında ikisi üçü bir arada, ya tüfekleri ellerinde yüzükoyun, ya da göğsünden vurulanların belirgin özelliği olan tam bir kendini verişle, ölümün getirdiği şaşkınlık ifadesi hâlâ yüzlerinde olduğu halde sırtüstü, kolları iki yana açılmış yatıyorlar. Bazıları da iki büklüm olmuşlar; bunların yüzleri, mideden yara almış olmanın doğurduğu sapsarı bir renk taşıyor.

Ölüm derecesinde yaralı olan bazıları sırtlarını bir ağaç gövdesine dayamış, kımıldamadan oturuyorlar. Bir kısım ağır yaralılar ise yan yatmışlar, sanki gizliden gizliye bir utanç duyuyorlarmışçasına alçak sesle, *'Boge moy! Bòge moy!* Tanrım! Tanrım!' diye inliyorlar. Bunca zorlamamn, bu kadar uzun bir süre içgüdülerin baskı altında tutulmasının, bunca öğreti ve propagandanın etkisizliğine tamklık eden bu son dua, bu zavallı ağızlarda yepyeni ve beklenilmeyen bir ses, arı ve gerçek, gerçeğin gerçeği bir ses kazamyor. *'Boge moy! Boge moy!'* Bir subay yüzükoyun yatıyor, ağzı toprağa değiyor, bir bacağı öteki bacağının altında kıvrılmış, sağ kolunu da göğsüne bastırmış. Yerler mermi kutularıyla, cephane sandıklarıyla , makineli tüfek şeritleriyle, savaş alanlarında raslanan cinsten bırakılmış gereçlerle dolu.

Ayaklarım çamurlu, kanlı kumaş parçalarına, mermi kutularından çıkan kâğıt parçalarına, boş konserve süt kutularına, karavanalara, miğferlere, kasketlere, palaskalara, kırık tüfeklere basıyor. Bir ağaç gövdesine bağlanmış bir köpek, bağlı bulunduğu ipi koparmak için çılgınca asılarak acı acı bağırıyor. Hayvancağızın gözlerinden biri kanlar içinde göz çukurundan dışarda sallamyor.

Bir millik bir yarıçap içinde aym sahneler uğursuz görünüşleriyle, en ince ayrıntılarına kadar aynen, adeta özdeş bir biçimde yinelenıyen bir çuvaldan çevreye tayın parçaları dağılmış. Esmer ve katı bir yığın halinde duruyor. Bunları görünmez bir ırmak sürükleyip getirerek buraya yığmış sanki. Korkunç patlamanın etkisiyle el biseleri parçalanan cesetlerin bir çoğu yarı çıplak durumda. Bir yerde, patlayan bir çuvaldan çevreye tayın parçaları dağılmış. Esmer ve katı bir ekmek. Bir lokma alıp tadıyorum. Çok nefis bir tadı var, kabuğu da

dişlerimin arasında bisküvit gibi ufalanıyor... Bir şarapnel çukurunda, yüzü kanlar içinde dimdik oturan bir Rus cesedine rastlıyorum. Cesedin dizleri üzerine, bu bölgelerde *brintsa* adıyla bilinen koyun sütünden yapılma bir peynirin parçaları saçılmış. Askerin lokması hâlâ ağzında duruyor. Şarapnel parçası şakağına çarptığı sırada yemek yiyormuş.

Alman sedyecileri savaş alanında dolaşıyorlar; hafiçe öne eğilmiş olarak, sakına sakına basıyorlar yürürken. Ölülerin ceplerini araştırıyor, yaralıları sedyelere yatırıyorlar. Bu arada sahne üzerine derin bir sessizlik çökmüş bulunuyor. Top sesleri bile derinden derine duyuluyor. (Üç dört kilometre ilerimizde, Şuni ve Olşanka yönünde savaşma hâlâ sürmektedir.) Vadinin öbür ucundaki ormanın arkasında bir kaç ev yanıyor. Bir manga Alman askeri mezar kazıyor, ötekiler de Sovyet cesetlerini mezarın kenarına getirip yığıyorlar. Şimdi mezar hazır. Cesetler birer birer mezara atılıyor. Ondan sonra askerler mezarı toprakla örtüyorlar. Bir şeref kıtası selam duruyor. Subayın sesi bıçak gibi keskin ve sert çıkıyor. Ağaç yaprakları arasında bir kaç tüfek kurşunu vınlıyor. Başımızın üzerinden dolu sağanağı gibi makineli kurşunları geçiyor. Batan gün artık ufka oturmuş iyice; hava sıcak ve ağır.

Bir ağacın gölgesine çöküp çevreme göz gezdiriyorum. Burada çarpışan Sovyet birliği pek büyük değilmiş — olsa olsa bir tabur kadar. Bu birliğin son erine kadar çarpıştığı ve esas kuvvetin geri çekilmesini örtmek için kendini feda ettiği anlaşılıyor. Alınyazılarıyla başbaşa bırakılan bir tabur fedai. Kimse savaş alanını 'temizlemeye' vakit bulamamış. Her şey bir saat önceki gibi duruyor. Demek ki, Sovyet Ordusu'nun esas niteliğini, gizemini anlayabilmem, onun herhangi bir birliğini yakından inceleyebilmem, onun 'kimyasal formülünü', deyim yerindeyse, bütünü meydana getiren çeşitli ve birbirine karşıt öğelerini — siyasal, toplumsal, ırksal, ilkesel, askeri ve ekonomik öğelerini — çözümleyebilmem için elime geçen ilk fırsat bu benim. Bu birlikten bir er bile kaçmadı, bu birlikten — ağır yaralı bir kaç kişi dışında — bir er bile teslim olmadı. Demek ki, iyi bir birlikti bu. Erler subaylarına tam anlamıyla itaat ediyordu. Hiç biri, ama hiç biri mevziini bırakmadı. Bu birliğin disipliniyle teknik yeterliliğinin dayandığı etkenleri araştırdığım şu sırada bile askerlik ve siyasetle

ilgili öğelerin bu olağanüstü karışımını, böylesine çeşitli öğeler toplumsal, siyasal, askeri ve insani— arasında sağlanan bu şaşılacak dengeyi, askeri disiplinle Komünist Partisi Yasaları ve Kızılordu Ceza Yasaları ile Kızıl Askerin El Kitabı arasındaki bu olağanüstü uyuşmayı hayretle görüyorum.

Yanımda, yerde, içi evrakla dolu — birlik mevcudunu gösteren cetveller v.b. — bir sandık duruyor. Sandığın üzerinde Amerikan tipi, ama Sovyet yapısı bir daktilo makinesi var. *Pravda* gazetesinin 24 Haziran tarihli buruşuk, lekeli bir nüshası iri puntolu manşetlerle savaşın patladığını, Polonya, Galiçya ve Besarabya'da ilk savaşmaların yer aldığını bildiriyor. Gazetenin ikinci sayfasında, her biri son günlerde ayrı ayrı yerlerde — birincisi bir fabrikada, ikincisi bir kolhoz avlusunda, üçüncüsü bir askeri ordugâhta — topluluklara söylev veren üç 'kışkırtıcı'nın hayat öyküleri yazılı. (Bu kışkırtıcılar' Komünist partisinin propagandacılarıdır. Savaş zamanında bunların görevi halkın direnme azmini arttırmak, mücadelenin hedeflerini açıklamak, işçi ve köylü yığınlarını ulusal savunma yararına üretimlerini arttırmaya çağırmaktır.) Her üç adamın da sert yüz çizgileri, fırlak çene kemikleri var; çevrelerinde ise bilinen yüzler — işçilerin köylülerin ve askerlerin ciddi, dikkatli yüzleri görülüyor.

Kalkıp savaş alanında ağır ağır yürüyorum. Tam bu sırada ayağım, 'kuru' denilen cinsten bir akümülatöre takılıyor. Akümülatörün iki kutbu, teneke kaplı tahta bir sandığın kenarındaki çiviye asılı bir ampule bağlanmış. Kutunun üzerinde kırık mürekkepli kalemler ve notlarla dolu bir talimatname duruyor. Sandığın içindeyse kırmızı kaplı büyük bir albüm var; albümün üzerinde şu kelimeler yazılı: *Tryetya Stalinskaya Pyatlyetka* * Albümdeki resimler, Stalin tarafından tasarlanan ve yeni fabrikalar, endüstri örgütleri, üretimle ilgili istatistik bilgilerinin yardımıyla halen yürütülmekte olan Beş Yıllık Plân'a ait. Ben albümün sayfalarını çevirirken, bir Alman askeri bir ağacın dalları arasında bir şey gösteriyor bana: bir hoparlör bu. Ağacın gövdesinden aşağı bir kablo sarkıyor. Kabloyu otlar arasında izliyoruz.

---

* Stalin'in Üçüncü Beş Yıllık Planı

Ağaçtan üç beş metre ötede, yerdeki bir çukur içinde iki büklüm olmuş bir Rus askerinin cesedini buluyoruz. Öne doğru eğilmiş olan cesedin göğsünün altında büyükçe bir metal kutu — gramofonlu bir verici radyo var.Otlar arasında dört bir yana kırık plak parçaları saçılmış. Plakların etiketlerindeki adları okuyabilmek için parçaları birleştirmeye çalışıyor ve okuyorum. Bazılarının adları şunlar *Enternasyonal, Budyenni Marşı, Karadeniz Filosu Marşı, Kronştad* denizcileriyle Kızıl Hava Kuvvetlerinin marşları. Ayrıca, toplumsal siyasal ve askeri konuları ele alan eğitim plakları da var.

Plaklardan birinin etiketi üzerinde kara harflerle yazılmış şu kelimeleri okuyorum: *'Na Podmugo Agitatoru — Vidannaya Ts. K. kp/6/U/No. 5-1941.'* Bu, iyi 'kışkırtıcı'nın plak biçimindeki ilmihali, bir çeşit el kitabıdır... Askerlerin görevlerini sonuna kadar yürütebilmeleri için onlara güç kazandırmak amacıyla bu ilmihaldeki maddeler hoparlörün gür sesiyle durmadan tekrarlanıyormuş. Bir başka plağın üzerinde de *'Teçe Ryeçka Nyevyeliçka'* kelimeleri yazılı. Bir 'fabrika şarkısı'nın adıdır bu — Bolşeviklerin *tsavod* adını verdikleriŞarkılardan biri.

Ama benim en ilgi çekici buluşum yirmi plaklık bir albüm oldu. Albümün üzerinde şu yazılı: *'Doklad Tovarisca Stalina na Srezvisaynom VIII Vsycsoyuzom Syczdye Sovyetov 25 Noyabrya 1936 G.O. Proyektye Konstitutsii Soyuza SSR.'* Yirmi dört plağın kırk sekiz yüzüne, 1936 Sovyet Anayasasının ilânı münasebetiyle Stalin'in Moskova Bolşoy Tiyatrosunda verdiği uzun söylevin bütünü alınmış. Plak parçalarını toplamama yardım eden Alman askeri beni sessiz sedasız seyrediyor. Sonra başını kaldırıyor ve dalların arasındaki hoparlörü görüyor. Radyo vericisinin üzerine kapanmış Rus askerinin cesedine dikiyor gözlerini. Alman askerinin yüzü ciddî, âdeta üzgün; basit insanlarda şaşkınlık ve anlayamamanın doğurduğu ifadeye eşlik eden bir üzüntü bu. Bu Alman askeri işçi değil, bir köylüdür — Augsburg bölgesinden Bayvera'lı bir köylü. 'Endüstri töresi' diye adlandırdığım nitelik yok bu askerde; 'endüstri töresi'nin ilkelerini, soyutlamalarını, çetin ve bağnaz gerçekçiliğini anlayabilmek şöyle dursun,bu iki kelimenin ne demek olduğunu bile bilmiyor daha. (Savaşma sırasında makinelilerinin üç ayakları arkasında çukurlar içinde diz çökmüş erlerin, çalı kümeleri arkasında kulaklarında top sesleri

çın çın öterek can çekişen erlerin üzerine Stalin'in sözleri hoparlör den sel gibi, gürül gürül dökülüyordu. Hoparlör Stalin'in sesine madensel, haşin, kaba bir nitelik veriyor. Stalin'in Sovyet Anayasası üzerine verdiği söylev ve 'kışkırtıcılar'ın töre, toplum, siyaset, askerlik konuları üzerine sindire sindire yaptıkları bilinçli konuşmalarla kamçılanarak ölene kadar dövüşen bu askerlerin ölümlerinde; hiç teslim olmayan bu askerlerin; çevremi saran bu ölülerin son duruşlarında; topların sağır edici gümbürtüsü ve hoparlörün hiç kesilmeyen böğürtüsü arasında savaş alanında bir başlarına korkunç, müthiş bir ölümle ölen bu askerlerin son durumlarında hem şeytansı, hem de son derece saf bir taraf var.)

Gözlerimi indiriyor ve otların arasında, ayaklarımın dibinde deri kaplı ufak bir cüzdan görüyorum. Er Semyon Stolyenko'nun maaş cüzdamdır bu. Bir Ukraynalı adı. Numarası 568352; bu numaranın yanma kırmızı mürekkeple *'yespartiinii'* kelimesi yazılmış, yani 'partisiz', siyasa dışı demek. Daha başka, anlayamadığım bir şeyler de yazılı. Cüzdandan anlıyorum ki, Er Stolyenko 3 Şubat 1909 yılında Nemirovski'de doğmuş. Bir makineli tüfekçiymiş. Sonra *Traktor* kelimesini okuyorum. Demek, köylüymüş; kolhozlardan birinde traktör kullanan bir makinist olduğu besbelli. Üçüncü sayfanın tepesinde kırmızı mürekkeple *Byezbojnik* kelimesi yazılı; bu da, 'Tanrısız' demek. Bu Ukraynalı asker, *byezpartiinii* yani partisiz ve *byezbojnik* yani 'ateist', yani tanrısız olduğunu ifade eden bu Semyon Stolyenko, savaş içgüdüsü hoparlörün gür sesiyle durmadan kamçılanan, hiç teslim olmayı düşünmeden sonuna kadar çarpışan ve ölen bu köylü...Ama ölü o. Sonuna kadar dövüştü ya. Teslim olmadı ya. Öldü.

Rüzgar ağacın yapraklarını hışırdatıyor, şarapnel parçalarıyla bir çoğu kırılmış dalları sallıyor, ölülerin arasında yattıkları ekinleri dalgalandırıyor. Yerleri dolduran kanlı üniforma ve kâğıt parçaları savruluyor rüzgârda. Yapraklar ve otlardan yavaş yavaş bir mırıltı yükselmeye başlıyor. Bir mucize gibi, ölülerin yüzleri bir anda aydınlanıveriyor. Bu zavallı yüzleri canlandıran, batan günün ışığıdır. Rüzgâr, Şumi köyünden makinelilerin sesini getiriyor. Uzakta, ağır toplar bir ormanın yemyeşil sırtını koçbaşı gibi dövüyor, dövüyor. Vadinin derinliklerinden insan ruhuna ıssızlık gibi işleyen at kişnemeleri yük-

seliyor. Zaman zaman yankılanan bir mavzer sesi ufku bir kızıl bayrak gibi kaplayan erguvani akşamın kıvrımları arasında gittikçe hafifleyerek sönüyor.

XV

KARA ORDUGÂH

Şumi, 9 Ağustos,

Geceleyin bütün savaşmalar durur. İnsanlar, hayvanlar, silahlar dinlenir. Rutubetli gecenin sessizliğini tek bir silah sesi bile bozmaz. Büyük topun bile sesi duyulmaz olur. Güneş batıp da akşamın ilk gölgeleri mısır tarlalarının üzerinde uzamaya başlar başlamaz Alman kolları geceyi geçirmek üzere mola vermeye hazırlanır. İki düşman ordu otların üzerine serilip, uyur.

Subaylar dur emrini verirlerken haşin sesleri ormandan yükselen hafif sis içinde boğuklaşır. Öncü birlikler durur ve kolun geri kalanını korumak için yelpaze gibi yayılır. Bütün o korkunç saldırı makineleri ilerleyerek kolun başında toplanır. Hem savunmaya, hem saldırıya elverişli bu karma düzenle kol, gece boyunca, ucu düşmana dönük dev bir çivi biçiminde kalır. (Alman yürüyüş kolları bir çekiç biçimindedir. Geceleri konaklama sırasında aldıkları biçim ise, düşmanı uyurken gafil avlamaya, tepelerine bir çekiç darbesi indirmeye ve karanlığın perdesi altında düşman savunma hattını çivi gibi delerek, daha ne olduklarını anlamadan, uyku sersemlikleri geçmeden onları tepelemeye elverişlidir.)

'Çekici' meydana getiren ufak ve orta çaplı bataryaların, tanksavar *Pak* topunun, ağır uçaksavar makinelilerinin, havanların ve öteki silahların mevzileri boyunca, mısır tarlaları arasında alelacele kazılan çukurların, hendeklerin içine büzülmüş askerlerin üzerine soğuk gece bütün ağırlığıyla çöker. Arkasından rüzgâr — insanın kemiklerini uyuşturucu bir yorgunlukla sızlatan rutubetli, soğuk bir rüzgâr — çıkar. (Ukrayna ovasını yalayan rüzgâr binlerce otun, bitkinin güzel kokularıyla yüklüdür.) Gecenin rutubeti yüzünden ayçiçeklerinin uzun

sapları üzerinde boyunlarını bükmekte olduğu karanlık tarlalardan sürekli bir çıtırtı gelir. Dört bir yanda ekinlerden, ipek entari hışırtısına benzer bir hışırtı dnyulur. Hafif soluk sesleriyle, derinden derine iç çekmelerle dolu araziden bir mırıltıdır yükselir. Bir saldırıya karşı nöbetçiler ve devriyelerle korunan askerler kendilerini uykuya bırakırlar. (Şurada, önümüzde, mısırların ve ormanın som karanlığı ardında da gizlenmiş olan düşman uyur— hemen şuracıkta, vadinin derin pürüzsüz ve soğuk kıvrımı ardında. Düşman atlarının soluk seslerini işitebilir, düşmanın kokusunu — yağ, petrol ve ter karışımı kokusunu — duyabiliriz.)

Almanlar, bu, gecelik ordugâhlara 'kara ordugâh' adını veriyorlar. Böyle açık ordugâhlarda siper savaşının ateşli, sinirli hareketliliği yoktur. Tam tersine, bu açık ordugâhlar yorgun askere yol kenarında, mısır tarlaları içinde, ormanlarda, düşmana hemen hemen bir taş atımı uzaklıkta rahat ve deliksiz bir uyku uyuma fırsatını verir. Bir çeşit ordugâh gerçi, ama ateş yakılmayan, türkü söylenmeyen mırıltılı konuşmalar duyulmayan, tek kelimeyle 'kara bir ordugâh.' Uyuyan kolun üzerine derin bir sessizlik çöker her zaman. Sonra şafakla birlikte, savaşma, yenilenen, tazelenen bir şiddetle tekrar alevlenir.

Ne var ki, güneş batalı epeyce olduğu halde, akşamın gölgeleri kararmakta olan gökten usul usul düşmeye çoktan başladığı halde dur emri gecikti. Bir posta atlısı geceyi Kaçikovska ile Olşanka arasında, yan yolda bulunan Şumi köyünde geçireceğimiz haberini getirdiğinde nerdeyse Koçikovska'nın ilk evlerine varmış bulunuyorduk, öncüler ise Olşanka yönünde vadinin karşı yamacını tırmanıyorlardı. Daha dokuz kilometrelik bir yolumuz vardı. İlerimizde, Olşanka yönünde savaş, uzayan, ağır bir ölümle öldü — tıpkı rüzgârın ikide bir canlandırdığı alevin sönüşü gibi. Kısa süreli sessizlikleri, ani ateş parlamaları kovaladı. Gökten savaş alanı üzerine dalga dalga inen karanlık, alevi söndürmeye yetmedi.

Kaçikovska'da kalsak ne iyi olacaktı! Hepimiz ölü gibi yorgunduk, üstelik akşam ayazında köyün kokusu bir ocak kokusu, bir ahır kokusu kadar ılık geliyordu. Köyün girişindeki kolhozun ön tarafına yapıştırılmış koca bir kumaş şerit üzerine beyaz harflerle 'Yaşasın Bir mayıs!' yazılmıştı. Yakınlarda su kokusunu alan atlar sabırsız

sabırsız kişniyor, askerler özlem dolu gözlerini beyaz evlerden (bu evlerin en yoksullarının damları ot ve sazdan, daha varlıklıca olan köylülerin evlerinin damları ise kırmızıya ya da yeşile boyanmış saçtan idi) ayıramıyorlardı. Evleri çevreleyen ayçiçekleriyle sevimli görünen bahçelerin kapılarında köpekler havlıyor, köyden, gecenin yaklaşmasıyla çiftlik hayvanlarının çıkardığı binlerce sabırsız, huysuz ses yükseliyordu. Domuzların hafif homurtuları, ahırlarındaki bölmelerine kapatılan ineklerin böğürtüleri, tunç çıngırakların hafif tıngırtıları duyuluyordu.

Bir kaç saat önceki savaşmanın köye bir zararı olmamış gibiydi görünüşte. Çayın iki yakasını birleştiren ufak taş köprünün yakınlarına bir iki hafif top mermisi düşmüş, ama köprüye zarar vermemişti. O köyün *Univermag*'ının (S.S.C.B.'de özel girişimi ortadan kaldıran bir çeşit kooperatif mağazası olan bu *Univermag*'ın her Sovyet köyünde bir dalı vardır) yağma edildiği anlaşılıyordu. Kırılmış kapının dışındaki kaldırım fişek kutularından çıkan kâğıtlar, karton kutular, kırık çanak çömlek, ambalâj yapmakta kullanılan talaş ve yağmacıların yıkık yapıların çevresine saçtıkları süprüntüyle doluydu. Bununla birlikte köy bir bütün olarak sapasağlamdı. Beyaz, yeşil ya da mavi boyalı evlerin çoğunu, sanatçı ellerden çıkma oymalarla süslü tahta sütunların tuttuğu çatıyla örtülü bir çeşit veranda çevreliyordu. Yürüyüş kolunun geçişini seyretmek için dört bir yandan koşa koşa bir sürü çocuk fırlıyor, kendilerini almaya gelecek cankurtaranları beklemek üzere sokağın iki yanındaki evlere sığınan yaralı Alman askerleri sargılı başlarını pencerelerden çıkarıp, sargılardan şişkin bir biçim alan kollarını sallıyorlardı. Evlerin, ahırların kapılarında hâlâ ağızlarını açamayan, hâlâ kuşkuları geçmemiş küme küme kadınlar, yaşlı erkekler duruyordu. Bana biraz üzgün göründü bunlar — belki de sadece canları sıkkındı.

Ufak köprüyü geçtikten sonra vadinin karşı bayırını tırmanıyoruz ve çok geçmeden kendimizi yeniden ovada buluyoruz. Ekinlerin, gecenin daha şimdiden ayaza dönen soğuk nefesiyle taban tabana zıt, huzur verici ılık kokusu burnumuzdan eksik olmuyor. Dur emri de bir türlü gelmek bilmiyor. Şumi köyüne daha ne kadar var acaba? Bu hızla gidersek geceyi yollarda geçireceğiz demektir. Aracımı bütün

öteki araçlarla birlikte kolun gerisinde bıraktığım için, Olşanka yolunda bir piyade müfrezesiyle birlikte yaya gidiyorum.

Şumi köyünün buradan beş kilometre ötede, derin bir vadinin dibinde bulunduğunu öğreniyorum. Ukraynada köyler genellikle derin toprak kıvrımları arasına saklıdır. Bazı yerlerde dümdüz, bazı yerlerde hafif ondüleli olan ova ara sıra birdenbire derin bir yamaçla kesiliyor; işte bu yamacın dibindeki vadide, çamurlu bir derenin kıyısında mutlaka bir köy bulunuyor. Bunun bir sonucu olarak da, ovadan bakıldığı zaman Ukrayna insandan yoksunmuş gibi görünüyor: yoğun nüfuslu bu verimli bölgede hayat yer kıvrımları arasında saklıdır. Yakışıklılığı, yumuşaklığı, nezaketi ve dindarlığı ile ünlü halkı gibi, göze batmaktan kaçman ülke de utangaç.

İki üç kilometre sonra yürüyüş kararı gevşiyor. Bu arada toplar susmuştur; gittikçe daha hafif, gittikçe daha seyrek duyulan ve uzaklaşan makineli tüfek takırtıları ise, ufkun karanlık, çamurlu kıyısı boyunca bağrışan kurbağaların sesleri gibi geliyor. Toplar tamamiyle sustu; o kadar özlediğimiz uykuya belki yakında kavuşuruz. Çetin bir gün — amansız, sürekli çarpışmalarla dolu yorucu bir gün geçirdik. Yarın Olşanka dışında savaşma yeniden alevlenecek. *'Halt! Halt! Halt!'** Bağırış yürüyüş kolunun gerisine doğru yankılanıyor; ağızları bir karış açık, koşuşan posta erleri ellerindeki megafonlarla dev gibi büyütüp tek ses haline getirdikleri bu emri tekrarlıyorlar. Vadinin kenarına ulaşmış bulunuyoruz. Altımızda, tam karşımızda küçük Şumi köyü karanlıkta zar zor seçilebilen beyaz bir leke gibi duruyor. İleri kollar ise şu anda Olşanka'mn ilk evlerinin görüş uzaklığı içine girdiler. Emir arka arkaya durmadan tekrarlanıyor: *'Halt! Halt! Halt!'*

Daha yolun kenarına yeni oturduğum, daha ağzıma ilk lokmamı yeni attığım (hâlâ aynı kuru ekmek dilimleri, hâlâ aynı konserve domates) sırada karanlıkta bir sesin, 'İtalyan subayı nerede' diye bağırdığım duyuyorum.

'Kimdir beni arıyan?' diye cevap veriyorum. 'Buradayım!'

Hafif tertip Trieste şivesine çalan mükemmel bir İtalyancayla şen bir ses, 'İyi akşamlar, Yüzbaşım!' diyor. Önümde, esas vaziyeti almış gözlüklü bir Alman erbaşı — bir *Feldwebel* duruyor. Erbaş ce-

---

* *Alm:* 'Dur! Dur! Dur!'

ketsiz, dar almmn tepesinde saçları karmakarışık; yüzünde de neşeli bir sıntış var.

'Bir bardak çay içer miydiniz?' diye soruyor.

'Hay hay. *Danke schon!*'

'Oh, İtalyanca konuşabilirsiniz,' diyor *Feldwebel*, 'Annem Trieslelidir.'

Eğer karanlık olmasa, *Feldwebel*, İtalyanca konuşmasından duyduğum memnunlukla yüzümün kızardığım görürdü.

Feldwebel'in ardı sıra yürüyorum. Beni tam köyün dışında, köprünün yakınında, yol kenarındaki bir eve sokuyor. Alçak tavanlı salonda bir köşeye çekilmiş bir karyola, bir masa, acaip biçimli demirden bir damacana ve duvara dayalı bir sıra var. Sıramn üstünde bir kaç tane ufak tayın, bir kaç kutu konserve et ve marmelat duruyor. Masanın üstünde bir kamp ocağı, ocağın üstünde de sıcak çay dolu bir çaydanlık. Duvarlara gazetelerden, resimli dergilerden kesilmiş kutsal resimler yapıştırılmış; bir duvarda sarkaçlı bir duvar saati ile Stalin'in hiç bir yerden eksik olmayan portresi var.

Feldwebel bana bir bardak çay ikram ediyor, kendisinin İskenderiye'de doğduğunu, annesinin Trieste'li olduğunu anlatıyor; *Feldwebel* kırk iki yaşındaymış, Orduya gönüllü yazılmış ve *Verkehrs Aufsicht*'e yani trafik polisine bağlıymış. Bir İtalyan subayı - Alpinist üniformalı bir İtalyan subayı gördüğü için çok, ama çok mutluymuş! O konuşurken, yine *Verkehrs Aufsicht*'e bağlı motosikletli polislerden bir kaç tanesi eve giriyorlar. Masanın çevresine oturuyor, uzun konçlu kauçuk eldivenlerini çıkarıyor, ince bir toz ve ter tabakasıyla örtülü yüzlerini silip çaylarını yudumluyor, domuz yağı sürülmüş dilim dilim ekmeklerini yiyorlar. Geçen günün olaylarını, ekin tarlaları arasından Sovyet ateşi altında nasıl delicesine motosiklet sürdüklerini, yiğitliklerini anlatırken gürültülü bir şekilde gülüyorlar. Benimle, Alman ordusunda subaylarla erler arasında alışılageldiği biçimde senli benli konuşuyorlar. Benim için Alman Ordusundaki hayatın en ilgi çekici niteliklerinden birini meydana getiren ve karakter itibariyle siyasaldan çok toplumsal sonuçlar çıkarılabilecek bu olgu üzerine ilerde bir gün enine boyuna durmak istiyorum.

'Şimdi sana ömründe görmediğin bir içki ikram edeceğim, diyen *Feldwebel* odamn ortasında duran o acaip biçimli demir dama-

canayı kaptığı gibi bardağıma tuhaf görünüşlü ve kendine özgü tadı bulunan kırmızı renkli bir sıvı dolduruyor. Müthiş tatlı olan bu içkinin çok keskin bir kokusu var. Şarap desem, şarap değil. Daha. çok ahududu likörüne, ya da frenk üzümü şarabına benziyor.

Feldwebel, 'Bunu Yampol'da bir kolhoz'un kilerinde bulduk,' diyor.

Az sonra hepimizin kafası hafifçe dumanlanıyor. Gözlerimize doğal olmayan bir pırıltı geliyor. Mısır doğumlu *Feldwebel*'in dili dolaşmaya başlıyor. Önce Arapça konuşmaya koyuluyor, sonra Trieste şivesiyle İtalyanca konuşuyor. Almanca, İtalyanca ve Arapçayı, eski Provençal *nouvelle*'lerindeki Suriyeli tiplerine andıran çekici bir tarzda karıştırıyor birbirine.

Artık geç oldu; gidip geceyi geçirebileceğim bir yer arama vakti geldi.

'Sana bitişik odada kal derdim,' diyor *Feldwebel*, 'ama askeri papaza verdiler orasını.'

'Papaza mı?' diye hayretle soruyorum.

'Evet, buraya bir raslantı eseri olarak geldi,' diyor *Feldwebel*. 'Cankurtaranlarla birlikte geldi, ama yarın sabah yine dönecek.

'Onunla konuşmak isterdim,' diyorum *Feldwebel*'e.

Erbaş beni kapıya kadar geçirirken, 'Onu mutlaka cankurtaranların yakınlarında bir yerde bulursun,' diyor ve o yumuşak Trieste şivesiyle de "Güle güle, *Signor capitano*," diye ekliyor.

'Allahaısmarladık. Yakında görüşürüz yine.'

Cankurtaran arabalarının bulunduğu yana doğru yürüyorum. Alman papaz orada yok; yaralıları toparlamak için köye inmiş. (Köydeki evlere sığınmış yüz kadar yaralı Alman askeri vardı.) Onunla oturup yarenlik etmek zevkinden vazgeçmek zorunda kalıyorum. Bununla birlikte, gerek Yugoslavya'daki çarpışmalar, gerek Rus Cephesindeki bu ilk iki aylık çarpışma süresi içinde bir Alman Ordu Papazı ile temas kurmayı hiç başaramadım şimdiye kadar. Alman Ordusunda gerek Katolik, gerek Protestan papazları çok az sayıda. Gerçekten de bu ordunun en dikkati çeken özelliklerinden biri de lâikliği. Bu da, ilk bakışta göründüğünden çok daha karmaşık olan bir sorun'un sayısız yönlerinden biri. Alman Ordusunda din duygusu var olduğu gibi, bu duygu bir anlamda çok da güçlü: ama bu

duygunun temel öğeleri, bu duygunun temelindeki güdüler normal güdülerden çok değişik. Alman Ordusunda din özel bir konu, tamamiyle bireysel ve kişisel bir konu sayılıyor. Sayıları asgariye indirilmiş olan Alman Ordu Papazları da, bilinen dinsel hizmetle çok az ilintisi bulunan bir işlev görüyorlar. Dinin varlığını ispat ediyor, dinin varlığına birer canlı tanık olarak bulunuyorlar, ama hepsi o kadar.

Kafamda bu düşüncelerle, aşağıda, köyde, derenin kıyısında bıraktığım arabamın yanma dönüyorum. Yastıkların üzerine uzanıp battaniyeme sarınıyorum. Hava soğuk. Çevremde bütün birlik uyuyor: insanlarla hayvanların solukları boğuk boğuk, ıslık gibi çıkıyor. Yanıbaşımda akan derenin sesi bir yükselip, bir alçalıyor. Savaş çok uzaklarda kalan bir anı gibi. Bir gecelik silah bırakışması, bir gecelik mütareke, Almanların 'kara ordugâh' adını verdikleri, iki savaşma arasındaki bir gecelik barış ve dinlenmedir bu.

XVI

TANRI EVİNE DÖNÜYOR

Olşanka, 12 Ağustos

Bu sabah, Tanrının yirmi yıllık sürgünden sonra Evine döndüğünü gördüm. Ufak bir köylü kalabalığı (hepsi de yaşlı), yağ tohumlarıyla dolu anbarın kapısını açarak, ona şöyle dediler: 'Buyur gir, Rabbimiz; burası Senin Kilisendir.'

Bu sabah bir şans eseri olağanüstü bir sahneye tanıklık ettim; Rusya seferini yakından — bazen gerektiğinden de yakından! — izleyebilme ayrıcalığımın bedeli olarak kabul ettiğim, iki ayı aşkın bir süre içinde göğüs gerdiğim bunca zahmetleri, atlattığım bunca tehlikeleri bir anda değerlendirivermeye yetti de arttı bu sahne bir başına. Bu Ukrayna yollarının boğucu kırmızı tozları içinde yirmi kilometrelik yorucu bir yürüyüşten sonra bu sabah saat onda Olşanka'ya vardık. Sovyet Rusya'daki dinsel sorun da bütün karmaşıklığı, bütün duyarlığıyla ilk kez işte burada — Kiev'in güneyinde, Balta ve Odesa yolu üzerinde kurulmuş ufak bir tarım kasabası olan — Olşanka'da önüme çıktı.

Alman motorlu kolunun Mogilev Cephesindeki ilerleyişini anlattığım sırada, daha önce de bir kez dokunmuştum bu sorun'a. Ne var ki, o zaman (o sırada Zaicani'de bulunuyorduk ve ben haçları bulunmayan, ikonları kaldırılmış kiliselerden, uzun zamandan beri Komünistlerin kolhoz tarım sistemi üzerine sözlü dersler verilmesinde kullanılan haçtan yoksun mihraplar önünde istavroz çıkaran yaşlı köylülerden söz etmiştim) — o zaman, diyordum, sadece sorun'un yüzeyinde dolaşmış, derine inmemiştim. İki ay süren doğrudan doğruya gözlemleme, soruşturma ve tamk olma sayesinde olgular ve ilkeler üzerine yerinde edinilen daha geniş belgeler, halkın yaşayış ve karakteri üzerine edinilen daha geniş deneyim bana bugün bu sorun'u daha ayrıntılı bir biçimde ele alma olanağını kazandırmış bulunuyor. Rusya'ya açılan savaş dolayısıyle uygar Avrupa'nın dikkatini ister istemez üzerinde topladığı sorunların hiç kuşkusuz en önemlilerinden biridir din sorun'u; ve bu sorun bütün Batı uluslarını sadece çeşitli yönleriyle taşıdığı önem bakımından, sadece karmaşıklığı bakımından değil, Sovyetlerin güttüğü din aleyhtarı siyasetin Rus halkı arasında kaçınılmaz bir biçimde meydana getireceği geri tepmeler bakımından da doğrudan doğruya ilgilendirir.

Kaçikovska köyünü Olşanka'dan ayıran geniş düzlüğü geçtikten sonra, yumuşak eğimli yamaçlarının eteklerinde Olşanka kasabasının bulunduğu geniş, yeşil vadinin kenarına geldik. Bu yüksek noktadan, ilçenin biraz soluna düşen yüksekçe bir yere kurulu kiliseyi görebiliyordum; kalın gövdeli kulesi (aslına bakılırsa buna bir kuleden çok, ufak kubbe demek gerek) ışıl ışıl parlayan metal kaplamalı çatısıyla uzaktan uzağa barok üslubunun hatırlatan beyaz bir kilise. Olşanka kilisesi de Ukrayna'daki pek çok kilise gibi tam anlamıyla 'ortodoks' değil, Papa'nın yetkisini tamyan Doğu kiliseleri birliğine bağlı. (Ukrayna'nın Papa yetkisini tanıyan Doğu Kiliseleri, eski Polonya etkisinin kalıntılarıdır. Bunlar başka kiliselerden gerek mimarileri, gerek kulelerinin tepesinde bulunan üç kollu haçlarıyle ayrılır.) Özellikle Doğu Galiçya'da tutunmuş olan, Papa yetkisini tamyan bu Doğu Kilisesinin, yakın bir tarihte Ukrayna'mn batısı ve güneyinde, en çok da, Zadnyestroye ('Dinyester'in ötesindeki' bölge demektir) diye bilinen Rus Ortodoks Kilisesinin zararına *(pravoslavnaya tserkov)* kendi etkisini arttırması beklenebilir. Bununla birlikte bu konuda insanı

kuşkuya düşürecek pek çok esaslı neden vardır. Her ne olursa olsun, Doğu Kilisesi sorun'u, Sovyetlerin din aleyhtarı siyasetleri ve ortodoksluğun bir daha belini doğrultamamacasına çöküşüyle genç Rus kuşaklarının vicdanlarında yaratılan 'boş' kavramının ortaya koyduğu çok karmaşık ve çok derin sorun'un yanında çok dar bir alanı kapsayan sınırlı ve özel bir sorun olarak kalmaktadır.

Olşanka'ya giriyor ve kasabanın ortasında, yolun genişleyerek kilisenin bulunduğu tepenin eteğine doğru tırmanan genişçe bir alan halini aldığı noktada duruyoruz. Bu alanın uzun kenarı boyunca bir kolhozun som duvarı uzanıyor. İlçeyi alan kolun nuzrak başı buradan geçeli en çok yarım saat olmuş. Deyim yerindeyse , havada hâlâ son savaşmanın sıcaklığı var. Bu kasabanın girişinde manga manga askerler, saldırı sırasında ölen yoldaşlarının cesetlerini gömüyorlar.

Meydanlığın altında yeşil bir pınardan duru, buz gibi bir su kaynıyor. Yampol'dan ayrıldığımızdan bu yana karşılaştığınız ilk pınar bu. Pınarın çevresinde bir kaç asker yaralarını yıkıyorlar. İri taşların üstüne oturmuş, cankurtaran arabalarını bekliyorlar. Sargılarını çözüp, yoldaşlarına yaralarını sarmalarında yardım ederken, aralarında gülüşüyor şakalaşıyorlar.

Üzerinde kilisenin bulunduğu tepeden birdenbire karmakarışık sesler duyuluyor. Patikadan yukarı yürüyor ve bir köşesinde tarım makinesi — gıcır gıcır bir ot biçme makinesi — duran yabani otlar bürümüş kilise avlusunda bir grup kadınla karşılaşıyorum. Kadınların çoğu yaşlı; ellîden yukarı değişik yaşlardalar, ama aralarında bir kaç tane de (en fazla beş tane) on altı ile yirmi yaşları arasında genç kız var. Kadınların bir kısmı bir kaç tane büyük, gümüş yaldız boyalı ağaç şamdanı (kiliselerde mihrabın iki yanında veya mihrabın üstünde duran şamdanlardan) hanl hanl temizlemekle uğraşıyor. Durup, onların şamdanların tozunu alışlarını, şamdanların girintili yerlerinde birikmiş toz ve kir tabakasını bıçakla kazıyışlarını seyrediyorum. Ötekiler kilisenin kapısı önünde çömelmişler, yapıyı istilâ etme yolundaki hayırsız otları çılgınlar gibi yoluyorlar. Üçüncü bir grup da ellerindeki bellerin, tırmıkların yardımıyla hanl hanl bahçedeki fundaları söküyorlar.

Kadınların yanına varıp selamlıyorum onları. 'Hele, hele!' diyorum: 'Demek kilisenize çeki düzen veriyorsunuz, öyle mi?

Kısa kollu, kırmızı kurdelelerle süslü beyaz bluz giymiş kızlar, bana bakıyor ve adaleli kollarıyla canla başla çalışmalarına ara vermeksizin gülüyorlar. Yaşlı kadınlardan biri temizlemekte olduğu şamdanı bırakıyor, üç kez istavroz çıkardaktan sonra eğilerek beni selamlıyor ve *barin* (bugün yerine Bolşeviklerin koyduğu *tovaris* kelimesi kullanılan eski Rusça kelimedir ve "Beyefendi' anlamına gelir) diye hitap ederek, Olşanka kilisesinin yirmi yıldan beri soya fasulyesi, ayçiçeği tohumu deposu olarak kullanılmasında kabahatin kendilerine ait olmadığını anlatıyor.

'Bizim kabahatimiz yok bunda,' diye yineliyor. 'Kabahat Komünistlerde. Ah, Hazreti Meryem, ah, Kutsal Bakire, kabahat bizde değil!' Ondan sonra da başım iki eli arasına alarak hüngür hüngür ağlamaya başlıyor kadın. Bunun üzerine kızlar bağrışıyorlar:

'Eh, eh — *babuşka* ağlıyor!'

Ve gülüşüyor kızlar, ama kötü bir niyetle değil — Sadece, kilisenin soya fasulyesi deposu haline getirilmiş olması yüzünden ağlamayı gülünç buldukları için. Bu arada on yedi, on sekiz yaşlarında bir kaç delikanlı da katılıyor grupa; onlar da katıla katıla gülüyorlar. İçlerinden biri şöyle diyor:

'Ah be *babuşka*, ya nereye koyacaklarını sanıyordun tohumları?'

Delikanlılardan biri bana dönerek, kilisenin, depo haline getirildiği sırada zaten bir yıldan beri kapalı olduğunu anlatıyor.

Fakat ihtiyar kadınlar tehdit eder yollu kollarını havaya kaldırarak, *'Poşol! Poşol!* — Defolun! Defolun! diye bağırıyorlar, delikanlılara ve genç haydutlar, dinsizler diye hakaret ederek yere tükürüp üç kez istavroz çıkarıyorlar. Kasketlerini Bolşevik usulü usturayla kazınmış kafalarına ters giymiş delikanlılar da ağızlarında ot çiğniyerek kıkır kıkır gülüyorlar. Delikanlıların hiç de hor gören, aşağılayan bir tavırları yok: tatlı tatlı, iyi yürekli, saf bir neşeyle gülüyorlar. Gülerken de ikide birde bir bana, bir de avludaki iki Alman subayına bakıyorlar; Alman subayları, bir pot kırmak tasasıyla sahneyi biraz sinirli seyrediyorlar. Bir ara Alman subaylarından biri bana dönerek, 'Çok ciddi bir sorun bu,' diyor.

Evet, gerçekten de çok ciddi ve duyarlı bir sorun; hele yaşlı kuşak da göçüp gittikten sonra Ortodoks Kilisesinin Rusya'da tutunması çok zor olacağa benzer. 1917'den sonra doğan genç kuşaklar

dinsel sorunlara ilgi göstermiyorlar.. Din konusunda tüm bilgisizler— aslında, âmiyane deyimle — metelik verdikleri yok dine... Yüreklerinde cehennem korkusu olmadığı besbelli.

Yaşlı kadınlarla genç kızlar ağaç şamdanları temizlemeye devam ediyorlar — yaşlılar dikkatle, saygıyla, adeta huşu içinde; genç kızlar da neşeli bir kayıtsızlıkla. Kızları gören, ev eşyası ya da kap-kacak temizliyorlar samr.

Kilisenin kapısından bir genç kız, 'Ne zaman bitireceksiniz şu bahar temizliğini?' diye sesleniyor. Öteki kızlar, *'Syeşas, syeşas!*— hemen, hemen!' diye cevap veriyorlar. Bu 'bahar temizliği'ne özel bir önem göstermedikleri, hele dinsel bir anlam vermedikleri apaçık. Zerrece önemsedikleri yok yaptıkları işi. Yaptıkları işi anlatırken kullandıkları kelimelerin basitliği, genç kuşakların ne niteliğini, ne önemini anlayabildikleri, ne duyarlığım ne de ciddiliğini değerlendirebildikleri bu sorun karşısındaki ilgisizliklerini çok güzel yansıtmaktadır. Onların gözünde bu sorun artık geçmişe malolmuş bir sorundur; sadece *stariki*'yı, yani yaşlıları, ilgilendiren sayısız sorunlardan biridir bu da gençler için.

Kilisenin içinden mırıltılı sesler, çekiç gürültüleri ve çuvallara doldurulan tohumların, fasulyelerin dökülürken çıkardığı hışırtı geliyor. Kapıdan içeri bir göz atıyorum. Kapı ile kilisenin iç kısmı arasında yüksek tavanlı ufak bir oda var. Burada bir kaç yaşlı köy erkeği, ellerinde süpürge ve kürek, yağ tohumlarını küme halinde ortaya topluyorlar. Kilisenin içinde bir takım *stariki*, tohumları çuvallara dolduruyorlar; erkekler kürekleriyle doldururken, kadınlar da çuvalların ağzım tutuyorlar. Bir kısmı ortalığı süpürüyor, bir kısmı uzun sırıkların ucuna bağlanmış bezlerle tavanın köşelerindeki örümcek ağlarını alıyor, başka bir kısmı sırtlarında dolu çuvalları kiliseden dışarı taşıyor, daha başkaları da yerlere saçılan tohumları bir köşeye toplayarak küreklerle el arabalarına dolduruyorlar. Sürekli bir gidiş geliş, hiç eksilmeyen bir mırıltı var; kandillerdeki ekşimiş yağ ve küf kokusuyla ağırlaşmış, kurşuni bir tozla yüklü havada, hiç durmadan işleyen küreklerin, süpürgelerin sesi duyuluyor. Duvarlar, yağ tohumlarının önemini belirten, tarım makinelerinin kullanılışını anlatan propaganda afişleriyle, soya ve ayçiçeği bitkilerinin en iyi yetiştirilme usullerini, tohumların parazitlerden, küften ve farelerden nasıl

korunacağını, nasıl saklanacağını gösteren renkli duvar resimleriyle kaplı. Uzun süreden beri din karşıtı müzeler, sinema salonları, toplantı salonları, *raboşi clubi* (işçi kulübü) tiyatroları, yada orkestrası mihrabın arkasında bir set üzerine kurulan dans salonları haline getirilmiş öteki kiliselerde gördüğüm dinsizlik propagandalarından hiç biri yok bu kilisede: ne *Via Crucis*'i alaya alan bir afiş, ne komünistlerin halk yığınlarına dinle ilgili kendi görüşlerini açıkladıkları bir bildiri var. Buradaki afişler sadece ve sadece bu kilisenin yeni işleriyle ilgili.

Kilisenin karşı duvarına bir takım kutsal süslemeler ile Meryemin ve bir kaç azizin resimleri dayalı. Komünistlerin, arada sırada tohumları havalandırmak için kullanılan kürekleri sakladıkları mihrabın ya da tohum yığınlarının altında yirmi yıldan beridir saklı duran kutsal tasvirlerin tozunu alıyor bir grup yaşlı köylü kadın. Gidip tasvirlere yakından bakıyorum. Bazıları gerçek 'ortodoks' ikonları — bilinen bakır, pirinç ya da beyaz metalden mahfazalar içine alınmış, yüzleri kara Meryem tasvirleri. Ötekiler Katolik tasvirlerinin taklitleri. Yaşlı bir erkek, açılır kapanır bir duvarcı merdiveninin üstüne tünemiş, bir genç kızın kendisine vermek üzere elinde hazır tuttuğu tasviri asmak için duvara çivi çakıyor. İki babuşka, ayçiçeği tohumu yığını altında buldukları bir fare ordusunu kovalıyorlar ellerindeki tırmıklarla. Yaşlı kadınların yüzlerinin örümcek ağı gibi kırışıklarla kaplı oluşu dikkatimi çekiyor. Bu arada, oradan uzaklaşmayan delikanlılar grup halinde dikilmiş, manzarayı seyrediyorlar; kızlara takılıyor, gülüşüp, şakalaşıyorlar, ama yüzlerindeki ifadelerin, kelimelerinin, el kol hareketlerinin alaycılık mı, yoksa delikanlılık gururuyla yumuşayan saf, şen bir kayıtsızlık mı taşıdığını söylemek zor. Daha olgun çağdaki, kırk yaşlarındaki (1917'de Lenin iktidara geçtiği zaman yirmi yaşlarında olan ve o zamanki Büyük Savaş'ın 'fikrini belli etmemiş' kuşağını temsil eden) bir kaç adam da elleri ceplerinde, yaşlılara yardım mı etsinler, yoksa onları alaya mı alsınlar gibilerden bir kararsızlık içinde uzaktan bakıyorlar.

Süsleri temizleyip parlattıktan sonra kilisenin içine getirip, mihrapla duvar arasındaki köşeye bırakan yaşlılardan biri, kızlara, 'Şamdanları nereye koyacağız?' diye soruyor.. Şamdanların nereye konması gerektiğini hepsi de unutmuş görünüşe bakılırsa.

Yaşlı kadınlardan biri, 'Mihrabın basamaklarına,' diyor. 'Küçüklerini ise buraya, mihrabın üstüne koyacağız.'

Mihrap masasının üstünde bir yığın defteri kebir duruyor. Yaşlı bir adam kirli parmaklarıyla defterlerden birinin sarı sayfalarını çeviriyor. Defterin her sayfası sütun sütun rakamlarla ve yana çıkılmış notlarla dolu. Bu defterlerin değeri çok büyük. Bunlar kilisenin, daha doğrusu deponun son bir kaç yıllık hesaplarını taşıyor. Olşanka köylülerinin bütün servetlerinin hesabı, teslim ettikleri tohumların miktarı, teslim tarihleri ve tohumlara karşılık kendilerine ödenen paraların tutarları hep bu defterlerde kayıtlı. Defterleri karıştıran ihtiyar bunları fırlatıp atsın mı, yoksa bir yere kaldırıp saklasın mı, bilemiyor. En sonunda kararını veriyor. Defterleri kucaklıyor, dikkatle tozlarını alıp, mihrabın ortasındaki bir dolaba koyuyor — bunun üzerine, bir kaç dakikadan beri onu gözlemekte olan bir *babuşka* kollarını sallaya sallaya kısık bir sesle haykırmaya başlıyor. Bütün öteki *babuşkalar* da oraya üşüşüp bağrışmaya koyuluyorlar. Hep bir ağızdan, o dolabın kutsal kitaplara ait olduğunu, böyle pis defterlerin oraya konamayacağını söylüyorlar. O sırada delikanlılar atılıp defterleri savunuyor ve onların öteden beri orada durduğunu, bu bakımdan yine orada durmaları gerektiğini ileri sürerek kadınların tutumunu protesto ediyorlar — defterlerin oradan kaldırılmasına hiç bir akla yakın neden yoktur onlarca; şimdiye kadar nasıl orada duruyor idiyse defterler, yine orada durmalıdır.

Derken, yavaş yavaş gürültü patırdı diniyor, sesler daha az tiz çıkıyor, kocakarılar lânet olsun gibilerden, ama kurumla ve başlarını iki yana sallayıp homur homur homurdanarak inatlarından vazgeçiyorlar. Delikanlılardan biri, 'Hey, *babuşkalar*, verin bakalım şu şamdanları,'. diyor ve arkadaşlarıyla birlikte, *babuşkaların* şamdanları mihraba yerleştirmesine yardım ediyor.

Bu arada yaşlı erkekler şaşkın durmaktadırlar. 'Hani eskiden şurada duran mumlar, o büyük mumlar nerede ola ki?' diye soruyorlar. 'Ah, bir tanecik mumumuz olaydı! Ama mum yüzü görmeyeli yıllar var!'

En sonunda kiliseye bir çeki düzen verilmiştir artık. Şimdi ortalıkta tohum yığınları yok; her taraf süpürülüp temizlenmiş, tozlar alınmış. Bir saat öncesine kadar duvarları kaplayan Komünist propa-

ganda afişlerinin yerinde kutsal tasvirler duruyor şimdi. Pencere camları yıkanıp, gıcır gıcır temizlenmiş. Yaşlı bir kadın yaluma yaklaşıyor, bana *barin* diye hitap ederek, kilise *pop*'unun yakında geri gelip gelmeyeceğini soruyor. On iki yıldır Sibiryadaymış *pop*.

'Geri gelme olasılığı var,' diye cevap veriyorum.

Öteki *babuşkalar* sıkışıp bir halka halinde çevremizi almış, dikkatle dinlerlerken, yaşlı kadın, 'Eğer *pop* geri gelmezse, kilisemizi yeniden kutsayamayız,' diyor.

Kızlardan biri, 'Onun buraya gelmesi uzun sürer,' diyor. 'Sibirya nere, Olşanka nere?'

Delikanlılar gülmeye başlıyorlar, ama yaşlı erkekler şaşkın şaşkın yüzüme bakıyorlar. Kendi kendilerine, 'Eğer *pop* geri gelmezse ne işe yarar kilisemiz?' diye sorar gibi bir halleri var. Delikanlılar da gülüşleriyle, 'Eh, sizin *pop*'unuz gelmezse kiliseye yine tohumları koyarız,' diyorlar sanki.

Pop'unuz ölmüş de olabilir,' diyorum onlara. 'Ama eğer o gelmezse, yerine başka biri gelir.'

Birdenbire yaşlı erkeklerden biri, 'Ya çanlar?' diye soruyor. Bir başkası onun sorusunu tekrarlıyor: 'Evet — ya çanlar?'

Rusça çanlar kelimesi '*kolokola*' dır. Son derece güzel bir kelime bu *kolokola* — Ukrayna kırlarının yumuşak havasında duru, akıcı bir ses çıkaran çanların sesini aynen veriyor bu kelimenin sesleri. Çevremi alanlar hep bir ağızdan tekrarlıyorlar: '*Kolokola, kolokola, kolokola!*' ve ben bu uyumlu seslerde, kilise kulesinin tepesinde çoşan çanların, tarlaların yeşili, tarlaların altın renkleri üzerinde, gözalabildiğine yayılan mısır tarlaları üzerinde şen şakrak yankılandığını duyar gibi oluyorum. Yaşlı erkeklerden biri, '*Podojditye*— bekleyin!' diyerek dışarı koşuyor. Hep birden onun ardı sıra giderek kilise avlusuna çıkıyoruz ve bulunduğumuz yerden, ihtiyarın otlaktan aşağı acele acele yürüyerek, bitişik kolhozun merasında otlayan bir kaç ineğe doğru gittiğini görüyoruz. İhtiyarın, ineklerden birini yakalayıp, hayvanın boynundaki ağır tunç çanı çıkarışını, sonra patikadan neşeyle dönüşünü seyrediyoruz. İhtiyar yaklaşırken, ötekiler ona bakarak, hep bir ağızdan, '*Kolokola, kolokola, kolokola!*' diyorlar. Delikanlılardan biri kulenin tepesine çıkmaya gönüllü oluyor; bunun üzerine yeniden kiliseye giriyoruz, ihtiyarlar bir merdiven getirip

kulenin içine dayıyorlar, delikanlı merdivene tırmanarak gözden kayboluyor. Biraz sonra tunç çanın tatlı, ağırbaşlı sesinin yukardan yayıldığını duyuyoruz. Bu alışılmamış duru, tatlı, yumuşak ses vadide yankılanırken herkes, hatta pınar başında oturan yaralılar bile gözlerini yukarı çeviriyorlar. Tıpkı, gö ğün mavi çayırlarında bir inek otluyormuş gibi geliyor insana. Tam bu imge benim kafamdan geçtiği sırada delikanlılardan, genç haylazlardan biri kıkırdayarak, 'Dinleyin,' diyor, *'korova'yı* — ineği dinleyin!' Herkes gülüyor, ama ben delikanlıyı kolundan tutup kabaca sarsıyorum ve 'Gülme!' diyorum. Yüzüme bakıyor, kızarıyor, yüzünü bir şaşkınlık kaplıyor, bir şeyler söylemek istiyor, dudakları kımıldıyor, ama ne söyleyeceğini bilemiyor. İçimde ona şöyle diyebilmek isteğini duyuyorum: 'Şu yukarıdaki inek çam, son derece güzel bir şey.' Ama o anda kelimeleri hatırlayabilecek halde değilim.

(Aşağıdaki satırlar Faşist sansürü tarafından çıkarılmıştı.)

Biz çan sesini dinlerken kilisenin dışında bir Alman çekili topçu kolu duruyor. Bir subay atından iniyor, atları toplardan çözme emri veriyor ve kiliseye giriyor. Hızla tekrar dışarı çıkıyor ve haşin bir sesle askerlerine sesleniyor:

'Atları kiliseye koyun!'

Yaşlı köylü kadınlar istavroz çıkarıyor, yaşlı erkekler gözlerini yere indirip sessizce uzaklaşıyor. Delikanlılar bana bakarak kıkır kıkır gülüyorlar.

XVII

TOZ VE YAĞMUR

Petşanka, Eylül

Bir hafta süren yağmurdan sonra, nihayet burada hava açıyor. Yeniden toz kalkıyor ve askerler bu tozu zevkle çekiyorlar ciğerlerine. (O boğucu, o allahın belası toz örtüsü yeniden ortaya çıktı. Buna rağ-

men, yağan yağmurla vazelin sürülmüş cama dönen o korkunç Ukrayna yollarında, çamur içinde bata çıka bunca gün yol aldıktan sonra hepimiz tozu eski bir dost gibi büyük sevinçle karşılıyor, seve seve ciğerlerimize çekiyoruz. Bu Ukrayna yollarının yüzeyinin — killi, katı, suyu emmeyen bir yüzey — yapışkan, kaygan bir çamur tabakasıyla kaplanması için bir kaç dakikalık bir yağmur yetiyor; diz boyu çamur arasında göze görünmeyen birer tuzak gibi derin yarıklar, çukurlar da çabası.) En sonunda yolumuza devam edebiliyoruz, Dinyeper'e doğru yürüyüşümüzü sürdürebiliyoruz yeniden. *'Schnell! Schnell!'* — bu haykırışlar yürüyüş kolunun bir ucundan öteki ucuna yankılanıyor. Ufukta toplar yeniden gürlemeye başladı. Makineli tüfek mermileri, yüksek, dalga dalga ekinler arasında ıslık çalıyor yine.

Yağmur bir hafta önce başladı. Yağmurun başlamasından kısa bir süre önce öyle bir an geldi ki, kendi kendime, 'Geri dönüyorum ben,' dedim; 'yetti artık, canıma tak dedi.' Daha fazla dayanacak halim kalmamıştı. Zaten savaş sakatıydım — geçen savaşta, 1914-18 savaşında akciğerlerim zehirli gazla yanmıştı. Ciğerlerimi kavuran, ağzımı dolduran, dudaklarımı, gözlerimi, burun deliklerimi acıtan bu yoğun, bu acı toz bulutu içinde soluk alamıyordum. Yağmur yağsa diye dua ediyordum. Gözlerimi ufuktan ayıramıyor, masmavi gökyüzünde bir yağmur bulutu görebilir miyim diye dört bakınıyordum. İki üç kez durup yoğun toz bulutundan kurtulmak için yürüyüş kolunun epeyce gerilerinde kalmıştım. Yürüyüş kolu arayı adamakıllı açmış, düşmanla teması kaybetmemek için var gücüyle, son hızla ilerliyordu. Acele etsem bile kola bir kaç saatten önce yetişemezdim artık. Adamakıllı geride kalmıştım, ama aldırdığım bile yoktu. O kırmızı toz bulutu içinde öksürüp tıksırmaktan, boğulacak hallere gelmekten bıkmıştım. 'Eğer akşama kadar yağmur yağmazsa, dönüyorum ben geriye,' diyordum kendi kendime.

Hava müthiş sıcaktı. Bununla birlikte havada bir kararsızlık, güvenilmez bir hal vardı. Gökyüzü duru olmakla birlikte, insan ufkun gizli kıvrımları ardında bir şeyler hazırlanmakta olduğunu sezebiliyordu. 'Bu Ukrayna'nın bilinen yaz havasına benzemiyor,' diyordum içimden. Ukrayna yazlarının nasıl olduğunu kendi deneyimlerimden bilirim. Kendine özgü nefis rayihalarıyla karakteristik saman kokusunu sınırsız ekin tarlalarından alan ağır, havasız bir rüzgârın zaman

zaman estiği, son derece sıcak bir mevsimdir burada yaz. 1920'de, Mareşal Pilsudski orduları Ukrayna'yı işgal edip de Kiev üzerine yürüdüğü sırada, resmi İtalyan gözlemci sıfatıyla, Ukrayna'nın başkentine kadar Polonya birlikleriyle gitmiştim. Aylardan Mayıs olmasına rağmen, yakıcı bir Ağustos güneşi engin ekin tarlalarını bakır rengine boyuyordu. Sıcaktan, açlık ve susuzluktan her gün yüzlerce at kırılıyordu. Günlerce eyer üstünde oturmaktan dizlerim hamlaşmıştı. Geceleri uyumak için kendimizi tarlalara atar, ateş gibi yanan başaklar arasına serilir kalırdık. En sonunda Kiev'e vardığımızda hepimiz acınacak bir durumdaydık. Ben hemen Europeski Oteli'ne inmiş, kendimi karyolaya atmış ve iki gün iki gece hiç kalkmadan uyumuştum.

Bu çetin yürüyüşün ilk günleri süresince de yine öyle, o müthiş yorgunluğun altında kalına bir dehşet duydum işte. Bununla birlikte Şumi'ye ve Şumi'den ötelere uzanan ovayı geçmekte olduğumuz sırada bunaltıcı havada bir döneklik işareti, bir değişiklik belirtisi, hatta bir fırtına alameti seziliyordu. Tam Almanların 'leylek' adını verdikleri keşif uçaklarından birinin son derece ağır, tembel tembel uçuşunu gözlerimle izlediğim bir sırada, uzakta, ufkun az üstünde, mavi gökyüzüne kurşun kalemle çizilmiş ince bir çizgiye benzeyen koyu kahverengi bir şerit görür gibi oldum. 'Leylek', yaklaşan fırtınayı sezinlemişcesine gayet alçaktan, ağır ağır süzülüyordu. Onu seyrederken, 'Muhakkak yağmur yağacak, bu allahın cezası toz da nihayet basılacak,' diye içimden geçiriyordum.

Altımızdaki arabayla Dimitraskovska köyünden geçtiğimiz sırada (dört beş kilometre ilerimizde büyük çaplı top hiç durmadan gürlüyor) bir Alman arabası arkamızdan yetişiyor, arabanın şoförü eğilip bana İtalyanca bağırıyor: 'Geri dönün, bu yolu Ruslar bombardıman ediyorlar. Yürüyüş yönünü vadiye doğru çevirip, dereden geçmek emrini aldık. Yol korkunç, ama daha güvenli!' Keşif uçakları görmesin diye arabamızı bir ağacın altına çekip dışarı çıkıyoruz. Alman şoför yanımıza geliyor; bir gülümseyişle yüzü kırış kırış oluyor. Yirmi, yirmi beş yaş arasında bir genç, ama daha küçük gösteriyor; çocuğa benziyor. İtalyancayı nerede öğrendiğini soruyorum ona. 'Roma'da diye cevap veriyor. 'Panteon'un arka tarafındaki Minerva Oteli'nde garsonluk ettim.' Sonra mükemmel bir Roma şivesiyle, 'Şu top seslerine

kulak verin hele — yine epey ölen olacak,' diye ekliyor. İnce bir toz tabakasıyla kaplı yüzünü sıvazlıyarak gülüyor.

Kilisenin duvarına, giriş kapısının iki yanma, iki tane renkli film afişi yapıştırılmış. Kilise bir *sovkino* — sovyet sineması haline getirilmiş. Tiplerden anladığıma göre, filmlerden biri aşk filmi olacak: bir delikanlıyla, bir genç kız — delikanlı, kolhozlarda çalışan makinistlerin giydiği şu bilinen kasketlerden geçirmiş başına, kız da yine bilinen şu renkli başörtülerden takmış, çenesinin altından bağlamış— sınırsız, derin masmavi bir gök altında ekin tarlaları ve tarım makinelerinin meydana getirdiği bir fon önünde kucaklaşıyorlar. Filmin adı: *Aşkin Ötesi.*

Almanların bir *Feldlazaret* — sahra hastanesi kurdukları kiliseye giriyoruz. Duvarlarda Komünist propaganda filmlerinin afişleri duruyor. Filmlerden bazılarının konuları cehalete, alkolizme, vereme karşı savaş, bazılarının konuları da kolhozlardaki yaşayışla, Kızılordu örgütüyle, Sovyet havacılığının, Sovyet mühendisliğinin ve Sovyet sanayiinin başarılarıyle ilgili. Kızılorduyla ilgili filmin bellibaşlı tipi Stalin: afişlerin çeşitli parçalarında askeri kılıkta görünüyor. Film, 1919 ve 1920-21 yıllarında Polonyalılara karşı, Mahno ve Petliura çetecilerine karşı, Wrangel'in, Kolçak'ın, Deniken'in 'Beyazlar'ına karşı verilen savaşlardan sahneleri canlandırıyor. Filmde Stalin'in yanıbaşında sadık Voroşilof, bıyıklı Budyenni, Timoşenko, Kirov ve Çapayev de görünüyor. Ne var ki, Troçki'yi, Tuhaçevski'yi ya da devrimin öteki liderlerini göremiyorum.

Yaralılar, hemen film afişlerinin altına, duvarlar boyunca gelişigüzel serilmiş ot minderlerde yatıyorlar. Mihrabın üstünde sıra sıra antiseptik şişeleri, pamuk paketleri, sargı bezleri ameliyat gereçleri duruyor. Mihrabın ardındaki sinema perdesine ise anatomi şemaları iğnelenmiş. Altın çerçeveli gözlüklerinin camları ardında miyop gözleri şefkatle bakan, kafaları usturayla kazınmış iki askeri doktor ağır ağır hastaları dolaşıyor, ot minderlerin üzerine eğilip alçak sesle konuşuyorlar. Pencerelerin kırık çamlarından içeriye dalga dalga toz doluyor. Kâh yakınlaşan, kâh uzaklaşan top sesleriyle noktalanan karmakarışık sesler giriyor. Yaralılardan birini öksürük tutuyor. Ayaklarımızın ucuna basarak hastaneden çıkıyoruz. Birden bire, hastaneye bitişik yapının duvarındaki çengellere asılı, şıpır şıpır kan dam-

layan kocaman et parçalarıyla karşılaşıyorum. Sığır ve domuz parçaları bunlar. Bu yapı da hastanenin mezbahası. Mezbahanın yanıbaşında ise mutfak var. Dolaşabilen bir grup yaralı kazanların çevresinde toplanmışlar, sebze çorbasının pişmesini bekliyorlar.

Kilisenin dışında bir kaç asker bir mezar kazıyor, bir iki tanesi de taze topraklı tümseklerin üstüne akasya ağacından yapılma kaba saba haçlar dikiyor. Kilisenin avlusu yapıyı çepeçevre kuşatıyor. Avlunun bir kısmı mutfağa verilmiş, geri kalanı da mezarlık. Mutfağa ayrılan avluda bir sürü yaralı toplanmış. Bir kısmı patateslerin çevreye kol salan yaprakları arasında dolaşıyor, bir kısmı da, kanlı sargı bezlerinden şişmanlamış bacaklarıyla, yere oturmuş, sessiz sedasız atıştırıyor. Son derece yakışıklı, genç bir subay, elindeki kısa çomakla çizmelerine vura vura yanımızdan geçiyor. Bir kolu askıda. Hafif hafif ıslık çalarak gidiyor.

Güneşin yakıcı ışınları koyu bir sis tabakasını deler gibi tozlu havayı deliyor. Mutfak avlusunun dibinde, bir moloz yığını üstüne oturmuş bir yaralı akordiyon çalıyor. Çalgının sesi gıcırtılı, ama melodi tatlı: kuzey ülkelerine, sis ve yağmur diyarına ait bir şarkı bu. (Bizim çevremizde ise hava toz yüklü: tarlalarda tozlu ekin başaklarını kupkuru bir rüzgâr kımıldatıyor.) Bu mutfak avlusunda bu mezarlıkta, mezarlarla, ayçiçekleriyle, ekili patateslerle dolu bu kilise avlusunda sükun ve huzur dolu bir hava, bir manastır avlusunun huzur dolu havası var. Acıdan ileri gelen en ufak bir bağırma, hatta ateşten kurumuş, çatlamış dudaklardan sayıklama anında elde olmaksızın dökülen o zayıf iniltiler bile duyulmuyor burada. Bu savaşın yaralıları öbür savaşın yaralılarından ne kadar da başka! Hatırlıyorum... Hoş, o canhıraş feryatları, elde olmaksızın koyverilen çığlıkları, Tanrıya umutsuzca yakarışları, ölmek üzere olanların boğuk iniltilerini kim hatırlamaz ki? Bu savaşın yaralıları ıstırapları karşısında daha büyük bir erkeklik, daha büyük bir metanet — hatta, kendilerini alın yazılarına bırakışta daha samimi, daha açık yürekli olmayanlar belki daha büyük bir bilinçlilik — gösteriyorlar. Bana öyle geliyor ki bunlar, acılarının derecesini belli etmemek için kendilerini daha çok tutuyorlar. Bu yalnız Almanlar'da değil, Rumenlerde, Ruslarda da görülüyor. Ne feryat ediyorlar, ne inliyorlar ne küfrediyorlar. (Onların bu katı, inatçı sessizliklerinin hiç kuşkusuz anlaşılamayan, gizemli bir yanı var.)

Eskiden Roma'daki Minerva Oteli'nde garsonluk yapmış olan Alman askeri yanıma gelip, yola çıkmamız gerektiğini ; yolun çok kötü olduğunu ayrıca havanın her an patlayabileceğini söylüyor. Başını gökyüzüne kaldırıp, ufkun üzerinde hızla büyümekte olan bir bulutu gösteriyor. Tanrıya şükürler olsun; nihayet yağmur yağacak! Daha fazla tahammülüm kalmadı; bu korkunç kırmızı toz içinde soluk alamaz oldum. Ne var ki, bütün Alman askerleri gökyüzüne tasalı gözlerle bakıyor, başlarını üzülerek iki yana sallıyor ve gittikçe büyüyüp bütün ufku kaplayan o kara buluta küfürler savuruyorlar. Kiliseden ayrılıp arabamızın yanına dönüyoruz. Yol keskin dönemeçlerle, tehlikeli bir eğimle iniyor. Aslında bu bir yol değil, gözenekli kocaman kocaman taşlarla dolu bir sel yatağı. Bu sırada, daracık vadinin dibinde akan çamurlu dereye varıyoruz. Çelik telle birbirine tutturulmuş kütüklerden yapılma, her tarafı oynayan bir köprüden geçiyoruz. Derenin kıyısında bir takım askerler kamp kurmuşlar. Orta çaplı topların bulunduğu bir topçu alayına bağlı bunlar. Atların bir kısmı dizlerine kadar suya girmiş, ötekiler bitişik çayırda otluyor. Vadinin karşı yamacını tırmanan yolu cephane kamyonları konvoyu tıkamış. Küme küme askerler tekerleklere asılıyor, itiyor, atlar ses çıkarmadan katlandıkları acılardan ötürü bir sırıtış halinde gerilmiş dudakları arasından sarı dişlerini göstererek, ayaklarını sıkı basabilmek için çılgınca bir çaba harcıyor. İki ağır Rumen kamyonu — kamyonlar *Skoda* markalı — müthiş bir uğultuyla dik bayırı ağır ağır tırmanıyor. Askerlerin yüzleri kalın bir toz tabakasıyla kaplı; bu toz tabakası üzerinde ter derin izler açıyor.

Ufak bir köylü kalabalığı — çoğunluğu kadın, yaşlı erkek, küçük çocuk ve yaşları on beş on altı arasında değişen delikanlılar — yolun bir yanına dizilmişler, akın akın geçen insan ve hayvan selini seyrediyorlar. Görünüşe göre korkusuzca bakıyorlar; yüzlerinde merakla karışık ciddi bir ifade var. Çocuklar şen, canlı ve biraz utangaç. Kadınlar çenelerinin altından bağladıkları parlak renkli eşarplarla örtmüşler başlarını. Bluzlarıyla etekleri sarı, yeşil, kırmızı çiçek desenli basmadan. Erkekler, yaşlısı genci, pamuklu kumaştan ceket giyiyor; pantolonları işçi tulumlarının yapıldığı mavi kumaştan. Bugünün mujik'i artık yandan düğmeli *tolstovko*, çizme ve kürklü başlık giymiyor. Bugünün mujik'i bir köylüden çok işçiye, zanaatkâra benziyor. Baş-

larındaki motosikletli kasketi onlara büyük şehirlerin kenar mahallelerinde oturanların görünüş ve havasını veriyor. Yirmi beş yıl içinde Bolşeviklik, yirmi beş yıl içinde kollektif çiftlikler tarım makineleri Rus köylüsü üzerinde mucizevi bir etki yaratmış, onları bir ağır işçi ırkı, bir makinist ırkı haline getirmiş. İster istemez verdiğimiz moladan yararlanmak isteyerek kumanya çantamı açıp yemeğe başladığım sırada köylüler beni dikkatle, merakla seyrediyor, kendi aralarında fısıldaşıp gülüşüyorlar.

'Koltuğun altında hâlâ bir paket karamela kalmış olmalı,' diyorum Pellegrini'ye.

Pellegrini karamelaları çocuklara dağıtmaya başlıyor. Bize çekine çekine yaklaşıyor, ellerini uzatıyor, karemala kâğıtlarını becerikli parmaklarıyla açıyor, dikkatle tadıyor, tatlı olduğunu anlayınca ağızları kulaklarına vararak, sevinçle gülüyorlar. Ne de olsa çocuk bunlar; çocuk ise dünyanın her yerinde aynıdır. Savaştan önce Dimitraskovska halkı *Univermag*'ın çeşitli şubelerinde karamela — hafif tuzlu bir tadı olan şu Sovyet tipi karamelalardan — bulabiliyorlardı. Ne var ki, çok pahalıydı karamelalar. 1920 21 yıllarının Sovyet çocuklarından çok, ama çok daha başka olan bu 1941 Sovyet Rusyasının çocuklarına yakından bakıyorum. Motosikletli başlığı ve Kazak usulü işlemeli takkelerinin altında saçları kıvır kıvır. Oğlan çocukları mavi kumaştan pantolon giyiyor; hepsinin de pantolonları ya bedenlerine çok uzun, ya da çok kısa geliyor. Kız çocukları ise eteklik giyiyor, önlük takıyorlar; başlarında eşarp var hepsinin. Aralarında alçak sesle konuşuyor, neşeli neşeli gülüşüyorlar. Bütün hareketlerimi büyük bir dikkatle izliyor, arada sırada bakışlarını ağır Alman toplarına, tepeyi tırmanmaya çabalayan atlara, derenin öbür yakasında homurdanan ağır kamyonlara çeviriyorlar. Bu sırada ispirto ocağını yakan Pellegrini çay yapmak için su ısıtıyor. Kumanya çantamdan bir limon çıkarıyorum; çocuklar hemen yaklaşarak çevremi alıyor ve limona dikkatle bakarken havayı kokluyorlar. İçlerinden biri soruyor: *'Sto eto takoye?* — nedir bu?' 'Bu limondur,' diye cevap veriyorum. 'Limon, limon,' diye birbirlerine tekrarlıyor çocuklar. Soruyu soran çocuk bana, hayatlarında ilk kez bir limon gördüklerini söylüyor. 'Biraz ekşidir,' diyorum ona, 'ama iyidir. Tatmak ister misin?' Bir dilim kesip veriyorum ona. Çocuk limon dilimini ağzına götürüyor ve yüzünü bu-

ruşturarak limonu yere tükürüyor. Başka bir çocuk hemen eğilip limonu yerden alıyor, bir an emiyor, yüzünü buruşturarak yanındaki arkadaşına veriyor. Her biri limonu tadıyor, tadan yüzünü buruşturarak tükürüyor. Ömürlerinde limon görmemişler.

Aniden yağmur başlıyor. Önceleri hafif bir sağanak halinde; sessiz, adeta koşar gibi. Ama az sonra bir kasırga halini alıyor, bardaktan boşanırcasına, sel gibi iniyor yağmur. Kendimden geçercesine yüzümü yağmurun serin okşayışına bırakıyorum, serin, duru yağmurun yüzüme saçlarıma yağışını hazla duyuyorum ve susuzluktan yanan bir insan gibi ağzımı yağmurla dolduruyorum. Yağmura kavuştum en sonunda! Çevremden koro halinde sövüp saymalar, küfürler yükseliyor. Alman askerleri başlarını gökyüzüne kaldırıp küfürü basıyorlar. Alman topçu konvoyları zınkkadak duruyor. Atlar kaygan yüzeyde kayıyor, tökezliyor, sanki sihirli bir değneğin dokunuşuyla kaşla göz arasında meydana geliveren çamurda kamyon tekerlekleri patinaj yapıyor. Bir anda çamura saplanıveren topların, kamyonların çevresinde toplanan topçular, şoförler 'Ah anasını..: yağmuru!' diye bağırıyorlar. Yakındaki bir kulübenin kapısında bir kız çocuğu beliriyor ve içeri çağırıyor bizi işaretle. *Pojaluista, pojaluista* — buyrun, buyrun,' diyor. İçeri giriyoruz. Bir sedirde ihtiyar bir erkekle bir delikanlı oturuyor. Pellegrini ispirto ocağını kulübede kuruyor; çay suyu kaynamak üzeredir. Ben ikonların durduğu köşeye oturuyor (Rus evlerinde özellikle konukların buyur edildiği en şerefli yer, baş köşe burasıdır) ve limonu kesiyorum. Delikanlının bacağı hasta; kızarmış ve şişmiş, her halde artirit olacak. Bana bakarak *'Mnye bol'no* — ağrıyor, diyor inler gibi, aynı zamanda da limona bakıyor. İhtiyarla kız da bu acaip meyvaya bakıyorlar. İhtiyar, 'Vay, vay, vay, bir limon bu yahu!' diyor. Sahici bir limonu en son yirmi yıl önce görmüş. 'İyi ama Kırım o kadar uzak değil ki,' diyorum ona 'Evet,' diye cevap veriyor ihtiyar, 'ama belki — kim bilir? — belki de Kırımdaki bütün limon ağaçları tohuma kaçmıştır.' (Gerçekte ise Komünistler iktidara gelir gelmez yıllık narenciye ürününü ihraç malı olarak kabul etmişler ve o günden beri Rusya'da, Moskova, Leningrad, Kiev ve Odesa gibi büyük merkezler dışında kimse limon veya portakal satın alamaz olmuştur.) Orta yaşlılar, kırk yaşlarında ve kırktan yukarı olanlar hatırlıyor ancak limonun ne biçim bir şey olduğunu. Limon onlar için eski rejimle

ilgili anılarının bir parçasını meydana getiriyor. Ama gençlerin böyle anıları yok; onlar limonun ne biçim birşey olduğunu bile bilmiyorlar.

Bardaklara çay ve her *stakan çaya* * içine ince bir dilim limon koyuyoruz. İhtiyar ve kız çaylarını içerlerken keyifli keyifli gülüyorlar. Ama bacağı hasta olan delikanlının kederli, mahzun bir hali var. İhtiyar, 'Öteki savaşta, *germanskaya voina* sırasında...' diye lâfa başlıyor. (Onlar bu adı veriyorlar 1914 18 savaşına: *germanskaya voina* — Alman savaşı. İhtiyar 1916 da Karpatlar'da savaşmış.) Sonra elini Pellegrini'nin masa üstünde bıraktığı ispirto şişesine uzatıyor, şişenin mantarını çıkarıp gözlerini kendinden geçercesine kapayarak kokluyor. 'Birazcık su kattın mı diyor, 'mükemmel bir içki olur.' Üç aydır — daha doğrusu, savaşın başladığından beri — dudaklarına bir damla vodka değmemiş. Yok, vodka yok. Gülmekten katılıyorum; ötekiler de kahkahayla gülüyorlar ve Pellegrini şişeyi kaptığı gibi cebine koyuyor, güven altına alıyor.

Kapıya gidip dışarıya bir göz atıyoruz. Yol şimdi çamurdan bir dere halinde. Yağmur dinmiş. soğuk bir rüzgâr esiyor —sürekli, kuru, kedi dili gibi hışır hışır bir rüzgâr. 'Geceyi burada geçirmek zorundasınız,' diyor ihtiyar; 'Yollar sabaha kadar anca kurur.' Hakkı var ihtiyarın. Bu Ukrayna yollarının bataklık haline gelmesi için yarım saatlik bir yağmur yetiyor. Yapışkan, kaygan bir çamur denizi ortasında savaşılıyor. Alman askerleri bağıra çağıra bir kamyondan ötekine, bir attan ötekine koşup duruyorlar. Yapılacak hiç bir şey yok. Yolların kurumasını beklemek zorundayız. Ağır toplar uzakta, ormanın ardında gürlüyor. Ukrayna bozkırlarında savaş işte böyle oluyor: toz, çamur, toz, çamur. Ya toza, ya çamura gömülüyor savaşanlar. Tepeden doğru karmakarışık sesler, insan sesleri, at kişnemeleri duyuluyor. Yeni yeni birlikler geliyor, ama bir türlü vadiye inemiyorlar; yollar sabaha kadar kurumayacağı için orada, tepede gecelemek zorundalar.

(Toz ve yağmur, toz ve çamur. Yarın yollar kuruyacak, engin ayçiçeği tarlaları sıcak, kavurucu rüzgârda çatır çatır çatırdayacak. Sonra yine çamur olacak her yan. Bu Rusyadır işte; Çarların Rusyası, Çarların Kutsal Rusyası, aynı zamanda S.S.C.B. — toz ve yağmur, toz ve çamur. Rus seferidir bu; öteden beri böyle gelmiş, böyle gider bu

---

Rusca: Bir bardak çay.

Rus seferleri ve 1941 seferi de böyledir işte. *Nichts zu machen, nichts zu machen.* Yarın yollar kuruyacak, sonra yine çamur deryası olacak ve her yan cesetlerle, yıkılmış evlerle, sersefil eserlerie, at leşleriyle, kamyon, tank, uçak, L.K.W. enkazıyla, top enkazıyla, subay cesetleriyle, assubay, er, kadın, çoluk çocuk, ihtiyar cesetleriyle, köpek leşleriyle, ev yıkıntılarıyla, köy, kasaba, orman kalıntılarıyla dolacak. *Nichts zu machen, nichts zu machen.* Ileriye, daha ileriye, 'Rus Kıtası' nm bağrına doğru: Bug'un ötesine, Dinyeper'in ötesine, Donets'in ötesine; Don'a doğru, Volga'ya doğru, Hazar'a doğru. *Ja, ja, jawohl. Wir kampfen um das nackte Leben** Sonra da kış bastıracak — o güzel kış, güzelim kış. Sonra yine yağmur, yine toz, yine çamur — ve kış; o güzel kış, S.S.C.B'nin çelikten kışı, betondan kışı. 1941 Rusyasma açılan savaş işte böyle sürüyor, işte böyle sürecek.)

* Evet, evet, tamam. Çıplak hayat için savaşıyoruz.

İKİNCİ KİTAP

İŞÇİLERİN KALESİ

PROLOG: LENİNGRAD KUSATMASI

Leningrad Dışında, 1943

1941 Eylülü sonunda İtalya'ya dönünce dört ay süreyle evimde hapsettiler beni; bu cezayı, savaş mektuplarımın 'münasebetsiz' olduğu iddiasını ileri süren Almanlar'ın isteği üzerine vermişlerdi bana. Sonra, ertesi yılın Şubat ayında Kuzey Cephesi'ne gitmek üzere yola çıktım ve Polonya, Litvanya, Letonya, Estonya üzerinden Finlandiya ya ulaşıp, Leningrad dışındaki siperlerde kaldım.

Böylesine uzun bir yolculuğu göze almaktaki amacım, Leningrad' lı 'işçi yığınlarının' savaşın doğurduğu törel, siyasal ve toplumsal sorunlara nasıl bir tepki gösterdiklerini yakından gözlemleyebilmek isteğiydi. Rus seferinin başında ve 1941 yazı boyunca Ukrayna Cephesinden gönderdiğim mektuplarda, S.S.C.B'nin tarımın endüstrileştirilmesi, daha doğrusu makineleştirilmesi yoluyla eğitilmiş ve değiştirilmiş 'işçi yığınları'nın aynı cinsten sorunlara nasıl tepki gösterdiklerini, Rus savaş çabasının gerisindeki yürütücü gücün her şeyden önce köylü proleteryanın 'endüstriel töresinde' bulunduğu olgusunu, ısrarla belirtmiştim. (Tarımın endüstrileştirilmesi, daha doğrusu makineleştirilmesi yoluyla eski *mujik* 'in tamamiyle ortadan kaybolmuş olduğu, bence asla akıldan çıkarılmaması gereken bir olgudur.) Kadınıyla, erkeğiyle — kırk yaşından küçük olan — bütün o köylülerin yaşayışları arka arkaya uygulanan üç tane *Pyatlyetka*, yani Beş Yıllık Plân ile kökünden değişmiştir. Bura köylüleri artık araç ve gereç olarak kazma, kürek, tırmık, orak kullanmıyorlar; bu köylüler şimdi traktör, pulluk, biçer-döver gibi tarım makineleri kullanıyorlar. (Her kolhozda bu tarım makinelerinden yüzlerce ve yüzlerce var.) Değişiklik, giyim kuşam, görenekler, gelenekler ve düşünüş bakımlarından da derin olmuştur. Eski Rus köylü hayatı artık ölmüştür. Eski bağnazlık, eski

tembellik tarihe karışmış bulunuyor; çizmelerle, kürk başlıklar, kalpaklar, sakallarla birlikte ortadan kalkmış bulunuyor. Bunların yerini bugün mavi tulumlar, meşin ceketler, dar viziyerli kasketler, usturayla kazınmış kafalar, yüzler — yepyeni bir tarım işçileri kuşağının yüzleri almıştır. Onların bulundukları yerde bugün çetin, zor bir hayat, zorlu bir çalışma, kollektif çiftliklerin amansız disiplini ve teknolojinin üstünlüğünü tartışmasız kabul eden bilinçli bir inanış var. Bu değişikliği, Sovyet köylüsünün henüz gelişmemiş, yüzeysel kültüründen çok, mesela Alman ya da Amerikan köylüsünün ulaştığı ölçüye oranla çok aşağı düzeyde bulunan, teknik uzmanlaşma alanında ulaşılmış ölçülerden çok, endüstri disiplini veya endüstri 'töresi' konusundaki durumları yansıtıyor. Gelenekçi *mujikler* gelişe gelişe bir teknisyen ırk olmuş. Üstelik savaşın başlamasından bu yana, onlar da hiç de aşağı kalmayan birer işçi-asker olduklarını göstermiş bulunuyorlar.

Benim bu sefer Leningrad Cephesinde incelemeyi düşündüğüm konu ise ötekisinin tam tersine, S.S.C.B.'ne karşı açılan savaşın ortaya çıkardığı törel, siyasal ve toplumsal sorunlara işçi yığınlarının nasıl bir tepki gösterdikleri idi. Aslında, olayları doğrudan doğruya gözlemlemek yoluyla, Alman Ordusu Don ve Volga endüstri bölgelerinin bağrına girdiği zaman karşılaşılacak kaçınılmaz durumun ne olabileceğini — başka bir deyimle, Stalingrad'da olanın tekrarlanıp tekrarlanmıyacağını — önceden ve eğer mümkün olursa objektif biçimde ortaya koymak için gerekli malzemeyi toplamaktı amacım... Savaşın bütün alın yazısını belirleyecek olan bu sorunun zorlayıcı ilginçliği, Leningrad —Kronştad Cephesinde hüküm süren müthiş kış süresince beni bekleyen tehlikeleri, güçlükleri göze aldırdı bana.

Karelya Berzahı'nda, Byelostrov ve Aleksandrovka'daki Fin siperleri Leningrad'ın merkezinden topu topu on beş kilometre uzakta, şehrin varoşlarının hemen kıyısında bulunuyor. Böyle bir araştırmanın yürütüleceği üs olarak bu siperler, çeşitli nedenlerden — 'işçiler kalesi'nin çok yakın olmasından, birinci elden bilgi alabilme olanağından, kaçaklardan, esirlerden, kuşatılmış şehirle Fin karargâhları arasında mekik dokuyan olağanüstü tipteki Karelyalı casuslardan alınan sözlü bilgilerin tamamiyle gerçeğe uygun olmasından — ötürü eşi bulunmaz bir yerdir. Bütün bir yıl Leningrad trajedisini işte böyle

yakından, bir tiyatro sahnesini seyreder gibi seyrettim. Bununla birlikte şurasını belirtmek isterim ki, bu benim için hiç de bir 'oyun' değil, törel, siyasal ve toplumsal bir deneyim içinde yaşamadan, sadece seyircisi olduğum — eğer bu deyimi kullanabilirsem — bir bilinç denemesi idi. Gerçi bu deneme zorunlu olarak benim 'dışımda', benden ayrı, bana bağlı olmaksızın geçiriliyordu, ama yine de bu denemenin insanlığa özgü niteliği dolayısıyle, denemeyi doğrudan doğruya geçirenlere derin bir acıma, şefkat ve sevgi duymaktan kendimi alamadım.

Leningrad üzerine gözlemlerim ve düşüncelerimde okurlar, S.S.C.B.'nin en büyük endüstri merkezi olduğu kadar dünyanın da en büyük endüstri merkezlerinden biri olan, Neva boyundaki bu 'işçiler kalesi' nin, Volga üzerindeki büyük 'işçiler kalesi' Stalingrad'da geçirilen denemey ışık tutan gerçeklerini bulacaklardır. Avrupa uygarlığını içine alan bu topyekun trajedinin ortasında, insan zekâsının, belki de biricik, işi, sürprizler yönünden tarihteki herhangi bir savaş kadar zengin olduğunu kanıtlayan bu savaşın ortaya koyabileceği muhtemel sürprizleri araştırmaktan ibarettir. Benim görüşüme göre, Leningrad'da da, Stalingrad'dakine benzer müthiş bir 'sürpriz' bekliyor.

XVIII

UZAKTA, LENİNGRAD YANIYOR

Helsinki, Mart

Tam altımızdaki vapur tamamiyle terkedilmiş görünüyordu. Ne bir lamba ışığı, ne bir seyir ışığı vardı; hiç bir tarafta en ufak bir hayat belirtisi yoktu. Estonya kıyısından bir kaç mil açıkta buzlar arasında sıkışıp kalmış olan gemi, büyük bir kehribar parçasının içine oturtulmuş bir kum tanesini andırıyordu. Kuzey fecrinin uzun uzun can çekişen ateşinin aydınlattığı donmuş deniz, gerçekten de pembe ve sarı karışımı kehribar saydamlığındaydı. Uçak, geminin çevresinde geniş daireler çizerek elli metreye kadar alçaldı. Güvertede bir köpeğin koşup durduğunu, bize bakarak havladığını görebiliyorduk. Lumi-

barlardan birinin ağzında bir adam belirdi ve elini sallayarak bizi selamladı; sonra çekildi, gözden kayboldu. (Finlandiya Körfezinde, şurada burada buzlar arasında sıkışıp kalmış ufak tonajlı pek çok tekne var. Gemilerde genellikle bir manga silahlı adam bırakılıyor; bunlar geminin yükünü korumak için değil — zira gemideki yükler kızaklarla kıyıya taşınmış oluyor — donmuş deniz üzerinden bazen Fin ve Estonya kıyılarına kadar sokulan Sovyet devriyelerinin saldırılarından gemilerini korumak için bırakılıyor.)

Uçak tekrar yükselmeye başlamıştı; şimdi, o noktada kırk milden biraz daha geniş olan Finlandiya körfezinin uzaktan görünen mavi ve beyaz manzarası yavaş yavaş gözlerimizin önünde açılıyordu. Solumuzda uzakta kalan Finlandiya kıyısının varlığını sadece soluk, gökyakut renginde bir şerit belli ediyordu. Göz, Estonya ovasının ötelerini görebiliyor, sınırsız köknar ve kayın ormanları üzerinde dolaşabiliyordu. Biraz ardımızda, az sağımızda, fabrikalarının bacalarından çıkan dumandan peçe ardına gizlenmiş olan Reval belirmişti. Yapılarının sivri uçlu kuleleri, kiliselerinin yeşillenmiş bakır kaplama kubbeleri, limanda rıhtımlar boyunca buz içinde hapsolmuş gemilerin direkleri — şimdi bütün bunlar kalın duman perdesi ardından belirmiş, ışıltılı havada titreşiyor gibiydi. Ve donmuş deniz üzerinde, gözün alabildiği uzaklığa kadar, kıyıya dönen ya da koyulaşmakta olan karanlığa doğru açılan uzun zincirler halinde kızak kafileleri, kayakçılar görünüyordu.

Tam Finlandiya Körfezinin ortasında, aşağı yukarı dört yüz metre yükseklikte bulunduğumuz sırada güneş ufkun altına dalıverdi. Ateşten bir güneşti bu; o sürrealist panoramanın, o eldeğmemiş manzaraların yumuşak pastel renk tonlarıyla taban tabana zıt, yakut kırmızısı bir rengi vardı. Hızarın ağaç gövdesine ağır ağır dalarak en sonunda gözden kaybolan çelik diski gibi, güneş, buzun katı kabuğuna ağır ağır işledi ve iç gıcıklayıcı bir kükreyişle gözden kayboldu. Ufuktan kocaman kocaman karbeyazı buhar bulutları yükseldi. Ufukta kırmızı bir şerit belirdi, bir süre pırıl pırıl parladı, sonra ağır ağır karanlığın içinde eridi. Ve manzara bir anda değişiverdi, gerçek dışı bir nitelik aldı, sanki zaman ve uzay dışında, sanki kara ve deniz dışında kaldı. O zaman birdenbire, billur bir kürenin içinde uçmakta

olduğumuzu, artık doğru bir rota izlemediğimizi, hafif, tatlı bir kavis çizmekte olduğumuzu fark ettim.

O kürenin içindeki hava, bir istiridye kabuğunun içi gibi pembeli maviliydi. Uçak motorlarının gürültüsü, tıpkı bir deniz kabuğu içinde denizin uğultusu gibiydi — eşsiz durulukta, engin, hafif, yumuşak bir ses. Uzun bir süre gözleri zorlamaktan mıdır, yoksa ufuk çizgisindeki o kan kırmızısı şeridin yansıması mıdır nedir, bilmiyorum, ama bana sanki Finlandiya Körfezi'nin başında, batı yönünde, uzakta, Leningrad tarafından havada asılı duran kıpkırmızı bir nokta çevresinde helisel dönüşlerle uçuyormuşuz gibi geliyordu.

Uçağın gözlemcisi de bakışlarını o kırmızı noktaya, o gözkamaştırıcı ateşten topa dikmiş, ayıramıyordu. Sonra birdenbire döndü ve sanki benim kafamdan geçirdiğim soruya cevap veriyormuş gibi başını salladı. Yangın dumanları geniş helislerle göğe yükseliyor, havada kâşaneler kuruyor, rüzgâr bu dumanları bir dağıtıp bir toplayarak gökyüzünde evleriyle, konaklarıyle, caddeleri, koca koca meydanlarıyla tüm bir şehrin tersine çevrilmiş görüntüsünü yaratıyordu. Ve azar azar Leningrad'ın çilesi bütün nesnel gerçekliğini, insan kafasındaki kesin çizgilerini ve maddesini kaybederek soyut bir fikir, bir sanrı, bir am haline geliyor. (Doğudaki bu duman nedir; nedir Doğudaki bu gözkamaştırıcı ışık? Bir yangının dumanı, başka bir şey değil. Uzaktaki bir yangının dumanı hepsi o kadar. Ölü yakmak için istif edilmiş dev bir odun yığının dumanı, başka bir şey değil. Gizemli anlaşılmaz adı olan bir şehrin çilesi: Leningrad'ın çilesi, hepsi o kadar.)

Doğudaki o hafif duman, o göz kamaştırıcı ateşten küre, mavi akşam havası içinde rüzgârın usul usul bozup, usul usul yeniden kurduğu o uçucu şehir gerçekten de maddesi olmayan bir şeydi. Oranienbaum'un ardında, Estonya ovasının bağrında ikide birde, hızla açılıp kapanan kanlı bir göz gibi, kıpkızıl bir aydınlık beliriyordu. Bu, oralarını, Estonya'nın doğu sınırını kasıp kavuran savaş Tanrısının gözüydü. (Dev bir göz, savaş dumanları arasından arada sırada kanlı kanlı bakan Mars'ın gözü.) Bu sırada gece bastırıyordu: ne var ki, ışıl ışıl, bembeyaz parlayan kardan halı, engin buz örtüsü üzerindeki göz kamaştırıcı yansıma, geceyi hayran olunacak, doğaüstü bir gündüz haline getiriyordu. Sanki denizin derinliklerinden çok güçlü, donuk

bir ışık parlıyor da buzdan örtüyü alttan aydınlatarak ona, körfezin en uzak kıyılarına kadar uzanan gizemli bir saydamlık veriyordu; gerçekten de kara bile bu gizemli, bu soğuk ışığın içinde erimişti. Billur kürenin içinde bir alçalıp, bir yükselen uçağın motorlarının homurtusu aniden hafifledi, bir fısıltı halini, bir arı kovanının yıkıltısı halini aldı. Denizin buzlu yüzeyinden yükselerek yavaş yavaş bütün gökyüzünü kaplamaya başlayan sisti bunun nedeni. Derken, birdenbire beyaz bir karanlık içinde kalarak hiç bir şey göremez olduk ve kendimizi o yumuşak, o sükûn dolu, o donuk buhar bulutu içinde yüzüyor bulduk.

Bu sırada uçak sisten kurtulmak için yükselmeye başladı. Bir dakika sonra sisin üstündeki duru havaya tekrar çıkıp da, bir kez daha tepemizde sınırsız ve durgun bir gökyüzü bulunca, ilerimizde, uçağın yolu üstünde yüzen pembe bir benek, bir gül yaprağı gördük. Leningrad'ın alevleri şaşılacak kadar yakın görünüyordu; sisli havalarda hep olduğu gibi, ışık yumuşadığı halde, taze bir güç kazanarak inanılmaz uzaklıklara kadar yansıyordu. Pembe gül yaprağı kımıldıyor, kıvrılıyor, sanki soluk alıyordu. Bana hiç bitmeyecek gibi gelen bir zaman süresi içinde, sınırsız mavilikler içersinden uçuyorduk. En sonunda uçak yeniden alçalmaya başladı, tekrar sise daldık.

Ansızın ağaçlar aldatıcı bir hızla üzerimize gelmeye başladı, altımızda yer bir an sallandı, sonra saatte 300 kilometre hızla yarış pistine fırlamış bir araba gibi giden uçağı karşıladı. Uçağın ski tabanları kayın ağaçlarının tepelerini yaladı, uçak şahlandı ve hızla yüze çıkmak için denizin dibine topuk vuran bir yüzücü gibi toprağı tepti. Bir kaç dakika kadar sisten tavana bir sinek gibi yapışarak uçmaya devam ettik. Helsinki hava alanını arıyorduk. Birdenbire pisti altımızda gördük, uçak buz üzerinde kaydı ve durdu. Birden kulaklarıma dolan sessizlik içinde ne bir insan sesi, ne de bir ayak sesi duyabiliyordum; sadece bir ayakkabının karda çıkardığı gıcırtı. Gıcırtı ağır ağır yaklaştı, yaklaştı ve o hafif gıcırtılı ses bana, her yanı saran suskunluğun, bizi çevreleyen donmuş, dilsiz çölün ölçüsüymüş gibi geldi her nedense; bu ölçü duygusunu o gıcırtılı sesten daha iyi hiç bir şey veremezdi.

XIX

ORMANIN SESLERİ

Aleksandrovka, Mart

İşte burada, küçük Aleksandrovka kasabası yakınlarında, Çarlık Rusyasının eski başkentinden on beş kilometre uzakta, ön hattayım. Burası bütün Leningrad Cephesi'nin en ileri kesimidir: büyük Rus şehrini kuşatan çelik halka üzerinde en açıkta kalan nokta, en sinirli, en huzursuz, en duyarlı kesim burasıdır. İlerde bu kuşatmanın karakterinden söz edeceğim size — güçlü Sovyet savunmasını, bu amansız savaşın niteliğini, çeşitli yönlerini ve karşılıklı iki ordunun göğüs germek zorunda bulunduğu güçlükleri anlatacığım. Sizlere, surları içersinde az bir sayıda silahlı kuvvetle birlikte beş milyon insanoğlunu barındıran bu koskoca şehrin çilesini anlatacağım. (Gerçekten de bu, dünyadaki gelmiş geçmiş kuşatmaların her bakımdan en büyüğüdür.)

Yol yorgunluğunu hâlâ atamadığım ve buradaki cephe üzerine Yetkili bir ağızla konuşabilmemi sağlayacak bilgileri henüz edinememiş olduğum için bugün okuyucularıma ilk izlenimlerimi, ilk düşüncelerimi, Helsinki'den Viipuri'ye ve Viipuri'den Summa savaş alanı, Terijoki, Mainila yoluyla bu Aleksandrovka sınır karakoluna gelirken yolda gördüklerimi anlatmakla yetineceğim.

Ama daha önce okurlarıma gerek görevimin güçlüğü, gerek ilerki günlerde beni bekleyen çetin yaşayış koşulları hakkında bir fikir vermek isterim. İklimden başlayalım. Akşam ısısı sıfırın altında 6 dereceyi gösteriyor. Bu yıl kışın olağanüstü denecek kadar şiddetli geçtiği gözönüne alınırsa hiç de büyük bir soğuk sayılmaz bu; ama benim için fazla. (Leopardi, Kuzey ülkelerinden, törel bir anlamda, 'Ne iklimler!' diye söz etmişti.) Bu koşullar altında çalışmak kolay değil. Albay Lukander'in gelmesini beklediğim şu süre, bir *korsu*'da barınıyorum. Şarapnel parçalarından korunmaya elverişli, ama yüksek patlayıcı güçteki mermilere karşı dayanıksız, ağaç kütüklerinden yapılma, Alplerdeki dağcı barınaklarına benzeyen, alçak damlı, yarı yarıya kar içine gömülü bir kulübedir bu *korsu*. *Korsu* ufacık, *korsu*

daracık, *korsu* buz gibi soğuk. Bu *korsu*'da kalan askerler alışılagelmiş günlük nöbet, devriye ve kışla görevlerinden daha dönmediler; onlar yokken soba da söndü.

Parmaklarım dondu, uyuştu, mektubumu yazdığım kâğıt ise incecik bir buz tabakasıyla örtüldü. Kâğıt tabakasının donmakta olduğunu gözlerimle görebiliyorum sanki; buzlu cam üzerine yazı yazmaktan hiç bir farkı yok yaptığım işin. İnce buz tabakası yazılarımı, yıllarca bir çekmecenin dibinde kaldıktan sonra bulunan bir mektubun soluk görünüşünü veriyor. Derken, düz ve parlak kabukları beyaz, sarı lekeli bir kucak dolusu kayın odunuyla bir asker giriyor kulübeye. Az sonra, nefis reçine yüklü tatlı bir duman kokusu yayılıyor *korsu*'ya Üzerine yazı yazdığım kâğıdın buzları çözülüyor, ince buz tabakası eriyor, kâğıt terliyor ve iri damlalar süzülüyor aşağıya doğru.

Gereçlerimi *korsu*'nun bir köşesindeki karyola işlevi gören kaba saba ranzanın dibine yığdım. (Bu, gerçekten de askeri hapisanelerdekine benzeyen bir ranza. Subaylarla erler bunun üzerinde birlikte yatıyorlar: subaylar bir yanında, erler öteki yanında, kaba ot şilteler üzerinde uyuyorlar. İnsam ilk ağızda etkileyiveren izlenim: düzen, sadelik ve temizlik. Herşey yerli yerinde — karavanalar, tüfekler, kütüklükler, el bombaları, kişisel eşya, kar ayakkabıları, beyaz yamçılar, kayaklar, her şey tertipli.)

Ben buraya savaşmaya gelmediğim, sadece Leningrad kuşatmasını yakından izleyip çeşitli yönlerini anlatmaya geldiğim halde yine de yamma bir sürü askeri gereç almaktan geri kalmadım; bunlar arasında bir uyku tulumu, içi yünlü bir yamçı, Eskimo tipi bir kürk başlık, bir kumanya çantası, bir çift yedek ayakkabı, bir kaç şişe alkol derecesi yüksek içki ile bir kaç kutu da konserve var. Okuyucular, Fin ordusunda subayların emirerleri bulunmadığını hatırlayacaklardır; bu bakımdan bütün eşyamı kendi sırtımda taşımak zorundayım.

Ben buraya savaşmaya değil, uzaklara, parapetlerinin ötesine, dikenli tel engellerinin ötesine, Sovyet bankırlarının ötesine, ormanların, kar denizinin ötesine, Aleksandrovka kilisesinin yaldızlı kubbesinin ötesine, Leningrad fabrikalarının bacalarına, Leningrad kiliselerinin kulelerine, kubbelerine bakmaya geldim. Koskocaman bir şehir Leningrad — ne bir gökdeleni, ne yüksek bir kulesi bulunan, dümdüz bir alana kurulmuş köşegenli bir şehir. Neva deltasındaki saz-

lıkların çamuru üstüne kurulmuş köşegenli bir şehir. Neva deltasındaki sazlıkların çamuru üstüne kurulmuş olan bu şehir sanki her gün, kendi kanalizasyonlarına, kendi çirkef çukurlarına azar azar gömülüyor gibi. Ufkun hemen üstünde, göğe izdüşümü veren yapılarının ana çizgileri uzaktan rahatça görülebiliyor. Zaman zaman bu yapılar donuk mavi bir pus perdesinin arkasında kalıyor. Sonra pus birdenbire sıyrılıyor ve gözlerinizin önünde yükseliveren şehri o kadar yakında görüyorsunuz ki, elinizi uzatsamz dokunuverecekmişsiniz gibi geliyor. (Bu ormana ilk geldiğimde, kısa bir süre önce bana tıpkı böyle görünmüştü işte. Pus bir an için sıyrılmış ve ben yolun ortasında durup gözlerimi bu eşsiz güzellikteki tayfa, bu nefis görüntüye dikerek seyre dalmıştım.)

Bir saati aşkın bir süreden beri burada, *korsu*'da oturmuş, cephenin bu kesimine kumanda eden Albay Lukander'in beni çağırtmasını bekliyorum. Viipuri'den buraya kadar bana yol arkadaşlığı eden Teğmen Svardström'ü Albayın nerede olduğunu öğrensin diye yollamıştım; Teğmen geri geliyor ve Albayın hatları denetlemeye çıktığını söylüyor.

'Biraz sonra burada olur,' diye de ekliyor.

Svardström, hem utangaç, son derece utangaç, hem de hafif alaycı gülümseyişi olan uzun boylu, ince yapılı sarışın bir genç. Benimle Fince ve Almancayı birbirine karıştırarak konuşuyor, ikide birde de özür diler yollu gülüyor.Hafiften kar atıştırmaya başlıyor. Vakit ağır geçiyor; insam hipnotize eden bir sessizlik var.

Svardström, 'Gidip bir bakayım, Albay gelmiş mi,' diyerek kulübeden çıkıyor. Sobaya bakan erle yalmz kalıyorum. İyi yürekli bir insanın ifadesini taşıyan yüzünün çizgileri kaba saba, esmer bir genç bu er. Ben yazı yazarken o da gizliden gizliye beni seyrediyor, üniformama, Alpin kasketime, yeşil alevlere, yıldızlara bakıyor. '*Kapteeni*? diye soruyor bana. 'Evet, yüzbaşıyım,' diye cevap veriyorum. Er gülümsüyor ve tekrarlıyor: '*Kapteeni.*'

Başımı yazıdan kaldırıp, dört bir yammızı kuşatan derin, sınırsız, karanlık ormanın seslerini dinliyorum. İnsan sesleri mi bunlar? Hayvanların çıkardığı sesler mi? Bitkilerin sesleri mi? Makinelerin sesleri mi? Finlandiya ormanlarında doğmamış bir insan, labirente girmiş gibi kayboluyor bunların içinde. Ağaçlardan, dallardan bir labirent içinde değil, hiç de değil; zihinsel bir labirent içinde kayboluyor. Ruhun

gerçekle her türlü bağlantıyı kaybettiği, çevresindeki her şeyin sürekli fantastik bir başkalaşım içinde görünüş değiştirdiği imgesel bir çöl, gerçekdışı bir ülke içinde kayboluyor insan. Bu ormanlarda insanın duyumları onu aldatıyor, zihni dipsiz bir uçuruma yuvarlanıyor. Burada sesler sedalar, biçimler büyülü ve derin bir anlam, gizemli bir anlam kazanıyor. Çok uzaklardan bir hayvan uluması geliyor. *'Se on koire* — bir köpek bu,' diyor er. Ormanın seslerini insan diline çevirdiği için müteşekkirim bu askere. Güzel bir kelime bu *koire:* kulaklarımda Yunanca bir kelime gibi çınlıyor, bana Akrapol'ün *kopai*sini hatırlatıyor. Uzaklarda bir gümleyiş duyuluyor. Bu gümleyiş hızla yaklaşıyor, ağaç dalları arasında bir gülün taç yaprakları gibi, bir su fıskıyesi gibi, rüzgâra kapılmış kadın saçları gibi dağılıyor. *'Se on tiykki* — bu bir top,' diyor asker.Bir ağır top. Patlama gürültüsü ormanın içinde bir ırmağın çağıltısı gibi yankılanıyor. Asker yüzüme bakarak dikkatle kulak veriyor sese. Yardımından ötürü ona şükran duyuyorum, zira bu Finlandiya ormanının sesleri bana tüm yabancı; bu sınırsız Finlandiya ormanında insan seslerini, hayvan seslerini, bitkilerin, makinelerin seslerini ayırdedemiyorum. *'On tuule* — bu rüzgâr,' diyor asker. *'Se on hevonen* — bu bir at.'

Korsu'nun kapısına doğru karışık insan sesleri yaklaşıyor. Asker gözlerini kaldırıyor pencereden dışarı bakıyor ve, *'Se on venelainen* — bu bir Sovyet esiri, bir kaçak,' diyor. Sovyet esiri ufak tefek yapılı, sıska bir adam; son derece soluk renkli yüzü bir deri bir kemik, gözleri velfecri okuyor. Usturayla kazınmış kafası benlerle dolu. Tatar işi başlığını elinde durmadan evirip çevirerek orada bir grup askerin önünde duruyor. Belki korkudan, belki de yorgunluktan ileri gelen iri ter taneleri parlıyor alnında. İkide birde başlığıyla alnındaki terleri siliyor *"Ya nye znayu* — bilmiyorum,' diyor. Çekingen, azıcık kısık bir sesi var. Bir Sovyet esiri bu. Keşke ilgimi çekmeseydi, keşke ona hiç aldırış etmeyebilseydim. Ne var ki, görünüşü yüreğimi sonsuz bir acımayla, aynı zamanda karanlık bir öfkeyle dolduruyor. Dünden beri buna benzer bir sürü Sovyet esiri gördüm. Hepsi de çelimsiz, hepsi de sıska, hepsi de soluk yüzlüydüler. Hepsi de yorgundu ve hepsinin de gözleri velfecri okuyordu. Aynı zamanda hepsinin de bakışlarında derin bir keder, derin bir şaşkınlık vardı. Elimde olmaksızın, Viipuri'yi mahveden, Karelya'yı bir çöl haline getiren, Finlerin Karja-

lan Kannes dedikleri Karelya Berzahını bu sabah gördüğüm korkunç duruma getiren adamların bu utangaç, bu çekingen, bu cılız, bu korkak sesli adamlar mı olduğunu soruyorum kendi kendime.

Viipuri'nin (İsveç vyborg'u) görünüşünden daha afallatıcı, yarı yarıya karlar altında kalmış o kapkara yıkıntı manzarasından daha korkunç hiç bir şey olamaz. 1939-40 'Kış Savaşı' süresi içinde Ruslar Viipuri'yi hiç bir zaman ellerine geçiremediler: sadece barışın imzalanmasından sonra Moskova Antlaşması'na uygun olarak işgal ettiler. Geçen Ağustos'ta Sovyet birlikleri şehri terketmek zorunda bırakıldığı zaman, Viipuri, mayın patlamalarıyla yangınlardan çok zarar gördü. İstenilen dalga boyuna göre ayarlandığı zaman belirli bir müzik yayınıyla patlatılabilen aygıtlarla donatılmış, radyo kontrollü ultramodern mayınlarla Viipuri'nin bütün evleri, bütün sarayları havaya uçuruldu.

Bu sabah Viipuri sokaklarında dolaştığım sırada rüzgâr evlerin yıkıntıları arasında uğuldayarak esiyordu. Katı, donuk bir maddeden yapılmışa benzeyen kurşuni gök, evlerin bomboş pencereleri ardında pusuya yatmıştı sanki. Güçlü, zengin, soylu bir şehir bu Viipuri — İskandinavya'nın Rusya karşısındaki ezeli kalesi. Leningrad'dan, Novgorod'dan, Moskova'dan gelerek Helsinki'ye, Stokholm'e, Oslo'ya, Kopenhag'a giden, Atlantiğe açılan yolun iki yanında yayılan bu şehir tam alınyazısına yakışan bir yerde kurulmuş. Benek benek adacıklar ve kayalıklarla dolu, derin, son derece dar bir körfezin başında, İsveç kalesinin çevresine toplanmış bu sıkışık şehir, bir yanında Finlandiya Körfezi, öbür yanında Ladoga Gölü bulunan ve Karelya Berzahı diye bilinen kara boynunu tepeden bakıyor. Bu noktada deniz karanın ta içerlerine kadar sokularak şehri kuşatıyor, kucaklıyor, evlerinin arasına kadar sızarak, saraylarının, avlularının, meydanlarının ardında bir fon meydana getiriyor. Viipuri'yi elinde bulunduran, Finlandiya'yı elinde bulunduruyor demektir. Karjalan Kannas, yani Karelya Berzahı denilen kilidin anahtarıdır bu şehir. Bu şehrin mimarisinin çizgilerini, bu mimarisinin inceliğini ve güçlülüğünü veren de onun yüzyıllar boyunca savaşlar, kuşatmalar içinde geçen yaşantısı, savaşla çizilmiş alınyazısıdır. Denizden, ya da şehri üç yanından kuşatan ormanın kenarından bakıldığında Viipuri, Poussin'in ıslak, gölgeli ormanlardan, beyaz bulutlarla benekli mavi gökyüzüne açılan yemyeşil

vadilerden meydana gelmiş bir fon önünde resmetmeyi sevdiği kalelerden birine veya *Aeneid*'in bazı onsekizinci yüzyıl baskılarını süsleyen gravürlerde görünen, Latium'un hisar haline sokulmuş küçük şehirlerinden birini andırıyor.

Kale, şehirden, denizin içerilere kadar sokulan bir koluyla ayrılmış ufak bir ada üzerinde yükseliyor; bu deniz kolu üzerinden adayla şehri birleştiren, tombazlar üzerine kurulu iki köprüyü Ruslar kısa süren işgalleri sırasında havaya uçurmuşlar. Kalenin kunt bir yapısı var; çok yüksek olan kulesinin dibi granitten bir terasla çevrili. Esas kalenin tümü — kışlalar, cephane depoları, erzak depoları, kazamatlar — o çevresel terasın içinde kalıyor. Eski şehir koyun karşısında, kalenin önünde uzanıyor. Eski Rus üslubu (bana özellikle Novgorod'u hatırlattı) son dönem Fransız klâsik taklidi üslubu etkilerinin hâlâ apaçık görüldüğü İsveç askeri mimari tarzında yapıların yer aldığı dolambaçlı sokaklardan meydana gelmiş bir mahalle halinde şimdi eski şehir. Bu mahallenin dört bir yanına doğru, *yüzyıl sonu* üslubunu taşıyan ve Berlin'de *Jugend* denilen bu üslubun mükemmel örnekleri olan bodur sarayların ortasında yer yer, ışıl ışıl yanan cam, çelik ve betondan yapılarıyla modern şehir yayılıyor.

Duvarın dışına tutturulmuş, tamamiyle boşlukta duruyormuş izlenimini veren demir bir merdivenden Kale kulesinin ta tepesine tırmandım. Buz tutmuş merdiven basamaklarında zaman zaman ayaklarımın kaydığı oldu. Dorukta, şehre tepeden bakan açık galeriden, gözlerimin önüne korkunç bir manzara serildi: yıkık duvarlarında kocaman kocaman deliklerle, gökyüzüne açık çatılarıyla yapılar, bir ev mezarlığıydı; kırık direklerle, ezilmiş, büzülmüş gemi bacalarıyla, bumbaları eğrilmiş vinçlerle, delinmiş karinalarla dolu bir liman; ve her yanda, göz alabildiğine, dağ gibi yığılı molozlardan, yanmış çatı kirişlerinden, yürek paralayıcı bir caddeler ve meydanlar çölünün içinde ha yıkıldı ha yıkılacak izlenimi vererek yükselen duvarlardan oluşmuş acıklı bir tablo... Kapkara yıkıntıları çevreleyen karın doğaüstü beyazlığı, donmuş denizin mavimtırak pırıltısı, yüreğimi kaplayan kasvetle, acıma ve dehşet duygularını iki kat arttırdı.

Kuleden indikten sonra sokaklardaki halk bana ciddi, duygularına egemen göründü, aym zamanda onları cömert bir insancıl hava içinde gördüm. Bu insanlar birer hayalet değil, sıcacık, yaşayan var-

lıklardı. Gözleri telaşsız, yüzleri durgun, aym zamanda duyarlıydı. Viipuri'nin seksen bin kişilik nüfusunun on iki bini yıkık evlerine dönmüş bulunuyordu. Bunlar, çer çöp dolu avluların ucundaki, bir zamanların mağrur yapıları olan evlerinde, yarı yarıya moloz dolu kılerde, dış duvarlar yıkıldığı için gökyüzüne açık sahanlıkların ucunda asılı, ha yıkıldı ha yıkılacak, üst kat ön cephe odalarında, duvarları delik deşik olmuş sarayların en üst katlarında yaşıyorlar. Ne görkemli bir canlılığı var bu msanların — öylesine soğuk, öylesine sessiz, ama aym zamanda planlarını yürütmede, tutkularında, kararlarında öylesine inatçı, öylesine azimliler ki! (Kajaportinkatu'da, bir trapezin ip merdiveninden inen cambaz gibi, merdivenin eksik basamaklarını hafifçecik atlayarak evinden çıktığını gördüğüm o kız. Repolankatu'da, ağır bir bomba isabeti alarak yıkıntı haline gelmiş bir evin ön yüzündeki pencerelerden birinde bir an için görebildiğim o çocuk yüzü. Ve Linnankatu'da, küçük bir evde sadece iki duvarı ayakta kalmış bir evde, bir odada usul usul, seve seve sofra hazırlayışım gördüğüm o kadın.)

Artık bir moloz yağınına dönüşmüş, alevlerin sıcaklığıyla eğrilmiş demirlerden bir yığma dönüşmüş olan tren istasyonundan bir lokomotifin ısrarlı, tiz düdük sesi geliyordu. (Ya hele meydanın orta yerinde, pazarın yıkıntıları önünde bir başına kalmış tuhafiye dükkânının tezgâhı ardında, karın yavaş yavaş beyaz bir battaniyeyle örtmekte olduğu acıklı mallarının ardında, taburede oturan ufak tefek, yaşlı kadın! Ya hele bu ölüler şehri içinde, Kale dışında yıkıntıdan kurtulabilmiş biricik kule olan Kelletorni'nin sapasağlam duran saati!)

Böylesine korkunç bir yıkıntı görmekten tiksinti duyarak, böylesine hayvanca bir yıkıcılığın delillerini görmekten şaşkınlık içinde kalarak daha bu sabah ayrıldım Viipuri'den. Şimdi ise, *korsu*'nun dışında hiç durmadan konuşan Sovyet kaçağının sesi — *'Da, pojaluist - da, da, da!'* — kederli, anlamsız bir ısrarla çın çın ötüyor kulaklarımda. Bu ses yüreğimi acıyla ve acımayla dolduruyor: keşke hiç duymasaydım bu sesi. Elimden gelse susturmak isterdim onu. *Korsu*'dan çıkıp, Albay Lukander'in karargâhını kurduğu küçük kulübenin dışındaki ağaçlar arasında dolaşmaya başlıyorum. Uzakta, Leningrad'a giden yolun sonunda (buz örtüsü altında açıkça görülebilen büyük kaldırım taşlarıyla Latium'un yollarını andıran geniş, dümdüz, görkemli

bir yol) varoşlardaki evler, fabrika bacaları, kiliselerin yaldızlı kubbeleri seçiliyor. Yasak şehir ağır ağır donuk mavi bir sisin içine gömülüyor. Kayın dallarından derme çatma kamuflajlarla gizlenen, ormanın içinde şuraya buraya mevzilenmiş topların ardında grup grup topçular gülüşüyorlar. Kayakçılar karların üzerinde uçarcasına kayıyorlar; buz gibi havada kayaklar yumuşacık, ılık bir ses çıkarıyor. Sovyet ileri karakollarından bir makineli tüfeğin boğuk takırtısı, bir piyade tüfeğinin keskin patlaması duyuluyor. Çok uzaklardan bir gümleme geliyor — ağır, boğuk bir gümleme Kronştadt'ta buz içine hapsolmuş Rus Donanması Trijoki yolunu dövüyor.

Teğmen Svarström, Karargâhın kapısından uzanıp beni çağırıyor, 'Gelin,' diyor, 'Albay Lukander sizi bekliyor.'

XX

ÜNİFORMALI ÇOCUKLAR

Leningrad önünde, Nisan

Bir Fin askerinin gözetiminde ormandan geçip hatların gerisine gidiyorlardı. Otuz kadar vardılar; tütün rengi kaputlarıyla, meşin çizmeleriyle, kulaklıkları kulaklarının üzerinden sallanan Tatar işi başlıklarıyla Sovyet üniforması giymiş otuz tane çocuk — her birinin palaskasından bir karavana tası ve birbirine sicimle bağlanmış bir çift koyun postundan eldiven sarkıyordu. Suratları kirli ve dumandan kararmıştı. Karların üstünde, ağaçlar arasından uçarcasına kayan beyaz yamçılı kayakçıları görür görmez durup seyretmeye başladılar. Onlarla birlikte giden asker, *'Pois, pois!* — Haydi, haydi!' diye bağırdı. Ne var ki, asker de henüz çocuk yaşındaydı, o da durup seyretmek istiyordu, nitekim durdu da. Esirler kayakçıları önce büyük bir dikkatle ve ciddiyetle seyrettiler. Sonra gülüşmeye başladılar; ne kadar hoşlandıkları her hallerinden belliydi. İçlerinden bazıları karın üstünde kaymaya kalkıştı, aralarında itişip kakışmaya başladılar eğlence olsun diye. Biri yerden iki avuç kar aldı, top yapıp yoldaşlarından birinin sırtına attı. Bunun üzerine hep birlikte gülmeye ve *'Duradural!* — Hava cıva!'

diye bağırmaya başladılar. Finli asker yine, *'Pois, Pois!*. diye bağırdı onlara. Bunun üzerine esirler sık sık başlarını çevirip arkalarına bakarak tekrar yola koyuldular. Bu arada geriden gelen Finli kayakçılar onlara yetişip geçtiler, ağaçlar arasında ve beyaz yamçıları ağaçlara sürünürcesine uçar gibi uzaklaştılar. O gün gök masmaviydi, kar güneş altında ışıltılar saçıyor, bu parlak, güçlü ışık altında buz tutmuş ağaç dalları gümüşten gibi duruyordu.

Geçen gün, bombalanmış Viipuri şehrine gitmiş, yıkık evler arasında uzun uzun dolaşmıştım. Sokaklarda grup grup Sovyet esirleri çalışıyor, kar küreyor, molozları kaldırıyor, yıkılma tehlikesi gösteren duvarları indiriyorlardı. Beyaz fon üzerinde öyle kara, öylesine ufak tefek görünüyorlardı ki, bana karıncaları hatırlattılar. Yüksek tepeli Tatar başlıklarının altında kalan çocuksu, dar alınları, gergin derili yüzlerini daha da soluk, daha da yorgun, daha da pis gösteriyordu. Hemen hemen hepsi de pek gençti bu esirlerin; on yedi yaşından fazla olamazlardı, ama on iki, on dört yaşlarındaki çocuklara benziyorlardı. Boyları kısaydı, bedenleri iyice gelişmemişti; yetişkin bir erkek bedenine ulaşmaları için daha epeyce zaman gerekiyordu. Beni görür görmez işlerini bırakıp, gözleriyle beni izlemeye, merakla üniformama bakmaya başladılar. Başımı çevirip onlardan yana bakacak olursam hemen gözlerini indiriyor, yaramazlık yaparken yakalanmış çocuklar gibi korkak, ürkek, şaşkın bir tavır alıyorlardı.

Fin Ordusunun subayları da erleri de bu delikanlıların, bir çocuğun cesaretine hiç benzemeyen inatçı bir cesaretle çarpıştıklarını kabul ediyorlardı. Ne var ki, askeri ve teknik bakımlardan hiç kuşkusuz yetersizdiler. (Fizik yapıları itibariyle geri kalmış bu çocuklarda sadece ve sadece cesaretin tam anlamıyla gelişmiş olması gerçeği az rastlanan, paradokal olgu niteliğiyle insanı haklı olarak hayretler içinde bırakıyor: bir anlamda yetişkin bir erkeğin cesareti var bunlarda.) Fin subaylarıyle erlerini en çok şaşırtan şey de bunların fiziksel geri kalmışlıkları değil, törel ve zihinsel yönden geri kalmışlıklarıdır. Zekâları henüz bir embriyon düzeyinde bunların. İnsan bunların küçük birer çocuk olduklarını ilk bakışta anlayabiliyor. Hayatta bulunmak, yaşadıklarını hissetmek onlara yetiyor; soluk aldıkları için, artık korkmalarına bir neden kalmadığı için, ölümün uğursuz korkusundan kurtuldukları için memnunlar. Bununla birlikte, bu çocukların

kendi duygularının niteliğini anlayabildiklerini hiç sanmıyorum. Demek istediğim şu ki, bunların fiziksel sorunlar, hayvansal sorunlar dışında hiç bir sorunları yok. On sekiz yaşındaki bir delikanlının, milliyeti ve toplumsal durumu ne olursa olsun, kendine göre zihinsel ve törel sorunları vardır. Halbuki Sovyet esirlerinin, bu çocukların salt maddeyle ilgili olmayan hiç bir sorunları yok. En basit sorulara bile cevap veremiyorlar. Bazen anlamadıkları bir soruyla karşı karşıya kalınca hemen gözleri doluveriyor. Kısacası, kelimenin tam anlamıyla çocuk bunlar.

Bunların gecikmiş gelişmelerinin en karakteristik belirtilerinden biri de, hemencecik ağlamaya hazır oluşlarıdır, (çocuk psikolojisini incelemiş olanların bildiği, bir çeşit savunma mekanizmasıdır bu.) Geçen gün, Viipuri'yi gezdiğim sırada belediye kitaplığının bulunduğu (içinde Viipuri tarihine ait pek çok değerli belgenin de bulunduğu kitaplarıyle birlikte hu ultra modern yapı sapasağlam kalmış) meydanı geçmiş, limana inen sokağa sapıyordum ki, bir manga Sovyet esiriyle karşılaştım. Yalnızdılar, başlarında nöbetçi yoktu. (Bir kural olarak bu esirler yalnız başlarına bırakılıyor ve sadece, şehirde bu amaçla dolaşan devriyeler tarafından kontrol ediliyorlar.) Bombalanmış bir şapkacı dükkanının önünde duruyorlardı. Dükkândaki moloz yığınlarını temizlerlerken, beton ve tuğla parçaları altında, terzilerin kullandığı cinsten ağaçtan yapılmış bir kadın manken buldular. Hemen işlerini bıraktılar, mankenin çevresini alıp merakla bakmaya başladılar. Yüzlerinde ciddi bir ifade vardı hepsinin de; bu mankenin ne olduğunu, ne işe yaradığını bilmiyorlardı. Bu arada içlerinden biri yerden ufak bir kırmızılı mavili şapka — bir yanına yapma sarı bir gül iliştirilmiş, sıradan bir şapka — aldı ve başına taktı; bunun üzerine hepsi de ellerini uzatıp güle dokunarak keyifli keyifli, kıkır kıkır gülmeye başladılar.

Aniden benim orada durduğumu farkettiler. İşte o zaman görülmemiş bir şey oldu. İçlerinden gelen ilk dürtüyle tıpkı yasak bir oyun oynarken yakalanmış çocuklar gibi kaçmaya başladılar. Sonra birincisine zıt bir dürtüye uyarak durdular, bir araya toplandılar, korku, utanç dolu yüzlerle, gözlerini yere indirip kalakaldılar. Şapkayı başına giyen ağlamaya başladı ve bana arkasını döndü. İtiraf ederim ki, önce ne yapacağımı şaşırdım ben de; adamakıllı canım sıkıldı.

'Rabotaltye, rabotaltye! — Çalışm, çalışm!' demekten başka söyleyecek bir söz bulamadım. Ne var ki, benim sert bir tavırla söylediğim bu kelime bir anda etkisini gösteriverdi. Sanki gizemli bir gücün etkisiyle bütün korkuları, bütün utangaçlıkları bir anda yokoldu; kazmalarını, küreklerini kaptıkları gibi hemen işe koyuldular. Bir dakika sonra, yine eski kaygısız, hayatlarından memnun hallerine dönmüş bulunuyor, yayvan yayvan sıntarak beni yukarıdan aşağıya süzüyorlardı.

Fin Ordusunda da 1939-40 'Kış Savaşı'nın muvazzafları yanısıra, en son kur'alar içinde yaşları on yediyi, on altıyı geçmeyen pek çok asker var. Ama bunlar Ruslardan o kadar başka ki! Bunlar nerdeyse birer yetişkin erkek; her ne kadar aynı yaşlardaki İtalyan çocuklarının fiziksel gelişmesine erişmiş değillerse de — kuzeyliler, güneylilere oranla çok daha geç olgunlaşıyorlar: bizde on sekiz yaşını gelmiş bir delikanlı fiziksel yönden tam anlamıyla gelişmiştir, halbuki onun kuzeyli akranı o yaşta henüz ergenliğe ulaşmamıştır — yüzlerinde ve gözlerinde, fiziksel bir olgudan çok törel anlamda bir erkekliğin belirtileri görülüyor. Bunlar törel yönden de, yurttaşlar olarak da, toplumsal bakımdan da tam bir erkektirler. Bunlar, yalnız asker değil, aynı zamanda birer vatandaş olmalarını sağlayan olgun bir insan görünüşündedirler daha o yaşlarda.

Tehlike karşısındaki serinkanlılıkları, zorluklar ve ıstırap karşısında yüzlerinin taşıdığı ifade ve bunlara ağırbaşlılıkla, rahatça göğüs gerebilmeleri, yargılarındaki objektiflik, yaşayışlarındaki nefse hakimiyet hep derin bir görev duygusuna — görev duygusu derken de sadece birer asker olarak taşıdıkları görevi değil aynı zamanda ve hepsinin üstünde birer vatandaş olarak taşıdıkları görevi söylemek istiyorum — başka bir deyimle, Finlandiya'nın var olup olmamasının, geleceğinin belirlendiği böylesine yaşamsal bir anda yurtlarına olan borçlarıyla ilgili duygularına tanıklık etmektedir.

Bu askerlerin, özellikle gençlerinin bana söyledikleri şeylerden, aynı zamanda onlar kendi kendi aralarında konuşurlarken kulak misafiri olduğum sözlerden — bu sözleri bana Yüzbaşı Leppo, Teğmen Svardström ve Velkease'dan Aleksandrovka'ya kadar uzanan hattın bu kesimini tutan piyade taburunun öteki subayları çevirmektedir — her gün şuna biraz daha çok inanıyorum ki, Fin askerleri, en kaşarlanmış muvazzafından, en toy kur'a neferine kadar, dünyanın en yiğit,

aym zamanda en uygar askerleri arasındadır. Kullandıkları bütün kelimeler, bütün hareketleri — en kendiliğinden, en sakınılmadan yapılan hareketler, ağızdan çıkan kelimeler bile — bunlarda hayret edilecek kadar duyarlı, canlı bir töre bilincinin varlığını anlatıyor. Bunların hepsi de, en yaşlısından en gencine kadar yurtlarının içinde bulunduğu siyasal ve askeri durumu, Avrupa'da ve dünyanın başka yerlerinde sürmekte olan bu savaşın niteliğini, niçin çarpışıldığını çok iyi biliyorlar; bütün bu konuları, çoğunlukla mütevazı ailelerden — köylü, işçi, oduncu, balıkçı, geyik çobanı — gelme, Kuzey ormanlarının, göllerinin, ıssız çöllerinin aza kanaat etmeyi gerektiren yalnız ve çetin yaşayışına alışmış bu askerlerde görülmesi hayret uyandıran bir sorumluluk duygusu ve ciddiyetle tartışıyorlar. Bunlar kelimenin en yüce, en soylu anlamıyla 'uygar' askerlerdir. İşte bu insanlardaki duyarlı töre bilinci yüzündendir ki, bu Finlandiya savaşım — her şeyden önce 'ulusal' nitelikte olan bu savaşı — hiç bir çıkarım olmadığı halde, adeta meccanen anlatmak geldi içimden.

Bu sabah bir Fin askeri şu genç Sovyet esirlerini kastederek, 'Bunlar dejenere olmuş çocuklardır,' dedi. Bu canlı, aym zamanda acıklı söz 'Kış Savaşı'nın bir muvazzafının dudaklarından değil, palaskalarından bıçakları — *puukko* — sallanan, beyaz kayakçı üniformasına bürünmüş sürüyle çocuktan birinin; Beyaz Deniz'in batı kıyısındaki çam ormanlarından Leningrad karşısındaki siperlere kadar uzanan hatta aylardan beri dövüşmekte olan tüysüz, utangaç bakışlı (bununla birlikte, utangaç bakışlı o gözlerin derinliklerinde bir sertlik, bir azim okunmaktadır) o bir sürü çocuktan birinin, on yedi yaşında bir delikanlının dudakları arasından çıktı. 'Dejenere çocuklar.' Fin gencinin, tarih boyunca kendinden çok daha çetin denemelerden geçen ve bir bakıma ondan çok daha talihsiz sayılan Sovyet gencinin fiziksel ve törel durumunu nasıl bir sorumluluk duygusuyla, nasıl bir aydın kafasıyla yargıladığım, bu sorumluluk duygusunun, bu aydın kafasının (hatta içindeki acının da diyebilirim) derecesini sadece bu söz belirtmeye yeter.

Siperlerde, kar içine kazılmış hendeklerde ya da *korsu*'larda ne zaman bu tüysüz Fin askerlerine raslasam, görünüşleri, gülen yüzleri, sadelikleri, tehlike karşısındaki şen kayıtsızlıkları, disiplinlerindeki insanlık niteliği — bütün bunlar bana bu Fin savaşının şövalyece

yamm, törel saflığını derinden duyuruyor. Son derece çetin, dayanılmaz bir savaş bu; ama temiz vuruşuyor Finliler. Burada ölümün bile şövalyece bir niteliği var. Diyebilirim ki ölümün varlığı eşyanın sadece en an yanlarını aydınlatıyor. (Ormanın içinde benim bu mektubu yazmakta olduğum *korsu*'nun tam karşısında, 'Lotta - Svard'ın bir *Lottala*'sı, bir çeşit dinlenme kulübesi var. Kulübenin kapısı önünde kurşuni üniformalı, beyaz kepli iki kız sıcak su dolu teknede çamaşır yıkıyorlar. İkidebirde başlarını buhar bulutları arasından kaldırıp çevrelerine bakarak neşeyle gülüyorlar. Bir kaç asker bir kızağa iri billur parçalarının andıran büyük buz parçaları içinde kalmış üç Rusun cesedini yüklüyorlar. Cephanelerini saklamak için karda çukur kazarken raslamışlar bu Rusların cesetlerine. Ağaçların arasında ipini koparmış bir top çeker at dörtnala koşuyor, onu da ellerini kollarını sallayıp, bağırarak bir topçu eri kovalıyor. Kızlar gülüyor, bunun üzerine cesetleri kızağa yüklemekte olan askerler dönüp bakıyor ve onlar da gülüyorlar. Saydam billur parçaları içine hapsolmuş o taşlaşmış cesetlerin hallerinde saf, pırıltılı, adeta ruhlarının içini gösteren duru bir nitelik var.)

Aym biçimde, şu Sovyet makineli tüfeğinin takırtısı, şu ısrarlı, delice çatırtı, Kronştadt'da hapsolmuş Rus Donanmasının şu anda hatlarımızı dövmekte olan toplarının gürültüsü, ağaçların arasında, omuzlarında sedye taşıyan şu dört asker ve sedyede yatan, yüzü sargılar içindeki yaralı er ve kızların kahkahaları — bütün bu görüntüler ve sesler bana yücelmiş töre bilinciyle gerçeğin üstüne çıkan bir yaşamın olayları, sesleri gibi, şovalyelikle, an ve engin bir insanlıkla dolu geliyor.

XXI

YASAK ŞEHİR

Leningrad önünde, Nisan

Sovyet ili Aleksandrovska'nın varoşlarındaki Byelostrov'u, Valkesaari'yi içine alan kesimdeki Fin siperlerinden bakıldığında, kuşatılmış şehir, şehircilik mimarisiyle ilgili sergilerde raslanan alçı

maketleri andırıyor. (Karın beyazlığı alçıyı çağrıştırıyor.) Cephenin bu kesimi Leningrad'ın kurulmuş olduğu ovanın düzeyinden biraz yüksekçe olduğu için, epeyce egemen bir konumda şehre. Fin askerleri Çarlık Rusyası'nın eski başkentini, bir balkondan bakar gibi seyrediyorlar. Arazinin tekdüzeliğini, elli altmış santimden derin olmayan birbirine paralel, sıra sıra kıvrımlar bir parça gideriyor. Bu elli altmış santimlik derinlik bile gözü rahatlatan, manzaraya genişlik ve derinlik katan bir röliyef sağlamaya yetiyor.

Buradan Leningrad varoşlarına kadar olan uzaklık kuş uçuşuyla on yedi kilometre. Daha öteden, Aleksandrovka'nın kuzeyinde bulunan Fin karakollarından (az sonra bu karakollara gitmek için yola çıkacağız) ise Leningrad on beş kilometre kadar uzakta. Sırtların bir kaçı seyrek ağaçlarla örtülü, ama çoğu çıplak... Kıraç toprağın üst tabakasının bir metre kadar altında kazmaların ucu, bazı yerlerde toprağın üstüne çıkarak dört beş metre yüksekliğinde basamaklar meydana getiren granit kütleleriyle karşılaşıyor. Fin Ordusunun askeri kulübeleri, ağaç kütüklerinden yapılma *korsu*'lar işte bu granit basamakların arkasında yuvalanmış bulunuyor. Sırtlar arasında arazi ard arda tatlı kıvrımlarla alçalıyor. Her çukurluğun dibinde, yılın bu mevsiminde buz tutmuş olan ufak bir dere, büyükçe bir su birikintisi ya da batak bir çayır bulunuyor; bu batak çayırların donmuş yüzeyinden, olağanüstü incelikteki sazların sivri uçları fışkırıyor dışarıya. Yer yer ağaç kümeleri göze çarpıyor. Ama genellikle arazi çıplak; insan arka arkaya sıralanmış karla örtülü düzlüklerle karşılaşıyor hep.

Şimdi bulunduğumuz yüksekçe noktadan, yani Kesim Karargâhının bulunduğu ormanla karakollar hattının tam ara yerindeki granit basamakların birinden, göz çok geniş bir görüş alanı üzerinde dolaşabiliyor. Karjalan Kannas'ın, yani Karelya Berzahının gür ormanları Leningrad varoşlarına yaklaşıldıkça seyrekleşiyor ve biraz gerimizde, Mainila ve Valkesaari köyleri arasında son buluyor. Burada daha çok huş ağaçları var; açık yeşil yaprakları ve parlak gümüş rengi gövdeleriyle bu orta boydaki ağaçlar, köknarların koyu mavi gövdeleri yanında canlı bir karşıtlık meydana getiriyor. Daha önce de söylediğim gibi, Valkesaari ve Aleksandrovka'nın ötelerinde, Leningrad'a doğru ormanlar bitip açık arazi başlıyor ve bu açık arazinin tek düzeliğini ancak bir kaç seyrek ağaç kümesi bir parça gideriyor. Aynı za-

manda köyler gittikçe sıklaşıyor, köylerin nüfus yoğunluğu gittikçe artıyor ve manzara gitgide büyük şehir dolaylarının manzarasını alıyor.

Büyük köyler arasında insan gittikçe artan sayıda ufak tefek rüstik villalara raslıyor; Rusya'da daça denilen bu villalar eskiden St. Petersburg burjuvazisinin yazlarını geçirmek için gittikleri birer sayfiye yeriymiş. Bu daça'lar, huş ağacı kütüklerinden yapılıp maviye, açık yeşile ve pembeye boyanmış küçük evlerdir. Bunlar şimdi Sovyet Devlet tröstlerine, ticaret kurumlarına ve kamu hizmetleri enstitülerine aittir; bu kurumların üyeleri ister işçi, ister memur olsun, izinlerini geçirmek ya da dinlenmek için aileleriyle birlikte bu evlere gönderilir. Bir kaç yıl önce, Leningrad endüstri tröstlerinin sağladığı kısa bir tatil süresince bu evlerde kaldıktan sonra dönmekte olan bir işçi grubuyla karşılaşmıştım. Bir akşam Neva boyunda bir kaç arkadaşımla birlikte gezindiğimiz sırada, Peter ve Pol Kalesi yakınlarında Irmağın iki yakasını birleştiren köprüden bize doğru, işçi sınıfından kızlı erkekli gençlerle dolu bir araba kafilesinin gelmekte olduğunu gördük. Arabalar Kış Sarayı'nın tam arkasında durdu ve içlerinden gülen, şarkı söyleyen gruplar indi — kızlar kollarında sıcaktan ve tozdan kurumuş (daha bahar başları olduğu halde, Leningrad yazlarının özelliğini meydana getiren yapışkan sıcak kendini duyurmaya başlamıştı bile) yabani çiçek demetleri, erkekler de ellerinde, huş ağaçlarından kesip kabuğunu soyduktan sonra sapını çakıyla oya oya süsledikleri değnekler taşıyorlardı. Onlara nerden geldiklerini sorduğumuzda, Karelya'dan, Aleksandrovka'dan döndükleri yamtım verdiler. Aleksanrovka'yı özellikle üstünde durarak söylemişlerdi. Bu olayı çok iyi hatırlıyorum, çünkü o sırada Lenin'in biografisini yazıyordum ve bu yüzden, Lenin'in 1917 Ekim devrimi arifesinde saklandığı yerleri görmek üzere Aleksandrovka'yı ziyaret etmek için Sovyet makamlarından izin istemiştim. Aleksandrovka Sovyet-Fin sınırında bulunduğu ve yabancıların sokulmadığı askeri bir bölge olduğu için izin vermemişlerdi bana.

Demek o işçi grupu şimdi karla örtülü arazi üzerinde Sovyet dikenli tel engellerinin ışıl ışıl yandığı, gözlerimin önüne serili bu çayırlardan, bu kayın ormanlarından dönüyormuş. Bir mazgaldan bakarak, Leningrad'a doğru tatlı bir eğimle inen araziye göz gezdiriyorum. Daça'ların bulunduğu bölgeden sonra, her büyük şehrin yakın

çevresinde rastlanan endüstri süprüntüleriyle, çer çöple dolu geniş, ıssız, sürülmemiş topraklar geliyor. Dürbünsüz bakıldığı zaman manzaranın çeşitli ayrıntıları birbiri üstüne biniyor: fotoğraf makinesinin körük duvarları arasında saklandığı gibi, gözden de saklanıyor ayrıntılar. Ama ön hat karakolunun içindeki teleskopla bakar bakmaz körükler hemen açılıyor, arazinin çeşitli ayrıntıları birbirinden uzaklaşıyor, göz, hayali körüğün kıvrımları arasım da görebiliyor ve arazinin bütün ayrıntılarını inceleyebiliyor.

Önümde, aşağı yukarı iki yüz metre kadar uzakta — ama teleskopla elle tutulabilecek kadar yakın görünen — düşman tel örgü engelleri, beton bankırlarda yuvalanan makinelilere açık bir ateş alanı sağlamak için aralıklı yerleştirilmiş ön hat engelleri ve zikzaklarla uzayıp giden bağlantı hendekleri var. Birinci Dünya Savaşında dövüşmüş olan herkes, bir parapetin mazgalından bakıldığında görülen tipik siper savaşı manzaralarından olduğunu bilir bunun. Burada savaş, toprağa bağlanmış; 1914-18 savaşının, mevziler savaşının yöntemleri ve biçimleri içine girmiş bulunuyor. Sanki yirmi beş yıl geriye gitmişim gibi geliyor bana; sanki hayatımdan yirmi beş yılın bir anda geçip gittiğini hissediyorum. Sovyet nişancılarının hiç göz açtırmayan (Albay Lukander, 'Bugün nedense sinirlerim bozuk biraz,' diyor bana gülümseyerek) kurşunlarının vızıltısı bile tamdık, dostça geliyor bana. Ya şu dikenli tel engellerine takılmış yatan ölüler, şu donmuş, en son durumlarında katılaşarak sonsuzluk yolculuğuna çıkmış cesetler, ya şurada, dikenli tel halkaları arasında diz çökmüş, yüzü bize dönük, gözlerinin üstüne kadar inen karla örtülü kürklü bir başlık içinde alnı görülmeyen Sovyet askeri — kaç kere gördüm bunları ben daha önce de, kaç yıldan beridir tanırım ben bunları? Bu yirmi beş yıl içinde değişmiş hiç bir şey yok. Dekor, aynı dekor, hareket aynı hareket, sesler aym sesler, hatta kokular bile aym.

Bununla birlikte, gözlerimin alışık olduğu bu siper savaşı manzarasına son derece büyük bir önem, olağanüstü, yepyeni ve şaşırtıcı bir anlam katan şey, bu manzaranın arkasındaki fondur. Eski savaştaki gibi köstebek yuvasına dönmüş, dorukları düzlenmiş tepelerden, top ve makineli tüfek ateşiyle iskelet haline gelmiş ağaçlardan ya da dört yönde hendeklerle yol yol kesilmiş, çayırlar ortasında bir başına duran ev yıkıntılarıyla, çıplak tarlalarla, çelik miğferlerle, kırık tüfek-

lerle, sırt çantalarıyla, makineli tüfek şeritleriyle dolu ovalardan oluşan bir fon, Birinci Dünya Savaşında hemen her cephenin önünde görülen, alışılagelmiş, korkunç, acıklı manzaralardan meydana gelmiş bir fon değil bu. Bu fon, tam tersine, fabrikalardan, evlerden, banliyö sokaklarından bir fon, teleskopla bakıldığında koskoca bir suru — bu görüntüyü çağrıştıran da kardan bir hah altında kalmış olan ovadır — ufku kaplayan buzdan bir suru, dev bir duvarı andıran, cam ve beton yüzlü evlerden meydana gelmiş bir fon bu. Önümüzde, bu savaş alanının fonu olarak, dünyanın en büyük ve en kalabalık şehirlerinden biri, modern metropollerin en büyüklerinden biri yer alıyor. Bu öyle bir manzara ki, burada esas öğeler doğanın yarattıkları — tarlalar, ormanlar, çayırlar, ırmaklar, göller — değil, insanların yarattıklarıdır: sayısız pencerelerle delinmiş işçi evlerinin yüksek kırşuni duvarlarıyla, fabrika bacalarıyla, çizgileri ve kenarları bir doğru üzerinde giden cam ve beton bloklarıyla, demir köprüler, demir - çelik fabrikalarının dev vinçleri, gazometrelerin çan ağızlı boruları, yüksek gerilim kablolarının geçtiği pilonların çelik iskeletleriyle, bu savaşın esas niteliğini, gizli niteliğini bütün teknik, endüstriel ve toplumsal yönlerini bir röntgen filmi kadar kesin ortaya koyan bir manzara bu; dev bir fabrika duvarı gibi dümdüz, sapasağlam duran kasvetli bir manzara Leningrad'ı Çarlık Rusya'sının bu eski başkentini, 1917 Ekimi Komünist devriminin bu başkentini S.S.C.B.'nin, aynı zamanda dünyanın en büyük endüstri merkezlerinden biri olarak düşünen hiç kimsenin kafasında bu tablo öyle kendiliğinden belirmez.

Bugün Leningrad can çekişiyor. Fabrikaları bomboş, terkedilmiş; makineleri durmuş, yüksek fırınları sönmüş. Buharla işleyen güçlü, dev çekiçlerinin kolları, uğursuz bir sessizlik içinde havaya kalkmış o çelikten yumrukları kırılmış. Leningrad'ın sekiz yüz bin işçisinin bir kısmı Volga'nın, Urailar'ın öbür yanına, Doğudaki endüstri merkezlerine götürülmüş, bir kısmı da şehrin sonuna kadar savunulması amacıyla özel olarak meydana getirilen, Parti aktivistlerinden *(spyetsi*,ve Stahanovcular), uzman işçilerden kurulu 'teknik' komondo birliklerine katılmış.

Bu korkunç cam ve beton fondan, buzdan bir suru andıran bu som duvarlardan yorulan göz, rahatlayabilmek için bu kasvetli manzaranın kenarlarına, ormanların ve karla örtülü tarlaların kırlara yeniden

egemen olduğu yerlere doğru kaçıyor. Şehrin kuzeyinde, göz kara bir lekeyi, evlerin kıskacından kaçarak gittikçe genişleye genişleye denize doğru uzanan bir ormam görüyor. O noktada kollara ayrılarak delta meydana getiren Neva'nın donmuş damarları ağaçlar arasında rahatça seçilebiliyor. O orman, Adalar diye bilinen Leningrad Parkıdır. Leningrad'ın en eski mahallelerinden biri olan Saman Pazarı dışında, belki de, eski St. Petersburg'un romantik yaşayışıyla ilintisi bulunan hiç bir yer kalmamış şehirde. Çarlık Rusyası Başkentinin kibarlar takımı, gecelerini — 'beyaz geceler'i — işte orada, Adalar'da geçirmeyi severdi; onlar, birbiri içine geçmiş kanallar boyunca yer alan sayısız cafelerde, restoranlarda, yemyeşil korularda, geniş caddelerde, o hem aristokratik hem köylü işi, hem ince hem de kaba bir çeşit Luna Park'a benzeyen korulukta, ağaçlar arasına gömülmüş kioskların çevresinde oturmasını severlerdi.

Dostoyevski'nin *Budala*'sının en unutulmaz sahnelerinden bazıları işte orada, Adalar'da geçer. Halkın mırıltıları, ufak bir orkestranın ezgileri arasında ve Ragoyin'in ateşli, Prens Mişkin'in donuk bakışları altında, Nataşa Flipovna arabasıyla işte o caddelerde dolaşırdı. Rus edebiyatının büyük adları arasında kim bu tozlu caddelerde, bu çimenli patikalarda bir ayak izi, bir derinlik, bir ışık bırakmamıştır ki? Gogol hâlâ orada, ağaçlar arasında işte; işte Puşkin orada üzgün dolaşıyor, Yevgeniya Onyegin'le birlikte. Bir kaç yıl önce bir yaz ortasında Leningrad'a dönmüş ve şehirden ayrılmama az kala, bir akşam Adalar'ı ziyaret etmek niyetiyle tramvaya binmiştim. Banliyölerden birinin geniş caddesinde tramvaydan inip yürüye yürüye parkın ucuna kadar gitmiş, deniz kıyısından kavisli bir mermer korkulukla ayrılan Adalar'a sık sık gelenlerin çok iyi bildikleri belvederde tahtadan bir banka oturmuştum. Çevre ve vakit anlatılmaz bir hüzünle doluydu. Günlerden Pazar mıydı, iyice hatırlıyamıyorum, ama gruplar halinde işçiler, kızlar, askerler ve denizciler ağaçlar arasında sessiz sedasız dolaştıklarına ya da belvederdeki banklarda oturduklarına göre herhalde Pazardı. Güneş ufkun altında henüz kaybolmuştu, ama bu mevsimde, hep görülegeldiği gibi, batan günün ışıkları Batı göğünü hâlâ pembe bir renge boyuyor, aym zamanda da gök Doğuya doğru gül kurusu rengini alıyordu yavaş yavaş. Bir yanda gün yeni batıyor, öbür yanda gün yeni doğuyordu.

Deniz durgun, çarşaf gibi, süt rengindeydi; hafif hafif soluk alıyordu sanki. İlerde, önümde, hafif bir duman perdesine bürünmüş Kronştadt adası duruyordu. Grubun pırıltılı aydınlığı, sağıma doğru hafif bir kıvrımla uzanan Karelya Berzahını (şu anda bu satırları yazmakta olduğum yer), Aleksandrovka'yı çevreleyen çayırları ve Valkeraasi ormanlarını (şu anda gözlerimin önüne serili duran aynı çayırları, aym ormanları) yavaş yavaş yutuyordu. O gün üzerinde oturduğum banK şimdi bulunduğum yerden topu topu bir kaç kilometrecik uzakta. Oradan o gün, şimdi bir savaş alanı haline gelmiş bulunan bu geniş, bu ondüleli ovayı görebiliyordum.

Adalar diye bilinen park, St. Petersburg'un *beau monde*'u için kutsal bir yer niteliği taşıdığı o eski günlerdeki karakterini kaybetmişti. *Cafe*'ler, restoranlar kapalıydı, kiosklarda kimsecikler yoktu, villalar *raboci* kulüpleri haline getirilmişti. Parkın kendisi bile yeni Sovyet düzenini yansıtıyordu: tatsız sıkıntılı ve bir anlamda haşin, aym zamanda da ıssız ve hüzünlü. Bununla birlikte, Leningrad'ın; beton, çelik, dikenli tel ve mayın tarlalarından dev gibi bir kafes içine hapsolmuş o beş milyon canın çektiği ıstırabı düşündüğüm şu sırada, bana ne kadar tatlı görünüyor şimdi o anılar. (Tüfeğinizin mekanizmasını çıkarıp da namlu içinden baktığınız zaman o dev gibi kafes namlunun ucunda ve namlu ağzının çerçevesi içine sığacak kadar küçük; mini mini, 9 mm lik bir mermi çekirdeğinin çapı kadar görünüyor.) Şehir altı aydan beridir can çekişiyor. Bu görülmemiş trajedinin — sadece, Sovyet yaşayışının karakteristik niteliklerini yakından tanıyanların, sadece: Komünist toplumda yaşayan yığınların hayatlarına seyirci diye de olsa katılmış bulunanların, sadece,sokaklarda, tramvaylarda, tiyatrolarda, sinemalarda, trenlerde, müzelerde, parklarda, fabrikaların *raboci* kulüplerinde, halk *stolovi*'lerinde S.S.C.B. şehirlerinin o tek düze, o kasvetli, o aynı biçim kalabalıkları arasına; Leningrad'ın kalabalığı arasına; savaştan önce gece gündüz 25 Ekim Bulvarının (eski Nevski Bulvarı) asfalt yollarında amaçsızca gezinen. halk seli arasına; istasyonların, kışlaların, fabrikaların çevresinde gece gündüz sessiz sürüler halinde dolaşan kalabalık arasına; gece gündüz Amirallik Meydanının sınırsız boşluğuna akın akın sessiz bir sel gibi dökülen insanlar arasına; Saman Meydam'm çevreleyen cadde ve sokakları gece gündüz sessiz sedasız dolduran halk arasına karışmış olanların

(o da kısmen) anlayabilecekleri bir trajedinin — ayrıntıları üzerinde durmak hoşuma gitmediği gibi, bunu yararsız da buluyorum.

Avrupanın bütün halkları içinde yoksunluğu, açlığı büyük serinkanlılıkla karşılayabilen biricik halk, ölmeğe en hazır halk, Rus halkıdır. Bu, kendini ahnyazısına bırakıştan ileri gelmiyor. Çok daha başka — daha derin, belki de gizemli bir şeyden ileri geliyor. Daha şimdiden umutsuzluğun kurbanı olmuş, şimdiden isyana hazır kadınlı erkekli 5 milyon aç insana dair; ateşsiz, susuz, ışıksız, ekmeksiz, karanlık ve soğuk evlerden bir çöl içinde beş milyon canın lânetler savurduğuna, küfrettiğine dair pek çok kişinin anlattığı öyküler ise masaldan, iğrenç yalanlardan ibaret. Gerçek belki bundan da acıdır. Casuslar, esirler ve kaçaklar hep aym ağızı kullanarak, Leningrad kuşatmasını sessiz, inatçı bır can çekişme, kasvetli bir ağır ölüm diye anlatıyorlar. (Halk her gün evlerinde açlıktan, yoksunluktan ve hastalıktan ölüyor.) Bu koskoca şehrin dayamşındaki sır ne silahların çokluğunda, ne silahların niteliğinde, ne de askerlerin cesaretinde; onların da büyük payı var, ama her şeyden önce halkının ıstıraba karşı inamlmaz dayanıklılığında. Çelikten ve betondan savunma hatlarının gerisinde, her sokağın köşesinden, sessizce, inatla direnerek ölen kadınlı erkekli beş milyonun kulağına ateşten sözler, çelikten sözler yağdıran hoparlörlerin hiç dinmeyen gürültüsü arasında Leningrad, bir din şehidi gibi çilelerine göğüs geriyor.

XXII

İŞÇİLERİN AKRAPOLU

Leningrad dışı, Nisan

Aleksandrovka önündeki ileri karakola varmak için, açık arazide bir kilometreye yakın bir mesafe geçmek gerekiyor; bu durumda, üç yandan ateş eden Sovyet nişancılarının kurşunlarına her an kurban gitmek tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor insan. (İleri karakol, ta Rus hatlarının içine kadar sokulan bir çıkıntının geri ucunda kurulu) Önce, incecik buzdan bir patikadan, daha doğrusu, derin, un gibi bir kar örtüsünün yüzeyinde uzanan buz şeridinden oluşmuş bir yol

üzerinde yürünüyor. Bir yanlış adım attı mı, buzdan şeridin sağında ya da solunda bele kadar kara gömülüveriyor insan. Böyle bir kazadan sağ kurtulmak için de Tanrıya dua etmekten başka çare yoktur; zira çıkıntının kenarında, iki üç yüz metre uzakta, ellerinde dürbünlü tüfeklerle pusuya yatan Sovyet nişancıları ateş etmek için böyle bir fırsatı kolluyorlar. ateş ettiler mi de (eğer şansınız varsa) kurşunları kulağınızın dibinden vınlayarak geçiyor.

Şansımız varmış ki, hava biraz sisli: böylelikle, bir bağlantı hendeğinin giriş kısmına sağ salim varabiliyoruz. Burada, karın içine oyulmuş bir çeşit mağarada, geçen savaşta bağlantı karakolu diye bilinen cinsten bir muhafız karakolu buluyoruz. Görevleri dolayısıyle ileri karakola gitmeleri gereken askerler kayaklarını bu karakolda bırakarak hendek boyunca yürüyerek yol alırlar, dönüşte de muhafız karakollarını cephe hattından ayıran uzaklığı daha çabuk geçmek için tekrar kayaklarını takarlar.

Bir onbaşıyla — *korpraali* — iki erin bulunduğu muhafız karakoluna vardığımızda, ileri karakoldan yeni dönmüş, duvara dayalı bir yığın kayak arasından kendi kayaklarını ayırmakta olan iki kayakçı buluyoruz.

Dinlenmek için burada biraz mola veriyoruz (bir esinti sisi dağıtır da tabak gibi ortaya çıkarız korkusuyla tehlikeli bölgeyi çok hızlı bir yürüyüşle aşmıştık zira), sonra yine hendek boyunca yolumuza devam ediyoruz. Hendek hem dar, hem de derinliği az; bu bakımdan, başlarımız görünmesin diye iki büklüm yürümek zorundayız. En sonunda ileri karakola varıyoruz. Burası, Leningrad çevresindeki savaş alanını anlattığım sırada daha önce sözünü ettiğim granit basamaklardan birinin dibinde, toprak oyularak meydana getirilmiş bir kovuktan başka bir şey değil. Alçak bir seyyar merdivenden kovuğa tırmanıp, kardan meydana getirilmiş olan parapetin mazgalından gözetliyoruz. Hemen önümüzde, göz düzeyimizin biraz altında düşman hatları, daha uzakta da, aniden açılıveren duru havada ana çizgileri açık seçik görülen ve buradan bakıldığında gerçekten de şehircilik mimarisi sergilerdeki alçı maketleri andıran büyük şehir bulunuyor. Bulunduğumuz yüksekçe noktadan, o kocaman, o som yapı yığınları arasında caddeleri ve meydanları yeşile çalan renkler, şeritler halinde rahatlıkla görebiliyoruz.

Adalar bölgesinin ve o güzelim Neva'nın masmavi damarı ötesinde sol yana düşen, büyük bir lekeyi andıran şu karaltı, Kış Sarayı ile Tarikatlar Müzesi'nin bulunduğu Amirallik Meydanı'dır. Neva'nın bir dirseğinden öbür dirseğine kadar şehri Kuzey-Doğudan Güney-Batıya doğru çaprazlama kesen şu dümdüz şerit, eski Nevski Bulvarı, şimdiki 25 Ekim Bulvarı'dır. Şu yandaki alçak bulut, Leningrad'ın öbür ucunda görünen bulut, dünyanın en büyük demir-çelik fabrikalarından biri, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ndeki metal endüstrisi fabrikalarının en büyüğü olan heybetli Putilov Demir-Çelik Fabrikaları'nın tam üstünde duruyor. (Bir duman bulutudur bu; yangından meydana gelen bir duman bulutu.) 25 Ekim Bulvarı boyunca geriye dönerken, bir noktada sola sapıyor ve hemen, bir dirsekle karşılaşıyorum; bir kurşun kalem işaretini andıran koyu mavi renkli bu dirseğin, eski St. Petersburg'un en aristokratik meydanlarından birini kesen Fontanka kanalı olduğunu biliyorum.

Bir zamanlar aristokrat kadın manastır okulu olan, Ekim 1917 Devrimi'nin 'On Günü' içinde Bolşevik ayaklanmasına karargâhlık yapmış, Devrim Komitesi'nin toplantı yeri Smolni Enstitüsü'nün neo-klasik alınlığını görebilmek için alçıdan maketi dikkatle araştırıyorum. Evet, işte şu sağdaki yapı olacak. Buradan ne kadar da yakın görünüyor! Ve bu müthiş kış kuşatmasının olayları o 1917 Ekim olaylarından birine ne kadar da benziyor!

Zira gerçekten de, Komünist devriminin başkenti Leningrad'ın savunulması için de, Ekim ayaklanmasında baş rolü oynayan öğelere verilmiş bulunuyor. Leningrad'daki askeri, siyasal yetkililerin benimsedikleri savunma taktikleri bir çok bakımlardan ve özellikle temel ilkeler yönünden Devrim Komitesi'nin 1917'de *Dikaya Divizia* — Vahşi Tümen — Kazaklarına, daha sora da General Yudeniç'in 'Beyazlar'ına karşı uyguladığı ilkelerin tıpa tıp aynıdır. Leningrad direnişinin sinirlerini ve kirişlerini şimdi de, o zamanki gibi, metal endüstrisi işçileriyle Baltık Filosu'nun denizcileri meydana getiriyor.

Dinyester üzerindeki Soroki'de, Sovyet Evi'nin toplantı salonunda geçen yaz duvarlara asılı S.S.C.B. haritaları, tarım ve endüstri propagandası yapan renkli afişler, *Ossoaviahim*'in (kimya savaşı ve havacılık propaganda örgütü) yayımladığı afişler ve Lenin'in, Stalin'in, Budyenni'nin fotoğrafları yanısıra Ekim ayaklanmasının orjjinal

topografik planını bulmuştum; bu plan Leningrad haritası üzerinde devrim kuvvetlerinin bütün mevzilerinin dağılışını (Kumandanlıkların dağılışını, ölüm taburlarının tuttuğu yerleri, işçi tugaylarının mevzilerini v.b.) en ince ayrıntısına kadar kırmızı işaretlerle gösteriyordu.

Açık kırmızı oklar taarruzun yönünü gösteriyordu. Düşmanın direndiği merkezlerin ele geçiriliş tarihleri kırmızı çember içine alınan siyah rakamlarla gösterilmişti. Değişik biçimlerde ve büyüklükte üç tane al sancak en önemli üç devrim kumandanlığını, Putilov Demir-Çelik Fabrikaları işçilerinden kurulu ölüm taburlarını, Kronştad'dan gelme deniz birliklerini ve önderleri *Avrora* zırhlısında karargâh kurmuş olan Baltık Filosu'nun âsi öğelerini temsil ediyordu. (*Avrora* zırhlısı Neva'ya girmiş, tam Peter ve Paul Kalesi'nin önünde, ırmağın orta yerinde demirlemiş, Kış Sarayı'na, Amiralliğe ve Kerenski kuvvetlerinin direnen gruplarına top ateşi açarak en buhranlı anlarda işçilerle denizcilerin harekâtını desteklemişti.) Devrim karargâhı olan Smolni Enstitüsü o planda büyük bir kırmızı bayrakla gösterilmişti ve bayrağın üzerinde beyaz harflerle 'Lenin' adı yazılıydı.

Ekim devrimini gösteren o topografik plan Leningrad'ın şimdiki savunmasını pekâlâ aydınlatabilir. Şimdi taktik konumun — Kumandanlıkların dağılımı v.b. — 1917'dekinden daha başka türlü olması, Sovyet Askeri Kumandanlığının Smolni Enstitüsü'nde bulunmaması mümkündür — hatta bu kesindir. (Bununla birlikte eğer bu yapı şimdi Siyasal Kumandanlık Karargâhı ise hiç şaşmam.) Ne var ki, kuşatılmış şehrin içinden dışarı sızan ve Fin Genel Karargâhına ulaşan çeşitli haber ve bilgilerden, Leningrad savunmasının ruh itibariyle askeri olmaktan çok siyasal olduğu, kuşkuya yer bırakmayacak kadar açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Aslında, sözü geçen direniş, özellikle siyasal ve toplumsal karakterini, Leningrad'ın Ekim devrimi merkez olarak taşıdığı olağanüstü öneme borçludur.

En son askere alınan Kızılordu erlerinin acınacak fiziksel durumlarından bir vesileyle daha önce söz etmiştim. Yine bir vesileyle, Leningrad savunmasının (siyasal görüş açısından savaşın genel ekonomisi üzerinde bu şehir büyük söz sahibidir.) özellikle fiziksel yeterlikleri yüzünden seçilmiş, iyi eğitim görmüş kıdemli askerlere değil de, daha yeni askere alınmış, iyi eğitim görmemiş ve bundan ötürü ne kadar iyi silahla donatılmış olurlarsa olsunlar yetersiz kalan genç, pek

genç öğelerden oluşan, yakın zamanlarda kurulmuş piyade birliklerine verilmiş bulunmasının bende uyandırdığı büyük şaşkınlığı anlatmıştım. (İlmen Gölü, Smolensk, Don kesimlerinde, başka bir deyimle, son bir kaç haftadır Sovyetlerin karşı taarruz çabalarını en son kertesine çıkarmış bulunduğu kesimlerde yapılan araştırmaların sonucunda, Kızılordu'nun en seçme birliklerini bu kilit noktalarına yığdığı anlaşılmıştır.) Peki ama, şurada Leningrad Cephesinde, bütün cesaretlerine, bütün inatçılıklarına rağmen teknik bakımdan yetersiz kalan bu gençlerden kurulu birliklerin ardında ne var? 1917'deki gibi, bugün de bunun cevabı, Baltık Filosu denizcileriyle Leningrad'lı metal endüstrisi işçileridir.

Eğer benden Leningrad'ın siyasal ve askeri durumunu özetlememi isteselerdi, yapabileceğim en iyi şey, Komünist devrimiyle ilgili temsili resimlerin en mükemmel örneklerinden sayılan bir duvar afişini göstermek olurdu: bu afişte, tüten fabrika bacalarından bir fon önünde elde silâh, omuz omuza vuruşmakta olan Kronştad denizcilerinden biriyle, Putilov Demir-Çelik Fabrikalarından bir işçi gösterilmektedir. Mavi-beyaz çizgili yeleği, kasketinin arkasından omuzları üzerine sarkan uzun kurdelaları (denizcinin kasketinin şeridinde *Avrora* zırhlısının adı okunmaktadır) ile, sol elinde tüfeği, sağ eliyle düşmanı işaret ederek başını geriye çevirmiş, görünmeyen işçi yığınlarına bağıra bağıra cesaret verici sözler söylemektedir. İşçi ise silahını iki eliyle birden sımsıkı kavramış, alnı kırış kırış, yüzü son derece ciddi, denizciye doğru yarım dönmüş, denizcinin yanıbaşında durmaktadır. 1917 Ekim devriminde olduğu gibi bu afiş bugün de Leningrad savunmasının sembolüdür. Şehrin savunmasının dayandığı etkenler— özellikle siyasal ve toplumsal etkenler— hakkında hiç bir şey bu son derece anlamlı ve etkileyici temsili resim kadar açık bir fikir veremez insana.

Durum üzerinde yargıda bulunurken, temel olguyu — yani Leningrad'ın beş aydan beridir Rusya'nın geri kalan bölümünden yalıtılmış bir durumda bulunduğu; Avrupa'nın en büyük gölü, Ladoga Gölü'nün donmuş yüzeyi üzerinden geçen yol dışında hiç bir yoldan, hiç bir biçimde insan, besin ve cephane takviyesi almasına olanak bulunmadığı gerçeğini — gözden kaçırmamamız gerekiyor. İşte bu takviye ve ikmal alma olanaksızlığı ve şehrin endüstriyel karakteri yanısıra

taşıdığı siyasal önem yüzündendir ki, Sovyet Askeri Kumandanlığı Leningrad'ın savunulması için tipik bir Komünist yöntemi olan yola, işçiler ve denizcilerden ölüm tugayları kurma yoluna başvurmuşlardır. Zamanında Rusya'nın Doğusundaki endüstri bölgelerine aktarılamamış olan muazzam işçi yığınları — eli silah tutan bir kaç yüz bin kişi — 1917 Ekiminde Troçki tarafından planlanıp ortaya çıkarılan devrim örgütünün bütün belirgin özelliklerini taşıyan (teknisyen çeteleri, tankçı ve topçu birliklerinden alınma makinist mangaları, Baltık Filosundan gelme müfrezeler) özel komando birlikleri haline getirilmiştir. Mayın döşemekte uzman birliklerin de eklenilmesi gereken bu komando tugayları yalnız askeri cephenin değil, aynı zamanda siyasal cephenin de en can alıcı noktalarına yığılmış bulunuyor. Ön hattı tutan ve kendilerinden kuşatmanın en ağır yükünü taşımaları istenilen piyade birlikleri, her şeyden önce siyasal bir işlev gören ve askeri alanda, mevzi savaşında kullanılan taktikle hiç bir ilintisi bulunmayan bir taktik gösteren tipik bir Komünist savaş makinesi meydana getiriyor: bunlar tipik bir devrimci taktiği, sivil savaş taktiği kullanıyorlar.

Bu kuşatma bir anlamda Leningrad proleteryasının (Marksist görüş açısından S.S.C.B. deki işçilerin en ileri ve en uzlaşmazıdır Leningrad işçileri) sivil savaş taktiğine olduğu kadar Komünist ruhuna da dönüşünü işaretliyor. Askeri eğitimden yoksun, ama teknik bakımdan yeterli ve müthiş hırslı olan bu silahlı işçi müfrezeleri, on beş yıllık toptan endüstrileşme süresince, *Pyatlyetki*, ya da Beş Yıllık Planlar süresince meydana getirilen *spyetsi*'nin, *udarnikler*'in ve *stahanovcular*'ın bütün belirgin niteliklerini taşıyor. Bunlar, Baltık Filosu'nun denizcileriyle birlikte, hiç kuşkusuz, Komünist Partisi'nin en seçme, en güvenilir öğeleridir. Şehrin savunulmasında bütün sinir merkezleri üzerinde tam bir kontrol kurarak sadece Leningrad'ın sivil halkını değil, askeri makamları da avucu içinde tutan bu askeri nitelikteki işçi örgütünün zayıf noktası neresidir o halde?

Zayıf nokta onun aslında, siyasal niteliğinde, bağnazlığında, aynı zamanda kuşatma savaşının kendine özgü karakterindedir. Şurasını gözönünde bulundurmak gerekiyor ki, çarpışmalardan çok açlık, yoksunluk ve hastalık (Leningrad'da yalnız tifüsten her gün iki bin kişi ölüyor) yüzünden verilen kayıplar, usta askerlerin saflarını her

geçen gün biraz daha seyrekleştirmektedir. Başka bir deyimle, şehrin savunulması uğruna Komünist Partisi her gün üyelerinin en seçmelerini, siyasal yönden en deneyimli ve en güvenilir olanlarını kaybetmektedir. Parti, 'Proleteryanın kaymak tabakasını' kaybediyor. Rusya'nın o kocaman siyasal bedeni, belkemiğini kaybediyor.

Sovyet Askeri Kumandanlığı en seçme öğeıerinin uğradığı günlük kaybı en alt düzeyde tutabilmek için işçi birliklerini elden geldiği kadar korumaya çalışıyor. (Anlaşıldığına göre işçi komando tugayları şimdiye kadar sadece Oranienbaum Cephesi ile Schlüsselburg ve Çarkoye Kesimlerinde kullanılmıştır.) Bu birlikler savaş alanında su götürmez cesaret ve teknik yeterliklerinin örneğini bir kez daha vermişlerdir. Bununla birlikte bunların maneviyatı beş aydan beri hareketsiz kalmaları ve iç çekişmeler yüzünden oldukça yıpranmışa benziyor.

Hareketsizliğin herhangi bir birlik için tehlike — manevi dağılma tehlikesi — demek olduğu ve sözü geçen birlik siyasal bir karakter taşıdığı zaman bu tehlikenin daha da büyüdüğü, herkesçe bilinen bir gerçektir. Rakip kanatların mücadelesi halinde karakteristik bir biçim alan bu manevi dağılma son bir kaç hafta içinde, Leningrad işçileri arasında azımsanmayacak ölçüde yayılmış bulunuyor. Ciddi bir hoşnutsuzluğun, şiddetli parti içi çekişmelerinin ve bütün askeri sorunları salt siyasal sorunların altında gören eğiliminin başgösterdiğine dair, güvenilir kaynaklardan haberler gelmiştir. Leningrad proleteryasının ezici çoğunluğunu temsil eden Komünist Partisi Sol Kanadı, Moskova' daki askeri ve siyasal makamları her geçen gün biraz daha sert bir dille eleştirmekte ve onları, savaşı yönetirlerken, aşınların 'Komünist stratejisi' adını verdiği stratejiyi benimsememekle suçlamaktadırlar.

Askeri görüş açısından bu 'Komünist stratejisi'nin neleri kapsadığı kesinlikle belli olmamakla birlikte, bu deyimin, savaşı askeri bir yöntemden çok siyasal bir yöntemle yönetmek anlamına geldiği açıkça anlaşılıyor. Eleştirmelerin kökünün, bir takım Parti içi çekişmelerine — Marksist ideolojinin bozulmasının, bu ideolojiden sapmaların kaçınılmaz, sayısız örnekleri yüzünden, Leninizmin, sayısız ve birbirinden ayrı biçimlerde yorumlanması yüzünden doğan çekişmelere — dayandığına kuşku yoktur; bu geleneksel kaynaşmalar, huzursuzluklar şehrinin, Leningrad'ın aşırı Komünizmini, bütün Sovyetler Birliği

düzenini tehdit eden büyük bir tehlike haline getiren de işte bu çekişmelerdir. (Partinin dayamşmasını tehdit etmek ve proleterya diktatörlüğünün geleceğini tehlikeye sokmakla suçlanan Leningrad işçileriyle Knoştad denizcilerine, yani devrimin 'eski tüfekleri'ne karşı 1920'de Lenin'in yürüttüğü şiddetli baskı siyasetini pek çok kişi hatırlayacaktı · okurlarım arasında. Bu kırımın amsı devrim merkezinin işçileriyle Baltık Filosu denizcilerinin kafalarında hâlâ canlılığını taptaze korumaktadır; bu ise Moskova'ya karşı bir başkaldırma olayında Leningrad işçileriyle Kronştad denizcilerinin uzlaşıcı bir tutuma yanaşmalarına engel olacaktır her halde.)

Açlık, hareketsizlik ve kuşatma yüzünden sivil halkın, başka bir deyimle, doğrudan doğruya işçi sınıfının ailelerinin, kadınlarımn, çocuklarının çektiği ıstırabı görmek hiç kuşkusuz bir yandan umutsuzca plânları göze aldırma eğilimi yaratırken, öte yandan da işçi yığınlarım, siyasal yollardan — yani parti mücadelesi ve iç çekişmeler yoluyla — bir çözüm, bir kurtuluş aramak için kamçılayacaktır. Leningrad proleteryasının son derece duyarlı ve tehlikeli bir kafa yapısı vardır; bu da doğallıkla, kuşatma yüzünden şehirdeki askeri durumu, besin durumunu düzeltemeyen Moskova'daki makamlar için ciddi bir tasa kaynağıdır. Bu gibi durumların işçi taburlarınm askeri yeterliğini eninde sonunda zayıflatabileceğini pekâlâ bilmektedir Moskova.

İleri karakoldan ayrılmadan önce parapetin üzerinden kuşatılmış şehre bir kere daha göz gezdiriyorum. Kronştad ile Neva'nın ağzı arasında, Finlandiya Körfezinin buzlu sularından hafif, peçe gibi bir sis perdesi yükseliyor. Manzaramn tekdüze beyazlığı ortasında Leningrad yavaş yavaş uğursuz bir görünüş alıyor. Beyaz kar çölü ortasında maddeden yoksun bir hayalet şehir, bir serap haline geliyor. (Alman ağır toplarınm hiç ara vermeden dövmesi yüzünden, şehrin endüstri mahallesi üzerinde, Putilov Fabrikaları üzerinde koyu bir duman bulutu yükseliyor.) Karakoldakilerle vedalaştıktan sonra geri dönmek için yine hendekler arasından yola çıkıyor, muhafız karakolunda kısa bir mola veriyor ve bizi Rus nişancılarının gözünden saklayacak sisten elden geldiği kadar yararlanmak amacıyla o ince buz şeridi üzerinde son hızla ilerliyoruz.

Vakit oldukça geçtir, cephe hattına vardığımız sırada ise nerdeyse alaca karanlık bastırmak üzeredir. Taburuyla birlikte Aleksandrovka kesimini tutan Binbaşı Junqvist, bizi karargâhını kurduğu *korsu*'ya alıp çay ikram ediyor. Bir kaç dakika kaldıktan sonra Binbaşı Junqvist ile subaylarına veda ediyoruz; tam *korsu*'dan çıktığımız sırada, artık gözlerimin alıştığı, ama beni hâlâ hayretlere düşüren bir manzarayla karşılaşıyorum: bir *sauna*'dan çıkan anadan doğma çıplak iki asker, bedenlerinden ter damlayarak koşa koşa gelip kendilerini karların üzerine atıyor ve yuvarlanmaya başlıyorlar.

(Okurlarım kuşku yok ki, *sauna*'nın ne olduğunu biliyorlardır. Aslında bu bir çeşit Türk hamamıdır. — bu ünlü Türk hamamından Finlandiyalılar cephede bile vazgeçemiyorlar. Hendek içine kurulan bu *sauna*, içinde soba bulunan — bu soba da, açık olan üst tarafına kalın bir demir levha yerleştirilmiş bir çeşit fırındır; demir levhanın üzerine de iri taş parçaları konuluyor — bir kulübeden başka bir şey değil. Soba yakılıyor ve demir levha üzerindeki taşlar yavaş yavaş kızararak akkor haline geliyor. Ondan sonra bu taşlar üzerine kova kova su dökülerek buhar elde ediliyor. Bu buhar banyosunda şakır şakır terleyen askerler koşarak dışarı çıkıyor, böylelikle de bir anda 90 derece ısıdan, sıfırın altında 20 derece soğuğa geçmiş oluyorlar. Ondan sonra da karlar içinde yuvarlanmaya başlıyorlar.)

Bütün bu işler de, dört bir yandan top mermilerinin korkunç ıslıklar çalarak, hem de yere yatmamıza zaman bırakmayacak kadar ani düştüğü bir sırada oluyor.

Yirmi metre ötede patlayan mermiler üstümüze buz, kar ve donmuş çamur parçaları sıçratıyor. Yanıbaşımda duran Yüzbaşı Leppo'nun koluna bu donmuş, kaskatı keseklerden biri çarpıyor. Ben de kaburgalarımın üstüne bir isabet alıyorum, soluğum kesiliyor. Şansım varmış ki, kaburgalarıma çarpan şarapnel parçası değil, bir buz parçası. Yaralanan var mı? Yok. Eh, hepimiz kahkahalarla gülmeye başlıyoruz; karların üstünde çırılçıplak oturan iki asker de gülüyor. Ter içindeki bu çırılçıplak iki asker, yeni doğmuş bebeklere benziyor. Bana öyle geliyor ki, bu koşullar altında kim olsa ter döker, ama *soğuk* ter döker.

XXIII

AVRORA'NIN KIZIL SANCAĞI

Kronştad önü, Nisan

Kronştad — Sovyet Baltık Filosu'nun barınağı ve hapisanesi Kronştad adası — önümde... Terijoki'nin kayalık uçurumları üzerinden Kronştad silüet halinde — Finlandiya Körfezi'nin donan sularının arasında sıkışıp kalmış bir geminin silüeti gibi — yassı, kurşuni görünüyor. Bu sabah hava pırıl pırıl; olağanüstü durulukta ve parlaklıkta bir ışıkla dolu. Uzayan günlerde daha şimdiden ilkbaharın ilk, çekingen belirtileri seziliyor. Ama soğuk yine devam ediyor: Bu sabah Aleksandrovka Cephesi'nden ayrıldığımızda termometre sıfırın altında kırk beş dereceyi gösteriyordu. (Halbuki İtalya'da şimdi çimenler çoktan yeşermiştir, ağaçlar tomurcuklanmış, çiçek açmaya hazırdır.)

Aleksandrovka ve Byelostrov hendekleriyle Terijoki arası topu topu üç beş kilometre tutuyor. Ama bu kısacık mesafe içinde savaşın dış belirtileri, Leningrad kuşatmasının çeşitli görünüşleri öylesine bir değişmeye uğruyor ki, adeta yüzlerce mil yol almışım gibi geliyor bana. Kronştad'ın tam karşısına düşen Terijoki Cephesi bu acaip savaş süresince ziyaret etmek fırsatını elde ettiğim bütün cepheler içinde en değişiği ve en güzel manzaralı olanı. Siyasal karakteri, taşıdığı çok büyük siyasal önem bir yana (Okurlarımın bildiği gibi, Kronştad, Leningrad cephesi'nin sadece bir parçasıdır; ama siyasal görüş açısından Kızıl kale Leningrad'ın sinirlerinin toplandığı merkez, hatta diyebilirim ki, Leningrad'ın akropolüdür), Kronştad kesimi, Kuzeyde Murmansk'tan, Güneyde Sivastopol'a kadar uzanan upuzun savaş hattı üzerindeki bütün kesimler içinde en ilgi çekici ve askeri yönden hiç kuşkusuz en karmaşık olanıdır. Bunun nedeni de bu kesimin, kurmayları güç bir işle karşı karşıya bırakmasından ileri geliyor; bu güç iş, Doğu Cephesi'nin öteki kesimlerindeki gibi eski sorunlara az çok yeni çözümler bulmakla yetinilemeyip, savaş sanatını inceleyenlerin bugüne kadar hiç karşılaşmadıkları cinsten, yepyeni sorunlara yepyeni çözümler bulmak zorunluğudur burada.

Terijoki Cephesi, alçak ve az çok düzgün olan kıyı hattını izliyor. Fin hendekleri kıyı boyunca uzayıp gidiyor ve tam karşımızda, makineli tüfeklerin namlu ağızlarından yüz metre kadar ötede, denizin donmuş yüzeyini kesen, devriyelerin geçmesi için aralıklı aralıklı kurulmuş dikenli tel engelleri duruyor. Hendeklerin hemen ardından, kıyıya paralel olarak cadde geçiyor: bu son derece çıplak, haşin, kar ve orman manzarası içinde şen, sevimli görünüşleri olan ahşap evlerle, villalarla sınırlanmış geniş bir cadde. Denize kadar inen huş ağaçları, kayınlar, ladinler şurada sıkışıp kümeleşiyor, ötede seyreliyor, bazı yerlerde Karelya ormanları kadar yoğun bir hal alıyor, bazı yerlerde de seyrelerek tam bir park — tahtadan banklarıyle, orkestra setleriyle, yosunlu ağaçlar arasında döne kıvrıla giden mini mini sokaklarıyla gerçek bir park — görünüşü alıyor.

Çarlık döneminde Terijoki bütün Finlandiya Körfezi içinde en hoş, en sevimli sayfiye yeriydi; başkent aristoklarının yazlık yuvasıydı. Bununla birlikte burası hiç de sadece elit tabakaya ayrılmış lüks bir oyun alanı olarak düşünülmemelidir. Burası daha çok, bir göl kadar mat renkli ve ılık denizin kıyısını kaplıyan ağaçlar arasına yayılmış, huzur ve sükûn dolu, bozulmamış bir köydü.

St. Petersburg'un üst tabaka ailelerinin bunaltıcı yaz aylarını kayınların serin gölgesinde geçirmek için Terijoki'ye geldikleri çağ — hafızamın duvarına asılı solmuş bir suluboyadan, rengini yitirmiş bir resimden ibaret — altın çağ idi bu. O aileler yeşil, kırmızı ve mavi boyalarla tarihten sahneler işlenmiş küçük, süslü sütunların tuttuğu ahşap verandalarda her akşam otururlar, çaylarını yudumlarken sohbet ederlerdi. 'Beyaz geceler'in o duru, o görkemli renkleri arasında oturup, hiç durmadan konuşan, hep aynı temaya dönen ve her seferinde o temayı ayrı bir açıdan ele alan Eski Rusların yumuşak seslerini, tiz seslerini hayal evimde duyar gibi oluyorum. Onlar saatlerce otururlar, hiç var olmayan ya da varlığı hiç önem taşımayan şeyler üzerinde uzun uzun tartışırlardı. Hep kendi kendilerini tekrarlarlardı, ama hoş bir şekilde tekrarlarlardı; bu onların hiç bir sonuca bağlanmayan konuşmalarının tatlı zayıflığı, neden söz ettiklerini unutma alışkanlıkları, ama haz duydukları bir alışkanlık idi. Gece bastırırken onlar zamanı, yeri, hatta Kronştad'ta demirlemiş savaş gemilerinin duru gece

içinde uzaktan göz kırpan yeşil, sarı ve kırmızı işaret ışıklarını bile unuturlardı.

Şimdi o mutlu günler çok, ama çok uzaklarda kaldı. Şimdi Terijoki caddeleri askerlerle dolu; şimdi ağaçlar arasında büyük topların kurşuni çelikleri pırıldıyor ve şimdi kilisenin kararmış yıkıntısı ardında o sade Protestan haçının altında huzur içinde Fin ölüleri uyuyor. Caddenin kenarına sıralanmış cephane arabalarının üstünde, silahlarının üçayakları çevresinde toplanmış küme küme makineli tüfekçiler oturuyor. Uzun, yumuşak, açık renk yeleli ve adeta bir kadınınkileri andıran tatlı gözleriyle o güzelim Fin atlarından birinin çektiği bir kızak geçiyor ara sıra.

Bu huzur verici manzara, bu duru, bu uykulu tablo, hem de burada, cephe hattında, pırıl pırıl parlayan buzla örtülü bir denizin kıyısına sokulmuş köydeki, Sovyet Donanmasının uzun menzilli ağır topları tarafından belirli aralıklarla dövülen bu köydeki manzara, bu acı savaş içinde şimdiye kadar gördüğüm manzaraların en hoşu ve en garibidir. Bu soğuk, duru sabah vakti, ışıkların çeşitli tonlarında şimdiden belirtileri sezilen ilkbaharın uzaktan uzağa hatırlanışından mı, soğuğu daha az ısırıcı oluşundan mı, şimdiden daha az beyaz, daha az mavi görünen kar ve buz üstünde yansıyan ışıklardan mı; yanmış ağaçların kokusundan mı (*sauna*'larda su tedavisi görenlerin yıkanması için yakılan huş ağaçlarının, kayın ağaçlarının, ladinlerin o yeşil dallarının kokusu); yoksa bu ıhk duman kokusundan mı, bilmiyorum: yalnız şunu biliyorum ki, savaş bugün bana yaşayan, zalim bir gerçek gibi gelmiyor; savaş şimdi sadece hafızamdaki — bilincimin derinliklerinde beliren bir çeşit foroğraf görüntüsü gibi — bir anıdan ibaret.

Şu anda da bu sükûn, bu sessizlik (aslında bu anı, bu görüntü demem gerekirdi) aniden bir top gürültüsüyle — Kronştad'da demirlemiş savaş gemilerinden birinin 38'liğinin gürültüsüyle — parçalanıyor. Korkunç bir ses, Kronştad'la Terijoki arasında gökkuşağı gibi kavis çizen müthiş bir kükreyiş bu. 38'lik mermi ardımızdaki ormanda patlıyor. Hava zangır zangır titriyor ve gümbürtü dalgalar halinde yayılarak bütün çevreyi rüzgâra tutulmuş bir sahne dekoru gibi sarsıyor. Teğmen Svardström gülümseyerek, 'Yine başlıyorlar,' diyor.

Günlerden beri, görülmedik bir şey olagelmektedir Kronştad'da. Körfezin karşı kıyısında mevzilenmiş Alman bataryaları, Leningrad'la

ada arasında donmuş deniz üzerinden gidip gelen Sovyet kollarını hiç durmada bombardıman ediyor. Sovyetlerin bu gidiş gelişleri belirli zamanlar a yapılan askeri talim gibi düzenli, metotlu bir harekât. Sovyetler Kronştad'a ne taşıyor olabilirler? Ve adadan ne götürüyorlar acaba? Bu konuda havadan yapılan keşif aydınlatıcı oluyor. Günün ve gecenin belirli saatlerinde Leningrad'la Kronştad arasında durmadan ağır kamyonların işlediği piyade birliklerinin hareket halinde olduğu anlaşılıyor bu keşiflerden. (Geceler gitgide kısalmakta ve gitgide daha aydınlık geçmektedir.) Sovyet askeri kumandanlığının bahar başında adaya cephane ve besin takviyesi göndererek bu deniz üssünün savunmasını güçlendirme niyetinde olduğuna dair daha önceden ileri sürülen kuram dayanaksız kalıyor. Leningrad da en aşağı deniz üssü kadar cephane ve besin desteğine gerek duymaktadır çünkü. Hatta Leningrad'ı savunanların gereksinmeleri daha da çoktur. Buna karşılık, Baltık Filosu'nun bol bol yedeği var. Bu bakımdan, Kronştad'dan, Leningrad'a destek gönderildiğini düşünmek daha akla yakın. Ne var ki, Kronştad kuşatmasının Leningrad kuşatmasından daha uzun süreceği de besbelli; deniz üssünün, tam kıştan bahara çıkılırken elindeki yedekleri göndereceği ise düşünülemez. Şu halde, acaba adadaki garnizon mu destekleniyor. Bu ikinci kuram da birincisi kadar akla uzak. Kronştad'ın askere gereksinmesi yok: Baltık Filosu'nun bütün denizcileri, adamn dört bir yamm kuşatan kıyı bataryalarının bütün mürettabatı deniz istihkâm birlikleri, Kronştad adası çevresindeki benek benek, çelik ve betondan yapma adaların (bunların en büyüğü Totleben'dir) bütün müfrezeleri, ayrıca sayıları on binlere varan uzman işçiler hep bu büyük deniz üssünde kullamlıyor.

Birbirinin doğrulayan çeşitli bilgilerin ışığı altında ve bu bilgilerin desteğiyle gerçeğe en uyğun görünen kuram, Kronştad adasının kendine özgü siyasal karakterini de göz önüne alan kuramdır. Aşağı yukarı bir yıldan beridir — Rusya'ya açılan bu savaşın ta başından beri— hep şu nokta üzerinde ısrarla durmaktayım: S.S.C.B. üzerine; onların, düşünüş biçimleri direnme güçleri, karşılık verme olanakları, mütlhiş azimleri üzerine ve özellikle Leningrad savunmasındaki en temelli etkenler üzerine yargıda bulunurken, siyasal kriteryomu kenara itmek çok büyük bir hata olur. (S.S.C.B.'nde siyasetin kilit noktasının, aşırı ve uzlaşmaz Komünizmin kalesi sayılan Leningrad olduğunu hiç

durmadan tekrarlayışım — ki bundan sonra da aym şeyi tekrarlamakta devam edeceğim — okurlarım hoş görsünler. Okurlarım ancak bu noktayı sürekli olarak akıllarında bulundurdukları takdirde bir çok şeyin anlam ve önemini iyice kavrayabilirler; yoksa en önemli olgular gözlerinden kaçar.)

Şu halde en akla yakın görünen kuram, Rusların, Baltık Filosu mürettebatının büyük bir kısmını Leningrad'da toplamak ve hem önhat birliklerini desteklemek, hem de siyasal makamların işçi yığınlarıyla askeri önderler arasında sürdürdükleri devrimci propaganda işini desteklemek amacıyla bu mürettebattan komando birlikleri meydana getirmek niyetinde olduklarını ileri süren kuramdır. Donanmanın (bu donanma bugün buzlar arasında hapis olduğu için kımıldayamıyor, yarın buzlar çözülünce bu sefer de körfezin ağzını kapatan mayınlar yüzünden kıpırdayamayacak) körfezden çıkıp savaşmasına olanak bulunmadığı için kelimenin tam anlamıyle bir deniz savaşında kullanılamıyor bu mürettebat; bu yüzden de Kronştad ister istemez, bir deniz üssünden çok, kıyı kalesi karakterini almış bulunuyor.

Eğer bu kuram doğruysa, son iki üç gündür Leningrad'la Kronştad arasında artan kamyon ve piyade trafiği, bu tek yönlü trafiğin gerçek yönünü, başka bir deyimle Baltık Filosu'nun bir kısım mürettebatının Leningrad'a aktarıldığını düşmandan gizlemek için Sovyetlerin düşündüğü bir manevradan başka bir şey olmamak gerekir. Leningrad'ın savunulması için benimsenen yöntemleri, muvazzaf birliklerle, denizci ve askerlerden kurulu komando birliklerinin hangi taktik amaçla kullanılacağını son duruşmada belli eden, her zaman Kronştad'ın siyasal karakteri ve — bundan ötürü de — burasının Ekim Devrimi'nin 'akropolü' olarak sahip bulunduğu ahnyazısıdır. Baltık Filosu denizcileriyle Leningrad işçilerinin siyasal işlevlerinin bütün Sovyet Rusya içindeki etkilerinin sonucu hiç kuşku yok ki çok yakın bir zamanda görülecektir.

Bu arada benim de artık Kronştad'a yakından bakmamın ve bu ileri noktadan bu müthiş kuşatmayı çeşitli yönlerinden incelememin zamanı gelmiş bulunuyor. Şu anda bulunduğum yüksek noktadan (Rusların, yaşamsal önemi bulunan sınır bölgelerini ve şehir dolaylarını gözetleyebilmek için buraya kurdukları yirmi metre yüksekliğindeki ahşap kulenin tepesindeyim) göz, bir kıyıdan öbür kıyıya kadar

bütün körfezi görebiliyor. Güneş ışınları parlak olmakla birlikte eğik geliyor (bu enlemlerde güneş hiç bir zaman ufkun üstünde çok yükselmez) ve yukardan değil de aşağıdan aydınlatılıyormuş izlenimini yaratan mavimtırak pırıltılarla dolu denizin buzlu yüzeyinde yansıyor. Uzakta, körfezin karşı kıyısında, Rusların Alman avcılarına karşı canlarını dişlerine takarak savundukları köprübaşı yakınlarında, kenarları keskin, kapkara bulutların meydana getirdiği fon önünde yangınların parlak ışıkları açık seçik görülüyor. Sol yanımda Leningrad da yanıyor. Alman ağır topları, Putilov Demir-Çelik Fabrikaları'nın bulunduğu Utriski endüstri bölgesini hiç durmadan dövüyor.

Şurada, körfezin tam ortasında da, 'Beyaz geceler'in gümüşi pusunu andıran hafif, donuk bir sisin bürüdüğü Kronştad görünüyor.. Gemilerden ve bir savunma halkası meydana getiren yapma adalardan belirli aralıklarla yükselen roketlerin kırmızı, sarı, yeşil yıldızları benim bulunduğum noktadan şaşılacak bir durulukta görülüyor. Sabahın bu erken saatlerindeki gümüşi pus içinde, geceleri bataklıklardan çıkan ateşli buharlar gibi yanıp sönerek gezinen bu yıldızların gerçekdışı, hayaletimsi bir görünüşleri var. Güneş ışınlarından geçerken aniden bir aydınlanan, bir karanlıkta kalan kelebeklerin kanatlarını andırıyor bu yıldızlar. Bu pus da bana dolunayın çıktığı, uyuşuk bir yaz gecesini; ateş böceklerinin tatlı pırıltılarıyla yanıp sönerek uçuştuğu bir yaz gecesini hatırlatıyor... Kronştadt adasının her iki ucundan, dev bir ağaç gövdesini andıran upuzun birer duman sütunu yükseliyor. Adanın Doğu ucunu karadan ayıran buzlu deniz yüzeyi üzerinde zaman zaman, Kronştad'la Leningrad arasında gidip gelen Rus kollarını bombalayan Alman toplarının bir mermisi patlayarak, portakal rengi ışığıyla buzu biçiyor.

Yüzbaşı Leppo elime bir dürbün tutuşturuyor. Denizin donmuş yüzeyi üzerinde yansıyan mavimtırak ışınlar arasından, bir ormanı andıran fabrika bacaları ve Kronştad limanında demirlemiş gemilerin çelik taretleri şimdi heyecan verici bir açıklık ve durulukta görünüyor. Sovyetler Birliği'nin en güçlü gemilerine sahip bu koskoca filo — koskoca bir beton yığınını andıran buz deryası içinde hapsolmuş bu gemiler — etkileyici bir manzara meydana getiriyor. Ne kımıldayabiliyor, ne dövüşebiliyor bu gemiler. Fin askerleri bunlar

için, 'Ayaklarını kaybetmiş gemiler,' diyor. Bütün filo taşlaşmış sanki. Bir başka kulenin üstünde hareket halinde bir karaltı görüyorum.

'Nedir bu?' diye soruyorum Yüzbaşı Leppo'ya. 'Bir sancak mı?'

'Evet,' diye cevap veriyor Yüzbaşı. 'Moskova Radyosu'nun bildirdiğine göre, *Avrora* zırhlısının sancağı bu. Amirallik binasının kulesinde dalgalanıyor.'

Bir gemi sancağı; kızıl bir sancak bu: 1917 Ekim'inde *Avrora* mürettebatının Çar Sarayı tepesine çektiği sancak. (Sancağın kızıl rengi bu uzaklıkten seçilemiyor. İnsanda daha çok kara renk izlenimi bırakıyor. Leningrat'lı ve Kronştad'lı aşırı Komünistlerle Kremlin'deki yöneticiler arasındaki siyasal gerginliğin derecesini anlayabilmiş olanlar için şu anıyı hatırlatmanın tam sırasıdır sanıyorum: 1917 Ekiminin en kiritik saatlerinde *Avrora*'nın kızıl sancağı Çar Sarayı'nın tepesinde dalgalanmaya başlayınca, Lenin'in sırtında bir an için buz gibi bir ürperti dolaşmıştı korkudan.)

XXIV

GEMİLER HAPİSANESİ

Kronştad önünde, Nisan

Kronştad adası çevreside aylardan beri süren bu savaşma çok acaip: düşmanlardan birini, beton blokunu andıran buzlar arasına sıkşmış, kıpırdayamaz hale gelmiş, manevra yapamayan bir filonun, ötekini de bu filoyu dört bir yandan kuşatan kara birliklerinin meydana getirdiği, hiç görülmemiş, acaip bir savaşma... Bu, karada yapılan bir deniz savaşı diye de anlatılabilir.

Bu paradoksal durumun en olağanüstü yanı Sovyet Baltık Filosu'nun düşmanlarından denizin yeşil dalgalarıyla değil, gözalabildiğine dört yönde uzanan, mermer gibi buz yığınlarıyla ayrılıyor olmasıdır; bu buzdan örtü üzerinde kayakla donatılmış Fin birlikleri, eğer deyim yerindeyse, Rus savaş gemilerine rampa etmek için zaman zaman filonun ta yakınlarına kadar sokuluyorlar.

Dört bir yandan sıkıştıran buzlar içinde kuşatılmış, hapsedilmiş, felce uğramış bir filo getirin gözlerinizin önüne. Ondan sonra da, bu kıpırdayamaz durumdaki gemilere kayakçıların saldırdığını düşünün, işte o zaman savaş gemilerine karşı insanların çıktığı, savaş gemilerinin büyük çaplı toplarına karşı piyadelerin tüfek ve el bombalarıyla saldırıya geçtiği bu olağanüstü savaşma hakkında (son derece trajik, son derece paradoksal olan gerçeğe yine de çok uzak kalmakla birlikte) oldukça açık bir fikir edinebilirsiniz. Buz üzerindeki mavimtırak yansımalarla (buzun tamamiyle kendinden bir saydamlığı, denizin derinliklerinden gelen bir aydınlığı var) aydınlanan mehtapsız gecelerde kayakçı devriyeler tel örgü engelleri arasındaki gediklerden akın akın geçiyor ve körfezin ta ortalarına kadar ilerliyor.

Geçen akşam bu saldırı kollarından birinin kıyıdan ayrılışına tanık oldum (aslında 'kol' deyimi burada uygun düşmüyor, zira devriyeler tel örgü engellerindeki gediklerin öbür yanına geçer geçmez, engin bir alam kaplayan taşlaşmış dalgalar üzerinde, ikişer üçer kayakçıdan meydana gelmiş gruplar halinde bir yelpaze gibi açılıyorlar). O kayakçıların açık denize doğru ilerleyişlerinden daha etkileyici, daha heyecan verici bir manzara düşünülemezdi.

Donmuş suların kıyısında derin bir sessizlik hüküm sürüyordu. Dünyanın en müstahkem deniz üslerinden birine saldırmak için yola çıkan o keşif birliklerinin ayrılışı, ne gariptir, bana bir balıkçı limanından hareket eden yelkenli filosunun denize açılışını hatırlattı. Sanki küreklerini çalıştırarak kıyıdan açılan tekneler ayrılırken, kadınlardan, çoluk çocuk ve yaşlı erkeklerden meydana gelmiş bir kalabalık iskeleden sessiz sedasız onlara el salhyordu. Ve işte yelkenler fora ediliyor, rüzgârla doluyor ve tekneler denizin yüzeyinde hızla kayarak ufukta kayboluyordu.

Keşif birliklerinin ayrılışı tıpa tıp yelkenli teknelerin kıyıdan ayrılışına benziyordu ve ben buz kokusuyla, huş ağacı kokusuyla (buzun soğuk, çıplak kokusuyla, huş ağaçlarının ılık, zengin kokusuyla) dolu ayaz havada bir yosun kokusu tadı, tuzlu su kokusu tadı, balık sepeti kokusu tadı buluyordum.

Bir saat kadar sonra ilk silah seslerini duyduk. Dört bir yanı kuşatan kurşuni karanhğın ortasında, ta uzaklarda zar zor seçilebilen ufuktan geliyordu sesler. Buzdan denizin üzerinde su fıskıyeleri gibi

kırmızı ve yeşil renkli roketler yükseliyordu. Fin keşif kolları, — Doğu Karelya Cephesi'nde ya da Aunus kesiminde olduğu gibi Sibiryalı kayakçılardan değil — Baltık Filosu denizcilerinden kurulu Rus keşif kollarıyla karşılaşmışlardı. Bu savaşın acaipliği işte! Denizciler, buzlar içinde hapsolunmuş gemilerinden kayaklarla donatılmış olarak inip deniz üzerinde savaşmak için ileri çıkıyorlardı. Bunlar da bazı Fin kıyılarına, ta Terijoki'ye kadar sokuluyorlardı. Kronştad'ın Batısına düşen, Finlerin Rus denizcilerinden yakın bir tarihte çarpışarak aldıkları Hogland adası dolaylarında zaman zaman şiddetli çarpışmalar oluyor. Büyük cesaret, adamakıllı gözüpeklik isteyen bir savaşma bu: tekrar ediyorum, kayaklarla, piyade tüfekleriyle donatılmış askerlerin, savaş gemilerinin çelik zırhlarına, 38'lik toplarına karşı çıktıkları bir mücadele.

Fin kayakçıları, ağır makineli tüfek ve cephane sandıkları yüklü ufak kızakları ardları sıra sürükleyerek uçarcasına kayıyorlar buzlar üstünde. Ölülerle yaralıları da geriye yine bu kızaklarla getiriyorlar. (Rus denizcileriyle Fin *sissit*'lerinin yalnız bir tek ortaklaşa yanları var: her iki taraf da ölülerini bırakmıyorlar. Finlandiya Körfeziyle Botnia Körfezinde yaşayan deniz insanları — Rus denizcileriyle Fin kayakçılarının da hepsi denizci halktandır — ölülerini kıskanıyorlar. Onlar denizin açgözlü olduğunu, ölüleri yediğini, yuttuğunu biliyorlar. Turku ve dolaylarındaki bölgede yaşayan Fin balıkçılarının bir türküsü vardır; bu türküde, ne zaman bir balıkçı grubu omuzlarında bir yoldaşlarının ölüsünü taşıyarak buzlar üzerinde kıyıya dönse, buzdan kabuk altında hapsolunmuş denizin, kafasını bu katı, bu saydam tavana vura vura haykırdığı, lanetler savurduğu anlatılır.)

Bununla birlikte, Leningrad'ı almak, ya da Leningrad'ı vermemek için yapılan bu savaşmanın sadece keşif birlikleri arasındaki çatışmalar çerçevesi içinde sınırlandığı sanılmamahdır. Şu sıralarda Kronştad dolaylarında yer almakta olan savaşın, bu büyük kuşatmanın binlerce önemsiz olayından sadece biridir. (Ladoga ve Aunus Cephelerini ziyaret ettiğim zaman öteki olaylardan söz edeceğim. Komünist merkezinin, bu kuşatılmış şehrin çevresinde gittikçe daralmakta olan çelikten bir halka var şimdi. Bölgeyi iyice tanımak, bütün yönleriyle, en ince ayrıntılarına varana kadar öğrenebilmek için de insanın her kesimi, her koruganı, her karakolu gezerek yüzlerce mil dolaşması

gerekiyor. Meselâ, benim şimdi bulunduğum Karelya Berzahından, Aunus Berzalı'na, Ladoga Gölü yoluyla gitme olanağı yok.Oraya gidebilmek için, önce Helsinki'ye dönmek, Kuzeye, Finlandiya'nın içerlerine vurmak, ondan sonra güneye dönmek, yani toplam olarak dokuz yüz kilometrelik bir yolculuk yapmak gerekiyor. Kışın buzlar, yazın da göller ve bataklıklar dolayısıyle geçilmez bir hâl alan bu bölgede kurulmuş koskoca bir şehre karşı, böylesine geniş bir alan içinde yürüttülen bu kuşatma harekâtında ne gibi zorluklarla karşı karşıya bulunulduğunu göstermeğe şimdilik bu örnek yeter herhalde.

Kuşatma cephesinin, hendeklerden meydana gelmiş bu kocaman çemberin görünüşünü, biçimini daha önce de bir çok kereler anlatmaya çalışmıştım. Bu kuşatma çemberi, bir yanda Ladoga Gölü ile Onega Gölü arasındaki Aunus Berzahından Karelya Berzahına, öte yanda da Schlüsselburg'dan Peterhof'a kadar uzanan dev gibi bir dörtgeni andırıyor. Leningrad'ın savunma sistemi, insanın aklına hayaline gelebilecek en korkunç savunma sistemidir: istihkâmcılık sanatının dikkate değer büyük örnekleri sayılan, çift hat üzerine kurulmuş bankırlarla, çelik kulelerle ve savunma düzeninin en son buluşlarıyla tamamlanıp, güçlendirilen, özel olarak bu iş için kurulmuş koruganlardan ve kalıcı tahkimattan — bunların bir kısmı ta Büyük Petro zamanından kalmadır — oluşmuş bir savunma sistemi. Bu savunma sisteminin topografik düzeni tamamiyle Vauban'ı andırıyor, ayrıca, modern bir şehri kale haline getirme sanatının (ki bu sanatta Komünistlerle boy ölçüşebilecek azdır) bir örneği olarak da, Madrid'de edinilen deneyimden yararlanılmış olduğunu gösteren su götürmez belirtiler taşıyor. (Kuşatma savaşı konusunda Madrid denemesi bugün de güncelliğini korumaktadır. Komünistler gerek İspanya İç Savaşında, gerek şimdiki Rusya seferinde bir şehri son derece modern silahlar ve zırhlı araçlarla donatılmış ordulara karşı bile büyük bir teknikle, büyük bir ustalıkla savunduklarını kanıtlamışlardır; sadece bu su götürmez gerçeğin tartışılması için bile bütün bir bölüm ayırmaya değer. Böyle bir inceleme hiç kuşkusuz çok ilgi çekici olurdu. Zira bu gerçeği açıklayan bir nedenin bulunması gerekiyor ki, bu neden sadece ve sadece askeri olamaz.)

Kronştad olmasa Leningrad'ın savunma sistemi eksik kalırdı. Büyük Petro'nun İngiltere'ye yaptığı ünlü ziyaret sırasında gezdiği İngiliz deniz üslerini örnek alarak Fransız istihkâmcılarının yardımıyla kurdurduğu Kronştad deniz üssü, ilk kuruluş gününden bu yana köklü bir değişiklik geçirmiş değil. Bununla birlikte Kronştadt kalesinin teknik yönden getirdiği yenilik, (ki niteliği bakımından korkunçtur), Savunma sisteminin iki adayla (Totleben ve Krasnoarmyeski) bunları çevreleyen bir sürü, betonarme yapma adaya dağıtılmış olmasıdır. Bu yedi yapma kaya, Dolomitler'deki ince doruklar gibi, yüksek kuleler gibi denizin dibinden yüzeye çıkmaktadır. Bunların sadece tepeleri suyun yüzüne çıkıyor ve bunlar uzaktan birer kaplumbağayı andırıyor — insanda bu çağrışımı yaratan da, sadece bu adaların tıpa tıp kaplumbağaya benzemeleri değil, Kronştad adasının da, Totleben'le, Krasnoarmyeski ile ve öteki yedi betonarme kaplumbağayla çevrelenmiş dev gibi bir kaplumbağa başı biçiminde oluşu gerçeğidir. Aslında Leningrad savunma sistemi bir bütün olarak, Finlandiya Körfezi'nin Doğu ucunda yatan dev bir kaplumbağaya benzetilebilir. Bu kaplumbağanın, daha önce de söylediğim gibi, kafasını meydana getiren Kronştad, deniz yüzeyi üzerinde zar zor seçilebiliyor ve bu kafayı gövdeye uzun bir boyun birleştiriyor; bu boyunda yer alan kanal sayesinde ise Baltık Filosu gemileri denizin çekildiği zamanlarda bile Leningrad limanına ulaşabiliyor.

Müstahkem kayalıklardan ibaret halkasının orta yerinde yassı ve kurşuni duran Kronştad adası, onu dürbünle incelediğim şu sırada bana, göze çarpan hiç bir girinti çıkıntısı, hiç bir çukuru, tümseği bulunmayan dümdüz bir yığın izlenimi veriyor. Ama yavaş yavaş adanın sarı lekeler halinde duran istihkâmlarını, adanın iki ucunda kurulu ve bembeyaz iki açıklık halinde görünen iki hava alanını, kimi eskiden kalma, kimi modern savunma düzenlerinin çelikten halkasıyla çevrelenmiş kasabayı bir karaltı halinde seçmeye başlıyorum. Katedralin küçük kubbesinin güneş ışığı altındaki pırıltısını, askeri depoların, hangarların çatılarını, askeri gereçler deposunun koskocaman camdan düzeyi andıran duvarlarını, akaryakıt tanklarını, bütün adayı çepeçevre kuşatan korugan taretlerinin çelik zırhlarını zaman zaman görebiliyorum. Radyo istasyonunun dikdörtgen biçimli uzun, çelikten direği donuk renkli göğe doğru inececik bir örümcek ağı teli gibi yük-

seliyor. Ve ötede, sıra sıra görünen alçak damların ötesinde mahpus gemiler, Sovyetler Birliği'nin en güçlü filosu olan Baltık Filosu'nun gemileri duruyor.

İrili ufaklı yetmiş parça su üstü gemisiyle, altmış kadar denizaltıdan meydana gelen, böylesine dar bir alana sıkışmış bu koskoca filo ilk bakıştá, Ştukalara ve Finlandiya Körfezi'nin iki kıyısında mevzilenmiş ağır toplara kolayca hedef olur gibi görünüyor. Bununla birlikte, geçen sonbaharda edinilen denemeye bu kış edinilen denemenin de eklenmesiyle, bir filonun dar bir alan içinde toplu halde bulunmasının en güzel savunma olanağım sağlayacağı gerçeği açıkça ortaya çıkmış bulunuyor. Gerçi bu Sovyet Amiralliğine de korkulu anlar yaşatan, son derece tehlikeli bir deneme olmuştur. Ama Kronştad deniz üssünün nelerden meydana geldiğini bir düşünelim: dev bir çelik kale, korkunç top taretleriyle, toplarla, uçaksavar makineli-leriyle dolu, çelik zırhlarla kaplı bir sürü güverte. Filoya bağlı gemilerden, müstahkem adacıklardan, Totleben'den, Krasnoarmyeski'den ve yedi beton adadan göğe çevrili topların sayısının on binlerce olduğu sanılıyor.

Hiç bir uçak ölüm tehlikesini göze almadan böylesine yoğun bir ateş gücünün karşısına çıkamaz. Bu olguya şunu da eklemek gerekiyor ki, Sovyetler'in kış taarruzu, semeresiz olmakla birlikte, Alman Askeri Kumandanlığını ağır toplardan meydana gelen hattı geri çekmek zorunda bırakmış, böylelikle de Kronştad kalesine çevrili ağır topların etkilerinde belirli bir azalma meydana gelmiştir.

Durumun salt askeri etkenleri üzerinde uzun boylu durmamakla görevimi iyice yerine getirmiş sayılmayabilirim, ama buna rağmen okurlarımın, gözleri Leningrad kuşatmasının askeri yönleriyle bulanarak bu kuşatmanın gerek siyasal, gerek toplumsal açıdan taşıdığı olağanüstü önemi görememek durumunda kalmalarını istemem. Zira bugün Rusya'nın bütün sorunlarının askeri olduğu kadar siyasal ve toplumsal önemleri de vardır. Hatta diyebilirim ki, Leningrad kuşatmasının ortaya koyduğu askeri sorun, siyasal ve toplumsal sorun'un bir yönünden başka bir şey değildir.

Ekim Devriminin merkezi dolaylarında aylardan beri süregelmekte olan mücadelenin bu özelliği, sosyolojik açıdan bütün Avrupa'nın kuşkusuz en aydın ve çok çeşitli yönlere sahip sorunların toplum-

sal yönlerini anlamaya en yetkin askerleri arasında sayılan Fin askerlerinin gözünden kaçmamıştır. Ne zaman bu askerlerden birinin yanında bulunsam, bunların duyarlığı, mükemmel adalet duyguları, daha çok da toplumsal ilişkiler karşısındaki tutumları — tam anlamıyla Hıristiyanca bir tutum — ve bu ilişkilerdeki haksızlıkları bile toplumsal bir olgu diye kabul edişleri beni hayran bırakmıştır. Bildiğim kadarıyla bu güne kadar hiç kimse, Leningrad Cephesinde Avrupa'nın en aşırı ve en uzlaşmaz iki felsefesi arasındaki bir çatışmaya tanıklık ettiğimize dikkati çekmiş değil. Leningrad eğer Leninci uzlaşmazlığın, Komünist aşırılığının kalesiyse, Finlandiya da bir anlamda, tarihsel bir olgudan çok vicdan sorunu diye, başka bir deyimle nesnel gerçekten çok öznel bir gerçek diye kabul edilen ve bundan dolayı içindeki toplumsal sorunların temelli bir önem kazandığı Lüter doktrininin kalesidir.

Daha bu sabah bu Fin askerlerinden biriyle konuşuyordum. Sözünü ettiğim asker bir keşif harekâtından henüz dönmüştü. Soğukkanlıydı, gülümsüyordu. Bir deniz kıyısı . sayfiye yeri olan Terijoki ile Totleben arası yedi kilometre tutuyor; gözü hiç bir şeyden yılmayan ve yirmi dört saatte yüz kilometre gidebilen bu kayakçılar için önemsenmiyecek kadar bir yol sayılır. Terijoki varoşlarındaki ormanın derinlikleri içinde gizlenmiş bir *Lottala'da* — dinlenme evinde — oturuyorduk. *Lottala*, masaların çevresinde sessizce oturan askerlerle doluydu; hepsinin de önünde birer bardak, pembe renkli sıcak ve tatlı bir çeşit şurup vardı. *Lotta'lar* kurşuni üniformaları içinde masalar arasında dolaşarak ellerindeki tepsilerde bardak bardak şurup taşıyorlardı. Yanımızda oturan bir asker, ceketinin kolundaki yırtığı dikiyordu. Arkadaşlarının bir kısmı mektup yazıyor, bir çoğu da okuyordu. O sırada elinde akordeonla bir topçu eri girdi içeriye. Asker akordeonuyla, yaslı, hüzünlü bir aşk havası çalmaya başladı. Oradaki bütün askerler birer birer akordeonun çaldığı havaya sesleriyle katılmaya ve oranın sükûnunu bozmak istemiyorlarmışçasına, gayet yavaş sesle türkü söylemeye başladılar; erkek seslerin alçak perdeden katılışıyla müzik daha tatlı, daha yumuşak, daha yaslı bir havaya büründü. İkide birde pencere camları zangırdıyordu. Kronştad'da buzlar arasında sıkışmış bulunan filonun ağır topları ateş ediyor ve koca koca mermiler ormanın derinliklerindeki köyün hemen yanıba-

şında patlıyordu. Kapının her açhşında, patlamalardan çıkan ekşi barut kokusu doluyordu odaya. Ağırbaşlılıkla, incelikle dolu, pırıl pırıl, sade bir 'ev hayatı' manzarası vardı odada. Halbuki ön hattan topu topu yirmi metre ötede (yolun öbür yanına geçtik mi, kendimizi siperlerin içinde bulurduk) ve Baltık Filosu'nun ağır top ateşi altındaydık.

Fin askeri, hiç anlamadığım Fince kelimeler de araya sıkıştırarak, yüzünden gülümsemesini eksik etmeksizin, yumuşak bir sesle, dura dura Almanca konuşuyordu. Bana, yakından bakıldığı zaman yapma adaların gerçekten de kaplumbağayı andırdığını söyledi. En ufak bir ses duyuldu mu bunlar başlarını buz örtüsü üzerinden kaldırıp, ışıldaktan gözleriyle karanlığı deler ve denizin buz tutmuş yüzeyini makineli tüfeklerle tararlarmış. O asker bana Rus denizcilerinin çok cesur olduklarını, ama biraz fazla 'tekniğe' boğulduklarını söyledi. (Rusların teknik alandaki uzmanlaşmalarından sıkıntı duyduğu anlaşılıyordu Fin askerinin. O Fin askeri de bir işçiydi ve teknik bir soru karşısında doğal olarak merakı uyanıyor, aynı zamanda alışık olmadığı işler görmek zorunda kalan bir işçinin kendi uzmanhğından ötürü duyduğu sıkıntıya, sıkılganhğa benzer bir sıkıntı duyuyordu.) Rus denizcileri o uçsuz bucaksız buzdan örtü üzerinde, orası kendi savaş gemilerinin güvertesiymiş gibi dolaşırlarmış. Görünüşe göre tüm düşünceleri, gemilerinin top atışlarına, yine gemilerindeki o karmaşık makinelerin işleyişine bir zarar vermek korkusuymuş. Bunlar adeta gemilerinin bir parçası haline geldikleri için, buz üstünde keşif birlikleri çatışması yapabilme yeteneğinden yoksunmuşlar. Böyle bir savaşmada en önemli şey kişisel insiyatif. Bununla birlikte böylesine bir savaşma sadece hareket akıcılık isteyen bir manevra savaşması değil, aynı zamanda tam anlamıyla bir takım anlaşmasını gerektiren bir savaşmaymış.

Konuştuğum asker otuz yaşlarında, gençten biriydi. Savaştan önce, Finlandiya'nın içerlerindeki Hammeenlinna'da bir selüloz fabrikasında çahşıyormuş. (Onun konuşmasında, el kol hareketlerinde, yüzünün sakin ve ciddi ifadesinde, doğrudan doğruya insanın gözlerinin içine bakan dürüst gözlerinde bütün Finlerin belirgin özelliği ve yalnız onlara özgü olan niteliği buluyorum: pırıl pırıl bir gelenek içinde süregelen kendine hâkim olmayı, toplumsal örgüt ve teknik iler-

lemeyi yansıtan bir nitelik bu.) Fin askeri S.S.C.B. işçileriyle askerlerinden söz ederken, düşmanlarının kendilerini Komünist diye ilan edişlerini, Marks ve Lenin'in doktrinlerini körü körüne kabul edişlerini ve Fin halkının toplumsal örgütlenme yoluyla elde ettiği nimetlerin asla farkında olamayışlarını küçümser gibi, adeta acıyla, derin bir üzüntüyle titriyordu sesi.

'Finlandiya kapitalistler ülkesi değil,' dedi asker, 'işçiler ülkesidir.' Her zaman ve her Fin işçisi için olduğu gibi, bu asker için de sorun, bir bilinç, toplumsal bilinç sorunuydu, ben de Finlandiya'nın S.S.C.B.'ne karşı bu savaşının kökünün neye dayandığını ilk kez iyice anlıyordum: Finlandiya halkının sadece ulusal sınırlarını değil, aynı zamanda toplumsal başarılarını, işçi örgütlerini ve birer işçi olarak kendi onur ve özgürlüklerini savunmak için savaşmakta olduklarının bilincine varmış bulunmalarına.

Biraz sonra kulübeden çıkıp kıyıda yürüyemeye başladık. Dikenli tel engellerinin bir kaç yüz metre ötesinde, geçen gece keşif birlikleri arasında bir çatışma olmuştu. Mayın tarlalarının sınırlarını gösteren tahta kazıklar arasından dikkatle ilerleyerek çarpışmaya sahne olan yere doğru yürüdük. Buzların üzerinde dört bir yana saçılmış silahlar, kırık kayaklar, kasketler, kukuleteli başlıklar, kürk başlıklar duruyordu — bütün bunlar, ya kar fırtınasında yolunu kaybetmiş, ya da Fin nöbetçilerini gafil avlamak niyetiyle buraya kadar sokulmuş Kronştad'dan gelme yirmi kadar denizciden geri kalan eşyaydı. Arkasından iki mavi kurdele sarkan bir Ruz denizci kasketini aldım yerden. Geminin adı kasketin şeridinden kazınarak silinmişti — her halde keşfe çıkmadan önce denizcinin kendisi silmişti. Donmuş bir denizin yüzü üzerinde bulunan şu zavallı kalıntıların ne acıklı bir görünüşü vardı. Kutupta keşif seferine çıkıp da kazaya uğramış bir geminin yıllarca sonra kutuptaki buzlu bir kıyıya vurmuş kalıntılarına benziyorlardı tıpkı: çok uzun zaman önce geçmiş felaketli bir olayın beklenmedik, acıklı kanıtları gibiydiler.

Geri dönmek için yola çıktığımız sırada kar yağmaya başladı. Az sonra çevre görünmez oldu. Buna karşılık, kardan yansıyan yumuşak ışık altında, buz üstündeki en ufacık şeyler, en küçük ayrıntılar, hatta buzdaki ufak çatlaklar bile adeta mercekle büyütülmüşçesine, açık seçik görülebiliyordu. (Sahipsiz ayakkabı teki, kırık kayak, etiketinde

orak-çekiç arması bulunan kibrit kutusu, bir çizme izi, dikenli tellere takılı kalmış kanlı sargılar; ve kıyıda, gözleri yarı kapalı, dişleri kenetlenmiş, silahının yanıbaşında sâkin sâkin sigarasını tüttüren makineli tüfekçi.) Yolda ardımızdan yetişip bizi geçen kayakçı — *sissit* — grupları gülümseyerek selâmlıyorlardı bizi. Kronştad'ın ağır deniz toplarının gümbürtüsü körfezin ta öbür yanından kulaklarımıza geliyordu. Bombardımanın temposu gitgide hızlandı, patlamaların gürültüsü yaklaştıkça yaklaştı. Mermiler Terijoki'yi çevreleyen ormanın ötesine berisine düşmeye başladı. Kronştad toplarının ağızlarından sanki gizli, büyülü, son derece incelikli kelimeler dökülüyormuş gibi titriyordu hava.

XXV

İŞÇİLERİN KANI

Byelostrov, Nisan

Terijoki'den Aleksandrovka'ya akşam geç vakit dönmüştüm, Kesim Karargâhının bulunduğu *korsu*'da uyuyordum; birdenbire Leningrad yönünden müthiş bir bombardımanın sağır gümbürtüsü yükseldi. Saat sabahın ikisiydi. Portatif karyolamdan fırlayarak kalktım, dışarı çıktım.

Tipi dinmiş, hava yeniden açmıştı ve ay ışığının ilk pırıltıları Karelya ormanlarıyla, ışıl ışıl parlayan kardan halı üzerine yaldız çekiyordu. Şehrin güney-batısına düşen varoşların üzerinde bütün gök yangınların ışığıyla aydınlıktı. Bombardımanın en ağır, en yoğun olduğu yerler, Putilov Demir-Çelik Fabrikalarının, Kirov Dökümhanelerinin, 25 Ekim Metalurji Enstitüsünün ve Voroşilov Ergitme Fırınlarının bulunduğu Uritski bölgesiydi. Sağımıza düşen ve Kronştad'la karşı karşıya bulunan Terijoki (buradan Terijoki kuş uçuşu bir iki kilometre tutar ancak) nhtımı, Aleksandovka'nın oturulan mahallelerinin bulunduğu hafif bir yükselti ardında kaldığı için, Aleksandrovka dışındaki hendeklerden görülemez. Ama buna rağmen şehrin üzerindeki gök kıpkırmızı bir bakır renginde görülüyordu ve boydan boya, siyah dikey şeritle — hiç kuşkusuz duman bulutlarıydı bunlar — kesilmişti.

Baltık Filosunun uzun menzilli topları (bu korkunç koro ortasında Sovyet savaş gemilerinin en büyükleri olan *Marat* ile *Ekim Devrimi* zırhlılarının ağır toplarının sesleri açıkça seçilebiliyordu) Alman havan ateşine gittikçe artan ve yoğunlaşan şiddetli bir karşı ateşle cevap veriyordu. Gökyüzünün ergimiş bakırdan fonu önünde Aleksandrovka kilisesinin kubbesi keskin ve belirgin çizgileriyle yükseliyordu. Fin siperlerindeki derin sessizliğin çarpıcı bir karşıtlıkla katkıda bulunduğu, yabani, çırılçıplak bir güzelliğe sahip etkileyici bir manzaraydı bu.

Askerler aralarında alçak seslerle konuşarak, hiç gürültü yapmadan gidip geliyorlardı çevremde. Sadece karın üzerinde kayakların yumuşak hışırtısını, ağaçlara bağlı duran atların homurtularını ve düşman saldırdığı takdirde bir dakika içinde baraj ateşi açabilecek biçimde hazır bulunmak üzere topların dolduran topçuların açıp kapadıkları top kamalarının keskin şakırtılarını duyabiliyordum. Ne var ki, topu topu bir kaç yüz metre ötede bulunan Sovyet mevzileri de tıpkı böyle derin bir sessizliğe gömülmüştü.

Ne hir insan sesi, ne bir silah sesi, ne de huzursuzluğa, kuşkuya, endişeli bekleyişe, son an hazırlıklarına işaret eden o karmakarışık, keskin, madensel sesler (tüfek dipçiklerinin karavana taslarına çarpmasından, cephane sandıklarına, demir levhalara çarpmasından çıkan sesler) bozuyordu bu sessizliği. O sırada Sovyet piyadeleri de kuşkusuz, siperlerinin ardından şehre bakıyor, bombardımanı seyrediyorlardı... Bazı bazı Uritski bölgesinden ateş böcekleri sürüsünü andıran kıvılcım kümeleri yükseliyor, zaman zaman kocaman duman sütunları bir fıskiye gibi hızla göğe doğru yükselip, sonra yine fıskiye gibi kendi üzerine iniyordu.

Bir şehrin bombalanışı, korkunç etkileri dolayısıyle, siperlerin bombalanışına hiç mi hiç benzemez. Evler ölü, hareketsiz maddelerden yapılmış olmalarına rağmen bombardıman bunlara bir hayat, korkunç bir canlılık verir gibidir. Evlerin, yapıların içinde, sokaklarda, caddelerde ve ıssız meydanlarda patlayan bombaların sesleri, boğuk, sürekli, dehşet verici çığlıklar gibi yankılanır. O dehşet dolu çığlıkları atanlar, alev alev bir yığın halinde çökmeden önce hoplayıp zıplayan, alevler arasında kıvranan o evlermiş gibi gelir insana.

Makyavelli'nin *Castruccio'nun Hayatı* adlı eserinin sonlarına doğru yer alan ve Lucca Derebeyi Castruccio Castracane'nin sözümona belirgin niteliklerini sıralayan pasajda, sonradan Pirandello'nun da alıp kullandığı bir imge vardır. Bu, 'depremin yaklaştığını sezinleyip de kendi kapılarından dışarı uğrayan evler' imgesidir. Hâlâ uyku sersemliğini kaybetmemiş olan kafamın içinde, karşımdaki manzaranın uyandırdığı dehşet yüzünden, Uritski bölgesindeki evler ve fabrikalar paniğe kapılmış bir durumda, çığlık çığlığa — yarı çıplak, saç baş darmadağın, duman ve kül girdabı arasında savrularak, gözler deli deli bakarak, ağızlar açık, başlar iki el arasında — kendi kapılarından dışarı uğrarken canlanıyor; ve bu imge alevlerin havadaki morumsu görüntüleri ortasında, çarpıcılık yönünden hiç de ondan aşağı kalmayan başka bir imge üzerine — bizim cepheden bir kaç yüz metre ötedeki siperleri içinde yüzleri gazi şehire dönük, kıpırdamadan duran Rus askerleri imgesi üzerine biniyor.

Kuşatma kafesi içinde kalmamış olan bizler için, bu trajediyi bizler gibi uzaktan seyretmek olanağına sahip bulunanlar için Leningrad'ın can çekişmesi dehşet verici bir seyirden öteye geçmiyor. Sadece bir seyir, o kadar. Bu şehrin trajedisi öylesine büyük ki, bu trajedi öylesine insanüstü ölçülere ulaşmış ki, insan, buna ancak seyirci olabileceğini, bunun dışında bu trajedide hiç bir biçimde rol alamayacağını hissediyor. Bu trajedi, Acskilos'un ve Shakespeare'in trajedilerindeki bazı sahneleri kendde birleştiriyor: İnsanla ilgili olmayan; doğanın ve insanlığın çerçevesi dışında, insanca olayların tarihi dışında kalan bir şeyin önünde olduğu gibi, bu şaşırtıcı, bu tiksindirici vahşetin önünde de fırıl fırıl dönüyor seyredenin kafası.

Bu trajedide doğrudan doğruya rol alan, bu trajediyi yaşayan Komünistlerin buna insanoğlunun geçirebileceği normal denemelerden biri gözüyle bakabilmeyi, bu denemeyi doktrinlerinin, mantıklarının, yaşantılarının bir ifadesi saymayı başarabilmeleri de olağanüstü bir şey. Zira bütün esirlerin, bütün kaçakların (bunların arasında, Kızıl İspanya'nın çöküşünden sonra Rusya'ya kaçıp da bir kaç gün önce bu cephede esir edilen yirmi kadar İspanyol Komünisti de var) ifadeleri su götürmez bir gerçeği ortaya koyuyor: Leningrad trajedisinin Komünistlerce, herkesin kırılmaz bir azimle, en ufak bir yüksünme

duymamaksızın kendine düşen rolü oynadığı sınıf çatışması içinde tamamiyle doğal ve mantıksal bir episod sayıldığı gerçeğini.

Komünizmin yarattığı insan tipi beni öteden beri son derece ilgilendirmektedir. Sovyet Rusya'yı ziyaretlerim sırasında beni bu kollektif toplumun toplumsal ve teknik başarılarından, bu toplumun dış görünüşünden çok, içindeki ruhsal öğeler, yirmi yıllık Marksist disiplinin, yirmi yılhk Stahanovculuğun, yirmi yılhk Leninizmin geliştirdiği 'adam' tipi, 'makine adam' etkilemişti. Komünistlerin törel sorunlar konusundaki katıhkları, kurama bağlılıkları, acıya ve ölüme karşı kayıtsızhkları beni hayretler içinde bırakmıştı. (Gerçek anlamdaki Komünistlerden, saf kan Komünistlerden söz ediyorum tabii, yoksa Partide, sendikalarda, endüstri, tarım tröstlerinde sayılamayacak kadar çok bulunan ve yeni adların, yeni yöntemlerin değişik kılığı altında, eski küçük burjuvazinin bütün zayıflığını, bencilliğini, hileciliğini — kısaca, *Oblomovcina*'nın belirgin özeliklerini — Rusya'da hâlâ sürdürmekte olan sınıf sınıf memurları kastetmiyorum.)

Lenin bir yazısında, 'Benim hayattaki görevim Oblomov'la savaşmaktır,' diyordu. Oblomov, Gonçarov'un ünlü romanındaki kahramanın adıdır; bu roman kahramanı Rus *burjuvazisinin* tembelliğini, uyuşukluğunu, kaderciliğini — kısaca, *Oblomovçina* kelimesinde bir araya gelen bütün nitelikleri — kendinde toplar. Leningrad'ı savunan Komünistler, Parti'de ve Devlet örgütünde yer alan sayısız Oblomovlardan tamamiyle başka bir hamurdan yoğrulmuşlardır. Onlar aşırılar, Komünizmin bağnazları, katılarıdır. Saf kan bir Komünistin bağnazhğının ne dereceye varabileceği konusunda Avrupa halkı henüz en ufak bir fikre bile sahip değil.

İşçiler ve denizcilerden meydana getirilmiş komando birlikleri Schlüsselburg'dan Peterhof'a kadar uzanan Alman savaş hattı üzerine arka arkaya giriştikleri saldırılarla son bir kaç günden beri akıl almayacak kayıplar vermektedirler. Şehrin üzerindeki göğü kızıl bakır rengine boyayan bombardıman, Almanların işçi komando birliklerini üslerinden koparmak için hiç ara vermeden sürdürdükleri baraj ateşidir. Çok korkunç bir savaşma oluyor burada; komünistlerin kayıpları ise akıllara durgunluk veriyor. Komando tugayları ne pahasına olursa olsun çelik halkayı kırmak, ya da hiç değilse Alman birliklerini yarmak, dağıtmak ve böylelikle bahar taarruzunu geciktirmek niye-

tindeler. Saldıran piyade kuvvetlerinin ana birlikleri Kızılordu'nun muvazzaf öğelerinden kuruludur; bununla birlikte komando birliklerinin sinirlerini, kirişlerini işçilerle denizciler meydana getiriyor. Bu savaşmada Sovyet Rusya'nın işçi gücünün kaymak tabakasını meydana getiren uzmanlar, *Stahanovcular*, teknisyenler kırılıyor habire.

Basit bir köylüyü, bir inşaat işçisini, bir yol amelesini, daha doğrusu herhangi bir işçiyi kelimenin tam anlamıyle, modern anlamıyle bir zanaatkâr haline, bir uzman, bir 'teknisyen' haline getirmek için yıllar yılı harcanan kahredici çabaları, yıllar yılı yapılan fedakârlıkları, gösterilen feragati gözönüne alıp da S.S.C.B.'nin bu en seçme işçilerinin böylesine toptan kırıldığını düşününce, insanın saçları diken diken oluyor. Devrimin merkezi, Sovyet 'Dağı', uluslararası 'komün' Moskova değil, Leningrad'dır. Ve koskoca Rus cephesinin herhangi bir kesiminden kat kat fazla sayıda işçi, devrimi burada savunmakta, burada ölmektedir.

XXVI

LENİNGRAD DOLAYLARINDA BİR MEZAR

Kronştad karşısında, (Kuokkala), Nisan

Geçen yıl, Yugoslavya seferi sırasında, Tuna'nın ortasında bulunan Ada Kale'de, Türk halkı arasında geçirmiştim Paskalyayı; oraya, Demir Kapılar'ın zorlanışına tarihçi etmek için gitmiştim. Alman ölüm taburları ırmağı aşıp karşıdaki Sırp kıyısını savaşa savaşa almışlardı; bu arada ben de Rumen kıyısına geçebilmek için bir feribot bekleyerek bir süre Ada Kale'de kalmıştım. Ihk, pırıl pırıl bir pazar günü olduğu halde, vitrinlerde yer alan *rahat-lokum**'ların yağlı kokusuyla, Doğuda Sultan Sakalı diye bilinen açık renk tütünün nefis kokusuyla yüklü sokaklarda Türkler arasında, bu dürüst insanlar arasında dolaşırken yüreğim parçalanıyordu; o savaş günleri sırasında Ada Kale'de insanlar bir lokma yiyecek bulamıyorlardı, hatta ben bile bir kaç kutu *rahat-lokum* ve bir iki fincan kahveyle yetinmek zorunda kalmıştım o zamanlar.

---

* Kıtabın aslında aynen böyle geçiyor.bu kelime.

Bu yıl ise, tam tersine, Terijoki, Kellomaki ve Kuokkala siperlerinde mevzilenmiş Fin birlikleri arasında mutlu bir Paskalya geçirdim. Leningrad Cephesine gelişimden beri de ilk kez hava açıktı. O uçsuz bucaksız, pırıl pırıl maviliği gözden gizleyecek ne bir bulut, ne de en ince bir sis vardı.

Geceyi, Devrimden önce St. Petersburg'lu soylu bir ailenin olan, şimdi ise Kellomaki Kesimi Kumandanlık karargâhı haline getirilen bir villada geçirmiştim. Çarlık Rusyasının başkentinin bu şirin sayfiyesine incelik veren villaların çoğunun tersine, bu villa huş ağacı ya da lâdin kütüklerinden değil, tuğla ve taştan yapılmıştı. İçi de, geçen yüzyılın ikinci yarısında Rus evlerine belirgin özelliklerini veren komik bir zevksizlikle, lüks, acaip, saçma bir biçimde dekore edilmişti; İtalyan, Fransız ve Alman zevkine hiç uymayan bu komik zevk yirminci yüzyılın başlarında da hiç bir köklü değişikliğe uğramadan kalmış, çağımızın eşiğinde bile kendi bağlarından kurtulamamış, yeni ortaya çıkan 'çiçekli' üslubun incelik ve nazlılığını uzaktan da olsa andıracak bir görünüş kazanamamıştır. Mermer taklidi duvarlar başlıkları yaldızlı alçı sütunlar, neo-klasik kabartmalarla (altın miğferli Minerva'lar, iki başlı kartallar, üzerlerinde acaip yazılar bulunan küçük taçlar, yeşil ve mavi boyalı armalar, Rusça *byezpartinye*, yani 'partisiz' diyebileceğim çıplak melekler) süslü çok geniş ve çok yüksek çini sobalar arasında Şubat ayından beri en tatlı uykumu uyumuştum.

Aleksandrovka Cephesinde (buraya Finlerin esir aldığı bir grup İspanyol Komünistini görmeye gelen, Helsinki'deki İspanyol Sefiri, dostum Count de Foxa ile birlikte gitmiştim Aleksandrovka'ya) son derece yorucu bir gün geçirdiğim için, o gece pestil gibi serilmiştim yatağa. Moskovada Kızıl Meydan'daki Vasili Blayenni kilisesinin küçük kubbeleri gibi burma bacaklı, koskoca bir bilardo masasının yeşil çuhası üstüne uydurma bir yatak sermişlerdi bize. İspanyol Sefirinin yanıbaşında yatarken, aklım hep o Minervalara, o kartallara, armalara, yaldızlı sütun başlıklarına takılıyor, ister istemez Çarlık Rusyasının soylu kişilerinin mutlu ve acıklı yaşantılarını düşünüyorudum.

Kellomaki Kesimi Kumandanlığı karargâhı olan villanın bizim ön hatlara uzaklığı iki yüz metre ya var, ya yoktur. O gece makineli tüfekler aralıksız, Aristofanes'in kurbağalar korosunu söyleyip dur

muş, Sovyet keşif kolları çeşitli noktalarda Fin hatlarına boşu boşuna saldırılarda bulunmuş, Totleben'deki toplar da Kuokkala yolunu aralıklı aralıklı bombardıman etmişti. Ama Sefirle benim uykumu ne makinelilerin takırtısı, ne de orta çaplı topların kükreyişi kaçırabilmişti. Sabah saat yedi sularında, birbirlerine *'Hyvaa Paasiaista!* — Mutlu Paskalyalar!' dileyen Fin Kurmay subaylarının neşeli bağrışlarıyla uyanmıştık. Binbaşı L — (Binbaşıyı burada herkes 'Vippa' takma adıyla çağırır) bize iyi dileklerini sunmaya gelmiş, aym zamanda da koca iki bardak dolusu konyak getirmişti. Yanımızda Yüzbaşı Leppo ve Teğmen Svanström ile Teğmen Kurjensaari olduğu halde 'koca Repin'e mutlu Paskalyalar dilemek için' Kuokkala'ya gitmek üzere yola çıktığımızda hafif tertip kafalarımız dumanlanmış bulunuyordu. (Count de Foxa son derece incelmiş modern zevk sahibi, ender raslanan kültürlü ve şair yaradılışlı insanlardan biridir; 'koca Repin'e mutlu Paskalyalar dilemek' sözüyle ne demek istediğimi çok iyi anlamıştı.)

Böylece, kıyıdaki siperler boyunca yaya olarak yola çıktık. Buzların içine oyulmuş *korsu*'ların dışında bellerine kadar soyunmuş Fin askerleri, ağaç dallarına asılmış ya da tanksavar toplarının kamalarına dayatılmış ufak aynaların önünde traş oluyorlar ve biz yanlarından geçerken sabunlu yüzlerini kaldırıp nazik bir tavırla *Hyvaa Paasiaista* diliyorlardı. Kır tüyleri karmakarışık köpek sürüleri, *sissit*'lerle topçuların köpekleri, dikenli tel engelleri boyunca buz üstünde havlaya havlaya koşuyordu; bu arada *Lottala*'ların bacalarından yükselmeye başlayan ve mermer Korent sütunlarını andıran beyaz duman sütunları, askerlere çaylarının hazır olduğunu haber veriyordu. Paskalya Günü idi — pırıl pırıl gün ışığıyla, pırıl pırıl mutlulukla dolu bir gün. Ve bu evrensel bir mutluluktu; gün ışığı, denizi kaplayan buzdan zırh üstünde, uçaksavar mermileriyle dolu sandıkların bakır kaplamaları üstünde, makineli tüfeklerin namluları üstünde parlıyordu. Masmavi duru gökte uzaktan uzağa bir uğultu işitiliyor ve izli mermiler, güneş ışınları altında gümüş gibi parlayan üç Sovyet uçağının gidiş yönünü belirtiyordu. Bahar güneşi tehlike duygusunu bile yoketmiş, ılıklığıyla savaş havasını dağıtmıştı adeta.

Bir buçuk saatlik bir yürüyüşten sonra Turgenyev, Çaykovski, Çehov ve Andreyev kuşağından Rus sanatçılarının en sevdikleri kıyı

sayfiyesi olan Kuokkala'ya vardık. Bana, Rus ressamlarının en büyüğü sayılan Repin'in Kuokkala'da, kendi villası'nın bahçesine gömülü olduğunu söylemişlerdi. Repin'i sağlığında tanımış olan Yüzbaşı Leppo, 'koca İlya İfimoviç'e mutlu Paskalyalar' diyebilmem için beni oraya götüreceğine söz vermişti. Ara sıra insanın savaşın o dümdüz, som duvarında bir pencere açarak bu pencereden gizli ülkeye, her insanoğlunun kendi içinde taşıdığı o dağdağasız, o an dünyaya şöyle bir bakması iyi oluyor. Hatta bu pencere bir türbeye de baksa, ölüler dünyasına da açılsa, yine de o pencereyi açmakta iyilik vardır. Bu katı, bu amansız toplumsal savaşın ortasında, Kronştad'daki topların menzili içinde kalan mezarına uzanmış yatan büyük adamın, koca Repin'in yanında geçireceğim bir saatin, Repin'e borçlu olduğum bir ödevden çok, kendime olan bir borcumu yerine getirmek sayılacağını düşündüm.

Repin'in villası deniz kıyısından bir kaç metre içerde, kara kayınlarla, bakır renkil çamlarla, gümüş renkli huş ağaçlarıyla dolu büyükçe bir parkın ortasındadır. Villa, bu yüzyıl başlarındaki rus üslubunu, hani uzaktan uzağa Bakst'ın, Diagilev'in baleleri için yaptığı dekorlardaki o acaip Rus üslubunu andıran, ağaçtan bir yapı: frizlerle, oluklu sütunlarla, cumbalarla, keskin köşelerle, dış duvarlar içine alınmış balkonlarla, atnah biçiminde geniş pencerelerle dolu büyük bir ev. Çatının üstünde bu tip yapılarda her zaman görülegeldiği gibi bir kubbe değil de ağaç kütüklerinden bir piramit bulunuyor. Rusların *pravoslavnaya** kelimesiyle ifade ettikleri anlamda, 'ortodoks' bir üslup diyebilirim. Çok ender raslanan bir ruhu, eserekli bir ruhu yansıtan bir ev, bir sanatçının —ama kendi çağma ve kendi kuşağının alınyazısına kopmaz bağlarla bağlı kalmış bir Rus sanatçısının —evidir bu. 1940-41 döneminde, kısa süren işgalleri sırasında evin ön yüzüne tahta bir plaket koymuş Bolşevikler. Plaket'in üzerine kızgın demirle şunlar yazılmış: 'En büyük Rus ressamı İlya Efimoviç Repin bu evde yaşadı: Doğ. 1844 - Öl. 1930.'

İçeri giriyoruz. Daha hole girer girmez, hemen garip bir 'enteriyör' karşılıyor bizi ve mahrem perspektiflerini gözlerimizin önüne

---

* Sofu.

sererek, kapılarını, pencerelerini çevreleyen tahta oyma çerçeveleriyle, beyaz çiniden som sobasıyla şık *decor*'unun inceliğini gösteriyor.

Holden, geniş pencerelerin aydınlattığı bir odaya geçiyoruz. Burada, yağlı boya desenlerle süslü porselen globları bulunan pirinç bir şamdanın altında, pençeleri mençeleriyle tıpa tıp arslan bacağı biçiminde yapılmış kocaman kocaman ayakları olan bir masa buluyoruz: kasvetli, ağır başlı bir görünüşü var masanın. Pencereleri, rengi atmış, yıpranmış perdeler örtüyor hâlâ; duvarlarda hâlâ, solmuş, lif lif olmuş İran halılarının tozlu kalıntıları asılı. Odanın bir köşesinde, yuvarlacık bacaklı, mini mini ayaklı bir koltuk uykuya yatmış. Koltuğun ayakları insan ayağı biçiminde; kadın ayağına benziyor. (Bu acaip mobilyalar bende olağanüstü bir izlenim uyandırıyor. Bunlar daha eski bir döneme ait olmalarına rağmen hayret edilecek kadar Salvador Dali'nin sürrealist mobilyalarını, Giacometti'nin heykellerini, Achipenko'nun plastik yaratmalarını, kadın ayağı biçiminde ayakları olan masaları, sandalyeleri, genç kız göğüsleri biçiminde oymalarla süslenmiş sandalye arkalıklarını ve Cocteau'nun *Orphee*'si için Hugo'nun yaptığı dekorlarla, sürrealist ressamların döşedikleri ev içlerini, Max Ernst'in fotoğraflarını karakterize eden — süsleyen diyemiyorum — oturmuş genç kız biçimindeki koltukları andırıyor. Sürrealizmin Kraliçe Viktorya'nın son yıllarını kapsayan *fin de siecle* Avrupası zevkinden aynı zamanda Falheres'lerin, D'Annunzio'ların ve Jean Lorrain'lerin yaşadığı o değerli burjuva dönemi zevkinden ödünç aldığı bu nitelikler Salvador Dali'nin bile görmemezlikten gelemeyeceği bir mirası temsil ediyor: hele modern sürrealist mobilyacılığın en acaip, Freud'u en çok akla getiren biçimlerinin bu ilk örneklerini Leningrad'ın banliyösünde, Kronştad toplarının menzili içinde, burada, Repin'in villasında bulmak insanı daha bir hoşnut ediyor.)

İlya Efimoviç Repin hiç kuşkusuz, gelmiş geçmiş en büyük Rus ressamıydı. Batının resimleriyle karşılaştırılınca, Repin'in resimlerinin artistik olmaktan çok geleneksel bir önem taşıdığı doğrudur. Bununla birlikte Repin'in resimleri yine de Tolstoy, Dostoyevski, Musorgski çağına aittir ve bu resimler — Parisli taşkınlıkları içinde bile, Goya taklitleri içinde, hatta ukalaca incelikleri içinde bile — soluk renklerinin acı, zalim hüznüyle o çağın esas ruhunu, mizacını yansıtır. Moskova'daki, Leningrad'daki sanat galerilerinde Repin'in resimleri karşısın-

da durduğum zaman, bu ressamın yalnızca kendi çağıyla, kendi kuşağının, kendi yurttaşlarının ahnyazısıyla ilgilenmiş oluşunun beni son derece şaşırttığını, nerdeyse içime bir hüzün çöktüğünü hatırlıyorum. Repin'de Rusya trajedisi önceden 'hesap edilmiş', onun resimlerinde kendi dönemiyle daha sonraki dönemin en karmaşık, en dramatik sorunları, belki biraz fazlaca rahatlıkla, daha o zamandan çözümlenmiş gibi gelmişti bana. Repin'i bir cümle içinde, resmin Keyserling'i, Berdyaev'i diye tanımlayabilirim.

Onun büyüklüğü, karakterinin ve sanatının en gerçek yönleriyle ortaya konuluşu, aslında onun manevi rahatlığından doğuyordur belki de. (Bununla birlikte 1917 Ekim devrimini, İmparatorluğun çöküşü, yurttaşlarının çektiği ıstırap — Leonid Andreyev de dahil olmak üzere daha bir çoklarını sarstığı kadar — aniden, hoyratça uyandırılış gibi Repin'i de derinden sarsmıştı. Repin'in o güne kadar kuşağının alınyazısı konusunda hiçbir şey bilmediği anlaşılıyor. Repin devrimden sonra St. Petersburg'dan kaçtı, yeni Rus sınırından topu topu bir kaç kilometre ötede, Fin sınırları içinde kalan ve daha bir kaç ay önce Kerenski polisinden kaçan Lenin'in sığınmış olduğu Kuokkala'ya sığındı. Ondan sonra bir daha ne kendi halkı arasına döndü, ne de ulusuyla kendi arasındaki bağları yüreğinden tamamiyle koparıp atabildi Repin. Sonunda orada, ağaçtan evinde öldü; şimdi de Totleben'deki Sovyet bataryalarının menzili içindeki parkta yetişen ağaçların gölgesinde uyuyor.)

Büyük bir salona giriyor ve yüksek, tozlu bir aynanın önünde duruyoruz. O buz gibi soğuk salonda sapasağlam duran bu ölü aynadan daha etkileyici bir şey düşünemiyorum. Yılların aşındırmasıyla yüzeyi çiziklerle dolup, donuklaşmış aynanın camında pembe, sarı, yeşil, mor renkli soluk, zarif çiçek resimleri var. Tayf renklerini (bu arada aklıma *Güllerin Tayfı* nın gelmesi olağandır) taşıyan bu çiçekler Repin'in elinden çıkmadır; ve bu yerde, bu saatte, bu koşullar altında olağanüstü, sihirli bir gücü, imgeler çağrıştırabilme gücü var bu çiçeklerin.

Aynanın yanıbaşında bulunduğum zaman — aynanın dibinde, hemen merdiven başındaki arkalıksız, kol dayayacak yerleri bulunmayan alçak, geniş divana oturarak — aynanın donuk yüzeyinde, çiçeklerin tayf renkli gölgeleri ardında eğri yansıyan imgesini görebiliyo-

rum odanın; tavandan sarkan gaz lambasını, tarihten sahneler canlandıran yeşil, mavi yağlı boyalı tahta plakalarla süslü büyük çini sobayı, modelini Repin'in çizdiği *tsakuski* masasını (ortasında, en ufak dokunuşla dönen bir tekerleğin bulunduğu yuvarlak bir masa bu), acaip çiçek desenleriyle süslü mobilyaları, lif lif olmuş, solmuş duvar halılarını ve pencerelerden parktaki ağaçları, karın saydam beyazlığı üzerine sarı parlak lekeler halinde düşen güneş ışınlarını, tatlı mavi, parşömeni andıran donuk gökyüzünü görebiliyorum. Odanın ta öbür ucunda, yarı gölgede kalan bir duvarda, aslı Madrid'de, Prado Müze'sinde bulunan Velasquez'in Aesop tablosundaki Aesop'un başının eski çağların tozlu, mavi bir gecesinden çıkarcasına ağır ağır belirdiğini görüyorum.

Ondan sonra tahta basamaklı bir merdivenden üst kata çıkıyor ve Repin'in çalışma odasına giriyoruz. *Abat-jour*'dan, tam tepeden dökülen soğuk, duru ışıkta, duvara tutturulmuş (tavanla yer arasında, tam ortada) raflarda duran iki tane, alçıdan ölüm maskı görüyorum. Bu masklardan birini tanıyorum: öküz gözünü andıran gözleriyle, azametli bıyığıyla, kalın dudakları, kaba saba burnu, inatçı alnıyla Büyük Petro bu. Ötekini tanıyamıyorum; Gogol'e aittir desem., belki de yanılmış olacağım. Çini sobanın arkasında hemen hemen gözden saklı kalan, sobayla duvar arasına sıkışmış alçıdan bir heykel duruyor. Paul Trubetskoy'un genç kadın heykellerinden birinin modelidir bu. Dolgun kollarda, süslü saç yapılışında, yanağa dayalı elin duruşunda, omuzların biçiminde, Trubetskoy'un eski heykellerinde yer alan Milano ekolü üslubu bütün inceliğiyle görülüyor. Savaşın burnu dibinde, pencere pervazına oturmuşçasına tehlikeli bir durum içinde bulunan o dişinin büyüleyici varlığı nedense duygulandırıyor beni. (Esrarlı bir varlık — sihirli, ağza alınmaz adı olan bir kadının suretidir bu.)

Ressamın stüdyosunda bir kaç dakika yalnız kalıyorum. O soğuk, duru ışıkta gözlerim körleşmiş gibi, ağır, sakınan adımlarla yürüyorum. (Savaş, parmaklarıyla hafif hafif vurarak pencere camlarını tıngırdatıyor; uzaktan uzağa duyulan bir davul sesini, çok uzaklardan mırıltı gibi gelen gök gürlemesini andırıyor bu ses.) Bu çıplak duvarlar arasında arı bir düzen, kesin bir uyum hâlâ bozulmamış olarak duruyor: bu hareketsiz eşya üzerine, insan elinden çıkma şeylerin

meydana getirdiği bu tablo üzerine hiç çıkmayacak kadar güçlü sinmiş bir ruhun, sanatçının ruhunun görüntüsüdür bu uyum. Bir insan sesi, bir seda, bir çıtırtı zaman zaman bu ölüm sessizliğine bir canlılık niteliği kazandırıyor.

Bir süre sonra bu garip sessizlik bana sıkıntı vermeye, beni rahatsız etmeye başlıyor. Sinsi, adeta tehdit eden bir sessizlik bu. Alnımı pencerelerden birinin camına dayayıp, uzaktan Dover'in kıyı uçurumları gibi bembeyaz ve dik görünen Kronştad kıyılarına, katedralin yeşil kubbesine, akar yakıt tanklarına, kaleden yükselen duman sütununa bakıyorum. Totleben hemen oracıkta — kıyıları labirent gibi kazamat siperleriyle örülü Totleben çok yakında, biraz solumda görünüyor. Denizin buzdan zırhı üzerinde yansıyan güneş ışınlarını kesen, ustura gibi keskin bir ıslık duyuluyor sık sık. Kuokkola etekleri̇nde yükselen ormanın derinliklerine top mermileri düşüyor; patlamaların yankısı ağaç gövdeleri arasında bir dalga gibi hızla yayılıyor. Yoldan kızak kafileleri, grup grup kayakçılar geçiyor. Beyaz çini sobanın tavana bitişik köşesinden bir alçı parçası kopuyor ve tahta döşemeye sağır bir gürültüyle düşüyor. Repin'in evi yavaş yavaş, azar azar ölmektedir.

Stüdyodan adeta kaçar gibi, koşarak çıkıyorum ve farkında olmadan kendimi, Repin'in bütün uykularını uyuduğu *terrazza*'da buluyorum. Burası ressamın 'yatak odası'ydı: tahtadan oyma sütunlarla çevrili açık bir veranda. Seksen altı yıllık ömrü boyunca Repin bir gün bile içerde uyumamıştır. Seyahatte — Paris'e, Berlin'e, Viyana'ya — bulunduğu sıralarda bile karyolasını çeker, balkona çıkarırdı ressam. Rusyanın o korkunç kış günlerinde, soğuğun en şiddetli olduğu, ısının sıfırın altında yirmi dereceyle kırk derece arasında oynadığı zamanlarda bile Repin açık havada, hiç de doğru dürüst bir karyolaya benzemeyen, kaba saba bir sedirin üstünde uyurdu. Sanki ufkun kenarına uzanmış gibi uyurdu denebilir. Kapalı kalmaktan müthiş korkardı, yani kapalı yer korkusu vardı onda. (Bu, bir çok Rusta görülen tipik bir korkudur. Rus halkı, kafesini kendi içinde taşıyan bir kuş gibidir. Hep kaçmak için duydukları güçlü istek, kapalı kalmaktan dehşet duymaları, aslında onların kafeslerine olan sevgilerinin bir sonucudur: bu, onların içlerindeki hapisaneyi dışarı çıkarma istekleridir, yoksa ondan kaçma isteği değil. Rus halkının

sirokaya natura'sı, ya da ruhu, işte bu çatışma halindeki iki karşıt duygunun bir alaşımıdır.)

Parktan beni çağıran Count de Foxa'nın sesini duyuyorum. 'Hadi gidip Repin'in mezarına bakalım!' diye bağırıyor. Diz boyu karlara batа çıka, ağaçlar arasından yürüyoruz. Başında her halde büyük, yalın bir haç bulunan mezar buralarda bir yerde olmalı. Mezarı bulamadan dakikalarca dolaşıyoruz ağaçlar arasında. Derken, parkın sonundaki bir açıklıkta, tümseğe benzer bir şey ilişiyor gözüme. Mezar herhalde bu olacak. Başında haç maç yok şimdi; Bolşevikler haçı kaldırıp onun yerine, kendi göreneklerine uygun olarak ağaçtan bir sütun dikmişler, sütunun üzerine de kızgın demirle Repin'in doğum ve ölüm tarihlerini — 1844 1930 — yazmışlar. Çağı öylesine eski, dünyası öylesine efsanevi ki, bana sanki yüz yıl önce ölmüş gibi geliyor Repin. O, Rusların on dukuzuncu yüzyılda yaşayan büyük ustalarıyla çağdaştı. O, Tolstoy'dan, Dostoyevski'den, Turgenyef'den, Musorgski'den çok yaşamıştı. Hatta kendinden çok yaşamıştı o. O, kendisine kendi dünyası, kendi yurdu kadar yabancı olmayan bir yabancı ülkede, sürgünde öldü. (Onun asıl mezarı, kendi parkında, ağaçların arasındaki, Bolşeviklerin diktikleri ağaçtan sütunun altındaki bu yer değil. O aslında, yılların etkisiyle donuklaşmış, yüzü çizgi çizgi olmuş o sihirli aynanın içine gömülüdür; gençliğinde kendi eliyle yaptığı o tayf renkli soluk çiçeklerin altında, o bahar çiçeklerinin tayf renkleri altında yatıyor Repin.)

Karla örtülü tümseğin önünde başlarımız eğik duruyoruz: yüksek sesle Repin'e sesleniyorum; onu Rusların Paskalya'da birbirlerine söyledikleri kelimelerle selâmlıyorum: *'Hristos voskryesye!* — İsa dirildi!' De Foxa alçak sesle cevap veriyor: *'Voistinu voskryesye!* — O gerçekten dirildi!' Ağır toplar ağaçlıkların ötesinde kükrüyor, Kuokkala'nın ayakta kalmış son evlerinin ardından, bir yerden makineli tüfeklerin takırtısı geliyor. Ama bu mezardaki sessizliği hiç bir ses bozamaz.

Geri dönüyoruz; ben, ıssız eve bir kez daha giriyorum, helisel merdivenleri bir kez daha çıkıp on odanın, belki yirmi odanın kapısını açıyor ve çıplak odalardan, çıplak koridorlardan bir labirent içinde bir

kez daha kayboluyorum kendi isteğimle. Rus ruhunun bir *boite a suprises*'* yi andıran bütün çılgınlığı (bütün ürkekliği, bütün huzursuzluğu) bu evin içinde. Her kapıyı açışımda, gizli bir yay boşanıp, bir sürü çan çalmaya başlayacakmış gibi geliyor bana. Esrarengiz ruh çağırmalar için; hayaletler, görünmez tayfalar oynasın, eğlensin diye özel olarak yapılmış sanki bu ev.

Aynanın altındaki divana oturup, bir dakika kadar dinleniyorum; birdenbire, divanla duvar arasında, yerde duran, parlak kara, ufak ufak bir takım rulolar ilişiyor gözüme. Bunlar eski bazı fotoğrafların negatifleri. Ufak, tozlu ruloları teker teker açıyorum. İşte şimdi Repin'in gözlerimin önünde etiyle, kemiğiyle canlandığını — ince uzun, zarif endamıyla — filmin parlak kara aynasında belirdiğini görüyorum. Repin St. Petersburg'da, Repin Paris'te, Repin Kuokkala'da. İşte, Trocadero'nun önüde Repin. Şu resimde, modelini Le Notre'nin çizdiği bir parkta, bir Yunan amforonun yanında. Şu resimde de Kuokkala'da, kızakta görünüyor. İşte, evinin kapısı önünde şu resimde... Yanındaki şu güzel kadın da sürgündeki canyoldaşı olacak. Geçmiş bir çağdan kalma bu görüntüler, birer tayfı andıran bu imgeler yüreğimi allak bullak ediyor, korkuyla karışık bir sevgi ilham ediyor bana. O fotoğraflara göz gezdirdiğim sırada, o ana kadar varlığı görünmez olan Repin canlanıyor, somutlaşıyor, insan biçimini alıyor.

Gözlerimi kapıyorum ve gözlerimi kapadığım halde evin içinde gezinen bir ayak sesi duyuyorum. Hafif, yumuşacık, adeta hava gibi bir adımın sesi — okşayış kadar hafif ve yumuşak bir ses bu. Issız evlerde ölüler böyle de gezinirler.

XXVII

LADOGA GÖLÜ ORMANLARINDA MELEKLER, İNSANLAR VE HAYVANLAR

Raikkola Ormanı, (Leningrad'ın Doğusunda), Nisan

Karelya yarımadasının kuzey-doğu ucunda, yani kuşatma hattının en solunda bulunan Ladoga Gölü'nün güney kıyılarına geldiğimden

* Hokkabaz kutusu.

beri, içimde sanki buraya Leningrad savunucularım arkadan vurmaya gelmişim gibi bir duygu var.

Avrupadaki göllerin en büyüğü olan Ladoga Gölü'nün (Ruslar bu göle 'Avrupa'nın Hazar'ı' diyorlar) kıyılarından batıya doğru ta Aleksandrovka'ya, Terijoki'ye kadar uzanıp da tam Kronştad'ın karşısında son bulan upuzun hendekler hattının sonu, cephenin geri kalan kesimlerinden çok daha ileriye, çok daha doğuya düştüğü için, bu noktanın kuşatılmış şehri gerçekten de arkadan tehdit ettiği söylenebilir.

Nitekim, Byelostrov, Aleksandrovka ve Terijoki hendekleri Leningrad'ın batı banliyölerine, yani Ruslar'ın *Ostrova* adını verdikleri Adalar Bölgesi'ne, Vassilyostrovski ve Kirov banliyölerine, Petrovski banliyösünün (bu banliyö Büyük Petro tarafından kurulan eski şehrin bir bölümünü meydana getirir) kenarına, Dekabrist mahallesine ve büyük Neva Irmağının üç kolundan en büyüğü olan Bolşaya Neva'nın ağzında kurulu Leningrad limanına egemen durumdadır. Buradan, Ladoga Gölü hendekleriyle Raikkola Ormanı hendeklerinden bakılınca, Viborgski banliyösü (Ekim Devriminden bir kaç gün öncesine kadar Lenin'in saklandığı banliyödür bu), şehrin doğusuna düşen ormanlar ve bataklıklar içerisine belli belirsiz sokulan Bolşaya OKta, Nargolov ve Şuvalova kıyılarında kurulu Krasnogogardyeiski (yani 'Kızıl Muhafızlar Mahallesi'): Piskarevka ve Ribalskaya banliyölerini birleştiren ekilmemiş topraklar bir uçtan bir uca kadar görünüyor.

Güney-doğuya düşen ve bütün Sovyetler Birliği içindeki en önemli ve en büyük bazı ergitme fırınlarını içine alan endüstriyel banliyölerde büyük işçi yığınlarının oturmasına karşılık, kuzey banliyölerinde, belki de bütün şehir halkının en yoksul tabakasını — çoğunlukla kara ameleler, bahçıvanlar, balıkçılar ve küçük esnaf - içine alan karışık bir nüfus yaşıyor... *Technique du coup d'Etat* adh eserimin ilk bölümlerini yazarken ve *Bonhomme Lenin* adh kitabıma notlar almak için daha önce bir kaç kez gittiğimden, bu kuzey yörelerini çok iyi bilirim.

Viborgski banliyösündeki, Lenin'in 1917 Ekiminde, Komünist ayaklanmasının tam arefesinde günlerce saklandığı (boşa çıkan Temmuz ayaklanması ardından Troçki ve öteki önderler tutuklanınca Finlandiya'ya kaçmış ve Kuokkala'da, Rasliv'de kalmıştı Lenin; Rasliv'deki küçük gölün kıyılarında yükselen ormanın içinde göze

çarpmayan bir küçük kulübede yaz aylarını Zinovyev'le birlikte geçiren Lenin oradan Rusya'ya döner dönmez işte bu Viborgski banliyösünde gizlenmişti) küçük ev, kurşuni tuğlalardan ve ağaç kütüklerinden yapılmış, yabani otların bürüdüğü bir bahçeyle çevrili, mütevazı bir yapı, bir işçi kulübesidir. Ev iki üç gözden — duvarları beyaz badanalı, ik üç çıplak, yoksul odadan ibarettir. Lenin'in işçi kılığındaki fotoğrafını, hatırladığıma göre ilk olarak bu evin odalarından birinin duvarında, kaba saba, odundan bir çerçeve içinde görmüştüm. *Bonhomme Lenin* adlı kitabımdaki resimler arasında yer alan bu gerçekten de etkileyici portrede Lenin bir makinist kılığında görülmektedir: sakalını,bıyığını kesmiş, kasketinin meşin viziyerini gözlerinin üzerine kadar indirmiştir; sırtında yakasız bir gömlekle, yamalı bir ceket vardır. 1917 yılı Ekim ayının 25'inci günü akşamı Smolni Enstitüsüne gelen Lenin'i bu acaip kılıkta görünce, Troçki gülmüş, Dan ile Skobelyev'in de renkleri uçmuştu; ne var ki, Lenin, Kerenski'nin polislerinin pençesinden bu kılığı sayesinde kurtulabilmiş ve yaklaşan devrim üzerine ünlü 'görüşler'ini yazdığı Viborgski'deki o evde rahatsız edilmeden saklanabilmişti.

Finlandiya Körfezindeki terijoki Cephesinden, Karelya Berzahı yoluyla, Ladoga Gölü kıyılarındaki Raikkola Cephesine varana kadar, otomobilimin içinde bütün yol boyunca hep bunlar vardı kafamda geçen gün. Yolculuğum sırasında, Vouoksi Irmağı kıyılarındaki yabani, anlatılmaz korkunçluktaki, kasvetli bölgeden Raikkola ormanlarına ve oradan Lumisuo bataklıklarına kadar uzanan geniş Tappari ormanları içinden geçtim. O sırada kar yağıyor ve yolun iki yanı boyunca sıralanmış ağaçlar hayal evimde, bir hapisane koridorunun yüksek duvarları biçimini alıyordu. Karga sürüleri bağrışarak, kayınların ve gövdeleri bakırdan bir kabukla kaplı ladinlerin tepelerine sürünürcesine uçuyordu. Ormanın tabanını kaplayan sık bitki örtüsü içinde yer yer koca koca granit parçaları, o ünlü Karelya granitleri pırıldıyordu; kar ve ağaçların meydana getirdiği damalı fon üzerinde tıpkı birer helyografı andırıyordu bunlar. Hayatımda ilk olarak — hem de Habeşistan'daki Jimma ormanında duyduğumdan çok daha derin bir biçimde — ormanın dehşetini içimde 'duydum.'

Bu Ladoga Cephesi, Aleksandrovka ve Terjoki cephelerinden ne kadar da başka! Aleksandrovka ve Terijoki cephelerinde insan sadece

Leningrad banliyölerinin kokusunu alıyor: daha bu banliyölerdeki evlerde, yollarda, villaların bahçelerini çevreleyen çitlerde, parmaklıklarda, telgraf direklerinde, dükkân tabelalarında, duman, gaz, kömür ve asfalt kokusuyla yüklü atmosferin kendisinde, büyük bir metropolün o kendine özgü, o tipik havası duyuluyor. Kuokkala'da, Aleksandrovka'da ve Byelostrov'da insanın burnuna çarpan koku, insanoğlunun kokusudur.

Halbuki burada, Ladoga Cephesinde bambaşka bir manzarayla karşılaşıyor insan. Ta kuzey-doğu banliyölerine kadar uzanan engin ormanların ardında saklanan Leningrad'ın varlığı hissedilmiyor da, ancak sezinlenebiliyor. Ama yine de canlı bir varlık bu: ormanın hiç gedik vermeyen yüksek duvarları arkasında sinmiş, sessiz bir varlık. İnsan bu gazi şehrin sık soluklarını duyar gibi oluyor. Ancak, bu cephede oynanan dramın baş aktörü ormandır. Bu yabani ve amansız her şey üzerinde egemenlik kurmuş orman, her şeyi eziyor, her şeyi yutuyor. Burada, insanoğlu kokusunun yerini ondan çok daha güçlü bir koku, yeşilliklerin kokusu; arap saçı gibi birbirine dolanık dalların, kızıl, beyaz, kara gövdeli ağaçların hem ekşimtrak hem tatlı, incecik, soğuk kokusu alıyor.

Vuoksi Irmağı dolaylarına vardığımızdan beri, engin Raikkola ormanının, alçacık bulutların altından beni karşılamaya koşan yabansı, hoyrat soluğu (fırtına ufakta karları girdap girdap savuruyordu) içimi derin bir kasvetle doldurdu. Kara suratlı bir karşılayış, uğursuz bir uyarmaydı bu sanki. Oldukça şaşırmış, nedenini hemen anlayamadığım bir dehşete kapılmıştım. Ama tam bu sırada, adeta beni silkeleyerek kendime getirircesine, yoğun bulutlardan alçacık tavam ok gibi delen üç Sovyet uçağı hemen ardımda, sağ yanımda, Sakkola köyünden doğru ansızın beliriverdi. Uçakların madensel uğultusu, alüminyum kanatlarının donuk gümüşi ı pırıltıları beni sarsarak yeryüzüne indiren, bana ölümlülüğümün bilincini ve ölçüsünü yeniden kazandıran birer hatırlatıcıydı — insani gerçeklerin hoyrat ve beklenmedik birer hatırlatıcısı.

Doğanın düşman güçleriyle, ormanın — denizlerden ya da en yüksek dağlardan da korkunç — ıstırap verici bir yoğunlukla ifade ettiği o vahşet ve gaddarlıkla karşılaşınca, insanlar birbirleriyle savaş halinde bile bulunsalar ortaklaşa yanlarının, yani insan oluşlarının

farkına varmaları dışında hiç bir şeyden ne imdat bekliyebiliyor, ne huzur, ne sükûn, ne de güven bulabiliyorlar. Bazen bu düşünüş, trajik sonuçlar veren bir aldanış da olabiliyor. Benim o anki durumumda da bu, gerçekten de bir tuzak, kendi dehşet dolu şaşkınlığımın bana kurduğu bir pusuydu: zira, birkaç saat sonra o büyük ormanın derinliklerine girdiğim zaman iyice anladım ki, insanları birbirine düşman etmede, onları kışkırtıp birbirine düşürmede ve onları birbirleriyle uyuşmaz, uzlaşmaz hale getirmede hiç bir şey ormanın doğaüstü vahşiliği kadar etkili değildir. Ormanda, insanoğlu, tarih öncesi içgüdülerini buluyor yeniden. İnsanoğlunun en ilkel içtepileri, sinirlerin duyarlı örgüsünü parçalayıp yeniden yüzeye çıkıyor ve o keskin, o murdar eldeğmemişliğiyle, insanoğlunun, uygar alışkanlıklarından, serbest hareketlerini engelleyen ruhsal korkularından meydana gelen cilâsının üzerinde beliriyor.

Sovyet uçaklarını hiç beklenmedik bir biçimde görünce (soğuk ve kasvetli manzaraların üzerindeki o yumuşak uğultuyu, gökyüzündeki o başıboş sesi duyunca) içgüdüsel bir hareketle çevreme bakınıp hemcinsim insanoğlundan bir iz, insanoğlunun elinden çıkma şeyler, iç huzursuziuğuma bir sınır çekecek, bir son verecek insan yaşantısı belirtilerini aradım.

O soğuk, o çıplak, o ilkel manzara içinde insan suretinde beliren ilk imgeler inanılmayacak kadar olağanüstüydü. Pusuda bekleyen iki ifrit gibi, gazaba gelen Tanrının cennetten kovduğu iki 'şeytan', zavallı iki İblis gibi, iki huş ağacının dallarından yan yana iki Sovyet paraşütçüsünün cesetleri sallanıyordu. Bir grup Fin askeri cesetleri aşağı indirip gömmek için merdivenler, çeşitli araçlar getiriyorlardı.

Zavallı iki ölü, ağaçlardan iki torba gibi sarkıyordu. (Bununla birlikte görünüşlerinde hiç de insana mezarötesini ilham ettirecek bir nitelik yoktu.) Ölü Rusların bedenleri, tıkız uçuş giysilerindeki (tıpkı insan biçiminde dikilmiş birer yorgana benziyen, kapitone giysilerdi bunlar) yırtıklardan görülmüyor da, seziliyordu. Bana beyzbol oyuncularının giysilerini hatırlatan bu kapitone uçuş giysilerindeki yırtıklardan Sovyetlerin giydiği haki üniformalar değil, Finlerin giydiği çelik mavisi üniformalar görünüyordu. Bu biçimini kaybetmiş torbalar içinde, iki paraşütçünün cesetleri, kolları paçavra gibi sarkık, başları omuzlarına düşmüş vaziyette, gevşek gevşek sal

lanıp duruyordu. Donmuş yüzleri, soğuktan duyuları uyuşmuş insanların yüzlerinde görülen tipik mor rengi taşıyordu. Dallara asılı kalmış, öylece sallanıyorlardı orada: ormanda geceli gündüzlü paraşütçü avlamak için dolaşan Fin *sissit*'lerinin kurşunları onları daha gökten inerlerken, havada bulmuştu. (Sovyetler, Fin bağlantı hatlarına hemen her gün, düşmanı aldatmak için Fin üniforması giymiş pek çok paraşütçü indiriyorlar.) Tekrar ediyorum, bu iki paraşütçünün görünüşlerinde hiç de insanı iten bir taraf yoktu. Manzara, orta çağ İtalyan ressamlarının seyredenlere dinsel bir korku aşılamak amacını güderek yaptıkları, 'şeytanlar'ın, ifritlerin ve iblislerin yer aldığı tablolardan herhangi birindeki bir sahneye benziyordu. Nitekim, o sırada benim duyduğum da, bir çeşit dinsel dehşet duygusundan başka bir şey değildi: sanki orada, Tanrı gazabının somut kanıtları; insanüstü bir âlemde, yüce bir âlemde oynanan bir dramın son sahnesi; gururu, ihaneti, şeytanların isyanını işleyen bir trajedinin epilogu belirmişti gözlerimin önünde. Öyle sanıyorum ki, William Blake cehennem sahnelerini resmetmek için ilham ararken böylesine müthiş bir görkeme sahip, böylesine Kitabı Mukaddesten çıkma salt bir imge belirmemiştir hayal evinde: hatta, Londra'da Tate Galerisinde bulunan, *Cennetle Cehennemin Evlenmesi* adlı tablodaki, ağaç dallarına tünemiş melekleri resmettiği sırada bile.

Zavallı cesetlerden birinin ayakkabılarından teki düşmüş, karların üstünde duruyordu. Ağacın dibindeki ayakkabı teki; derisi donmuş, kaskatı kesilmiş o boş ayakkabı, o şaşkın, perişan ayakkabı, o bir daha hiç yürümeyecek, kaçamayacak olan dehşet içindeki ayakkabı, yapayalnız haliyle öylesine olağanüstü bir canlılık, öylesine bir gerçeklik taşıyordu ki... Bu ayakkabı — Poe'nun üslubuyla diyebilirim ki — dehşete düşmüş bir hayvan gibi 'bakıyordu' yukarıya: efendisine sığınabilmenin özlemiyle, ondan yardım umarcasına başını kaldırmış, efendisine bakan bir köpek gibi.

Yürüyüp o iki ağacın dibine geldim. 'Gökten düşmüş melekler' yerden çok yüksekte asılı oldukları için onlara dokunamıyordum. Cesetlerden biri elinde parlak bir cisim tutuyordu sıkı sıkı. Bu, markası ünlü, Rus yapısı büyük bir tabancaydı — bir *nagan*'dı. Yerde, karların üstünde bir sürü boş mermi kovanı görünüyordu. Askerler, bana, paraşütçünün yere inerken bir yandan çığlık atıp, bir yandan da dur-

madan ateş ettiğini anlattılar. İki ağacın tepesinde, paraşütlerin beyaz şemsiyeleri iki ölü kanat gibi kucaklamıştı dalları. Bir kaç metre öteden bir sincap hopladı, karların üzerinde uzaklaştı ve mini mini, ışıl ışıl gözlerini bana dikti. Ağaçların üzerinden bağıra bağıra kargalar uçuyordu. İkide birde ötelerden hışırtılı sesler duyuyordum; yere doğru dalışa geçen kargaların kanat sesleriyli bu. Dört bir yanda, kesme billur kadar saydam ve soğuk, derin bir sessizlik hüküm sürüyordu. Bu arada Fin askerleri ağaçlara merdivenleri dayamış, çıkmaya başlamışlardı. ('İsanın çarmıhtan indirilişi'ni hatırlatan, hem acıklı, hem de uğursuz bir manzara.)

Vuoksi Irmağı kıyılarına yaklaştıkça, ormanın duygusuz, sınırsız vahşiliği ortasında insanlığın izlerine daha sık raslanmaya ve bu izler daha belirginleşmeye başlıyor. Bu uçsuz bucaksız ormanlar içinde aylardan beri süregelen şiddetli savaşmaların izlerine rashyorum: kırık tüfekler, bırakılmış makineliler, çelik miğferler, Tatar usulü Sovyet piyade başlıkları, kır astragandan Fin başlıkları, mermi kovanları, mermi bağları, dikenli tel rulolar — savaşın bütün kalıntıları; sefil, ama olağanüstü kahıntıları savaşın. Yoluma devam ediyorum ve ırmağın kıyısına ulaşıncaya kadar hep bu gibi kalıntılarla karşılaşıyorum. Irmağın kıyısında orman bir an duraklıyor, bir anhk duraksama gösteriyor: hafif eğimli geniş bir çöküntünün dibinde akan ırmak, cılız bir engel gibi ormanın önüne çıkıyor. Ama ırmağın karşı kıyısında orman, beri yandakinden de yoğun, sık ve amansız olmak üzere yeniden başlıyor. Uzaklardan makineli tüfek takırtıları, piyade tüfeklerinin keskin sesleri, ağaçlar arasından topların sağır gümleyişleri duyuluyor. Bu sesler ve renkler panoramasının ortasında, ağaçların seyreldiği bir yerden, mavimtırak bir pırıltı, uçucu deniz rengini andıran bir ışıltı seçiyorum. Ladoga Gölü bu — Ladoga Gölü'nün donmuş yüzünün ışıltısı.

Leningrad topu topu bir kaç kilometre ötede olduğu halde, bu ormanlarda savaş toplumsal ve siyasal karakterinden uzaklaşmış gibidir. Burada artık Sovyet endüstri töresi'nin baskısı yok savaş üzerinde. Onun yerini, ondan daha yahşı bir şey — doğanın ve insanoğlunun ilkel yabaniliği alıyor. Savaş burada toplumsal ve siyasal karakterinden çok daha yahn, çok daha somut — bundan dolayı da çok daha müthiş — bir niteliğe bürünüyor ve bütün ülkücü renklerinden, törel

renklerinden sıyrılabiliyor. Savaş burada en yahn haliyle ortaya çıkıyor: tümüyle fiziğe, içgüdülere dayanan amansız bir savaş olarak.

Cephenin bu kesimini savunan Sovyet birlikleri, Aleksandrovka ve Byelostrov'daki gibi işçi tugaylarından meydana gelmiş değil. Bu birlikler Rusya'nın kuzeyinden gelme askerlerden — Sibirya'dan, Urallar'dan gelme, ormanlık bölgelerde doğup büyümüş askerlerden kuruludur. Onların karşısına çıkan Finler de öyle, ormanda doğup büyümüş askerler-oduncular, köylüler ve çobanlar. Finler de Ruslar da kelimenin tam anlamıyle erkek adamlar. Bununla birlikte, Rusların askeri yeteneklerini azımsamak niyetiyle söylemiyorum, ama bu tip savaşmada Finler Ruslardan çok daha üstün. Cesaret bakımından, fedakârlık ya da en temelli insani nitelikler bakımından değil: kişisel insiyatif ve teknik yeterlik bakımlarından üstün Finler.

Doğal yatkınlığın yanısıra karar verme ve harekete geçmede son derece hızlılık gerektiren orman savaşında Finler, daha ağır kalan, kendine güvenleri daha az, hareketlilik yetenekleri daha zayıf - ve hepsinden önemlisi, sayıları çok daha fazla — olan Ruslara üstünler... Rusların sayı üstünlükleri, diyebilirim ki, kendileri için bir zayıflık, zira orman savaşında sayı çokluğu, kalabalık olan tarafın aleyhine işleyen bir etkendir. Rusların devriye kolları otuz, kırk, bazen de yüz erden kurulu. Buna karşılık Fin devriye kolları son derece hızlı hareket edebilen, çok akıcı küçük küçük gruplardan meydana geliyor. Fin *sissi*'leri kayakları üzerinde uçarcasına gidiyor, düşman üzerine dört bir yandan çullanıyor ve *konepistoolit*'lerinin şaşmaz ateşiyle onu derhal yokediyorlar... Halbuki, ayaklarında kayakları ve kar ayakkabıları bulunmayan Ruslar yaya gidiyor, çok kere de bellerine kadar kara gömülüyorlar. Ruslar da yaman vuruşuyorlar, ama her seferinde de, çarpışmanın sonucunda yenilgiye boyun eğmek zorunda kalıyorlar. Bana kalırsa Finlerin üstünlüğü ormanın gerektirdiklerine tam anlamıyle cevap verebilme yeteneklerinden, Ruslara oranla çok daha keskin bir içgüdüye, çok daha ince, hayvanca diyebileceğim bir duyarlığa sahip olmalarından doğmuyor sadece; her bir Fin askerinin, — ister oduncu, ister balıkçı, ister köylü, ister geyik çobanı — Rusların kine oranla çok daha yüksek bir teknik düzeye ulaşmış bulunması olgusunun büyük payı var bunda. Finler bu yüksek teknik düzeye, egemen törenin 'endüstri töresi' olduğu bir toplumda ulaşmış

bulunuyorlar ki, onların 'endüstri töresi' de Sovyet Rusya'daki 'endüstri töresi' ile karşılaştırılınca, daha ileri, teknik etkenlerin ve teknolojinin daha iyi değerlendirilmesiyle ana çizgileri daha belirli çizilmiş ve nihayet daha bireyci görünüyor. (Bu arada şurasını da hatırdan çıkarmamak gerekir ki, tarımda endüstrileşmenin Sovyet Rusya'daki, Sovyet hayatının derinliklerine kol salan yaygınlığına rağmen, Beş Yılhk Plânlara, Kolhozlara, Stahanovizme, madenlere, bıçkıhanelere, balıkçılık tröstlerine rağmen, bunların doğurduğu nimetler Avrupa ve Asya Rusyasının en uzak köşelerine, başka bir deyimle, cephenin bu kesiminde savaşan Rus birliklerinin geldiği bölgelere ulaşmış değil henüz.)

Bu anlamda, İsveç ve Norveç gibi Finlandiya'nın da sadece oduncular, köylüler, çobanlar ve balıkçılardan değil, aynı zamanda 'işçilerden' de meydana gelmiş bir ulus olduğu söylenebilir. Yani Fin ulusu 'tarımsal bir töre'ye değil, 'endüstriel bir töre'ye sahiptir. Bu ise karar verme ve harekete geçmede hızlılık, bireysel insiyatif v.b. (dünyanın bütün memleketlerinde işçilerin köylülere oranla çok daha büyük ölçüde sahip bulundukları nitelikler) ortaya koymaktadır. Fin halkının Rus halkına üstünlüğü, Fin halkının sadece sezgisel değil, aym zamanda törel yeteneklerinden ileri geliyor. ('Törel' kelimesini kullanırken, hiç kuşkusuz, iyilik ve kötülük kavramlarını kapsayan kişisel davranışı kastetmiyorum. Kelimeyi, insani anlamı yanısıra, toplumsal ve teknik anlamda kullanıyorum.)

Daha önce de söylediğim gibi burada insanoğlu en yalın, en ilkel, en temelli biçimi içinde gözüküyor. Ormandaki adam yalınkattır: onun bütün gücü içgüdülerine olan güvencine, insan ruhunun derinliklerinde kımıldayan o keşfedilmemiş ormanın esrarlı gücüne teslim oluşuna bağlıdır. Ormandaki adamın canlılığı bile bir başına, o insanın içinde, doğa insanının yalınkatlığı yanısıra, insanoğlunun hiç de doğal olmayan bir biçimde fiziksel dünyadan ayrılışının yer aldığını göstermeye yeter. Ormandaki adam bir kaya parçası, bir ağaç gövdesi gibidir: yorgunluğunun, yoksunluğun, yaralanmanın, fiziksel acıların etkilerinden yalıtılmıştır o. Ormandaki adam, ölümü hayret verici, hatta dehşet verici bir felsefeyle kabul eder.

Raikkola kesimindeki Fin birliklerine komuta eden Albay Merikallio bana erlerinden söz ederken, kelimelerinde sevgi dolu bir anla-

yışın yer aldığını farkediyorum; bu sevgi, bu anlayış onların ortaklaşa karşılarken gösterdikleri vekardan, sükunetten doğuyor. (Albay Merikallio kırk iki yaşlarında, genç yüzlü, derin ve duru gözleri olan bir adam. Konuşmasında, gülüşünde, hareketlerinde hiç de yapmacıklı ya da ukalaca olmayan yalınkat bir incelik var. Kuzeylidir Albay Merikallio: Ostrobotnia'dan, Oulu'lu.) Yıkılmış ufak bir köyün yakınlarında, ormanın orta yerinde kurulu olan *korsusuna* oturuyoruz Albayın. Dışardan askerlerin yumuşak seslerle konuşmaları, kayakların kar üzerindeki hışırtısı, bir ağaç gövdesine inen baltanın tok sesi, bir kızağın gıcırtısı duyuluyor.

Gün batmaya başlamıştır. Donuk renkli gökyüzü buzdan bir kubbeyi andırıyor. Ladoga Gölünün donmuş yüzeyinden yansıyan mavilik yavaş yavaş alacakaranlığa karışıyor. *Korsu*'dan dışarıya, kapı önüne çıkıyoruz. Yüz metre kadar ötede ahırlar var. Yem olarak verilecek selüloz küspesini bekleyen atların hafif kişnemeleri duyuluyor. (Yem bulunmadığı için Finler atlarına selüloz küspesi yediriyorlar.) Ellerinde keskin *puukot*'lar — Fin av bıçakları — bulanan dört tane *Lotta* yuvarlak bir masanın başında, *sissi*'lerin göl yüzeyini örten buzu delerek tuttukları iri balıkları ayıklıyorlar. Ormandan doğru esen hafif rüzgâr balıkların kuvvetli kokusunu dalga dalga bize kadar getiriyor. Sahra hastanesi olarak kullanılan küçük bir kulübenin dışında askerler toplanıyor.

Albay Merikallio bir topçu erine, 'Ne var?' diy soruyor. 'Görünüşe bakılırsa, bir yaralı var,' diye cevap veriyor topçu eri.

Sahra hastanesine doğru yürüyoruz. Kulübenin içinde, son derece tatlı, mahçup gülümseyişi olan sarı saçlı bir Fin kızı, bir *Lotta* hemşire, yaralı bir askere bir bardak konyak veriyor.

Kolumdan tutan Albay Merikallio, 'Şu askere bak,' diyor bana.

Uzun boylu, genç bir asker bu yaralı — yüzü kireç gibi. Başında kasketi yok; tam alnının ortasında, kaşlarının bitiştiği yerde ufak bir kırmızı leke görünüyor.

Yaralı asker konyak dolu bardağı alıyor, eli hiç titremeden dudaklarına götürüyor ve bir yudumda yuvarlıyor. Gülümsüyor. Bardağı *Lotta*'ya geri vermek için döndüğü zaman, ensesini görüyoruz askerin. Ensesinin tam ortasında minik bir delik var ve bu delikten

incecik bir şerit halinde kan sızıyor. Bir kurşun açmış bu deliği, Mermi çekirdeği adamın kafatasını delmiş — nasıl olmuş da can alıcı bir noktaya dokunmamış, bilmiyorum — ve ensesinden çıkmış. Yaralı konuşuyor, gülüyor, anlatıyor: ormanın içerlerindeki karakoldan, ta hastaneye kadar yürüye yürüye gelmiş. Birisi askere bir sigara uzatıyor. Yaralı sigarayı alıp tüttürüyor. İçine çektiği dumanın alnının ortasındaki delikten çıktığını görecekmişim gibi geliyor bana;ödüm patlıyor. (Bu olayı anlatırken, okurlarımın büyük bir kuşkuya düşeceklerini çok iyi biliyorum; böylesine akıl almaz bir öykü karşısında, ne derece iyi niyetli olursa olsun, insanın kuşkuya düşmemesi güçtür zira. Ne var ki, anlattığım olay en ince ayrıntısına kadar gerçek. Ayrıntılardan birini de verebilirim: yaralı askerin adı Pentti'dir — Linnala Putteli Johannes Pentti.) Yaralı orada, kapının önünde duruyor; hiç birşey olmamış gibi ayakta duruyor. Başından geçeni anlatıyor: 'Tam alnımın ortasına, hızla atılan bir taş çarpmış gibi oldu. Küt diye kıçüstü oturdum.' Orada bulunanlar hep gülmeye başlıyor. Yaralı mermer bir heykel kadar renksiz. Aslında insan değil o: bir kaya parçası, bir bitki, bir ağaç.

Albay gülümseyerek, 'Bunların hepsi böyledir,' diyor. 'Onlar ormanın birer parçasıdır.' Ağaçların arasında kaybolan ufak patikadan yürüyoruz. Sağda solda, köylü işi, dallardan yapılma kamuflajlar altında gizlenmiş toplar mevzilenmiş. Dört bir yanımızdan, ormanın içinden gürültüler. hafif çığlıklar, belli belirsiz çıtırtılar geliyor. Albay Merikallio, Fin devriyelerinin birbirleriyle doğanın seslerini taklit ederek bağlantı sağladıklarını anlatıyor. Bu sesler arasında kuş sesleri, dallar ve yaprak arasında dolaşan sincapların çıkardığı hışırtılar, en çok da, Karelya ormanlarının kutsal kuşu kuku'nun şakıması var. Sissi'ler ellerinde ince, kuru dal parçalarını parmaklarının arasında, çıtır çıtır kırıyorlar; dalların kırılmasından çıkan çıtırtıyı da ustalıklı bir biçimde istedikleri gibi uzatıp, kısaltıyor, yani sesi ayarlıyorlar. O yakınlarda bulunan devriye kolundaki *sissi*'ler bu çıtırtı sesinin ne anlama geldiğini biliyor ve ona yine çıtırtıyla cevap veriyorlar: işte böylece doğa seslerini taklit ederek iki devriye kolu aralarında sürekli olarak haberleşiyorlar. Uzaktaki bir devriye kolunu tehlikeye karşı uyarmak için, bir *sissi* hemen bir kayın ağacına tırma-

myor ve en tepedeki dalları tıpkı sincap gibi hafif hafif sallıyor. Uzaktan, başka bir ağacın üst dalları buna cevap veriyor.

Ladoga Gölü kıyılarında ağır toplar gürlüyor. Patlayan top mermilerinin sesi ağaçtan ağaca bir rüzgâr sağanağı gibi, dalların, yaprakların hışırtısı gibi yankılamyor. Ara sıra bir el piyade tüfeği atışının çıkardığı keskin gümleyiş ya da bir topun uzaktan uzağa duyulan sağır gümbürtüsüyle bozulan bu yaşayan sessizliğin üzerinde de kukunun şakıması yükseliyor. Ku-kuu, ku-kuu, ku-kuu! Bu ısrarlı, bu tekdüze, bu billur duruluğundaki çığlık yavaş yavaş bir insan sesi niteliği kazanıyor adeta. Albay Merikallio, Karelya oduncularının türküsü, *Reppurin laulu*'yu mırıldanmaya başlıyor:

Siell' mie mierolaisna lauloin
kun ees oll'mieron piha
Karjalan maill Kuldakako set kukkuu.

Sırtımdan aşağı soğuk ürpertiler iniyor. Korku değil bu; korkudan daha derin, korkudan daha ilkel bir duygu. Dehşet bu: ormanın verdiği bir dehşet — soğuk, duygusuz ormanın dehşeti.

XXVIII

BÜYÜK ORMANDAKİ 'ÖLÜ ADAM'

Lumisuo Ormanı, (Leningrad'ın Doğusu), Nisan

Bir kaç yıl önce Moskova'daki Bolşoy Tiyatrosu'nda — eski imparatorluk Operası olan Bolşoy Tiyatrosu halen de S.S.C.B.'ndeki en büyük tiyatrodur — Sovyet başkentinin işçi sınıfından seyircilerini kahkahadan kırıp geçiren, *Krasnii Mak* (Kızıl Gelincik) adlı bir bale eserini seyrediyordum. Bu bale, Çan-Kay-Şek ile Çin'in kızıl diktatörü, Sovyet Komiseri Karakan yönetimindeki ilk Çin Komünist Devriminden esinlenilerek hazırlanmıştır. (Ben, *Türbin Ailesinin Günleri* adlı eserin sahibi, Sovyet oyun yazarı Bulgakov'un yanında oturuyordum.)

Balenin bir yerinde sahneyi dansörler adeta istilâ ettiler; kırmızılar giymiş olan dansörler Çin Komünistlerini, sarı giymiş olanlar da karşı devrimci güçleri temsil ediyordu. Bu iki çiçekten ordu, yani Kızıl Gelinciklerle, Sarı Lotüsler arasındaki savaşmada, etkisi hayret verici değilse bile olağanüstü sayılabilecek, helisel süslemeler ve kemerler yönünden son derece zengin koreografiye uygun bir biçimde göklere yükseliyordu şamata. Eski İmparatorluk Tiyatrosu ekolünün balesini Sovyet Hükümeti ihya etmiş; işte bu son derece incelmiş bale sanatı, o dev koreografi (savaş sahnesinin en civcivli yerinde tahminen bin ikiyüz dansör doluyordu sahneye), bütün o fantasmagorik, saçma, bununla birlikte açık sembololizm, o son derece hafif, uçar gibi hızla hareket eden ayakların tepinişi, o binlerce kolun açılıp kapanışı, yüzlerce dansörün uçarcasına sıçrayışı işçi sınıfından büyük bir seyirci kalabalığıyla dolu koskoca tiyatro salonunda — seyirciler, adeta gözleri sahneye çivilenmiş gibi, soluk almaya korkarak oturuyor, gövdelerini ileri vermiş, koltuklarının kol dayanacak yerlerini sımsıkı yakalamış, hayretle seyrediyorlardı — son derece gergin bir hava yaratıyordu. Gelinciklerin çabuk dağılmayan, ağır kokusu sanki dalga dalga seyirci kalabalığını kuşatıyor ve onları, afyonlanmışçasına, garip bir uyuşukluğa sürüklüyordu. Birbirine karşıt bu kızıl ve sarı renklerden gözleri kamaşan seyirciler, çiçeklerden, çiçeklerin taç yapraklarından, saplardan, pistillerden, yüzlerce, binlerce çiçekten meydana gelmiş bu koskocaman,ışıklı halkanın durmadan dönüşünü büyülenmiş gibi seyrediyorlardı. Kapıldıkları afyon uyuşukluğu onlarda bir çeşit dehşet duygusu — ıstırap verici gerçek bir dehşet duygusu yaratıyordu.

Birdenbire müzik kulakları sağır eden bir kreşendoya ulaştı. Sonra yine öyle aniden sustu, gelinciklerden ve lotüs çiçeklerinden oluşan girdap birdenbire durdu, *corps de ballet*'* nin sık soluk alıp verişleriyle hafif hafif titreşen çiçeklerin taç yaprakları altından, dansetmek için harcadıkları çaba dolayısıyle çarpılmış, yüzlerce insan yüzü çıktı.

O ana kadar gem vurulan heyecanın boşalması için bir işaret oldu bu. Seyirci kalabalığı bir kaç saniye dilini yutmuş gibi oturmakta

* Bir tiyatroda, dansedenlerin tümü.

devam etti. Sonra, tam benim önümde oturan genç bir işçi kız, rahat bir soluk alarak bağırdı: *'Ah! ya dumala sto eto pravda bili tsveti!* — Ah! Ben bunları sahici çiçek sanmıştım!' Kızın bağrışını müthiş bir alkış tufanı ve çılgınca çığlıklar izledi.

Dün, yanımda bir grup Fin subayı ve eri olduğu halde Lumisuo Ormanından geçerek ön hatta doğru giderken, bu olayı hatırladım. Bir saatten beri yol alıyorduk; en önden giden *sissi* birdenbire durdu, çevreyi dinlemeye başladı. Bunun üzerine hepimiz durduk, gözlerimizi ormanın tabanını örten sık bitki örtüsüne dikerek biz de kulak kesildik.

Dört bir yanımızı kuşatan orman yavaş yavaş canlanıyordu. Şimdi orman garip gürültülerle, gizemli, acaip seslerle doluydu. Ağaçlar sanki hareket ediyor, ayak uçlarına basarak yürüyor gibiydi. Dört bir yanımızdan hışırtılar, çıtırtılar, soluk sesini andıran hafif bir ıslık ve ormanın derinliklerinden, şuradan, buradan, sanki yüzlerce dal değil de yüz binlerce dal kırılıyormuş gibi, uzaktan uzağa duyulan keskin çatırtılar geliyordu. Hiç konuşmadan büyük bir kalabalık geçiyordu sanki; tıpkı böyle bir kalabalığın ayaklarının çıkarabileceği gizem dolu seslere benziyordu duyduğumuz sesler. Soluğumuzu tutarak, kıpırdamadan duruyorduk. Birdenbire, sağ tarafımızdaki ağaçlar arasından bir Fin keşif kolu, *sissi* devriyeleri belirdi. Kar üzerinde dikkatle kayıyorlardı; beyaz yamçıları, kayın ağaçları arasında saydam gölgeler gibi bir belirip, bir kayboluyordu. O sırada ben rahat bir soluk alarak, 'Ah,' dedim, 'ben de ağaçlar yürümeye başladı sanmıştım!' — bunun üzerine hep birden kahkahaları bastık. Uzun bir süre tuttuğum soluğumu bırakışım ve rahatça kahkaha savuruşum, zihnimi saran şiddetli ıstırabı dağıttı. Zira ormanın sessizliği içinde binlerce ses vardır ve ormandaki hareketsizlik bir hayal aldanışından başka birşey değildir — bu hareketsizlik, aslında, bir biriyle ilintisi olmayan binlerce hareketten dokunmuş ipincecik bir hareketler ağıdır. Orman canlı bir yaratık, pusuya yatmış dev gibi bir yabani hayvandır. Ormana alışık olmayanların zihinlerini saran derin ıstırap da, aslında, insanın hayal dünyasından gerçekler dünyasına içgüdüsel yoldan geçişinin sonucu; ağaçların gerçekten yürüdüklerine, onların size bağıracak, sizi gözetleyecek, sizi yakalayacak ağızları, gözleri, kolları bulunduğuna 'inanma'nın, bunu 'hissetme'nin sonucudur.

Az sonra ufak bir kamp yerine vardık. Bir kaç Rusun gömülü olduğu — bir kaç gün önce Fin hatlarına sızan yirmi kişilik Rus keşif kolundan ölenlerdi bunlar — mezarların yanıbaşındaki patikanın kenarında iki çadır duruyordu. Rus mezarlarının toprakları taze, mezarlar sadeydi; her mezarın başında, karlara saplanmış bir sırık duruyor, her sırıktan da keçeden yapılmış bir Tatar başlığı sarkıyordu. Sırıklara ölenlerin adlarıyla, onları öldüren Fin askerlerinin adları kazılmıştı.

Çadırlardan birinin içinde, bütün bu gibi *telta*'larda - çadırlarda— ve *korsu*'larda raslanabilecek cinsten ilkel bir sobanın çevresine sokulmuş, yarı çıplak bir kaç asker vardı. Çadır duman — kayın ağacının nefis kokusunu taşıyan duru, mavimtırak bir duman - doluydu ve ılıktı. Bizi görünce askerler, *'Hyvää paivää* — iyi günler' diye mırıldandılar ve başka tek kelime söylemeden sert sert yüzüme baktılar. (Ormanda kimse konuşmaz. Konuşmak gerekli değildir. Ormanda askerler asker değil, birer taş, bitki, ağaç, hayvandır.) Alpinist subayı üniformama merakla baktıkları halde ağızlarını açıp da tek kelime söylemediler; kayadan ya da ağaçtan yontulmuş dilsiz heykellere benziyorlardı. Nöbetten yeni dönmüşler, yarı çıplak vaziyette sobanın çevresinde üstlerini başlarını kurutuyorlardı. Yorgun görünüyorlardı. Çadırın bir köşesinden öbür köşesine gerili bir telde askerlerin pantolonları, ceketleri, beyaz yamçıları asılıydı. İçlerinden birine verdiğim bir paket sigarayı sessizce elden ele dolaştırdılar. Gitmek üzere ayağa kalktığımda, *'Pyvää paivää,'* dediler, o kadar. Sobanın çevresinde büzüldükleri yerden kımıldamadan sigaralarını tellendirmeye devam ettiler. Yarı karanlıkta gri gölgeleri bozan hiç bir şey yok. dum.

Yanımda gelen subaylar, iki Sovyet devriyesinin ormanın içinde ön hatlar gerisine sızdığım haber veriyorlar bana. Daracık patikadan sessiz sedasız, son derece sakınarak, en ufak bir gürültü çıkarmamaya çalışarak ve gözlerimizi dört açarak ilerlemeye başlıyoruz. Ormanın derinliklerinde, ötede beride makinah tüfek takırtıları yankılamıyor ve her küme atış arasına uzun sessizlik bölümleri giriyor. Ara sıra kör bir kurşun tepemizden vınlıyarak geçiyor, zaman zaman kırılan bir dal parçası düşüyor yere. Uzun süreli sessizlik bölümleri içinde, sanki otların arasında canavar gibi bir yılan dolaşıyormuşçasına bin-

lerce hafif çıtırtı duyuyoruz çevremizde. Orman göze ıpıssız görünüyor; kardan halı üzerindeki arabesk gölgeleri bozan hiç bir şey yok.

Birden bire, bir kayın kümesinin yeşilliği ardından, ateşe hazır durumdaki *konepistooli*'sini — Finlerin harikalar yaratan ufak otomatik tabancalarının adıdır bu — koltuğunun altına kıstırmış bir Fin kayakçısı şimşek gibi çıkıp ilerimizde patikayı geçiyor. Sol yanımızda, ağaçlar arasında sessiz *sissi* grupları gölge gibi kayıyorlar. Her an biraz daha artan, biraz daha kalınlaşarak ormanı kaplayan sisler arasından Fin kayakçılarını seçebiliyorum. Kayın, çam ve huş ağaçlarının yüksek dalları arasından bulanık bir ışık sızıyor. Bir kuku, ısrarlı, tekdüze, billur duruluğundaki nakaratını tekrarlıyor. Keşif kolları arasında çatışmaların yer aldığı bölgedir burası; el değmemiş bir bölge, ön hat ile, ormanın çeşitli noktalarında saklanmış, direnen Fin grupları arasında bir çeşit tampon bölge. Aniden, gırtlağın geri tarafından çıkarılan bir çığlık duyuluyor: çiftleşen kuşların bağırması gibi boğuk bir çığlık bu; tepemizden bir yerden geliyor. Gözlerimi yukarı kaldırıyorum ve ağaçların tepelerinden çok daha yükseğe çıkan, on beş metrelik, eşkenar dörtgen biçiminde bir kule görüyorum. Yukarıya doğru gittikçe daralan, çatma ağaç kirişlerden kurulu, en tepesinde de Moğol kasketini andıran sivri uçlu bir çatı bulunan, dayanıksızmış izlenimi bırakan bir yapı bu. Kulenin sahanlığına, düzensiz aralıklarla konulmuş tahta basamaklardan çıkılıyor. Bakmakta olduğum bu kule Rusların ormanın içinde, ön hat gerisinde çeşitli noktalara kurduğu gözcü kulelerinden biridir. Bu kule şimdi Finlerin elinde. Kulenin tepesinden ormanın çok geniş bir alanını gözleriyle tarayan nöbetçi, Fin *sissi*'lerinin gittiği dolambaçlı yolu izleyip, pusuya yatmış Sovyet devriyelerini görür görmez ya telefonla, ya da kırmızı bir havai fişekle tehlikeyi haber verir arkadaşlarına. Bizim işittiğimiz o çığlık da, yolun açık olduğunu beldiren bir işaretti. Çığlığın, çiftleşen kuşların sesini andıran boğuk, gırtlaktan çıkma bir ses olduğunu söylemiştim. Ormanda insanlar bazen seslerini böyle değiştirmek, herhangi bir hayvanın sesini, bir dalın kırılmasını, ince kuru bir dalın kırılırken çıkardığı çıtırtıyı taklit etmek zorundadırlar ve duyulabilecek bu gibi seslerin bir çoğu aslında insan sesi olabilir.

Bu sırada ön hatlara varmış bulunuyoruz. Ön hat, donmuş, kaskatı toprağa kazılmış, zikzaklar halindeki upuzun bir hendekten oluşuyor. Derin hendeğin iki yanında düz, pırıl pırıl sürgünler yer alıyor; bu sürgünlerin bir kısmı Kutup çamlarının o güzelim portakal rengini, geri kalanlar da kayınların beyaza çalan sarımtırak renklerini taşıyor. İkide birde, hendeğin duvarındaki bir gedikten geçiyoruz — bu gedikler ya bir korsu'nun kapısı, ya bir zeminliğin kapısı, ya bir makineli tüfek, bir tanksavar topu veya havan topunun yuvasıdır. Burada her şey tertemiz, pırıl pırıl, son derece bakımlı, mükemmel bir düzen içinde; bu düzen, Finlerin düzen aşkından ileri gelen disiplinlerini olduğu kadar, Fin halkının soğukkanlı ve titiz karakterini — bu halkın Lüterci karakterini diyebilirim — sadelik ve açıklık sevgisini, temel ilkelere duyduğu saygıyı da yansıtıyor. (Bütün bunları söyledikten sonra şurasını da belirtmek isterim ki, Finlerin bu düzenliliğini biraz soğuk, imgeleme gücünden yoksun, hatta kasvetli buldum.)

Hendeğin gerisinde, ormanın içinde bir kaç yere kurulmuş, iki metre yüksekliğinde iskeleler var; bu iskelelerin üstünde sıra sıra kayaklar duruyor. Her askerin kayağının yanında bir çift kayak bastonu, kar ayakkabıları ve uzun konçlu parmaksız eldivenler sarkıyor. Rengeyiği ya da köpek postundan yapılmış, dış yüzü uzun, yumuşak tüylerle kaplı bu eldivenler gözüme hem güzel, hem de iğrenç görünüyor. (Helsinki'de bir kürkçü dükkânınında gördüğüm köpek postunu hiç unutamayacağım; köpeğin postu, kafasıyla beraber, tulum halinde çıkarılmıştı.) Her sığınağın, her *korsu*'nun girişinde, yer altına inen merdivenlerin üst tarafında cilalı tahtalardan yapılmış bir raf bulunuyor; bu raflarda, o sığınıkta oturan askerlerin silahları, makineli tüfekleri ve *konepistooli*'leri duruyor. Silahların kardan korunması için, her rafın üstünü bir çatı örtüyor. Güzelce yağlanmış olan silahlar pırıl pırıl parlıyor; ağaç kısımları yeni cilalanmış gibi, kayışlar ise donmasın diye ince bir vazelin tabakasıyla örtülü. Bütün bu düzen insana bir güven duygusu veriyor; insan burada kendini güven altında hissediyor. Kayakların ezerek meydana getirdiği dar patikaların iki yanında kesiksiz uzanan, el değmemiş, bembeyaz kardan halı üzerinde ne en ufak bir paçavra, en en ufak bir kâğıt parçası, ne de en ufak bir çöp görülüyor.

Hendek boyunca, ilerimizde uzanan alam dikkatle kollayarak bir süre yürüyoruz. Rus ve Fin hatları arasında, Rus hatlarından üç yüz metre kadar bir uzaklıkta, her biri ön hata telefonla bağlı bir dizi gözetleme karakolu uzamyor; bunlara *vartio* adı veriliyor. Vartıo'lar yüzer metre aralıkla kurulmuş; bu yakınlıklarından dolayı bir saldırı halinde birbirlerine yardım edebilecek durumdalar.

İlerimizdeki alam gözden geçirdiğimiz sırada, sol yanımızdan, epeyece uzaktan müthiş bir makineli tüfek takırtısı duyuluyor. Bana yol arkadaşlığı eden subaylardan biri, 'İşte başladılar,' diyor. Son bir kaç gündür Ruslar gayet sinirli ve saldırgan hale geldiler. Finlerin bir şeyler yapmaya hazırlandığından korkuyorlar. Rus devriyeleri, bir kaç askeri canlı yakalayıp kendi hatlarına götürerek konuşturmak amacıyla Fin hatlarına sızmaya çalışıyorlar. Dün gece takviyeli bir Rus keşif kolu hemen ilerimizdeki gözetleme karakoluna saldırdı. İki Fin nöbetçisinden biri öldü, öteki yaralı yaralı, telefonla haber vermeyi başardı. Rusların elinden kurtarıp kendi hatlarına getirmeyi başardılar. Yanımdaki subay, 'önemsiz bir olay; orman savaşında böyle karşılıklı nezaket ziyaretlerine sık sık raslamr,' diyor ve son bir kaç gündür Rusların ne yapıp edip Fin hatlarına sızmaya, Fin ileri karakollarını kuşatmaya çalıştıklarını ekliyor.

Bununla birlikte, çevremizdeki Fin askerleri, sanki ileride hiç bir şey yokmuş gibi son derece soğukkanlı ve sakinler. Makineli tüfek erleri, cephane sandıkları üzerinde, silahlarının yanıbaşında sakin sakin oturarak kitap okuyorlar. (Finler inanılmayacak kadar çok okuyan insanlar. Ön hatlarda alkollü içkiler yasak, sigara da pek kıttır. Askerler yalmz süt içiyor ve boyuna okuyorlar — okudukları belli başlı şeyler roman ve mühendislikle, elektroteknikle, radyoculuk, telgrafçılıkla ilgili el kitaplarıdır.) Makineli tüfekçilerden birinin yamna giderek ne okuduğuna bakıyorum. Doğa tarihiyle ilgili bir kitap; adı da *Asya Ekvatorundaki Fauna.* Kitabın resimli sayfalarında timsahlar, kaplanlar, filler, yılanlar görülüyor. Kitabın sayfalarındaki bu renkli, yabam hayvan resimleri dışında, ekvator güneşinden aldık-

ları canlı sarı ve kırmızı renkleri taşıyan bitkilerin dışında; kitabın dışında da kar, bu ekvator faunası ve çiçekleriyle tam bir karşıtlık yaratan bembeyaz bir çerçeve meydana getiriyor.

Makineli tüfeğin yanında, ufak bir kitaphk yerine geçen, bir çeşit tahta dolap duruyor — dolabın içinde dedektif romanlân, tarih, çoğrafya kitapları, teknikle ilgili el kitapları ve köy evlerinden, köy okullarından ele geçirilmiş ya da Rus esirlerinin ceplerinden çıkmış bir takım Rusça kitaplar var. Eh, böylece Rus askerlerinin ne okuduklarını da öğrenmiş oluyoruz. Onların okudukları da çoğunlukla teknik el kitapları. Kitaplar arasında bol bol resimle süslenmiş bir biyografi de var; Stalin'in biyografisi bu. Makineli tüfek eri alaycı bir gülümsemeyle bana uzatıyor bu kitabı. Metin bulunan her sayfadan sonra, bütün sayfayı kaplayan bir fotoğraf geliyor mutlaka. Fotoğrafların hepsi de Stalin'e ait; akla gelebilecek her türlü pozda gösteriyor Stalin'i bu fotoğraflar. Bütün sayfayı kaplayan fotoğraflardan birine şu altlık konmuş: 'Stalin ile Kirov, Leningrad Kültürparkında (*Fiskultura)*'. Stalin'le Kirov fotoğrafta yan yana durmuşlar. Kirov, Stalin'den biraz daha zayıf, biraz daha uzun; saçları rüzgârdan karışmış. Stalin gülümseyerek bir futbol takımının oyuncularını işaret ediyor. İki adam, atlı karıncaların, tenis kortlarının, futbol alanlarının, atıcılık pavyonlarının meydana getirdiği bir fonun önünde — Leningrad'ın o muazzam eğlence parkı, dev 'Luna-Park'ı dekoru önünde çektirmişler fotoğrafı. (Leningrad Sovyet'i başkam bulunan ve Stalin'den sonra S.S.C.B.'nin Kızıl diktatörü olarak onun yerine geçecek olan Kirov bir kaç yıl önce Trockistler tarafından öldürüldü.)

Geçen yıl Ukrayna'da, Stalin'le Kirov'un, fabrika bacalarından, traktörlerden, dinamolardan ve tarım makinelerinden meydana gelmiş fonlar önünde yan yana çekilmiş resimlerinin yer aldığı buna benzer pek çok kitapla, bir sürü duvar afişi görmüştüm. Bunlara Sovyet Evlerinde, Halk Mahkemelerinde, Kooperatif müdürlüklerinde ve kolhozların kitaplıklarında raslamıştım. Kirov, ölümüyle, Komünist Partisi'nin Stalinci öğeleri arasında, üzüntü ve öfke ifade eden beklenmedik bir taşkınlığın doğmasına yol açan adamdı. Kirov'un öldürülmesiyle doğan taşkınlıklar pek çirkin olmuştu. Kirov'un cenaze törenin yapıldığı gün Leningrad'da kurşunlanan işçilerin sayıları bir kaç bini buluyor. (Üstün-yapımla sahneye konmuş dev bir cenaze

töreniydi bu.) Ama buna rağmen, Leningrad'h işçi yığınları kendi aşırıhklarına, Troçkist 'küfr'lerine yine de sadık kalmışlardı.

Fin askeri, Stalin'i işaret ederek gülümsüyor. Kitabı dolabın içine, öteki Sovyet baskısı teknik el kitaplarının yanına koymadan önce dudaklarından eksik olmayan alaycı bir gülümseyişle, ama dikkatle inceliyor son sayfalarını. Kitabın son sayfaları makine resimleri, makine fotoğraflarıyla dolu. (Komünizmin yüzeyi altında, hayret edilecek kadar güçlü bir alt akım halinde, 'Amerikanizm' vardır.) Sovyetlerin yaşantısında ve Sovyet felsefesinde 'Amerikanizm' öğeleri pek belirgindir. Bu 'Amerikanizm' öğeleri Lenin'in sadece halk önünde yaptığı konuşmalarda ve ünlü formülünde (Lenin'in, Bolşevizmi, Sovyet + elektrikleşme'nin sonuç değeri diye tarifi, tam 'Amerikanca' bir tariftir ve bu tarif dillere destan olmuştur) değil, Moskova yakınlarındaki bir villada, ölüm döşeğinde hayatının son günlerini geçirdiği sırada gittikçe daha rahatsız edici bir biçimde sık sık tazelenen bazı karakteristik manyalarında da belirli olarak görülmektedir. Lenin, ölümünden önceki günlerde, bir koltuğa uzanmış vaziyette, ufak kâğıt parçaları üstüne kurşun kalemle saatlerce hiç durmadan makine desenleri, gökdelen desenleri çizmiştir. Moskova'daki Lenin mozolesinin bir duvarı baştanbaşa bu eskizlerle kaplıdır. Eskizler arasında dinamolar, vinçler,çelik köprüler ve gökdelenler — yüzlerce ve yüzlerce, oldukça süslü çizilmiş gökdelenden meydana gelmiş koskoca bir ponorama — büyük bir yer tutmaktadır. Lenin'in o sıralarda bir çeşit tutkunun kurbanı olduğuna hiç şüphe yok.

(Bu arada şunu da söyleyeyim ki, Amerikan 'töresi' ile Sovyet 'töresi', 'Amerikanizm' ile 'Sovyetizm' arasındaki ilinti üzerine yazılmış sürüyle eserden meydana gelen koskoca bir edebiyat — Amerika'dan, İngiltere'den, Çekoslovakya'dan, Fransa'dan, İskandinavya' dan gelip, Sovyetler Birliği endüstrisinde çalışmış teknisyenlerin, işçilerin raporlarını içine alan son derece ilgi çekici bir edebiyat — vardır. Bu raporlar çoğunlukla Sovyetler Birliği tersanelerinde, kolhozlarında, madenlerinde, fabrikalarında geçirilen üç, dört yılhk — bazen çetin, ama çok ilgi çekici — kişisel deneyimlere dayanan, tarafsızlığı su götürmez firmalar tarafından yayımlanmış kısa, basit belgelerdir. Bu belgelerin hepsi de, Komünist 'töresi'nin ve Komünist toplumunun 'Amerikan' karakteri üzerinde birleşmektedir. Okurlarım eğer bu

analojiyi dikkate alırlarsa bir çok şeyi, hiç değilse U.S.A. ve S.S.C.B. arasındaki siyasal ilişkileri daha iyi anlayabilirler)

Hendekten dışarı çıkıp, ormanın içinden gözetleme karakollarına doğru ilerliyoruz. Patikanın sağında ve solunda mayın tarlaları uzanıyor. En ufak bir gürültü çıkarmadan, sakınarak yürümek zorundayız. (Bir kaç yüz metre ileride, Rus nöbetçileri, ayakkabılarımızdan çıkabilecek gıcırtıları duyabilmek için kulak kesilmiş bekliyorlar.) Kar ayakkabılarının tabanları altında karın çıkardığı gıcırtı bana korkunç denecek kadar gürültülü geliyor. Belirli bir noktaya gelince, ağaçlardan siper olarak yararlanabilmek amacıyla yelpaze gibi açılıyoruz. Bana sonsuzluk kadar uzun gelen bir süre sonunda, böylece varıyoruz gözetleme karakoluna. Sıkıştırılmış kar ve taşlarla takviye edilmiş, çam kütüklerinden yapılma yarım daire biçiminde bir yer burası. Parapete dayanmış ve başını o donuk perdenin üzerine pek az çıkarmış olan nöbetçi, ormanı büyük bir dikkatle gözlüyor. Bu asker 'ölü adam'dır; İtalya'da 'ölü nöbetçi' adı verilen, uç nöbetçisi, *vartio*'dur.

Kısa boylu, esmer, zayıf, sırım gibi, otuz yaşlarında bir asker bu nöbetçi. Gözleriyle ağzının kenarlarında yüzünün derisi örümcek ağı gibi ince kırışıklarla dolu. Yüz yaşındaki bir adamınkine benziyor derisi. Onun yüzüne o buruşuk parşömen görünüşünü veren şey, kardan yansıyan,ormandan yansıyan incecik mavimtırak ışıktır. Nöbetçi mutlak bir hareketsizlik içinde — gözleri ileri dikili, çeneleri kenetlenmiş, vaziyette, hiç kıpırdamadan duruyor.. Gözlerinden buruşuk derili yanaklarına iri iri gözyaşı damlaları süzülüvor. Nöbetçi sanki ağlıyor. Halbuki gözlerinden o yaşları akıtan şey soğuktur, sinir gerginliğidir, donmuş bakışların hep aynı noktaya dikili oluşudur. Ormanda, her an ölümle burun buruna, tek başına dikilerek nöbet tutan bu erin sessiz, erkekçe gözyaşları bana olağanüstü, gizemli bir şey gibi geliyor ve beni duygulandırıyor. Nöbetçinin soluk aldığı bile farkedilmiyor. Akrasından yaklaştığımız zaman dönüp de başım çevirmiyor bile. O bir *vartio*'dur — 'ölü adam'dır. Onun bütün canhığı gözlerinde ve kulaklarında toplanmıştır. En ufak sesleri — sıradan kulakların asla duyamayacağı sesleri — duyabilmek için bütün dikkatini işitme organında toplayarak dinliyor çevreyi.

Benim sessizlik dediğim şey, *vartio* için, ufacık, karmakarışık seslerden, fısıltılardan meydana gelmiş muazzam bir korodur. *Vartio*

bir anlamda, ormandan gelen ses dalgalarını alan insandan bir antendir. Düşman hemen oracıkta, bir iki yüz metre ötededir. Ağaç gövdeleri aradından beş, on çift göz onu kollamaktadır. Nöbetçinin başının silüeti beş, on tüfeğin arpacığı önünde kımıldamaktadır. *Vartio* burada artık bir insan değildir; yabani bir hayvandır o. Onun bütün hayvansal içgüdüleri gözbebeklerinde, kulaklarında ve sinir uçlarında toplanmıştır. O ne bir kerecik gözlerini kırpar, ne başını oynatır. Yaşadığını belli eden biricik şey, açılıp kapanan burun kanatlarıdır. Bana öyle geliyor ki, bir kurşun gelip bu adamın şakağını bulsa bile, ileri dikili o gözler sanki yine de bakmaya, kanı çekilmiş o burun kanatları yine de açılıp kapanmaya devam edecektir.

Yavaş yavaş gün ışığı donuklaşıyor, incecik bir buhar bulutu gibi ağır ağır yükselerek ağaçların diplerini, kara lekeler halindeki bitki kümelerini gölgede bırakıyor, İncecik mavi şeritlerle yol yol kesilmiş kurşuni bir ışık bu; o ışığı kesen sıvı niteliğindeki, incecik mavi ışınlar ise bir gölün durgun yüzü gibi hareketsiz ve pürüzsüz.

'Ölü adam', birdenbire başını çevirip, çivi gibi gözlerini bana dikiyor. Nöbetçinin o buz gibi bakışları, hokkabazların yuttuğu yalın kılıçlar gibi ta içime işliyor. Şu anda dudaklarının kenarında meydana gelen o kıpırtılar, gözyaşlarından ıslanmış yüzünü aydınlatan o kıpırtılar belki de bir gülümseyiştir. Ne var ki, bu gülümseyiş bir anlıktır; göz açıp kapayana kadar yine kayboluyor. *Vartio* başını tekrar çeviriyor ve yine bir heykel gibi taş kesiliyor. Dört bir yanımızda hüküm süren derin sessizlik içinde şimdi ben de bir takım fısıltılar duyar gibi oluyorum yavaş yavaş.

Hafif soluk seslerini, hafif hışırtıları andırıyor bu fısıltılar. Bir dal çatırdıyor. Kayın ağaçlarından birinin dalında bir yaprak pırpır ediyor. Bol yapraklı dallar arasında bir kuş iri kanatlarını çırpıyor. Bir sincap, bir çamın gövdesine tırmanıyor. Ve ben, birdenbire, iki yüz metre kadar ilerimizde, siitre gerilerinde pusuya yatmış Rus nöbetçilerinin çivi gibi bakan gözlerini 'hissediyorum.' Bana baktıklarını 'hissediyor' ve soluğumu tutuyorum. Aniden, sağımızda bir yerden upuzun, boğuk, yaslı bir çığlık kopuyor — tüyler ürpertici, delice bir kahkaha gibi uzayıp giden uğursuz bir çığlık. Bir sincabın çığlığına benziyor bu. Bir otomatik tüfeğin açtığı ateş üzerine çığlık yine aniden kesiliveriyor. Kurşunlar başlarımızın bir iki santim üzerinden ıslık

çalarak geçiyor. Ötede karlar üzerinde yürüyen birisi var. Dalların çıtırtısını, sık soluk seslerini duyabiliyorum. Sonra — sessizlik.

'Ölü adam' kımıldamamış, gözünü bile kırpmamıştır. Gözetleme karakolunun parapetine bir kaya parçası gibi, bir ağaç gövdesi gibi yapışık durumunu sürdürmektedir. Çok garip bir savaş, bu orman savaşı. Bu akıllara durgunluk veren kuşatmanın eşine az rastlanır yönleri var Şurada, hemen ötede ağaçlardan perdenin ardında, gözalabildiğine uzayıp giden Lumiuso Ormanları'nın ardında insan o koca şehrin varlığını hissediyor; canlarını dişlerine takmış insanların müthiş azimlerinin verdiği ilhamla bu şehrin yer yer hendeklerle kesilmiş banliyö sokaklarını, tutuklu gemilerle tıka basa dolu limanını, hareketsiz kalmış trenler ve besin maddeleri taşıyan yük katarlarıyla tıkanmış istasyonlarını, sessizce hoparlörleri dinleyen insan kalabahklarıyla dolu meydanlarını hayel evinde canlandırabiliyor insan. Ya bu ormanda — bu ormanda ne var peki? Sadece bir dizi 'ölü adam'; buzla kuşatılmış, sessiz, duygusuz bir ordunun uç nöbetçileri.

Tam, Leningrad kuşatmasının olağanüstü yönleri üzerinde, sert çizgili çelişkileri üzerinde derin düşüncelere daldığım sırada, sol yandan birdenbire piyade tüfekleri ve makineli tüfeklerin deli gibi ateşe başladığını, patlayan el bombalarının boğuk gümlemelerini duyuyorum. *Vartio* hemen parapetten ayrılıyor, telefonu yakallıyor, ağır ağır, tane tane konuşarak bir kaç kelime mırıldamıyor alçak sesle, sonra telefonu yerine bırakıyor ve tekrar doğrularak, ağaç kütükleriyle taştan yapılmış duvara dayanıyor. Teğmen Svardström kulağıma, 'Solumuzdaki gözetleme noktasına saldırıyorlar,' diye fısıldıyor.

Bizim için oradan ayrılıp geriye dönme vakti geldi artık. Karakoldan ayrılmadan önce parapet'in üstüne, nöbetçinin yambaşına iki paket sigara bırakıyorum. 'Ölü adam', başını çevirip bakınıyor bile; sigara bıraktığımı hiç farketmemiş gibi. Ormandan yansıyan incecik mavi ışık, nöbetçinin yüzünde yorgunluğun ortaya çıkardığı çizgileri daha da derinleştiriyor ve askerin yüzünü mavi parşömenden bir maskeye benzetiyor. Şimdi ormanın duru sessizliği bizi bir kere daha kucaklıyor. Patikadan birerle kolda ağır ağır yürüyoruz; bu sırada serseri bir kurşun kulağımın dibimden vınlayarak geçip, tık diye bir ağaç gövdesine saplamyor. Kurşuna aldırış etmiyorum; şu anda bütün benliğim, o kırışık, o gözlaşlarıyla ıslanmış yüzün amsıyla dolu. Ormanda yalmz başına nöbet tutan o ağlayan adamı unutamıyorum.

XXIX

BUZDAN MASKLAR

Ladoga Gölü kıyısında, (Leningrad'ın Doğusu) Nisan

Sık bir bitki örtüsüyle kaplı araziden, göle doğru iniyoruz; bitki örtüsü arasında yer yer, çok iri, kırmızı granit blokları göze çarpıyor. Toprak, Sovyet top mermilerinin açtığı çukurlarla dolu. Birdenbire Ladoga Gölü — 'Avrupa'nın Hazar'ı — o masmavi yüzeyiyle gözlerimizin önüne seriliveriyor; ormanın haşin suratlı çerçevesi ortasına oturtulmuş gümüş bir ayna gibi. Gölün, buzları hâlâ çözülmemiş yüzeyi, gökkubbeyi gözalıcı bir parlaklıkla, mavi bir çanak gibi yansıtıyor. (Bu sabah buzların muhteşem bir pırıltısı var; Murano camlarının o güzelim, yeşile çalan mavi renk tonlarına sahip buzlar.) Ufukta donuk görünen Sovyet yakası, sedef gibi parlayan gümüşi bir sisin ardında henüz belirmeye başlıyor.

Leningrad'ı çevreleyen çelikten halkanın zayıf noktasıdır burası. Burada zincirin bir halkası eksik. Ladoga Gölü'nün donmuş yüzeyi buradan, Alman ileri karakolu Schlüsselburg'a kadar kesiksiz uzanıyor. Geçen gün, Tapperi'de üslenmiş bir Fin kuvveti Ladoga Gölü'nün bu kuzey kıyısına ulaştığı ve Almanlar Leningrad'ın arkasından dolaşarak Neva'nın gölden çıkıp şehir yönünde akmaya başladığı noktada kurulu Schlüsselburg'u aldıkları zaman, çelikten kıskacın kapandığını, Çarların eski başkentinin tamamiyle yalıtılmış durumda kaldığını söylemek mümkündü. Nitekim uzun bir süre için Kızılordu çemberi yaramamış, şehri savunmakta oldukça sıkışan garnizonun yardımına uzun zaman koşamamıştı.

Ama kışın bastırmasıyla birlikte, gölün yüzünühemen kalın bir buz tabakası örttü. O zaman da, Alman ve Fin askeri Kumandanlıklarının çoktandır bekledikleri şey başlarına geldi: Sovyet Kumandanlığı, kuşatılmış şehre ulaşmak için, Ladoga Gölü'nün meydana getirdiği buzdan köprüyü kullanmayı denedi. Sovyetlerin İstihkâm birlikleri uzmanları tarafından hazırlanan planları son derece gözüpekçe olmasına rağmen, ilk bakışta başarı şansına sahip gibi görünüyordu. Sovyetlerin planı kısaca şuydu: gölün donmuş yüzeyi üstüne elli kilo-

metre uzunluğunda, çift hatlı bir demiryolu döşenecekti. Planın uygulanmasına geçildikten çok kısa bir süre sonra, bir bakıma dereyi görmeden paçaları sıvayan İngiliz Propaganda servisi, Ladoga Gölü üzerinde demiryolu döşeme işini olmuş gibi kabul ederek, mucizenin gerçekleştiği haberini yaydı. Ne var ki, İngilizlerin Propagandası yersizdi. Zira çok geçmeden ortaya çıkan bir sürü engel, bu atılgan planın gerçekleştirilmesinin olanaksızlığını gösterdi. Gerçi demiryolu hattının ilk on kilometrelik kısmı büyük bir güçlükle karşılaşılmadan döşendi döşenmesine, ama deneme seferini yapacak olan tren daha hareket eder etmez raydan çıktı.

Isının aniden eksi 40 dereceye düşmesi sonucunda birdenbire donan dalgalar yüzünden bir metreyi bulan çukurluklar ve bir metrelik keskin çıkıntılarla dolu engebeli bir durum alan Finlandiya Körfezi'nin donmuş yüzeyine oranla çok daha az engebeli olmasına rağmen, Ladoga Gölü'nün ayna gibi parlak, donmuş yüzeyi, hiç de dümdüz sayılmaz. Tam tersine, Ladoga Gölü'nün yüzeyi de kıvrımlarla, cam kadar sert ve keskin, dik çıkıntılarla, çukurlarla doludur. Buna bir de ısı değişmeleri yüzünden sürekli erime halinde bulunan ve alçalış, yükselişlerine göre her gün biçim değiştiren buzdan kabuk üzerinde büyük etki gösteren ısı öğesini eklemek gerekir. Bu ısı değişiklikleri, esneklik niteliği çok iyi bilinen buz üzerinde son derece etkili olmaktadır. İşte bu yüzden, gölün buzlu yüzeyine demiryolu döşeme işinden, rayların üçte biri döşendikten sonra vazgeçilmek zorunda kalındı. Bunun üzerine ortaya atılan başka bir plandan, yani, Leningrad caddelerindeki tramvay raylarını söküp, gölün buzlu yüzeyinde, bir terazi ilkesine göre çalışacağı ve buzun hareketlerini emip yokedeceği umulan traversler üzerine yeniden döşeme planından da, burada açıklanması uzun yer tutacak teknik nedenlerden ötürü vazgeçildi. Bundan sonra, son çare olarak, ağır kamyonların geçmesine elverişli, çift yönlü bir karayolu yapılmasına karar verildi.

Leningrad halkına ve şehri savunan garnizona besin, cephane yetiştirme sorunu korkunç, aynı zamanda bir çok bakımlardan çözümü olanaksız bir sorundur. Beş milyon nüfuslu bir şehri, hava saldırılarına ve topçu ateşine açık bir karayolundan beslemek kolay iş değildir. Ayrıca, Leningrad, böylesine dev boyutlu bir işin yürütülebilmesi için gerekli, yeter sayıda taşıt aracından da yoksundur. İşte bu

yüzden, kuşatılmış şehirdeki bütün araçlar seferber edildikten başka, Ladoga Gölü kıyısına Moskova bölgesinden alelacele getirtilen bir sürü ağır askeri kamyonu yığmak, aym zamanda Murmansk yolundan gelmeye başlayan çok sayıda İngiliz ve Amerikan ağır askeri kamyonunu konvoylar halinde, buz üzerine kurulan yolun başına göndermek zorunda kalındı.

Aslında önemli olan ve istenilen, güvenilir, temelli bir ulaştırma yolu kurmak değil, kuşatılmış şehre kan verebilmek için kış aylarından elden geldiğince yararlanmaktı. Altı bin araç — konvoylar halinde, mekik gibi gidiş - gelişli bir servis kurmak için gerekli sayıdır bu — Ruslann Ladoga Gölü kıyılannda kurdukları onarım atelyelerine atananlar sayılmazsa, en aşağı on iki bin makinisti gerektirir. Ortaya çıkan büyük güçlüklere rağmen, göl üzerine araba yolu kurma işi başarıyla sonuçlandı ve en sonunda, kuşatılmış şehre bu dev gibi buzdan köprü yoluyla yardım sel gibi akmaya başladı.

Bu yol gündüzleri, havadan bakıldığında, ıssız görünür, bazen tek tük, bir kaç araç göze çarpar; sisli günlerde de uzak aralıklarla dizilmiş kamyon konvoylan işler. Buzdan köprü üzerinde asıl trafik akımı geceleri başlar. Kutup kışının en şiddetli zamanında ise geceler en büyük düşmandır. Kuzey-doğu'dan, yani Onega Gölü yönünden esen şiddetli rüzgârlar, Ladoga Gölü'nün yüzeyini sürekli olarak yalar. Bu rüzgârlar Kuzey Buz Denizinden kopup gelir. Rüzgârlar beraberlerinde akılları durduracak şeddette kar fırtınaları da getirir. Korkunç uğultularla gölün yüzeyini yalayan muhiş rüzgâr sağnakları küçük buz zerrelerini havalandırır, ayazın sertleştirip buz kalıpları haline getirdiği kocaman kar tanelerini oluk oluk savurur. Gölün Rus yakasındaki Kaboga ve Lidnia köyleri dolaylarında başlayıp, karşı kıyıda, Schlüsselburg'un kuz-doğusuna düşen Morye'de son bulan araba yolu üzerinden Rus konvoyları işte bu fırtına cehennemine dalmak zorundadır.

Göl üzerinden ulaştırmamn başladığı ilk günlerde, kamyon konvoylarımn sık sık yoldan çıktıklarına, kaybolduklarına, ya da gölün ortasında saatlerce boş yere dolaşıp yardım beklemek zorunda kaldıklarına tanık olunuyordu. Hatta bazen araçlar mürettabat tarafından olduğu gibi bırakılıyor, gündüz olunca da Alman veya Fin uçakları tarafından bombalamyordu. Bundan haftalarca önce, bir sabah, daha

şafak sökmeden, keşif için gölün ortalarına kadar ilerlemiş bulunan bir Fin *sissi* kolu, tipi içinden, ilerden motor gürültüleri geldiğini duyuyor. Gürültü, yoldan çıkıp, bilmeden Fin kıyılarına yaklaşmakta olan 'buz katarı'ndan gelmektedir. Kar üzerinde sakına sakına kayarak konvoyun iki yamna geçen *sissi*'ler, araçların Fin hatlarına iyice sokulmasını sağlamak amacıyle hiç ses çıkarmadan uzun bir süre konvoyu izliyorlar. Ama belirli bir noktada 'katar' keskin bir viraj alarak gerisin geriye dönüyor. Yaptıkları yanlışı anlamışlardır. İşte o zaman *sissi*'ler konvoya arkadan saldırıyorlar ve yanlarında *konepistooli*'ler, piyade tüfekleri gibi hafif silâhlardan başka bir şey olmadığı halde bir sürü ağır kamyonu konvoydan ayırıp ateşe vermeyi başarıyorlar. O koşullar ve gerek *sissi*'lerin gölün ortasında döğüştükleri, gerek başvurdukları taktik gözönüne alındığında, bir bakıma, hücümbotlardan meydana gelen bir filonun, savaş gemilerinden meydana gelen bir filoya saldırmasıyla ölçüştürülebilecek bu çatışma, bütünüyle olağanüstü bir başarı sayılır.

O günden beri konvoylara hafif tanklar eşlik etmektedir. Ayrıca elli kilometrelik yolun iki yamna fırtına fenerleri dikilmiştir. Sibiryalı avcı erlerinden kurulu ve bir bakıma trafik işlevini gören devriyeler, araba yolu boyunca hiç durmadan kol gezmektedir. Böylece, her türlü koşul altında, Ladoga Gölü üzerindeki trafik belirli bir düzen içinde yürütülmektedir. Bununla birlikte, buzdan köprünün, şehire ikmal sağlamak yönünden ortaya koyduğu yardımının ne derece etkili olduğu konusunda bir bilanço çıkarmak da olanaksızdır. Buzdan köprünün sağladığı yardımın büyük olduğuna kuşku yok; ne var ki, bahar gelir gelmez kısa zaman içinde yeniden başlayacak olan harekât gözönüne alındığında, yeteri kadar besin ve cephane ikmalini sağlayacak trafik akımını sürdürebilmek bakımından, Sovyet Askeri Kumandanlığının güvenebileceği kadar da büyük değil. Bu durumu en açık biçimde ortaya koyan işaret de, son iki aydır, Rus bataryalarının ateş gücünün her geçen gün belirgin bir biçimde azalmakta oluşudur.

Fin Tümen Kumandanlığının Karelya Cephesinde ve özellikle Valkessaari (Byelostrov) ile Aleksandrovka kesimlerinde, başka bir deyimle, bütün kuşatma cephesinin en tehlikeli iki kesiminde topladığı bilgilerden, Sovyet topçusunun Ocak ayı içinde her gün, cephenin

her beş kilometresine orta ve küçük çapta bin beş yüz mermi attığı anlaşılıyor: oldukça yüksek bir ortalama.

Şubat ayı sonunda Leningrad Cephesi'ne yeni geldiğim sırada ise bu ortalama günde altıyüz mermiye düşmüş bulunuyordu. On beş gün önce de, ortalama, iki yüz elliye indi. Ocak ve Şubat ayları içinde Ruslar Fin keşif kollarına arka arkaya saldırıda bulunup, Fin siperlerine kurulu hoparlörleri orta ve küçük çaplı top mermileriyle susturmaya çalıştıkları halde, bir kaç aydan beri devriye kollarını dağıtmaya, haparlörleri de sadece makineli tüfek ateşiyle, pek seyrek olarak da havan ateşiyle susturmaya çalışmaktadırlar ki, bu da kayda değer bir başka belirtidir. Bu olgular, buzdan köprünün, Rusların umduğu sonuçları vermediğini göstermeye yeter. Leningrad'a ulaştırılan savaş gereçleri, besin ve mühimmatın, şehrin aktif bir biçimde savunulmasını garantiye alacak miktarda olmadığı açıktır.

Bundan başka, 'köprü'nün her gün çökmesi bekleniyor. Çözülmeye başlayan don yüzünden, buzdan kabuk üzerinde daha şimdiden acaip, arabesk desenler belirmeye başlamış bulunuyor; buzdan kabuk, Fin kıyılarından bakıldığı zaman, tamamiyle dekoratif karakterdeki geometrik motifler ve bunların arasına serpiştirilen insan tasvirleri, zırh takımları, fantastik görünüşlü manzaralarla süslenmiş, Rönesans işi pullu göğüs zırhlarından biri gibi, tarihsel resimlerle bezenmişe benziyor. Buzun tutulduğu bahar hastalığının belirtileri olan iri, koyu renli lekelerle — kızıl lekelerini andıran lekelerle — örtülü, baharın ilk soluğunun duyulmasıyla birlikte buzun içinde meydana gelen ve buzun yakında çözüleceğini anlatan fluoresanh kabarcıklarla dolu, ışıl ışıl yanan gölün yüzeyi doğaüstü bir 'zırh' görünüşünde. Gecelerin kısalması yüzünden (günler hızla uzamaya başladı; artık geceler, donuk pırıltılı, kısa süreli alacakaranlıklardan ibaret) göl üzerinde zaten oldukça azaltılmış bulunan gidiş gelişler, buzdan 'köprü'nün güvenilmez durumu dolayısıyle iyice tehlikeli olmaya başladı. Gökte, her gecenin bitiminde, gittikçe daha sık işaret ışıkları görülüyor şimdi. Bu işaretler kırmızı, yeşil ve beyaz havai fişekler biçiminde, gölün buzlu yüzeyinden aniden fışkırıyor, bir ışık hızıyla gökyüzünü kesercesine yükseliyor, yükseliyor sonra yavaş yavaş hızını kaybediyor ve en sonunda patlayıp, kırpışan yıldızlar halinde havaya dağılarak, duru gecenin bir sedefi andıran yarı-saydamlığı içersinde eriyor.

Ladoga Cephesine geldiğimden beri, gölün kıyısında, kayakçı keşif kollarının gece devriyesine çıkarken hareket noktası olarak kullandıkları küçük plajda her gece oturup şafağı bekleme alışkanlığını edindim. *Sissi*'ler işte buradan, onların 'limam' diye adlandırabileceğim bu küçük sığ körfezden hareket ediyorlar. Burada her şey bir limandaki gibi düzen içindedir. Gerçiler dolusu kayaklar, silahlar, çivilere asılı sıra sıra beyaz yamçılar, kurutulmak için ipe serilmiş balıkçı ağlarını andırıyor. Cephane sandığı yığınları ise gölün öbür yakasındaki şu ya da bu küçük limana götürülmeyi bekleyen tüccar malına benziyor. Çeşitli Kumandanlıkların gizemli sembollerini taşıyan yaftalar, mayın tarlalarını gösteren oklar, yaralı asker, silah ve cephane taşımakta kullanılan tekne biçiminde kızaklar (bunlardan bazıları kayak tabanlar üzerine oturtulmuş, branda veya kauçuktan şişirme sallardır, bazıları da doğrudan doğruya, göllerde kullanılan cinsten yayvan karinalı, tahta teknelerdir) — bunların hepsi insanda bir liman çağrışımı yaratıyor, bir liman havası izlenimi bırakıyor. Her iki saatte bir, bir devriye kolunun 'denize açılışı'na tanık oluyor insan. *Sissi*'ler kıyıya diziliyor, suya giriyor deyim yerindeyse demir alıyor ve buzun mavimtırak ışıltısı içinde hemen gözden kayboluyorlar. Ötede, ufukta, Sovyet yakasında, 'köprü'nün ve Stalin Kanalı'nın —Beyaz Deniz'i Neva'ya, Neva yoluyla da Finlandiya Körfezi'ne ve Baltık'a bağlamak için Bolşeviklerin açtığı dev damar'ın — savunulması için mevzilendirilmiş toplar pırıldıyor. Böyle açık, duru gecelerde, göl üzerinden çıkış yerlerine dönmekte olan kamyon konvoylarına önderlik eden işaret fenerlerinin kızıl alevleri dürbünsüz bile görülebiliyor. Denizcilere epeyce uzaktan limanın yerini gösteren fenerlerin ritmik olarak sönüp yanan ışıklarını andırıyor bunlar.

Bu sabah, şafağın sökmesine az kala, bir nöbetçi 'köprü' üzerinde işaret fişeklerinin atılmakta olduğunu bildirdi. Birkaç subayla birlikte, bütün gölün görülebildiği yüksekçe bir buruna gittim; biraz sonra da arka arkaya on iki tane kırmızı ve yeşil havai fişeğin atıldığını gördüm. Fişekler birer kilometre aralıkla ve birbiri arkasından ateşlenmişti. Bir konvoyun gölü geçmeye çalıştığı anlaşılıyordu. Ama işler ters gitmiş olmalıydı ki, on dakika sonra işaretler tekrarlandı, hem de bu sefer çok daha kısa zaman aralıklarıyla.

Artık konvoylar gittikçe seyrekleşiyor; çok yakında tamamiyle seferden kaldırılacak kamyonlar. 'Köprü' şimdiden çatırdamaya, kıyılardaki buzlar yanılmaya, beyaz çatlaklarla yol yol kesilmeye, saydamlaşmaya ve buzlu yüz üzerindeki kırışıklar azalmaya başladı. Karlar eridikçe, alttaki saydam kabuk meydana çıkıyor ve bu saydam kabuktan gölün çamurlu dibi belli belirsiz seçilebiliyor (Ladoga Gölü oldukça sığdır; derinliği en fazla beş, altı metredir.) Dalgaların hareketi yüzünden dipteki çamur kolalı bir fistan gibi pililidir. Suyun iyice sığ olduğu bazı noktalarda buzdan kabuk gölün dibine değer. Bu dev buzdolabı içinde, billur yığınları arasına hapsedilmiş sürü halinde balıklar görülür. Askerler balık avına kazmayla çıkarlar; buzu kazmalarla kırıp, balıkları buz dolabından çıkarır gibi çekip alırlar içerden.

Buzların çözülmeye yüz tutmasıyla birlikte göl de büyülü, olağanüstü sırlarını açığa vurmaya başladı. Geçen gün, gümüş renkli sık bir kayın kümesinin gölgesinde kalan sığlık bir koydan geçiyordum. Bir grup asker kazmalarıyla hızlı hızlı, ama sakınarak vurmak suretiyle çok büyük bir yeşil billur parçasını andıran bir buz yığınını parçalıyorlardı; bu buz parçasının içinde zavallı bir kaç Fin askerinin cesetleri gömülüydü. (Geçen yıl, Ocak ayında, Polonya'daki Wieliczka tuz ocaklarını gezdiğim sırada da böyle billur yığınları içine hapsolmuş ufak balık sürüleri, deniz bitkileri ve midyeler görmüştüm.) Dün de, Ladoga Gölü kıyılarında, Raikkola Ormanı'nda çıkan bir ırmağın ağzı yakınlarından dolaşırken bir noktaya gelince, ırmağı örten buzdan çatı üzerinde durmakta olduğumu anladım. Altımda suyun fıkırtısını, akıntının boğuk mırıltısını duydum. Başımı eğip de bakınca, ırmağın ayaklarımın altında akmakta olduğunu gördüm. Bir cam tabakası üzerinde yürüyor gibiydim. Boşlukta asılı kalmışım gibi geldi bana. Ve birdenbire hafif bir baş dönmesi geçirdim.

Ayaklarımın altına, buza gömülü, billur saydamlığındaki buzun içinde, eşsiz güzellikte bir dizi insan yüzü gördüm: Bizans ikonları gibi yan saydam, donuk renkli bir dizi mask. Hepsi de gözlerini dikmişler, bana bakıyorlardı. İncecik dudakları büzülmüştü, saçları uzundu ve sivri burunları, son derece parlak, iri gözleri vardı. (Bunlar insan cesedi değildi. Eğer öyle olsaydı, bundan hiç söz etmezdim). Buz tabakası içinde gördüğüm şey, gölün esrarlı sularının yuttuğu in-

sanların yaşayan, ince gölgeleri gibi, insanda derin bir elem uyandıran, elle dokunmaya kıyılamayacak nahiflikte dizi halindeki hayret verici suretleriydi.

Billurlaşmış, lirik niteliğe sahip bu son derece gizemli olaylarda bazen, savaş ve ölümün katkısı kuvvetle duyuluyor. İnsanın insanoğluna, doğanın insanoğluna borçlu olduğu şefkatle sanki bazen savaş Tanrısının da yüreği titriyormuş gibi, zaman zaman bu savaş Tanrısı en katı gerçekleri güzel görüntüler haline getirmek için çırpınıyor. Hiç kuşku yok ki, ırmağı geçmeye çalıştıkları sırada vurulup ölen Rus askerlerinin suretlerini görüyordum orada ben. Bütün kış süresince billurdan buz blokları içinde kalan zavallı cesetler, baharla birlikte buzdan prangalarından kurtulup kabaran ırmağın güçlü akıntısıyla sürüklenmişlerdi. Ne var ki, yüzlerinin kalıbı, o soğuk, duru, yeşile çalar mavi billur içinde olduğu gibi kalmıştı. Bana büyük bir ciddiyetle bakıyor, sanki gözleriyle beni izliyorlardı.

Buzun üzerine eğilmiştim. İçimde kabaran ani bir duyguyla çömeldim ve bu donuk maskları usulcacık okşadım. Daha şimdiden insanı ısıtmaya başlayan güneş ışınları bu yüzlerden geçip, aşağıda şırıl şırıl akan sudan yansıyor, o donuk, saydam alınların çevresinde meşaleler tutuşturuyordu.

Akşamüstü o camdan lâhide tekrar döndüğümde, güneşin ölü suretleri hemen hemen tamamiyle eritmiş olduğunu gördüm. Artık o yüzlerin sadece anıları, sadece gölgeleri kalmıştı geride. İnsan böyle de yokolabiliyor, güneş böyle de silebiliyor insanı. Hayatın geçiciliği böyledir işte. (Bu sabah bir türlü aynanın karşısına geçip de traş olamadım. Elimden gelmedi. Aynanın karşısında gözlerimi kapamak, sımsıkı yummak zorunda kalıyordum.)

XXX

BOŞA GİTMİŞ BİR GREVDEN SONRAKİ FABRİKA AVLUSU GİBİ

Ladoga Gölü kıyısı, (Leningrad'ın Doğusu), Mayıs

Şu temel olguyu, yani, Sovyet halkının büyük çoğunluğunun (bununla kırk, kırk beş yaşlarından aşağı olanları, başka bir deyimle,

ya Devrimden sonra doğdukları, ya da 1917 Ekim'inde henüz çok küçük oldukları için eski rejimi tanımayanları anlatmak istiyorum) bir öbür dünya kavramına, öbür dünyayla ilgili bir umuda, ölümden sonra da bir hayatın var olduğuna dair bir sezişe sahip bulunmadığı olgusunu hesaba katmadıkça, hiç kimse Sovyet toplum yaşayışının, Sovyet 'töre'sinin gizemini anlayamaz. Onlar ne öbür dünyada daha iyi bir hayata kavuşacaklarına dair herhangi bir umut besliyorlar, ne de öbür dünyanın varlığına inanıyorlar. Öbür dünyanın kendilerine verebileceği hiç bir şeyi beklemiyor onlar. Ölüme gözleri kapalı yaklaşıyorlar ve ölümün dümdüz, beyaz duvarının öte yanına geçtikten sonra gözlerini açabilme olanağının bulunabileceğini akıllarına bile getirmiyorlar.

Bir kaç yıl önce, yine Moskova'ya uğradığım bir sırada, Lenin'in Kızıl Meydan'daki mozelesini ziyaret ettim. Mozolenin girişi dışındaki işçi ve köylü kalabalığıyla (hemen hemen hepsi genç, çoğu da kadındı) birlikte kuyrukta beklerken, beni oraya götüren işçiyle konuşmaya daldık. En sonunda kendimizi içerde bulduk. Projektörlerin göz kamaştırıcı ışığıyla aydınlanmış küçük odada, Lenin, camdan tabutu içinde gözlerimin önünde uzanmış yatıyordu. Siyah elbise giydirilmiş, alev gibi kızıl sakallı, güçlü kafatası hemen hemen tamamiyle saçsız, balmumu rengindeki yüzü çillerle dolu, sağ eli yanına uzatılmış, sımsıkı kapanmış sol yumruğu — ufak, beyaz, çilli bir yumruk — göğsüne dayalı Lenin, 1871 Paris Komünü bayrağına sarılmış olarak uyuyordu. O görkemli almyla yuvarlak başı bir yastığa dayalıydı. (Wells, 'Lenin'in kafatası, Balfour'un kafatasına benziyor,' der.) Dört metrekareden fazla olmayan odanın dört köşesinde süngülü birer nöbetçi duruyordu. Çizgileri geometrik kesinlikte, pekâlâ Gio Ponti tarafından planı çizilmiş denebilecek yalınkat bir türbeydi bu: kemikleri sentetik reçineden,bakalitten, modern bir azizin kalıntılarını saklamaya uygun bir türbe. Camdan tabutun yanında fazlaca eğlenmek yasaktır: kalabalık birerle kolda, hiç durmadan bir sel gibi akıp geçer. Lenin'in tahnit edilmiş cenazesine baktım: projektörlerin göz kamaştıran beyaz ışığı altında, o cam tabut içinde, o daracak odada göze son derece çarpıcı gelen bir mumya şimdi Lenin.

Yanımda gelen arkadaşa, sitemli bir tonda, 'Neden tahnit ettiniz onu? Bir mumya haline getirmişsiniz Lenin'i,' dedim.

Adam, 'Biz ruhun ölümsüzlüğüne inanmayız,' diye cevap verdi.

Cevabı müthişti, ama yalınlığı ve açıksözlülüğü ile de ferahlatıcıydı. Bununla birlikte cevabın biraz daha açık olması da gerekirdi. Zira iş sadece ruhun ölümsüzlüğüne inanıp, inanmamakla bitmiyordu. Ölülere saygı, ölülere tapınma, ruhun ölümsüzlüğüne inanma anlamına gelmese bile, yine de kutsal bir şeydir. Söz konusu olan şeyin kelimelerin sözlük anlamıyla, doğrudan doğruya ölümün kendisi olduğu inancındayım ben. Ölüm, Komünistler için dümdüz, gediksiz, penceresiz bir duvardır. Ölüm, onlar için dış dünyayla bütün ilişkilerin kesildiği soğuk bir uykudur. Bir boşluk — bir vakumdur.

Bu sabah Rusların bir savaş mezarlığına girdiğimde kafamda işte bu düşünceler dolaşıyordu. Rus mezarlıkları, Ladoga Gölü yakınlarında, Raikkola Ormanı'nın kıyısındaki tepelerde ('tepeler' kelimesini belki de yanlış kullanmış oluyorum burada: bunlar daha çok, geniş kıvrımlar, hafif arazi dalgalanmaları) bulunuyor. Köylü işi çitler, ya da dikenli tellerle çevrili çıplak arsalardır bu mezarlıklar. Bunlar, *ölülerin bulunduğu toplama kamplarıdır.* Her mezarlığın girişinde, kırmızı boyalı ve kırmızı üzerine beyaz harflerle yazılmış yazıların yer aldığı, ağaçtan zafer takları bulunuyor. Bu mezarlıklar, Komünistlerin ölüm kavramı hakkında, din karşıtı müzelerden, *byezbojnikler*'ın — yani 'tanrısızları'n — propaganda edebiyatlarından çok daha iyi bir fikir veriyor insana. Bu, fiziksel, maddesel biçimleri *içinde billur*laşıp. soğuk, çıplak bir dogmatizm haline gelen soyut bir kavramdır. Bir Komünist için 'ölümün durmuş bir otomobil olduğunu' — okurlarımın bu ibare üzerinde bir an durup düşüneceklerini umarım — söyleyesim geliyor.

Durmuş bir otomobil — evet, en doğru ifadesi budur bunun. Tekerlekleri, silindirleri, valfleri, rotları, pistonları felce uğramış, cansız, mavi çelik rengine boyalı, son derece güzel, gıcır gıcır modern bir otomobil. Ölüm, Komünistler için böyledir işte. Manevi bir olgu değil, bir otomobildir. Maneviyat alanına giren bir olgu değil, tamamiyle fiziksel, mekanik bir olgu. (Halbuki bir otomobilin bile metafizik yönleri vardır, bir otomobil bile metafizik dünyasına aittir. Ne var ki, Komünistler böyle 'metafizikal otomobil' gibi yüksek bir kavrama ulaşacak düzeye çıkabilmiş değiller henüz.)

Komünist töresinde, Komünist *Weltanschauung*'* unda her şey duyumlar dünyasıyla, yaşayan insanlar, yaşayan şeylerle ilintili. Bundan da öte, Komünist mezarlığının bir bakıma, Komünist soyut töresinin, duyumlar dünyasıyla ilişkileri içinde düşünülen mükemmel, somut bir görüntüsü olduğunu söyleyecek kadar da ileri gidebilirim. Sovyet mezarlarını süsleyen semboller, Sovyet mezarlıklarındaki tümseklerin başına dikili silindirik yazıtlar, Komünist töresinin — insanların her gün makinelerle, 'çelik hayvanlarla' ilişkide oluşları sonucunda incelmiş, hatta diyebilirim ki, 'stilize edilmiş' bulunan o 'endüstri töresi'nin —en temelli ögelerinden birini olağanüstü bir anlatım gücüyle göstermektedir. Makinelerin, başka bir deyimle Sovyet insanının makinelere olan yakınlığının, Komünistlerin manevi dünyasının oluşumunda oynadığı rol, gelecekte değerlendirilebilecektir. İlerde bir gün, Komünist töresinin evriminde makinelerin ve teknolojinin ne dereceye kadar sorumlu olduğu belirlenebilecektir.

Silindirik yazıtlar mezarların üzerine, simetriye son derece dikkat edilmek suretiyle, haç yerine dikilmiş.. Bunların çoğu demirdendir. Pek azı da taştan. (Valkeasaari Cephesinde, Mainila yakınlarında, bütün silindirik yazıtların, taşların hepsi de, Büyük Petro'nun şehrindeki en eski saray ve anıtların yapıldığı o güzelim, kırmızı Karelya granitiydi. Granit yazıtlar üzerine, çoğu bir Sovyet tank bölüğünün mürettabatı olan ölülerin adları kazılmıştı; her isim listesinin—zira her tümseğin altında bir çok askerin kalıntısı bulunuyordu — üst başına da, saçtığı ışınlarla dişli çarkı andıran bir doğan güneş oyulmuştu. Güneş yuvarlağı orak çekiçle süslenmişti. Silindirik yazıtların hepsinin de taştan yapılmış oluşu beni şaşırtmıştı. Daha sonra, mezarlığı dolaşırken, her taşın arkasında başka bir isim kazılı olduğunu fark ettim; üzerinde haç işareti bulunan Fin isimleriydi bunlar. Rusların, ashında Finlere ait olan bu taşları köylerdeki Fin mezarlıklarından söküp, kendi ölülerine mezar taşı yaptıkları anlaşılıyordu. Şurasını da eklemek zorundayım ki, bu Sovyet savaş mezarlığı iyi planlanmış ve dindarca bir titizlilikle düzenlenmişti. Mezarlık dikenli telle değil, kayın ağacından yapılma tahta parmaklıkla çevriliydi ve mezarlığa, her iki yanında mezarlığa yakışır sütunların dizili olduğu kısa, dar bir patika-

* *Alm:* Dünya görüşü.

dan varılıyordu; bu sütunlar da, bu mezarlıktaki hendeklerde yatan tankçıların tahrip edilmiş tanklarından alınan palet zincirleriyle birbirine tutturulmuştu. Ne var ki, silindirik yazıtları taştan yapılmış ilk mezarlıktı bu o güne kadar gördüklerim içinde. Öteki mezarlıkların hepsinde de silindirler demirdendi.)

Çıplak toprağa simetri gözetilerek dikilmiş bu demir sütunların tümü. kaba demir parçalarından, hendeklerde kullanılan desteklerden, tanklar ve kamyonlardan çıkarılmış parçalardan, nerden ele geçirilmiş olabileceğini bilmediğim (bazılarını köy meydanlarında raslanan cinsten çeşme başlarına benzettim) dökme demir borulardan meydana gelmektedir; hatta bu iş için metal kaplı sıradan paralelkenarlar, tabelalar bile kullanılmış. Bunların üzerine ölülerin adları ya kabaca kazılmış, ya da boyayla yazılmış. Bu acaip sütunlar, dişli çarkları andıran o doğan güneşler, mezarlığı bir demirhane avlusuna çevirmiş: Hani dökümhaneye gönderilmeden önce sökülen araçlardan çıkan parçaların yığılı olduğu, ötede beride avlu duvarlarının dibinde paslı demir parçalarının, yarı işlenmiş metallerin durduğu avlulardan birine.

Yıllar önce Essen'de Krupp Fabrikalarını gezdiğim günü hatırlıyorum. Şimdi de, o günü hatırlayınca, Krupp Fabrikalarının avluları, çelik sütunlarla, dökme demirden kirişlerle, paslı tekerleklerle, krank şaftlarıyla, kazan parçalarıyla, doğan güneşi andıran dişli çarklarla, dev vinç kollarıyla dolu muazzam bir Rus mezarlığı gibi canlanıyor gözlerimin önünde. Yıl 1930'du ve Krupp Fabrikaları bir kriz geçiriyordu. Avlu bomboştu. Tam avlunun giriş kapısı yamndaki bir kulübenin kapı aralığından bir *Schupo** nun çelik miğferi görünüyordu. Koskocaman bir sundurmanın altından, dev bir gong'un sesini andıran, madensel, ritmik bir gümleme duyuluyordu. Ses bir buharlı çekiçten, ya da bir presten geliyor olabilirdi.

Şimdi de, ufkun kurşuni çelik yüzeyini döven bu derin, boğuk, ritmik, kadanslı gümleyişler, donmuş sessizliğin ortasında bir top sesi gibi değil, demir çubuğu döven bir buharlı çekiç sesi gibi titreşerek yayılıyor. Bu mezarlığın pek az önce bir işçi ordusu tarafından terkedilmiş olduğu izlenimi beliriyor kafamda. Zira, çok garip

* *Alm:* Polis.

bir çağrışımla bu mezarlık bana, boşa gitmiş bir grevden sonraki fabrika avlusu görünüşünü hatırlatıyor: yenilginin uğursuz ışığı altında makinelerin, el araçlarının, herşeyin alışılmamış bir görünüş, adeta ıssız, melankoli, miskince bir görünüş aldığı zamanki haliyle bir fabrika avlusu. Böyle zamanlarda, işlemeyen makineler, kapalı bir kapının dışında, dümdüz, beyaz bir duvarın önünde duran, acaip, çelikten hayvanları andırıyor. O zaman, makineler, daha ötesinde hiç bir makinenin işlevini sürdüremiyeceği kesin sınıra kadar zorlanmış bir canlılığın sembolllerine benziyor.

Sovyet savaş mezarlıklarındaki demirden yazıtlara oyulmuş ya da boyayla yapılmış kapalı semboller (o kaba toprak yığınları altında yatan zavallı insanoğlu kalıntılarına asla bir saygısızlık veya Hıristiyan dindarlığı yönünden bir noksanlık gösterdiğim anlaşılmasın bu sözlerimle), bir manometrenin üzerindeki kırmızılı siyahlı basınç ölçme işaretlerinin, bir kazanın yanına asılı taş tahtaya tebeşirle yazılı rakamların, termometredeki rakamların, elektrik güç merkezindeki bir dinamonun devir sayısını gösteren sayacın, bir radyo istasyonunuda bulunan neon lambalarındaki inişli çıkışlı okların taşıdığı anlamla aynı anlamı taşıyor. (Ormanın ve tepelerin üzerine çöken o donuk mavi, soğuk ışık da, sevimsizliğiyle, soğukluğuyla, tıpkı bir elektrik güç merkezindeki, bir kimya laboratuvarındaki, ya da demir-çelik fabrikalarında, haddehanelerdeki ışığı hatırlatıyor) Her şey öylesine müthiş bir kesinlik, öylesine müthiş bir kişiliksizlik içinde ki... Her şeyde aynı teknoloji ve uzmanlaşma tutkusu, her şeyde Stahanovculuğun o korkunç, katı havası...

İnsan ister istemez, bu demir yapıtlar üzerideki adların da, bir Sovyet Fabrikasının çeşitli dairelerinin girişinde duvarlara asılı grafiklerdeki, verim düzey ve ortalamalarını, üretimdeki maksimum ve minimum katsayıları, işçiler ve vardiyalar tarafından Stahanovculuğun ne dereceye kadar gerçekleştirildiğini gösteren sıra sıra rakamlala aynı anlamı taşıyıp taşımadığını soruyor kendi kendine. Aslında, Sovyet Mezarlıklarındaki demir yazıtlar üzerinde, 'Burada falanca falanca yatıyor,' biçiminde değil, 'İlişikteki rakamlar bu tümseğin altında yatan yoldaşlar tarafından gerçekleştirilmiş maksimum verimi göstermektedir,' v.b. biçiminde yazılar bulunması gerekirdi.

Yoksa, bu Sovyet mezarlık sembollerinde, bu ölüm hevesinde, (ki bu heveste Ruslar sadizm ve mazoşizmi tipik bir biçimde birleştirirler) Sovyet hayatının bir çok yönlerden belirgin niteliklerini ortaya koyan bu ölüm tutkusunda acaba dinsel bir anlam mı var? Ve bu imansızlık, bu nihilizm bu korkunç umutsuzluk — bütün bunlar imanın tam karşıtını temsil ettikleri oranda, acaba bilinçsiz bir dinsel duygunun kapalı belirtileri de olamaz mı?

Böylesine seve seve ölen, ölümü böylesine bilinçsiz bir hevesle, iştahlı bir kayıtsızlıkla karşılayan bu Rus askerleri dinsel grameri, dinsel sentaksı bilmiyorlar. Onlar İncil'in varlığından bile habersizdirler. İsa Mesih hakkında bütün bildikleri, din karşıtı belge filmlerinden, din karşıtı müzelerdeki çocukça temsili resimlerden ve *byezbojnikler*'ın bağnaz, rezilce propagandalarından öğrenebildikleridir... (Moskova'daki bir kilisede, çarmıhta İsa heykelinin altında şöyle bir yazı vardır: 'İsa Mesih: aslında hiç bir zaman var olmamış bir efsane kahramanı.' Bu olguyu Andre Gide de *Retour de l'U.R.S.S.* adlı kitabına geçirmiştir.) Onlar bir taş gibi, bir tahta parçası gibi, ya da bir makine gibi öleceklerine inanıyorlar.

Bu düşünüş tarzının siyasal ve toplumsal önemini anlayabilmek kolay olmadığı gibi, bunun gelecek yıllarda ne gibi sonuçlar vereceğini kestirmek de güçtür. Rusyanın iç durumuyla ilgili pek çok etkeni bilmediğimiz için bu sorun üzerinde bir yargıya varmak olanaksızdır. Yalnız şu kadarı apaçık ortadadır: bu halkın insanca ya da insanlık dışı yapamayacağı hiç bir şey yoktur. Bu topyekun trajedi içinde her şey, insanoğlunun normal denemeleri sınırlarını aşmakta ve normal yaşantı kurallarını bozmaktadır. Ruslar bugün, kendi içlerinde Tanrıdan nefret eden ve kendi kendilerinden sadece hemcinslerinin kişiliğinde değil, hayvanların kişiliğinde de nefret eden bir halk olmuşlardır.

Mezarlıktan ayrılıp, köye doğru yürüyorum. Dört bir yanımda, tepelerde Sovyet mezarlıklarının zafer takları yükseliyor. Raikkola Ormanı yüksek mavi duvarıyla ufka set çekiyor. Yolda, bir Fin askerinin gözetiminde gelmekte olan bir esir grubuyla karşılaşıyorum. Esirlerden dördü, bir sedye içinde yan uzanmış, yan oturur vaziyetteki bir Rus yaralısını taşıyorlar. Sedyeyi taşıyanlar zaman zaman durup yer değiştiriyorlar. Sedyeyi bir dakika karların üzerine bıra-

kıp soluk alıyorlar. Kulübelerden birinden bir köpek fırlıyor, koşarak yaralımn yanına geliyor ve adamın kanlı sargılarını kokluyor. Yaralı, köpeği tasmasından yakalayıp, usul usul okşuyor. Sonra yerden büyükçe bir buz parçası alıyor, sivri ve keskin tarafı dışarı gelmek üzere avucunda sıkı sıkı tutarak hayvamn iki gözü arasına müthiş bir darbe indiriyor. Köpek acıdan uluyor, adamın pençesinden kurtulmak için çarpınıyor ve en sonunda kurtulup, yarılmış kafasından kanlar aka aka kaçıyor.

Yaralı kahkahayla gülüyor. Esirler hep gülüyor. Onlara refakat eden asker *'Pois! Pois* — Haydi! Haydi, yürüyün!' diye sesleniyor. Küçük alay tekrar yola koyulup, ormanın içinde gözden kayboluyor.

XXXI

ALLAHAISMARLADIK, LENINGRAD

Byelostrov, Kasım

Leningrad'a yürekten bir allahaısmarladık deme zamam geldi galiba. Bir yıla yakın zamandır, daha cepheye vardığım ilk günden beri sık sık Byelostrov'a döner, siperlerin üzerinden, mazgal deliklerinden, ormanlardan ve sazlıklardan bir dekor içindeki bu görkemli şehri seyrederim. Ve ne zaman bu cepheden ayrılsam yüreğimi sonsuz bir keder kaplar; belki garip, ama geçen yıl bu kasvetli Karelya ormanlarında çektiğim zahmetlerin — heyhat, hâlâ canlılığını koruyan — anıları yüzünden benim için her zaman aziz kalacak bir yerden ayrıldığımı hissederim. Geçen karakışa işte bu kasvetli Karelya ormanlarında göğüs gerdim.. (Leningrad hâlâ alınamadı. Herkesin, kuşatılmış şehrin açlıktan ölmek tehlikesiyle karşı karşıya kalarak kısa zaman içinde teslim olacağı kehanetinde bulunduğu geçen Şubat'ta bunlara karşı benim ileri sürdüğüm görüşler doğru çıktı. Aslına bakılırsa şehrin durumu şimdi eskisine oranla daha bile iyi. Ruslar yaz aylarından yararlanarak, şehir nufusunun büyük bir bölümünü Ladoga Gölü yoluyla başka yere aktardılar. Son derece şiddetli geçen kışın ortaya çıkardığı, önceden görülmesi olanaksız felaketlerle büyük bölü-

mü yok olan birliklerinin yerini taze kuvvetler aldı.) 'İşçiler kalesi'nin bu kesiminde savaş bir raya oturmuş gibi. Savaş, burada yumuşak, sakin, adeta durağan bir nitelik almış bulunuyor. Bir kaç ay önceki çetin kuşatma savaşına hiç benzemiyor şimdi... Güney-batıdaki endüstri banliyölerini sürekli bombardıman altında bulunduran ağır toplar şimdi susuyor. O müthiş saldırılar, karşı saldırılar durdu. Leningrad evlerinin çatıları üzerinde asılı duran dumanda bir gevşeklik, bir yorgunluk belirtisi var. Havada, yaklaşmakta olan bir felaketin, aynı zamanda hayırlı bir yatırımın kokusu duyuluyor. Bir nostalji kokusu diyebilirim.

Daha bir kaç gün öncesine kadar büyük şehir, 'beyaz geceler'inin uçucu görkemi içinde uyuyordu. Ama şimdi, koyu güz sislerinin gelişiyle birlikte beyaz geceler yerlerini morumsu yeşil bir alacakaranlığa bırakmış bulunuyor. Bu sürekli yarı-karanlık içinde, ağaçlar arasında hızla görünüp kaybolan Fin askerleri birer hayaleti andırıyor. Bir kaç yüz metre ilerimizdeki kayın ormanının parlak kıyısında zaman zaman beliren Rus devriyeleri ise, altı aylık sürekli gün ışığından bezmişler gibi, yorgun, ağır dolaşıyorlar. Ne var ki, çok yakında kış ve kışın sonu gelmez geceleri yine bastıracak.

Geçen karakışı izleyen soğuk, rutubetli yazın getirdiği melankoliyi rahatça tasvir edebilmek isterdim. Güz yağmurunun, kulübelerin teneke damlarından, askerlerin muşambaları üzerinde, atların pırıldayan sağrılarında, yapraklarda çıkardığı pıtırtıyı tasvir edebilmek isterdim. Ayrıca, bu eşsiz yumuşaklıktaki güz öğleden sonrasında, Byelostrov'un en ön hendeklerindeki bu sığınağın, bu *korsu*'nun kare biçimi penceresinden bana göründüğü gibi tasvir edebilmek isterdim Leningrad'ı. Çerçevesi kayın ağacından yapılmış ufak bir pencere bu. Pencerenin hafif buğulu camından bakıldığında şehir soluk, olduğundan küçük ve uzak görünüyor. Pencerenin çerçevesi içine oturan şehir, *korsu*'nun duvarına asılı, yer yer küf bağlamış eski, tozlu bir baskı resme benziyor.

Resmin sağ üst köşesinde gök biraz buruşmuş, örselenmiş. Sanki bir ırmak (belki gördüğüm şey. Neva'nın gökyüzünden yansıyan görüntüsüdür) taşmış da, göğün ortasında asılı duran saydam bir adalar denizinin adalarını andıran dağınık bulut kümeleriyle dolu gökyüzü ovalarını basmış gibi, yer yer parlak mavi gölcüklerle aydınlanmış bu-

lanık bir gök bu... Gökyüzünün rengine, damların, ormanların rengine dikkatle bakıyorum. Ve kendi kendime sormaya başlıyorum: Bu manzaranın, bu eski baskı resmin egemen rengi gerçekten de kurşuni mi? Asıl renk acaba, yaprakların yaygın mavi ışıltıları içinde belli belirsiz seçilebilen yeşil ve koyu kahve rengi karışımıyla sertleşmiş bi pembe değil mi? Şehir, bezgin bir bekleyiş anı içinde ressamın pastel kalemi tarafından yakalanmışa benziyor: hani, yalnız insanların değil, cansız şeylerin bile bazen eski bir dönemi — hem mutlu, hem yaslı, geçmişin sonsuzluğu içinde kaybolmuş, ya da geriye kendinden bir hayal kırıklığı bırakmış olan bir çağı — üzüntüyle anar gibi göründüğü o keskin, o sonsuz an içinde; geriye insanın kendinden sadece bir hayal kırıklığının kaldığı an içinde. Evet, kelime budur: hayal kırıklığı. Leningrad'ın ruhunda birşeyler kurumuş, solmuş, bir şeyler ölmüş bulunuyor.

Bu eski baskı-resimdeki gök tasvirinden dökülen ışık dikkatle incelendiği, ışık ve oyunları ayrıntılı bir biçimde gözden geçirildiği zaman, bu hayal kırıklığı havasının nedenlerini ortaya koyan pek çok belirtiler bulabiliyor insan; günün bazı zamanlarında kırların üzerine çöken ve sanki doğanın ölümü çok yakınmış gibi, sanki bitkilerin, hayvanların hayatı; ağaçlardan, kayalardan, ırmaklardan, göllerden, bulutlardan meydana gelen büyülü manzara hep zalim bir atmyamının tehdidi altındaymış gibi, ışık-gölge oyunlarına kendini usul usul kabul ettiren uyuşuklukla bu hayal kırıklığı arasında çok güçlü bir bağ Bu eski baskı-resmin parlaklığını gideren, cilasını donuklaştıran şey savaşın gölgesi midir? Acaba? Yoksa, ondan daha derin bir şeyin varlığı; ondan daha temelli, daha gizli, daha öldürücü bir şeyin bu resim üzerine çöken ruhu mudur?

Byelostrov'un ön hat hendeklerindeki bu korsu'nun küçük penceresinden, buğulu camlardan baktığım zaman, kurşuni ufuk önünde, şehrin ana çizgilerinin belirdiğini görebiliyorum. Zira bu kuşatmaya bir yıldan beridir tanıklık ettiğim halde, Leningrad trajedisine hâlâ bir seyirci gözüyle bakamıyorum. Burada savaş artık keskin çizgileri olan bir biçim, kendine özgü belirli bir karakter almış bulunuyor. Savaş, görevi onu tasvir etmek olan bizler için hemen hemen konu dışı bir şey haline geldi. Savaş, bir dramdan çok, bir tablo, eski, solmuş tablo şimdi. Savaş, cephenin herhangi bir kesimindekinden çok

daha güçlü olmak üzere, burada bir zıtlaşma biçim ve anlamını almış bulunuyor — ama Doğu ile Batı arasındaki, Asya ile Avrupa arasındaki o çok alışılmış, bilinen zıtlaşma değil; daha çok Batı uygarlığının sınırları üzerinde karşılaşan iki güç arasındaki bir çeşit kuvvet denemesi gibidir bu zıtlaşma. Burada, Batı, hem de en duyarlı, en can alıcı bir nokta üzerinde, kendi kendisiyle karşı karşıya kalıyor; o duyarlı, o can alıcı nokta da, Avrupa'nın en geri kalmış uygarlığıyla, en ileri uygarlığının karşı karşıya geçip, birbirleriyle kapıştıkları noktadır.

Gide'in, *Retour de l'U.R.S.S.* adlı eserinde yazdıklarını tekrarlamakta belki bir parça yarar vardır: *'Ce que j'aime le plus dans Leningrad, c'est Saint -Petersburg.'** Bu imparatorluk başkentinin sadece saraylarını, kiliselerini, kalelerini, parklarını, anıtlarını değil, beton, cam ve çelikten meydana gelmiş yapılarını da, fabrikalarını, okullarını, hastanelerini de, hepsinden önemlisi, işçi mahallerini de; Çarlık başkentinin varoşlarında, hatta ta göbeğinde yerden fışkıran bu soğuk, katı, keskin çizgili yapıları da bir bakışta ve tek duygu içinde kavrayamazsa, bütün Rusya'nın dramını kendinde toplayan Leningrad dramını nasıl anlayabilir insan? Zira Leningrad'ın alınyazısı içinde, 'imparatorluğa ait olan'la, 'proleteryaya ait olan'ı, Kutsal Rusya ile Komünist — tanrısız teknolojik — bilimsel Rusya'yı birbirinden ayırabilmek olanaksızdır. Leningrad'ın alınyazısı, olağanüstü bir süreklilik ve mantık örneği ortaya koymaktadır. Büyük Petro'nun Batı Avrupa'ya açtığı 'pencere', makineler dünyasının pırıltılı, ama hazin dünyasına, teknolojinin krom kaplı kısır dünyasına açılmış bir pencereden başka birşey değildir. Rusya duvarında 'St. Petersburg' penceresini açan Çarın hareketi, büyük Petro'nun şehrini bir Asya Devleti başkenti değil, proleter Avrupası'nın başkenti yapmayı düşünen Lenin'in devrimci amacına ışık tutar.

Krasnii Putulovets'in kırmızı tuğlalı kocaman yapıları şimdi Kışlık Saray'ın, Taurida Sarayı'nın ve St. İsak Katedrali'nin alınyazılarını paylaşmaktadır. Boşaltılmış fabrikalarda hareketsiz duran çelik makineler,imparatorluk saraylarındaki, Fontanka boyunda yer ala alan prens konaklarındaki yaldızlı mobilyaları andırıyor şimdi. Fabri-

---

* *'Leningrad'da en çok sevdiğim, St. Petersburg oldu.'*

kaların, okulların, spor salonlarının, *stolovie*'lerin, raboşi *klub*'ların duvarlarına asılı portreler — Lenin'in, Stalin'in, Uritski'nin ve Kirov'un portreleri — şimdi en aşağı, Kışlık Saray'ın ve Amirallik Binası'nın salonlarında, hollerinde vaktiyle asılı duran Çar, prens, boyar, general ve amiral portreleri kadar hazin bir hava, derin bir hayalkırıklığı içindedir. Şimdi korsu'nun penceresinden bakarken, tam karşıma düşen demiryolu hattı yakınlarındaki bağlantı hendeklerinin kenarlarında gezindiklerini gördüğüm Rus askerleri bile, uzak tarihin, daha şimdiden çağını tamamlamış, daha şimdiden 'eskiye mal olmuş' bir tarih bölümünün sınırındaki soluk görüntüleri— şimdi içinde yaşamakta olduğumuz zamanın 'dışında' kalmış, canlılıklarını yitirmiş görüntüleri andırıyorlar. (Savaş, yılların mesafe taşlarını öğütüyor, siliyor, Leningrad kuşatması şimdi bana, tarihin çok uzak bir dönemine ait, önemsiz bir olay gibi geliyor.) Bu askerler, ressamların manzaradaki derinliği, buutları belirtebilmek için resmin kenarına oturttukları insan figürlerine benziyor. Bütün bu söylediklerimle, savaş içinde insanların birer ölçü, birer ölçüştürme birimi olmak dışında hiç bir önem taşımadıklarını anlatmak istiyorum.

Bu bir türlü bitmek bilmeyen Kuzey alacakaranlığı içinde, ufuk hattının üzerine bütün görkemiyle yükselen St. İsak Katedrali'nin kubbesi bulanık bir biçimde görülebiliyor. Bir İspanyol *Auto Sacramental*'* indeki — mesela Calderon de la Barca'** nın *EL Magico Prodigioso* adlı eserinde, *'bellissimo laberinto de arboles, flores y*

---

* *Corpus Christi* Yortusunda temsil edilen, İspanyol dinsel dramları. Bu allegorik oyunlar orta-çağ oyunları içinden çıkmış olmakla beraber, gelişmelerinin doruğuna 17. yüzyılda, Calderon'da ulaşmışlardır.

** *Calderon de la Barca*, Pedro: İspanyol dram yazarı ve şairidir. 1600'de Madrid'de doğmuş, 1681'de yine Madrid'de ölmüştür. İlk oyunu 1623'de oynanmıştır. Dram yazarı olarak 1630'da büyük üne ulaşan Calderon 1633'den sonra gerek belediye ve saray tiyatroları, gerek halk tiyatroları için auto sacramental'ler yazmıştır. En ünlü eserleri, 1628 1640 yılları arasında yazdıklarıdır.

plantas' *** içindeki şeytan figürü ardında Antakya Katedrali kubbesinin yeşil gökte ışıldadığı sahne gibi — herhangi bir sahnede görülen kilise kubbesi kadar donuk ve uçucu; geçen Şubat'ta onu kış dekoru içinde gördüğüm zamanki duru ve som halinden çok daha uçucu, çok daha donuk şimdi St. Isak Katedrali. O gün, her yam kaplayan bembeyaz kardan örtü üzerinde yer yer yumuşak gri lekeler, derin yarıkları andıran yol yol mavi şeritler vardı; başımı kaldırır kaldırmaz, St. İsak Katedrali'nin kocaman kubbesini görmüştüm karşımda. Evlerin damları üzerinde yükselen Kubbe, bir pota dolusu ergimiş cam içindeki hava kabarcığına, rüzgârın sürükleyip getirdiği bir böcek larvasına, denizin dibinden yüzeye doğru çıkmakta olan bir denizanasına benziyordu... Evet, kuşatılmış şehrin üstündeki göğe doğru ağır ağır, dehşet verici bir biçimde yükselen kubbe, gerçekten de, tıpkı dev bir denizanasına benziyordu.

Halbuki bugün, içinde her şeyin, hatta savaşın bile unutulduğu, yeşilli, pembeli güz renklerine bürünmüş manzaramn üstüne yükselen kubbenin hayalet gibi bir görünüşü var. Kuşatılmış şehrin asıl trajedisi Kubbenin arkasındaki fonda bir biçim kazamyor, somutlaşıyor... Bu trajedi ne savaştır, ne de kuşatma; Leningrad'ın Batı geleneğinin çöküşüdür. Zira şimdi Leningrad trajedisi sadece bir şehrin trajedisi değil, bir çağın, bir efsanenin trajedisidir aym zamanda. İçinde yaşadığım şu saat, şu yer, şu mevsim ve ara sıra uzaktan uzağa bır silah sesi, bir top sesiyle bozulan şu derin sessizlik insanın aklına derin bir dalgınlığın, bir fantezinin motiflerini getiriyor. St.İsak Katedrali'nin kubbesi donuk renkli gök içinde usul usul eriyip dağılıyor. Kızıl tuğlalı fabrika yapılarınmn içinde, pırıl pırıl çelik el araçları, makineler, beton zemin üzerine uzanmış ölüyor. At cesetleriyle, tahrip edilmiş araçlarla dolu ıssız sokakların görüntüleri pencerelerden geçip, imparatorluk saraylarınmn içindeki tozlu aynalarda yansıyor. Bir uyuşukluk havası, bir duruş, bir uzaklaşış havası savaşın biçimlerini, görüntülerini peçeleyip yumuşatıyor. Leningrad daha şimdiden, çağımızın bir parçası olmaktan çıkmış, bu çekişmeler dönemin sınırına doğru uzaklaşmış bulunuyor.

*** *Isp:* 'tarhlardan, çiçeklerden, bitkilerden meydana gelmiş çok güzel bir labirent.'

Allahısmarladık, Leningrad. Yarın, Laponya'nın buzlu ıssızlıklarına doğru; daha Kuzeye, Petsome Cephesi'ne doğru yola çıkmak zorundayım. Ama bir gün yine buraya geleceğim ve ön hattaki bu Fin *korsu*'sunda pencerenin önüne oturup, ağaçlardan, betondan meydana gelen bu melankolik manzara üzerinde bir kez daha derin düşüncelere dalacağım. (Sık sık atılan silahların sesleri ufkun kurşuni duvarına işliyor, Baltık Filosu'nun ağır toplarının zaman zaman, uzaktan uzağa duyulan gümbürtüsü sessizliğin çelikten zırhını sarsıyor.) Savaş, bu duruş, bu bekleyiş anlarını — insan bilincinin, hatta diyebilirim ki, doğrudan doğruya doğanın bile, gerçeğin yaşayan dramını daha az şiddetle hissettiği; her şeyin dupduru göründüğü, efsanevi, tatlı, hoş bir düzenin çerçevesi, sınırları içinde her şeyin yeni bir biçimde ortaya konduğu bu anları — bilir.

Öyle olmasa....

——— oOo ———

CURZIO MALAPARTE
(1898-1957)

"Geri çekilen Sovyet birlikleri ölülerini ne geride bı rakıyorlar, ne de bulundukları yerde yakıyorlar. Ölü lerini beraberlerinde götürüyorlar. Otuz, kırk kilometre doğuda, bir ormanın ortasında ya da bir vadinin derinliklerinde gözden ırak bir yere gömü yorlar. Ölülerini büyük toplu mezarlara gömüyorlar: mezarların üzerine de ne bir haç dikiyor, ne de ölen lerin kimliğini belli edecek bir başka işaret koyuyor lar. Taze toprağı iyice çiğneyip bastırıyor, sonra da bu gizli türbeleri kimse bozamasın diye, mezarların üstünü yapraklarla, ağaç dallarıyla, bazen de gübreyle örtüyorlar.

"Ölülerin böyle gizlice gömülmesinde, kimse görmeden ortadan kaldırılmasında insanı etkileyen müthiş bir taraf, esrarlı bir şey var. Bunu bana bu sabah bir Alman askeri, **"Eine Totenflucht"** diye tarif etti. Gerçekten de böyle: "Ölülerin uçuşu"dur bu...